

GUSBEED

Year / Yıl :

2019

Volume / Cilt :

10

Number / Sayı :

2

GÜMÜŞHANE
ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
ELEKTRONİK
DERGİSİ

GÜMÜŞHANE UNIVERSITY ELECTRONIC JOURNAL OF THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

ISSN: 1309-7423

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ELEKTRONİK DERGİSİ

Yıl: 2019 / Cilt: 10 / Sayı: 2

GÜMÜŞHANE UNIVERSITY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

ELECTRONIC JOURNAL

Year: 2019 / Volume: 10 / Issue: 2

ISSN: 1309-7423

Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi

Yıl: 2019 / Cilt: 10 / Sayı: 2

Gümüşhane University Electronic Journal of The Institute of Social Sciences

Year: 2019 / Volume: 10 / Issue: 2

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Halil İbrahim ZEYBEK / Gümüşhane Üniversitesi Rektörü

Editör / Editor

Doç. Dr. Salih YILDIZ

Bilim ve Danışma Kurulu / Science and Advisory Board

- Prof. Dr. Musa PINAR (Valparaiso University)
Prof. Dr. Ömer TORLAK (Rekabet Kurumu)
Prof. Dr. Bünyamin ER (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Fazıl KIRKBİR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Ekrem CENGİZ (Gümüşhane Üniversitesi)
Prof. Dr. Bayram NAZIR (Gümüşhane Üniversitesi)
Prof. Dr. Coşkun TOPAL (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal ÇELİK (Gümüşhane Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Zakir AVŞAR (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Cevdet YILMAZ (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali UZUN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

İletişim Adresi / Contact Address

Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi Sekreteryası
Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bağlarbaşı 29100 / GÜMÜŞHANE
Tel: 0 456 233 12 29 Dahili: 4310
Fax: 0456 233 12 32
E:mail: sbedergi@gumushane.edu.tr
<http://sbedergi.gumushane.edu.tr/>

© Her hakkı saklıdır. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi (GUSBEED) yılda üç kez yayınlanan bilimsel, uluslararası indeksli ve hakemli bir dergidir. Dergide yayınlanan çalışmalardaki görüş ve düşünceler yazarların kendilerine ait olup hiçbir şekilde derginin görüş ve düşüncesi olarak ifade edilemez. Dergideki çalışmalar referans gösterilerek kullanılabilir. Yayın dili, Türkçe ve İngilizce olan GUSBEED, EBSCO ve ULAKBİM (TR Dizin) tarafından taranmaktadır.

Sayı Hakemleri

Referees of Issue

Fatih Koç / Kocaeli Üniversitesi
Murat Toksarı / Niğde Üniversitesi
Yusuf Dinç / İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Hasan Ayaydın / Gümüşhane Üniversitesi
Murat Berberoğlu / Artvin Çoruh Üniversitesi
Mehmet Marangoz / Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Remzi Altunışık / Sakarya Üniversitesi
Nezihe Figen Ersoy Arca / Anadolu Üniversitesi
Dilşad Türkmenoğlu Köse / Sakarya Üniversitesi
Bülent Bal / Gümüşhane Üniversitesi
Bekir Buluç / Gazi Üniversitesi
Ali Osman Engin / Atatürk Üniversitesi
Tülay Üzümcü / Kocaeli Üniversitesi
İsmail Çalık / Gümüşhane Üniversitesi
Ertuğrul Düzgün / Gümüşhane Üniversitesi
Yavuz Çiftci / Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Cuma Ercan / Kilis 7 Aralık Üniversitesi
İdris Varıcı / Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Savaş Erdoğan / Selçuk Üniversitesi
Eda Bozkurt / Atatürk Üniversitesi
Pınar Hayaloğlu / Gümüşhane Üniversitesi
Yusuf Muratoğlu / Hitit Üniversitesi
Arzu Al / Marmara Üniversitesi
İsmail Şiriner / Batman Üniversitesi
Ummuhan Kaygısız / Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
T. Mesut Eren / Marmara Üniversitesi

S. Süreyya Bengül / Dumlupınar Üniversitesi
Salih Yıldız / Gümüşhane Üniversitesi
Sedat Cereci / Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Ali Özcan / Gümüşhane Üniversitesi
Dilek Temiz Dinç / Çankaya Üniversitesi
Durmuş Çağrı Yıldırım / Namık Kemal Üniversitesi
Fikri Güney / Gümüşhane Üniversitesi
Enes Erdim / Fırat Üniversitesi
İbrahim Usta / Bingöl Üniversitesi
Ömer Uğur / Gümüşhane Üniversitesi
Selma Aytüre / Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Emirhan Göral / Marmara Üniversitesi
Mutlu Yüksel Avcılar / Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Tülin Ural / Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Hasan Aydın Okuyan / Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Eşref Savaş Başcı / Hitit Üniversitesi
Emre Esat Topaloğlu / Şırnak Üniversitesi
Kadir Canöz / Selçuk Üniversitesi
Aslı Yurdigül / Atatürk Üniversitesi
Kadir Kasalak / Süleyman Demirel Üniversitesi
Tarhan Okan / Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Büşra Müceldili / Gebze Teknik Üniversitesi
Ömer Turunç / Süleyman Demirel Üniversitesi
Ramazan Erhan Güllü / İstanbul Üniversitesi
Enis Şahin / Sakarya Üniversitesi
Hakan Yaş / Trakya Üniversitesi

İçindekiler

Contents

268

Kasım Kaya

Harran Üniversitesi Öğrencilerinin Hizmet Kalitesi Algısındaki Farklılıklar

Differences in The Perception of Service Quality of Harran University Students

Araştırma Makalesi [Research Paper]

280

Süleyman Serdar Karaca, İbrahim Halil Ekşi, Necati Altemur

Türkiye'deki Katılım Bankalarının Etkinlik Analizi

Efficiency Analysis of Participation Bank in Turkey

Araştırma Makalesi [Research Paper]

291

Özgür Kuru, Fevzi Diker, Elif Boyraz

Cepteki Yaşamlar İçin Cepten Çıkanlar: Üniversite Öğrencilerinin Cep Telefonu Ödeme İstekliliği Üzerine Bir Araştırma

Things out of The Pocket for The Lives in The Pocket: A Research on Universty Students' Willingness to Pay for Mobile Phone

Araştırma Makalesi [Research Paper]

301

Osman Kürşat Acar, Büşra Soydemir

Banka Sektöründe Çalışanların Psikolojik Sermaye Düzeylerinin İncelenmesi: Isparta İli Örneği

Investigation of Psychological Capital Levels of Employees in Bank Sector; Isparta Province Example

Araştırma Makalesi [Research Paper]

311

Hasan Ayaydın, Fahrettin Pala, Şule Sarı

Borsa İstanbul'da İşlem Gören Turizm Firmalarının Finansal Performanslarının Değerlendirmesi: AHS ve VIKOR Yöntemleri

The Evaluation of Financial Performance of Tourism Companies Operated in Istanbul Stock Exchange: AHS and VIKOR Methods

Araştırma Makalesi [Research Paper]

321

Betül Aydoğan Ünal

Türkiye'nin Yeni Sisteminde Seçim Öncesi İttifaklar

Pre-Electoral Alliances under New System of Turkey

Derleme [Review]

329

Sabahattin Deniz, İzzet Görgeç

Sınıf Öğretmenliği Öğrencilerinin Mesleki ve Alan Seçimine Yönelik Motivasyonel Eğilimleri

Pre-Service Classroom Teachers' Motivational Orientations Affecting Their Selection of Profession

Araştırma Makalesi [Research Paper]

340

Sibel Sü Eröz, Ezgi Aslan

Kırsal Turizm İşletmelerinde Yenilik Engellerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma

A Research On Determination Barriers to Innovation in Rural Tourism Enterprises

Araştırma Makalesi [Research Paper]

354

Murat Serçemeli, Ersin Kurnaz

Denetim Alanında En Çok Atıf Alan Uluslararası Çalışmalar: (Scopus Endeksi Kapsamında Literatür Taraması)

Complaints about Eyüp Sultan Foundation The Most Cited International Studies in Auditing: (Scopus Index Literature Review)

Derleme [Review]

369

Ali Altiner

MINT Ülkelerinde Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Nedensellik Analizi

The Relationship between Energy Consumption and Economic Growth in MINT Countries: Panel Causality Analysis

Araştırma Makalesi [Research Paper]

379

Gönül Tezcan

Gruevski'den Zaev'e Makedonya'nın* İç ve Dış Politikasındaki Gelişmeler

Developments in Macedonia's Domestic and Foreign Policy from Gruevski to Zaev

Derleme [Review]

395

Abdullah Aydın

Siyasal Katılım Araçları Üzerinden Merkezi ve Yerel Düzeydeki Katılımın İncelenmesi

Investigation on Central and Local Level Participation in The Relevance of Political Participation Instruments

Derleme [Review]

404

Feza Solak Tuysun

Karar Alma Süreçlerine Çıkar Gruplarının Erişimi Açısından AB Örneği

The Case of EU in terms of Access of Interest Groups in Decision-Making Process

Derleme [Review]

414

Arzu Deniz Çakıroğlu, Leyla Gödekmerdan Önder

Şikâyet Yönetim Sürecinde Müşterilerin Algıladığı Adaletin Müşteri Memnuniyeti ve Tekrar Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama

The Effect of Consumer Perceived Justice in Complaint Management Process on Consumer Satisfaction and Repurchase: A Study on Banking Sector

Araştırma Makalesi [Research Paper]

426

Tahsin Emre Fırat

Postmodern Bağlamda Parodi, İroni ve Absürd'ün Zaytung Örneğinde Yeniden Üretimine İlişkin Bir İçerik Analizi

A Content Analysis on the Reproduction of Parody, Irony, and Absurd in Postmodern Context in the Example of Zaytung

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Serdar Göcen

439

Avusturya İş Çevrimleri Teorisi Çerçevesinde Global Faiz Oranlarının Gelişmekte Olan Ülkelerdeki İş Çevrimlerine Etkisi: Panel VAR Uygulaması

The Effect of Global Interest Rates on Business Cycles in Developing Countries within The Austrian Business Cycle Theory Framework: A Panel VAR Application

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Orhan Oğuz

452

İlahiyat Fakültesi Hazırlık Sınıfından Sonra Arapça Öğretiminde Kesintiye Uğraması Sorunu

The Problem of Interaction in Arabic Education after Faculty of Theology Preparatory Class

Derleme [Review]

Cemal Kakışım

460

Enerji Krizlerinin Etkisiyle Şekillenen Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası

The Impact of Energy Crises on European Union's Energy Policy

Derleme [Review]

Harran Üniversitesi Öğrencilerinin Hizmet Kalitesi Algısındaki Farklılıklar

Differences in The Perception of Service Quality of Harran University Students

Kasım Kaya¹

Öz

Bu çalışmanın amacı, Harran Üniversitesi öğrencilerinin üniversitenin sunmuş olduğu hizmetlere yönelik hizmet kalitesi algılarının demografik faktörleri bağlamında farklılık gösterip göstermediğini belirlemektir. Araştırmanın evrenini, Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde eğitim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılarak 490 öğrenciye anket uygulanmıştır. Hizmet kalitesi algısı açısından cinsiyet grupları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla T-testi yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, öğrencilerin Harran Üniversitesinden aldıkları hizmetlerin kalitesine yönelik algılarının cinsiyet durumuna göre farklılık göstermediği belirlenmiştir. Hizmet kalitesi algısı açısından aile gelir durumu ve öğrenim görülen bölüm grupları arasında bir farklılığın bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla Anova Testinden yararlanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, öğrencilerin Harran Üniversitesinden aldıkları hizmetlerin kalitesine yönelik algılarının aile gelir düzeyine göre farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hizmet kalitesi, algı, demografik faktörler.

Abstract

The aim of this study is to determine whether Harran University students differ in terms of demographic factors of service quality perceptions of the services offered by the university. Students that study at Harran University Faculty of Economics and Administrative Sciences constitutes the study's universe. 490 student questionnaires were applied using simple random sampling method. T-test was employed to determine if there is a difference between gender and marital status groups in terms of service quality perception. As a result of the analysis, it was determined that the perceptions of the quality of the services received from Harran University did not differ according to the gender status of the students. Anova test was employed to determine if there is a difference between the family income situation and the study group of departments in terms of service quality perception. As a result of the analysis, it was determined that the perceptions of the quality of the services received from Harran University vary according to the level of family income.

Keywords: Service quality, perception, demographic factors.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 19 / 04 / 2018

Accepted: 14 / 06 / 2019

¹ Dr.Öğr.Üyesi Harran Üniversitesi İİBF kkaya@harran.edu.tr, Orcid:0000-0001-8942-4659

Giriş

Yükseköğretim Kurumları, ekonominin ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücünün karşılanmasına aracılık eder. En hızlı genişleyen hizmet sektörlerinden birini oluşturan yükseköğretim, öğrencilerin beklentilerini karşılayabilmek için uygun yöntemler geliştirmelidir. Algılanan hizmet kalitesindeki farklılıkların belirlenmesi, hem kavram hem de uygulama alanında geliştirilebilmesi için daha önce yapılan çalışmaların tekrarlanmasının ve gerekliliğinin önemi bilinmektedir. Günümüzde kaliteli bir eğitim almak için farklı coğrafyaların farklı üniversitelerinde eğitim almak isteyen öğrencilerin sayısı sürekli artmaktadır. Bu bağlamda rekabet üstünlüğü elde edebilmek için sunulan kaliteli hizmetin korunmasının sorumluluğu yükseköğretim kurumlarının yükümlülüğündedir (Hussain ve Birol, 2011).

Üniversitelerde hizmet kalitesinin geliştirilmesine yönelik yapılan çalışmalar incelendiğinde bu çalışmaların birçoğunun öğrenci memnuniyetindeki farklılıkların belirlenmesini amaçlayan çalışmalar olduğu görülmektedir (Abdullah, 2006; Elliott ve Shin, 2002; Knight, 1994; Pazarlıoğlu vd., 1999; Erdoğan ve Uşak, 2005). Bu bağlamda üniversitenin temel faaliyetlerinden biri olan eğitim hizmetlerinin kalitesinin yine bu hizmetlerin alıcısı olan öğrenciler tarafından nasıl algılandığının saptanması ve demografik özellikler bağlamındaki farklılıkların belirlenmesi, eğitimde kalite çalışmalarını önemseyen üniversiteler açısından oldukça önem arz etmektedir (Popli, 2005).

Üniversitelerin eğitim hizmeti sunan kurumlar olması dolayısıyla, eğitim hizmetinin müşterisi konumunda olan öğrencilerin aldıkları eğitim hizmetinden sağladıkları memnuniyet üniversiteler için gün geçtikçe artan bir öneme sahiptir. Üniversiteler sunmuş oldukları hizmetin Fiziksel Özellikler, Destek Hizmetleri, Uluslararasılaşma, Akademik Personel ve Akademik Olmayan Personel boyutlarına göre öğrenciler tarafından nasıl algılandığı konusunu dikkate almalıdırlar. Yükseköğretim kurumları sundukları eğitim hizmetlerinin öğrencilerin demografik özellikleri bağlamında nasıl farklılık gösterdiğini belirlemeli ve stratejilerini bu doğrultuda oluşturmalıdırlar. Bu amaçtan hareketle bu çalışmada Harran Üniversitesi İ.İ.B.F'de eğitim gören öğrencilerin üniversitenin sunmuş olduğu hizmetlere yönelik hizmet kalitesi algısındaki farklılıklar belirlenecektir.

1. Literatür

1.1. Kalite ve Kalitenin Gelişimi

Çağımızda kalite, hem tüketicilerin hem de kurum ve kuruluşların satın alma aşama ve kararlarındaki en önemli olgu haline gelmiştir. Müşteri için kalite, elde ettiği ürünün, istediği süre içinde, ihtiyacına en uygun fiyatla hizmet etme önemindedir; tasarımı gerçekleştiren mühendis için kalite, mükemmel ve hatasız bir ürün tasarlamak olabilmektedir. Üretimi gerçekleştiren işçi için kalite, üretimini gerçekleştirdiği ürünün, tanım ve talimatlara ne derece uyumlu olduğudur. Bu bağlamda kalite tanımı, kişilere göre farklı olabilmektedir (Bumin, 2003; Çırpın ve Kurt, 2016).

Kaliteyle ilgili yapılan çalışmaların daha çok üretim işletmeleriyle ilgili olduğu ve kalitenin üretim ve ürün anlayışlı bir yaklaşıma dayandığı görülmektedir (Bayram ve Şahbaz, 2017).

Ancak son dönemlerde kalite kavramının yeni bir anlayışla ele alındığı görülmektedir. Söz konusu anlayışta kalite, bir görev olmaktan ziyade bir strateji olmuştur. Bu bakış açısına göre, işletmede üretilen mal hizmetler müşterinin beklenti ve ihtiyaçlarına cevap verebildiği süreçte kalitelidir (Yatkin, 2003: 3).

1.2. Kalitenin Önemi

Çağımızda sürekli değişen şartlar altında işletmelerin başarılı olmaları gittikçe zorlaşırken, meydana gelen her bir başarısızlık işletmenin varlığını sürdürülebilirliğini daha riskli bir hale getirmektedir (Bezirci, 2015).

Küresel düzeyde rekabet eden işletmeler tüketicileri odak noktasına almak mecburiyetindedir. Tüketiciyi odak noktasına almanın yöntemi, kaliteyi odağa almaktan geçer. İşletme yöneticileri kaliteye yönelik olarak önlem almaz ve ayıplı ürünleri satışa sunarsa, prestij ve kar kaybı ile karşılaşacaktır (Albez vd., 2016: 1565).

Kalite, kusurlardan kurtulma, halkın refahı, mükemmellik ve sürdürülebilirlik olmaktadır. Bu bağlamda rekabette kilit öneme sahip kalite, insan ögesinin öneminin büyük olması, hizmet işletmelerinin işgücü yoğun olması ve buna bağlı hizmet performansının her an değişiklik gösterebilmesi gibi sebeplerden dolayı hizmet işletmelerinde özellikli bir öneme sahip olmaktadır. (Seyran, 2004: 36).

1.3. Hizmet ve Hizmet Kalitesi

Hizmet, müşterilerin beklenti ve ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla belirli bir fiyattan satılan ve bir malın mülkiyetine gerek duyulmayan, doyum ve yarar oluşturan faaliyetler bütünü şeklinde tanımlanabilir (Doğan ve Tütüncü, 2003: 1). Başka bir yaklaşımla hizmet; bir tarafın diğer tarafa sunduğu, aslında herhangi bir şeye sahip olmayla sonuçlanamayan ve dokunulamayan bir fayda veya etkinlik şeklinde tanımlanmaktadır (Öztürk, 2013: 2). Hizmet; ürünlerin satışı ile beraber elde edilen tatmin olmalar ve faydalardır (Ardıç ve Güler, 2000: 19). Diğer bir tanımda hizmet; çok veya az dokunulmaz bir yapısı olan, hizmet çalışanları ve tüketici veya hizmeti sağlayanların fiziksel olanakları veya mallar arasındaki etkileşim sonunda meydana gelen ve tüketici ihtiyaçlarına fayda sağlayan etkinlikler oluşumu şeklinde tanımlanmıştır (Orhan, 2017:

346). Sayım ve Aydın'a göre; "Hizmet, müşteri beklentilerini karşılamak amacıyla belirli bir fiyattan satışı sunulan, elle tutulamayan, koklanamayan, kolay heba olabilen, standarda oturtulamayan, fayda ve tatmin sağlayan soyut etkinlikler bütünüdür" (Sayım ve Aydın, 2011).

Hizmet kalitesinin tanımlanması bazı sonuçlar ortaya çıkarmış ve hizmet kalitesinin özellikleri hakkında bilgiler vermiştir. Bu özellikler (Arslan vd., 2017: 8):

Hizmet kalitesi müşterinin algısı ile ilgili bir kavramdır.

Hizmet kalitesi, hizmet üretim ve sunum süreci ile entegredir.

Hizmetin kalite değerlendirmesi, bir malın kalite değerlendirmesinden daha zordur.

Hizmet kalitesi, müşteri ile hizmet personelinin etkileşiminden ortaya çıkar.

Hizmetler soyut olduğu için hizmet kalitesi de soyuttur.

Hizmet kalitesi, müşterilerin öznel yargılamasıdır.

Kaliteyle ilgili gelişmelerle aynı yönlü olarak, yakın tarihlerde hizmet kalitesi kavramının da üzerinde önemle durulmaya başlanmıştır. Kuruluşlar, hizmetlerine ait kaliteyi yükselterek, piyasadaki paylarını arttırmakta bu bağlamda verimlilik ve kârlılıklarını da arttırmaktadır (Çırpın ve Kurt, 2016).

Hizmet kalitesi hem mevcut hem de olası müşterilerin yeniden satın alma isteklerini etkilemektedir. Pazar araştırmalarına göre, alınan hizmetten memnun kalmayan bir müşteri, bu memnuniyetsizliğini en az üç kişi ile paylaşmaktadır. Buna göre kalitesiz hizmetin olası müşteri tabanını küçülteceği neticesine varmak mantıklı görünmektedir (Koçel, 2015: 290).

1.4. Hizmetin Özellikleri

Hizmet tüketicisi insan olduğu için kalite değerlendirmesini yapacak olan da insandır. Hizmet kalitesi bireyden bireye farklılık göstermektedir (Arslan vd., 2018:50). Hizmetler, onları mallardan ayıran birkaç ayırt edici özelliğe ve pazarlanabilme tarzları için farklı sonuçlara sahiplerdir. Bu özellikler genellikle soyutluk(dokunulmazlık), ayrılmazlık, çeşitlilik (heterojenlik), dayanıksızlık (depolanamama) ve hizmet sahipliğinin olmaması (sahipsizlik) olarak tanımlanabilir.

-Soyutluk (Dokunulmazlık)

Soyut, beş duyu organıyla algılanamayan ve fiziki boyutları olmayan demektir. Soyut olmak, bu yönü ile hizmetin en önemli özelliğidir (Dinçer, 2013: 286). Tüketiciler, malları satın alırken ürünlerin estetiğini, görünümünü, tadını, kokusunu hissedebilmekte ve test edebilmektedir. Hizmetlerin karakteristikleri; güvenilirlik, titizlik, çalışanların tavırları gibi dokunulamayan sürecin özelliği ise hizmetin satın alınıp tüketildikten sonra test edilebilmesidir (Oral, 2005: 177).

-Dayanıksızlık (Depolanamama)

Hizmetler depolanamadıklarından dolayı, mallarda olduğu gibi stok yönetim ve kontrolüne işlemlerine tabi tutulamazlar. Dolayısıyla, hizmetlerin depolanamama özelliği, müşteriden ziyade hizmet üreten işletmenin sorunudur. Stok yönetimi ve kontrolü mal üreten bir işletme için çok önemli bir konudur. Fakat hizmet üreten işletmelerde arz, müşterinin hizmeti talep ettiği zamanda olması gerektiği için bu işletmelerde stok kontrolünün yapılamaması oldukça kritik bir faktördür (Eser, 2007:9).

-Çeşitlilik (Heterojenlik)

Günlük hayatta sık karşılaştığımız durumlardan birisi de sunulan hizmetlerin aynı olmamasıdır (Seyran, 2004: 22). Hizmetler çoğunlukla insanlar oluşturulan performanslar olduğu için aynı hizmetin iki ayrı sunumunun aynı olması olanaksızdır (Öztürk, 2007: 20). Bu fark verilen hizmetlerin standartlaştırılmamasından ortaya çıkar. Dolayısıyla, evrensel kabul görmüş bir hizmet performansı belirlemek mümkün değildir. Gerek hizmeti sunan personel gerekse tüketici algısı ve tüketicilerin kendileri hizmette dalgalanmalara sebep olabilir (Eser, 2007: 11).

-Ayrılmazlık

Hizmetin diğer bir özelliği, hizmetlerin mallardan farklı olarak üretim ve tüketiminin farklı zamanlarda değil, aynı zamanda gerçekleşmesidir. Hizmetin üretilmesi, satın alınması, kullanılması ve değerlendirilmesi, kısa aralıklar ile gerçekleşir (Tek, 1997: 429). Hizmetlerin ayrılmazlık özelliği, müşteriyle hizmeti sunan personel arasında iletişimin olmasını da mecburi kılmaktadır. Eşzamanlı tüketim ve üretimden dolayı, hizmeti üreten kişiler kendilerini tüketicinin hizmet deneyiminin önemli bir girdisi ve ürünün bir parçası olarak görmektedirler (Zeithaml ve Bitner, 2000: 35).

-Sahipsizlik (Sahipliğin Olmaması)

Malları satın alanlar aynı zamanda onların sahibi de olmaktadır. Buna karşın hizmetlerin sahiplenilmesi mümkün değildir. Ancak belli zamanlarda o hizmetten faydalanma mümkün olabilmektedir (Kozak vd., 2011: 9). Hizmeti alan kişi sadece hizmet sürecinden yararlanma hakkına sahip olur (Eser, 2007: 16).

1.5. Hizmet Kalitesine Yönelik Yapılmış Çalışmalar

Barnes (2007) çalışmasında, İngiltere'de lisansüstü eğitimlerini işletme ve yönetim okullarında gören Çinli öğrencilere SERVQUAL ölçeğini uygulamıştır. Analiz sonuçlarına göre öğrencilerin hizmet kalitesi beklentilerinin yüksek olduğu görülmüştür.

Bayrak (2007) yaptığı çalışmada, İstanbul ilinde devlet ve vakıf üniversiteleri işletme bölümü öğrencilerinin eğitim gördükleri kurumlara yönelik hizmet kalitesi algıları ile kaliteli bir üniversiteden bekledikleri hizmet kalitesi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın sonucunda vakıf üniversitesinde okuyan öğrencilerin hizmet kalitesi algı düzeyleri daha yüksek çıkmıştır.

Burgaz ve Ekinci (2007) çalışmalarında, öğrencilerin üniversitenin sunduğu hizmetlere ilişkin beklenti ve memnuniyetlerini araştırmış ve öğrencilerin beklenti düzeylerinin yüksek, memnuniyet düzeylerinin düşük olduğunu, öğrenci görüşlerinin fakülteler arasında farklılık gösterdiği, erkek öğrencilerin beklenti düzeylerinin kız öğrencilerin beklentilerine nazaran düşük olduğunu, bütün öğrencilerin benzer memnuniyet düzeylerine sahip oldukları sonuçlarını ortaya koymuştur.

Butt ve Rehman (2010) çalışmalarında, Pakistan'daki üniversitelerde öğrenci memnuniyetini incelemişlerdir. Öğretim elemanının tecrübesi, derslerin sunumu, öğrenme mekanı ve sınıf fiziki durumu faktörlerinin öğrenci memnuniyetini etkilediği sonuçları elde edilmiştir.

Gerşil ve Güven (2018) çalışmalarında, Celal Bayar Üniversitesi'nde SERVQUAL yöntemi ile hizmet kalitesi açısından öğrencilerin beklentilerini ve algılarını beş boyutta (fiziksel özellikler, güvenilirlik, heveslilik, güven ve empati) değerlendirmişlerdir. Çalışma sonucunda Celal Bayar Üniversitesi'nin verdiği hizmetlerin genel anlamda tüm boyutlarda öğrencilerin beklentilerinin altında kaldığı görülmüştür.

Özçalık (2007) çalışmasında, Çorum ili ve ilçelerinde bulunan yükseköğretim kurumlarında sunulan eğitim hizmetlerinin kalitesini, SERVQUAL yöntemi kullanarak değerlendirmiştir. Çalışma sonucunda, heveslilik, güven, güvenilirlik ve fiziksel değerler boyutlarına göre kurumlar arasında algılanan hizmet kalitesinin farklılık gösterdiği, empati boyutuna göre değerlendirmede ise kurumlar arasında farklılık olmadığı sonucuna varılmıştır.

Özdemir vd. (2013) çalışmalarında, eğitim fakültesi öğrencilerinin fakülte yaşamının niteliğine ilişkin memnuniyet düzeylerini incelemişlerdir. Araştırma sonucuna göre fakülte yaşamının niteliğine ilişkin öğrencilerin memnuniyetlerinin orta düzeyde olduğunu cinsiyet, yaş ve burs alma değişkenlerine göre memnuniyet düzeyleri anlamlı bir farklılık göstermezken öğrenim görülen sınıf düzeyi ve öğrenim görülen bölüm değişkenlerine göre anlamlı farklılıklar göstermektedir.

Öztürk ve Tataroğlu (2017) çalışmalarında, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerin kendilerine sunulan hizmetlere yönelik kalite değerlendirmelerini ölçmeyi amaçlamışlardır. Araştırma sonucunda öğrencilerin kalite değerlendirmesinde en önemli boyutun öğretim elemanlarının yeterlilikleri olduğu, en az etkili olan boyut da fiziki imkânlar olduğu sonucuna varılmıştır.

Okumuş ve Duygun (2008) çalışmalarında, öğrencilerin sosyo-demografik özelliklerinden gelir durumu ve cinsiyet ile algıladıkları hizmet kalitesi arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olmadığını belirtmişler.

Napoli ve Wortman (1998) yaptıkları çalışmada, öğrenci memnuniyetine etki eden psikososyal faktörlerin; okulun ilk döneminde yaşananlar, sosyal destek, benlik duygusu, sosyal yeterlilik, psikolojik iyi olma hali ile akademik, idari ve sosyal sistemlerden memnun olma durumu olduğunu belirtmiştir.

Tütüncü ve İpekçil Doğan (2003) çalışmalarında, müşteri öğrenci memnuniyetini ölçmek için Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde öğrenim gören öğrenciler üzerine araştırma yapmışlardır. Araştırma sonucunda öğrenciler açısından en önemli değişkenin eğitim kalitesi olduğu belirlenmiştir.

2. Araştırma Metodolojisi

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Harran Üniversitesi öğrencilerinin üniversitenin sunmuş olduğu hizmetlere yönelik hizmet kalitesi algılarının demografik faktörleri bağlamında farklılık gösterip göstermediğini belirlemektir.

2.2. Örneklem Süreci

Araştırmanın ana kütesini Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırma için gerekli olan veriler basit tesadüfi örnekleme metodu kullanılarak ve yüz yüze anket yöntemi uygulanarak elde edilmiştir. Anketler 15.02.2018 ile 28.02.2018 tarihleri arasında yapılmıştır.

2.3. Veri Toplama Yöntemi ve Aracı

Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, hizmet kalitesi algısını ölçen ServPERF ölçeğinden ve farklı çalışmalardan Tayyar ve Dilşeker (2012) tarafından derlenen 52 maddelik ölçek yer almaktadır. İkinci bölümde, öğrencilerin cinsiyeti, medeni durumu, yaşı, toplam aile geliri, toplam aile birey sayısı ve eğitim gördüğü bölüm gibi 6 demografik soruya yer verilmiştir. Anket, Harran Üniversitesi İ.İ.B.F'de eğitim gören 490 kişiye uygulanmıştır.

2.4. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın amacı doğrultusunda geliştirilen hipotezler şu şekildedir:

H₁: Harran Üniversitesi öğrencilerinin üniversitelerine yönelik hizmet kalitesi algıları demografik faktör grupları bağlamında farklılık gösterir.

H_{1a}: Harran Üniversitesi öğrencilerinin üniversitelerine yönelik hizmet kalitesi algıları cinsiyet faktörü bağlamında farklılık gösterir.

H_{1b}: Harran Üniversitesi öğrencilerinin üniversitelerine yönelik hizmet kalitesi algıları aile geliri faktörü bağlamında farklılık gösterir.

H_{1c}: Harran Üniversitesi öğrencilerinin üniversitelerine yönelik hizmet kalitesi algıları eğitim gördüğü bölüm faktörü bağlamında farklılık gösterir.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırma amacı doğrultusunda oluşturulan anket Harran Üniversitesi İ.İ.B.F'de eğitim gören 490 kişiye uygulanmıştır. Anket çalışması sonucunda elde edilen veriler, SPSS paket programı ile analiz edilmiştir. Araştırmada ölçeğin tek boyutluluk özelliğini araştırmak amacıyla Faktör Analizinden yararlanılmıştır. Güvenilirliğin belirlenmesi için Cronbach Alpha Testinden yararlanılmıştır. Hizmet kalitesi algısı açısından cinsiyet grupları arasında farklılığın olup olmadığını belirlemek amacıyla T-testi yapılmıştır. Hizmet kalitesi algısı açısından aile gelir durumu ve öğrenim görülen bölüm grupları arasında bir farklılığın bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla Anova Testinden yararlanılmıştır. Medeni durum ve yaş grupları arasında dağılım açısından farklılıklara bakılmamıştır.

2.6. Araştırmanın Bulguları

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Bireylerin Demografik Özellikleri

	Sıklık	Yüzdeler		Sıklık	Yüzdeler
Cinsiyet			Aylık Gelir		
Kadın	266	54,3	1500 TL ve altı	151	30,8
Erkek	224	45,7	1501-3000 TL	231	47,1
Toplam	490	100	3001-4500 TL	58	11,8
			4501-6000 TL	22	4,5
			6001 TL ve üstü	28	5,8
			Toplam	490	100
Yaş			Bölümünüz		
15-20	103	21,0	İşletme	150	30,6
21-25	367	74,9	İktisat	101	20,6
26-30	10	2,0	Maliye	109	22,2
31 ve üstü	10	2,0	Kamu Yönetimi	121	26,6
Toplam	490	100	Toplam	490	100
Medeni Durum					
Evli	39	7,9			
Bekâr	451	92,1			
Toplam	490	100			

Araştırmaya katılan bireylerin demografik özellikleri incelenecek olursa, katılımcıların 266'sı (%54,3) kadın, 224'ü (%45,7) erkek bireyler oluşmaktadır. Ankete katılanların yaş dağılımı ise 103'ü (%21) 15-20 yaş, 367'si (%74,9) 21-25 yaş, 10'u (%2) 26-30 yaş ve 10'u (%2) 31 ve üstü yaş aralığındadır. Gelir grupları içerisinde en büyük payı 1501-3000 TL arası gelire sahip olanlar oluşturmaktadır (%47,1). Ankete katılanlar medeni durum açısından değerlendirildiğinde 39'unun

(%7,9) evli, 451'inin (%92,1) bekar olduğu görülmektedir. Ankete katılanların öğrenim gördüğü bölüm dağılımı ise 150'si (%30,6) İşletme, 101'i (%20,6) İktisat, 109'u (%22,2) Maliye ve 121'i (%26,6) Kamu Bölümü şeklindedir.

2.7. Araştırmanın Güvenilirliği ve Faktör Analizi

Tablo 2. Araştırmanın Güvenilirlik Analizi

	Cronbach's Alpha	N
Hizmet Kalitesi Algısı	,918	52
Fiziksel Özellikler	,821	7
Destek Hizmetler	,895	10
Uluslararasılaşma	,865	4
Akademik Personel	,971	18
Akademik Olmayan Personel	,912	13

Tablo 2'de görüldüğü gibi, ankete katılan öğrencilerin hizmet kalitesi algısını ölçen ölçeğin güvenilirliği 0,918 olarak bulunmuştur. Eğer; Cronbach Alpha $0,00 < \alpha < 0,40$ arasında ise ölçek güvenilir değil, $0,40 < \alpha < 0,60$ arasında ise ölçeğin güvenilirliği düşük, $0,60 < \alpha < 0,80$ arasında ise ölçek oldukça güvenilir ve $0,80 < \alpha < 1,00$ arasında ise ölçek yüksek derecede güvenilirdir. (Arslan, 2013: 84). Çalışmada bulunan değer yüksek güvenilirliği ifade etmektedir.

Hizmet kalitesi algısını ölçen veri setinin faktör analizine uygunluğunu test eden KMO değeri (0,803) faktör analizi yapılabilmesi için uygun ve mükemmel bir değerdir. Yine aynı amaca hizmet eden Bartlett testi anlamlılık düzeyi= 0,00 olduğundan ve $p < 0,05$ olması koşulunu sağladığından verilerin faktör analizi için uygun olduğuna karar verilmiştir. Hizmet kalitesi algısını ölçmek amacıyla uygulanan faktör analizi sonucunda, kullanılan ölçekteki ifadelerin beş boyut altında toplandığı görülmektedir.

Tablo 3. Hizmet Kalitesi Algısı Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi

Maddeler	Özdeğer	Açıklanan Varyans % (Toplam=%73,812)
Fiziksel Özellikler		
Modern öğretim araçları ve donanımı (projeksiyon, tepegöz, yazı tahtası, koltuklar, sıralar vb.) vardır	,789	21,635
Tesisler (sınıflar, laboratuvarlar, konferans salonları, çalışma alanları vb.) yeterli sayıdadır.	,821	
Tesisler görsel olarak çekici ve rahattır.	,611	
Kütüphane koleksiyonları ve veri tabanları öğrencinin akademik ihtiyaçlarını yeterince karşılar.	,745	
Öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılayacak spor salonu vardır.	,782	
Bina içi alanlar temizdir	,724	
Üniversite mükemmel kampüs planı ve görünüşü olan ideal bir yere sahiptir.	,771	
Destek Hizmetleri		
Öğrencilerin spor faaliyetleri için elverişli koşullar sağlanmıştır	,904	17,457
Öğrencilerin taleplerine etkin ve hızlı yanıt veren sağlık hizmetleri (mediko) mevcuttur.	,851	
Merkezi kafeteryada (yemekhane) sağlıklı ve etkin hizmet verilmektedir	,738	
Kampüs içerisinde güvenlik sağlanmıştır	,775	
Yurt imkanı vardır.	,840	
Üniversite, öğrenci kulüpleri kurmamızı destekler ve teşvik eder.	,811	
Öğrencilerin kullanabilecekleri internet erişimleri mevcuttur.	,788	

Öğrencilerin kişiliklerini geliştirmelerine imkan verecek zengin kültürel ve sanatsal etkinlikler mevcuttur.	,794	
Başarılı öğrencilere burs olanağı tanınır.	,675	
Tesisler ihtiyaca göre mesai saatleri dışında da hizmet vermektedir.	,812	
Uluslararasılaşma		
Öğrenci ve personel değişimlerine (Erasmus ve Sokrates vb.) katılma faaliyetleri vardır	,711	
Akademik personel uluslararası alanda takdir görür.	,748	14,312
Yabancı öğrencileri çekebilmek için iyi bilinmek amacıyla yapılan girişimler söz konusudur.	,710	
Üniversitenin uluslararası alanda itibarı vardır.	,701	
Akademik Personel		
Öğretim elemanları düzenli ve şık görünüşlüdür.	,700	
Öğretim elemanları eğitim hizmetini gecikmeksizin verir.	,812	
Yardımcı olmaya heveslidirler.	,825	
Konuları anlaşılacak şekilde açıklayabilirler.	,802	
Ders içi eğitim öğretim süreçlerinde (ders sunumlarında) etkindirler.	,778	
Öğrencilere görgü, kültür ve benzeri unsurlar açısından örnek olurlar.	,777	
Öğrencilerin soru, öneri ve isteklerine cevap vermede asla meşgul değillerdir	,841	
Dostça ve sıcak bir yaklaşım içindedirler.	,726	
Davranışları öğrencilere güven verir.	,711	12,162
Öğrencinin gizlilik haklarına duyarlıdır.	,729	
Öğrenciye saygılı davranırlar.	,705	
Sorulara yanıt verecek yeterli bilgiye sahiptirler.	,779	
Uzmanlık alanlarındaki gelişmelerden haberdardır.	,734	
Öğrenci için en iyisini dilerler.	,777	
Öğrencilerin beklentilerini anlamaya çalışırlar.	,718	
Öğrenciden beklediklerini açık bir şekilde ifade ederler.	,695	
Öğrencilerin ders müfredatı ile ilgili değerlendirmelerini dikkate alırlar.	,699	
Akademik danışmanlar öğrencileri yönlendirmede yeterlidirler.	,728	
Akademik Olmayan Personel		
Çalışanlar düzenli ve şık görünüşlüdür	,801	
Okulun kayıtları hatasız ve düzenli bir şekilde tutulur.	,843	
Öğrencilerin sorunlarını çözmeye samimi istek gösterirler.	,801	
İsteklere hemen yanıt verirler.	,784	
Yardımcı olmaya heveslidirler	,761	
Öğrencileri, kendilerini ilgilendiren konularda düzenli bilgilendirirler	,710	
Dostça ve sıcak bir yaklaşım içindedirler.	,845	8,246
Öğrenciye karşı dürüsttürler.	,799	
Davranışları öğrenciye güven verir.	,821	
Öğrencilerin gizlilik haklarına duyarlıdır	,778	
Öğrenciye saygılı davranırlar.	,717	

Sorulara yanıt verecek yeterli bilgiye sahiptirler.	,681	
Öğrencilerin beklentilerini anlamaya çalışırlar	,715	

KMO = 0,803 Toplam Açıklanan Varyans = 73,812

2.8. Hipotezlerin Test Edilmesi

Tablo 4. Cinsiyete Göre Hizmet Kalitesi Algısına Yönelik t-Testi Sonuçları

Hizmet Kalitesi	N	Ortalama	T	Anlamlılık
Kadın	266	3,6341	1,558	0,120
Erkek	224	3,5451		
Fiziksel Özellikler	N	Mean	T	Anlamlılık
Kadın	266	3,6561	0,477	0,634
Erkek	224	3,6196		
Destek Hizmetleri	N	Mean	T	Anlamlılık
Kadın	266	3,4427	0,904	0,366
Erkek	224	3,3798		
Uluslararasılaşma	N	Mean	T	Anlamlılık
Kadın	266	3,3614	0,175	0,861
Erkek	224	3,3469		
Akademik Personel	N	Mean	T	Anlamlılık
Kadın	266	3,9055	1,818	0,070
Erkek	224	3,7664		
Akademik Olmayan Personel	N	Mean	T	Anlamlılık
Kadın	266	3,5078	0,361	0,719
Erkek	224	3,4771		

Harran Üniversitesi İ.İ.B.F'de eğitim gören öğrencilerin cinsiyetlerine göre hizmet kalitesi algılarında fark olup olmadığını ölçmek için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. Cinsiyete göre yapılan t-testi analizi sonucunda $p = 0,120 > 0,05$ elde edilmiştir. Hizmet kalitesinin tüm boyutları, anlamlılık düzeyleri 0.05'den büyük olduğu için, cinsiyete göre farklılık göstermemektedir. H_{1a} : Harran Üniversitesi öğrencilerinin üniversitelerine yönelik hizmet kalitesi algıları cinsiyet faktörü bağlamında farklılık gösterir hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 5. Aile Gelirine Göre Hizmet Kalitesi Algısına Yönelik Anova Testi Sonuçları

		Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	Anlamlılık
Hizmet Kalitesi	Gruplar Arası	27,480	4	6,870	20,028	0,000
	Gruplar İçi	166,358	485	0,343		
	Toplam	193,838	489			
Fiziksel Özellikler	Gruplar Arası	45,720	4	11,430	23,084	0,000
	Gruplar İçi	240,145	485	0,495		
	Toplam	285,865	489			
Destek Hizmetleri	Gruplar Arası	28,880	4	7,220	17,254	0,000
	Gruplar İçi	202,945	485	0,418		
	Toplam	231,825	489			
Uluslararasılaşma	Gruplar Arası	48,608	4	12,152	21,050	0,000
	Gruplar İçi	279,992	485	0,577		
	Toplam	328,600	489			

Akademik Personel	Gruplar Arası	27,723	4	6,931	12,472	0,000
	Gruplar İçi	269,512	485	0,556		
	Toplam	297,235	489			
Akademik Olmayan Personel	Gruplar Arası	18,548	4	4,637	6,945	0,000
	Gruplar İçi	323,821	485	0,668		
	Toplam	342,369	489			

Harran Üniversitesi İ.İ.B.F'de eğitim gören öğrencilerin toplam aile gelirlerine göre hizmet kalitesi algılarında fark olup olmadığını ölçmek için Anova Testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda ulaşılan değer $p = 0,000 < 0,05$ olmasından dolayı katılımcıların toplam aile gelir düzeyleri açısından hizmet kalitesi algılarında bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Analiz alt faktörlere uygulanmış ve alt faktörlerde de toplam gelir açısından bir farklılık olduğu sonucu elde edilmiştir. H_{1b} : Harran Üniversitesi öğrencilerinin üniversitelerine yönelik hizmet kalitesi algıları aile geliri faktörü bağlamında farklılık gösterir hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6. Aile Gelirine Göre Tukey Testi Sonuçları

Ailenizin aylık geliri	Ailenizin aylık geliri	Ortalama Farkları	Anlamlılık Düzeyi
1500 TL ve altı	1501 - 3000 TL	,00155	1,000
	3001-4500 TL	,23794	,087
	4501-6000 TL	-,63192*	,009
	6001 TL ve üzeri	,73995*	,000
1501 - 3000 TL	1500 TL ve altı	-,00155	1,000
	3001-4500 TL	,23639	,071
	4501-6000 TL	-,63347*	,008
	6001 TL ve üzeri	,73839*	,000
3001-4500 TL	1500 TL ve altı	-,23794	,087
	1501 - 3000 TL	-,23639	,071
	4501-6000 TL	-,86986*	,000
	6001 TL ve üzeri	,50201*	,000
4501-6000 TL	1500 TL ve altı	,63192*	,009
	1501 - 3000 TL	,63347*	,008
	3001-4500 TL	,86986*	,000
	6001 TL ve üzeri	1,37187*	,000
6001 TL ve üzeri	1500 TL ve altı	-,73995*	,000
	1501 - 3000 TL	-,73839*	,000
	3001-4500 TL	-,50201*	,000
	4501-6000 TL	-1,37187*	,000

Tablo 7. Aile Gelirine Göre Ortalamalar

	N	Ortalama
1500 TL ve altı	151	3,6720
1501 -3000 TL	231	3,6705
3001-4500 TL	58	3,4341
4501-6000 TL	22	4,3039
6001 TL ve üzeri	28	2,9321
Toplam	490	3,5945

Tablo 6, aile geliri düzeylerinin çoklu karşılaştırma test sonuçlarını içermektedir. Tukey HSD çoklu karşılaştırma testine göre 1500 TL ve altı düzey, diğer dört düzeyle kıyaslandığında, bu düzeyin sahip olunan grup ortalama puanları ile 4501-6000 TL ve 6001 TL ve üzeri gelir düzeyine sahip olduğu grup ortalama puanları arasında fark olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte 1501 - 3000 TL gelir düzeyinin diğer düzeylerle karşılaştırması yapıldığında; bu düzeyin grup ortalama puanı ile 4501-6000 TL ve 6001 TL ve üzeri gelir düzeyleri arasında anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Yine Tukey'e göre 3001-4500 TL gelir düzeyinin diğer dört bölümle karşılaştırılmasında; 3001-4500 TL gelir düzeyinin 4501-6000 TL ve 6001 TL ve üzeri gelir düzeyleri arasında anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Tukey'e göre 4501-6000 TL ve 6001 TL ve üzeri gelir düzeyinin diğer dört bölümle karşılaştırılmasında; bu gelir düzeyleri ile diğer dört gelir düzeyi arasında anlamlı fark

olduğu belirlenmiştir. Tablo 7’de aile gelir düzeylerinin ortalamalarına ilişkin sonuçlar yer almaktadır. 1500 TL ve altı aile gelirin sahip olan bireylerin diğer dört gruba göre hizmet kalitesi algısının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 8: Eğitim Gördüğü Bölüme Göre Hizmet Kalitesi Algısına Yönelik Anova Testi Sonuçları

		Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	Anlamlılık
Hizmet Kalitesi	Gruplar Arası	10,598	3	3,533	9,369	0,079
	Gruplar İçi	183,240	486	0,377		
	Toplam	193,838	489			
Fiziksel Özellikler	Gruplar Arası	11,850	3	3,950	7,006	0,055
	Gruplar İçi	274,015	486	0,564		
	Toplam	285,865	489			
Destek Hizmetleri	Gruplar Arası	4,847	3	1,616	3,459	0,076
	Gruplar İçi	226,978	486	0,467		
	Toplam	231,825	489			
Uluslararasılaşma	Gruplar Arası	11,433	3	3,811	5,840	0,15
	Gruplar İçi	317,167	486	0,653		
	Toplam	328,600	489			
Akademik Personel	Gruplar Arası	20,074	3	6,691	11,733	0,087
	Gruplar İçi	277,161	486	0,570		
	Toplam	297,235	489			
Akademik Olmayan Personel	Gruplar Arası	13,670	3	4,557	6,737	0,082
	Gruplar İçi	328,699	486	0,676		
	Toplam	342,369	489			

Harran Üniversitesi İ.İ.B.F’de eğitim gören öğrencilerin eğitim gördüğü bölüme göre hizmet kalitesi algılarında fark olup olmadığını ölçmek için Anova Testi yapılmıştır. Öğrencinin eğitim gördüğü bölüme göre yapılan Anova Testi sonucunda Fiziksel Özellikler için $p=0,055>0,05$ Destek Hizmetleri için $p=0,076>0,05$ Uluslararasılaşma için $p=0,015>0,05$ Akademik Personel için $p=0,087>0,05$ ve Akademik Olmayan Personel için $p=0,082>0,05$ değerleri elde edildiğinden öğrencilerin eğitim gördükleri bölümleri bağlamında, hizmet kalitesi algılarında bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. H_{1c} : Harran Üniversitesi öğrencilerinin üniversitelere yönelik hizmet kalitesi algıları eğitim gördüğü bölüm faktörü bağlamında farklılık gösterir hipotezi reddedilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma, Harran Üniversitesi öğrencilerinin, üniversitenin sunmuş olduğu hizmetlere yönelik hizmet kalitesi algılarının demografik faktörler bağlamında farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacı ile yapılmıştır. Araştırmanın ana kütlesini Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileri oluşturmuştur. Araştırma için gerekli olan veriler basit tesadüfi örnekleme metodu kullanılarak yüz yüze anket yöntemi uygulanarak elde edilmiştir. Anketler 15.02.2018 ile 28.02.2018 tarihleri arasında yapılmıştır. Anket Harran Üniversitesi İ.İ.B.F’de eğitim gören 490 kişiye uygulanmıştır.

Harran Üniversitesi İ.İ.B.F’de eğitim gören öğrencilerin cinsiyetlerine göre hizmet kalitesi algılarında fark olup olmadığını ölçmek için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. Cinsiyete göre yapılan t-testi analizi sonucunda öğrencilerin cinsiyetleri açısından hizmet kalitesinin bütün boyutları için algılarında bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Okumuş ve Duygun (2008) tarafından yapılan araştırma sonuçları ile paralellik göstermekte, Burgaz ve Ekinci (2007) tarafından yapılan araştırma sonuçları ile örtüşmemektedir. Analiz tüm boyutlar için uygulanmış ancak cinsiyet açısından tüm faktörlerde bir farklılık olmadığı sonucu elde edilmiştir. Hizmet kalitesi algısı açısından öğrenim görülen bölüm ve toplam aile geliri grupları arasında bir farklılığın bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla Anova Testinden yararlanılmıştır. Eğitim gördüğü bölüme göre yapılan Anova Testi sonucunda, öğrencilerin eğitim gördüğü bölümler bağlamında, hizmet kalitesi algılarında bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuç Özdemir vd. (2013) yaptığı araştırma sonucu ile paralellik göstermemektedir. Aile gelir durumuna göre yapılan Anova Testi sonucunda, öğrencilerin aile gelirleri bağlamında, hizmet kalitesi algılarında bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Okumuş ve Duygun (2008) tarafından yapılan araştırma sonuçları ile paralellik göstermektedir.

Üniversitelerde sunulan hizmetlerin kalitesine yönelik algıyı ölçen çalışmalar literatürde bulunmaktadır. Ancak bu tür çalışmaların belirli periyotlar ile tekrarlanmasının gerekliliği dikkate alındığında, bu çalışmanın literatüre katkı sağlayarak gerek üniversite yönetimine gerekse akademisyenlere rehber olabileceği düşünülmektedir. Araştırmanın farklı şehirlerde ve farklı üniversitelerdeki öğrenciler üzerinde daha büyük örnek kütle ile yapılması akademisyenlere kıyaslama ve genelleme yapabilme olanağı sunması açısından fayda sağlayacaktır.

Kaynakça

- Ardıç, K. ve Güler, A. (2000). "Reklamlarda Vurgulama Ürün ve Hizmet Kalite Boyutlarının Belirlenmesi ve Bir Uygulama". *Pazarlama Dünyası Dergisi*, 4: 19-20.
- Albez, A., Korkulu, A., ve Yılmaz, B. (2016). Kalite Maliyeti ve Karlılık İlişkisi: Üniversite Yemekhanesinde Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), 1563-1580.
- Arslan, B. (2013). Mağaza Atmosferi Unsurlarının Anlık Satın Almaya Etkisi: Fiziksel Mağaza ve Sanal Mağaza Karşılaştırılması. (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arslan, B., Taştekin, A. ve Gültekin, N. (2017). *Belediyelerde Hizmet Kalitesi ve Müşteri Memnuniyeti*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Arslan, B., Küçük, F. ve Nur, E. (2018). Algılanan Hizmet Kalitesinin Kurumsal İmaja Etkisi: Harran Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Yapılan Ampirik Bir Çalışma (Kitap Bölümü). *İşletme Bilimi Kapsamında Sektörel Araştırmalar İş Dünyasına ve Akademiye Yönelik Değerlendirmeler*, Ed. Nezihe Tüfekçi, SRA Academic Publishing: USA
- Barnes, B. R. (2007). Analysing service quality: the case of post-graduate Chinese students. *Total Quality Management & Business Excellence*, 18(3), 313-331.
- Bayrak, B. (2007). Yükseköğretim Kurumlarından Beklenen Hizmet Kalitesi ve Hizmet Kalitesinin Algılanmasına Yönelik Bir Araştırma. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bayram, A. T., ve Şahbaz, R. P. (2017). E-Hizmet Uygulamalarında Kalite Algısı, Memnuniyet ve Sadakat Tutumlarının Demografik Özelliklere Göre İncelenmesi: Seyahat Acentaları Müşterileri Örneği (An. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 60, 75.
- Bezirci, G. (2015). Hizmet İşletmelerinde Süreç İyileştirme ve Uygulama. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Bumin, B. (2003). *İşletmecilikte Çağdaş Yönelimler*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Burgaz, B., ve Ekinci, C. E. (2007). Öğrencilerin Hacettepe Üniversitesi'nce Sunulan Hizmetlere İlişkin Beklenti ve Memnuniyet Düzeyleri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 71-89.
- Butt, B. Z., ve Rehman, K. (2010). A study examining the students satisfaction in higher education. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 5446-5450.
- Gerşil, M., ve Güven, H. (2018). Üniversitelerde Hizmet Kalitesinin Servqual Analizi İle Ölçülmesi: Celal Bayar Üniversite'nde Bir Uygulama. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 111-125.
- Çırpın, B. K., ve Kurt, D. (2016). Havayolu Taşımacılığında Hizmet Kalitesi Ölçümü. *Journal of Transportation and Logistics*, 1(1), 83-98.
- Dinçer, Ö. (2013). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*. İstanbul: Alfa Yayınları Ders Kitapları.
- Doğan, Ö.İ. ve Ö. Tütüncü, (2003). Hizmet İşletmelerinde Toplam Kalite Yönetimi Kapsamında ISO 9001:2000 ve Bilgisayar Destekli Bir Uygulama. İzmir: D.E.Ü. Rektörlük Matbaası.
- Elliot, K. M. ve Shin, D. (2002). "Student Satisfaction: an alternative approach to assessing this important concept". *Journal of Higher Education Policy and Management*, 24(2), 197-209.
- Erdoğan, M. ve Uşak, M.: (2004). "Factors Affecting Prospective Science Teacher Satisfaction Level on Their Department", (Abstract) Paper presented at the conference, İstanbul, University of Bahcesehir.
- Eser, Z. (2007). *Hizmetlerde Pazarlama İletişimi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Abdullah, F. (2006). "Measuring Service Quality in Higher Education HEDPERF Versus SERPERF", *Marketing Intelligence & Planning*, Vol 24. No.1 pp. 31-47.

- Hussain, K. ve Birol, C. (2011). "The Assessment of Non-academic and Academic Service Quality in Higher Educaion" , Eurasian Journal of Educational Research, Issue 42, Winter, 95-116.
- Knight, W. E.: (1994). "Influences on the Academic, Career, and Personal Gains and Satisfaction of Community".
- Koçel, T. (2015). İşletme Yöneticiliği. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Kozak, N., Özel, Ç.H. ve Yüncü, D. (2011). Hizmet Pazarlaması. (1. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Napoli, A. R., ve Wortman, P. M. (1998). Psychosocial factors related to retention and early departure of two-year community college students. *Research in Higher Education*, 39(4), 419-455.
- Okumuş, A., ve Duygun, A. (2008). Eğitim hizmetlerinin pazarlanmasında hizmet kalitesinin ölçümü ve algılanan hizmet kalitesi ile öğrenci memnuniyeti arasındaki ilişki.
- Oral S. (2005). Otel İşletmeciliği ve Verimlilik Analizleri. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Orhan, M. (2017). Belediye Hizmet Kalitesi Ölçümü: Keçiören Belediyesi'nde Bir Uygulama. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(3), 945-963.
- Özçalık, F. (2007). Yükseköğretimde eğitim hizmet kalitesinin ölçümüne yönelik örnek bir uygulama. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.*
- Özdemir, S., Kılınç, A. Ç., Öğdem, Z., ve Er, E. (2013). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Fakülte Yaşamının Niteliğine İlişkin Memnuniyet Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Journal of Higher Education & Science/Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3(3).
- Öztürk, A. (2013). Hizmet Pazarlaması Kuram, Uygulama ve Örnekler. Ekin Kitabevi Yayınları
- Öztürk, Ö. G. H., ve Tataroğlu, M.(2017). Meslek Yüksekokullarında Hizmet Kalitesi: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Örneği. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(40), 162-179.
- Öztürk, S.A. (2007). Hizmet Pazarlaması. (7. Baskı). Eskişehir: Ekin Yayınevi.
- Pazarlıoğlu, M., Emeç, H. ve Erdoğan, S. (1999). "Dokuz Eylül Üniversitesi Öğrencilerinin Yükseköğretim Beklenti Değişkenlerinin Faktör Analizi İle İncelenmesi", Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF Dergisi, 14 (2), 97-109.
- Popli, S. (2005). "Ensuring Customer Delight: A Quality Approach To Excellence In Management Education", *Quality in Higher Education*, 11(1), 17-24.
- Sayım, F., ve Aydın, V. (2011). Hizmet sektörü özellikleri ve sistematik olmayan risklerin sektör menkul kıymetleri ile etkileşimine dair teorik bir çalışma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 245-262.
- Seyran, D. (2004). Hizmet Kalitesi. İstanbul: KalDer Yayınları.
- Tayyar, N. ve Dilşeker, F. (2012). "Devlet ve Vakıf Üniversitelerinde Hizmet Kalitesi ve İmajın Öğrenci Memnuniyetine Etkisi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bahar (28): 184-204.
- Tek, Ö.B. (1997). Pazarlama İlkeleri, Global Yönetimsel Yaklaşım. İzmir: Cem Ofset.
- Tütüncü, Ö., ve İpekçil Doğan, Ö. (2003). Müşteri tatmini kapsamında Öğrenci Memnuniyetinin Ölçülmesi ve Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(4), 130-151.
- Yatkın, A. (2003). Toplam Kalite Yönetimi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Zeithaml, V.A. ve Bitner, M.J. (2000). Service Marketing. New York: Mc Graw, Second Edition.

Türkiye'deki Katılım Bankalarının Etkinlik Analizi

Efficiency Analysis of Participation Bank in Turkey

Süleyman Serdar Karaca¹, İbrahim Halil Ekşi², Necati Altemur³

Öz

Türkiye'de tüm gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi finansal sektörün en önemli unsuru bankalardır. Bankaların ekonomide etkin ve verimli bir şekilde yer almaları ülkelerin kalkınması ve gelişmesi için son derece önemlidir. Türkiye'de nüfusun büyük çoğunluğu İslam inancını benimsemiştir. İslam dininde faizin yasak olması sebebiyle birçok yatırımcı bankacılık sistemi ve onun ürünlerinden uzak durmakta, bunun yerine altın, döviz ve gayrimenkule yatırım yapmaktadır. Faize duyarlı kesimin birikimlerini ekonomik sisteme kazandırmak amacıyla birçok ülkede faizsiz bankacılık sistemi ve faizsiz finansal araçlar oluşturulmaktadır. Toplamda 5 katılım bankası, 3 özel ve 2 kamu sermayeli banka Türkiye'de faaliyet göstermektedir. Bu çalışmada 2009-2016 yılları arasında Türkiye'de faaliyet gösteren 5 katılım bankasının etkinlik analizi yapılmıştır. 5 katılım bankası için seçilen girdi ve çıktılarının etkinlik ölçümü doğrusal planlama kökenli bir analiz türü olan Veri Zarflama Analizi (VZA) kullanılarak yapılmıştır. Uygulamada CCR ve BCC etkinlik skorları çıktı odaklı olarak hesaplanmıştır. Sonuçta 2009-2016 yılları arasında Türkiye'deki 5 katılım bankasının genelde etkin oldukları gözlenmiştir. 2016 yılına doğru etkinliklerinin ve aktif büyüklüklerinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Veri Zarflama Analizi, Faizsiz Bankacılık, Etkinlik ölçümü

Abstract

As in all developing countries in Turkey, banks are the most important element of the financial sector. It is very important that banks take part in the economy effectively and efficiently for the development and development of the countries. The majority of the population in Turkey has adopted the religion of Islam. Due to the prohibition of interest in Islam, many investors avoid the banking system and its products, instead investing in gold, foreign currency and real estate. Interest-sensitive banking system and interest-sensitive financial instruments are created in many countries in order to bring the savings of the sector into the economic system. In total, 5 participation bank, operates in three private and two state-owned banks Turkey. In this study, activity analysis of 5 participation banks operating in Turkey between 2009 and 2016 was conducted. 5 activity measurement of selected inputs and outputs for the participation bank was performed using Data Envelopment Analysis (DEA), a type of analysis based on linear planning. CCR and BCC activity scores were calculated as output-oriented. As a result of the 5 participation banks in Turkey between the years 2009 to 2016 it was generally observed to be effective. It is concluded that their productivity and asset size increased towards 2016.

Keywords: Data Envelopment Analysis, Interest-free Banking, Activity Measurement

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 03 / 05 / 2018

Accepted: 26 / 06 / 2019

1 Doc.Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, suleymanserdar.karaca@gop.edu.tr

2 Doc.Dr., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ieksi@gantep.edu.tr

3 Öğr.Gör., Giresun Üniversitesi, Şebinkarahisar SBMYO, necati.altemur@giresun.edu.tr

Giriş

Günümüz rekabet ortamında, Etkinlik ve verimlilik gibi kavramlar, kuşkusuz bireyler kadar reel sektör ve ekonomiler için de çok önemli hale gelmiştir. Bu öneminden dolayı, ilgili tüm tarafların verimlilik bilincine sahip olması, söz konusu bilincin yaygınlaştırılması ve bu atmosferin sürdürülmesi büyük önem taşımaktadır. Etkinlik kavramının bu önemi diğer tüm kurum ve kuruluşlarda olduğu gibi ekonominin en önemli yapı taşlarından bankalar için de önem arz etmektedir. Klasik bankacılık anlayışının dışında gelişen katılım bankaları için de benzer bir durum söz konusudur.

Özellikle son 30 yılda katılım bankalarının sektör içindeki payı her geçen yıl hızla artmıştır. Katılım bankalarının bu önemlerinden hareketle hazırlanan bu çalışmada özellikle 2008 yılında yaşanan global bankacılık krizinin ardından halen ülkemizde faaliyet gösteren 3'ü özel 2'si kamu olmak üzere 5 katılım bankasının 2009-2016 yılları arasındaki etkinliği veri zarflama analizi kullanılarak ölçülmüştür. Literatürde benzer çalışmalar bulunmakla birlikte, çalışmamızın diğerlerinden farkı 2008 global bankacılık krizi sonrası ülkemizde katılım bankalarının etkinliğinin ölçülmesidir.

1. Türkiye’de ve Dünyada Katılım Bankaları

Finansal sistem içerisinde aracılık faaliyetini en iyi şekilde ortaya koymak durumunda olan bankacılık sektörü fon fazlası olanların birikimlerini, fon ihtiyacı olan taraflara aktararak ekonomiye canlılık kazandırmaktadır. Bu sebeple bankaların performansları, ilgili tüm taraflar (tasarruf sahipleri, politika yapıcılar, düzenleyici otoriteler ve yatırımcılar) açısından oldukça önemlidir. Bankacılık sektörünün sağlamlığı, finansal istikrarın sürdürülebilir olması ve olumsuz finansal gelişmeler karşısında ülke ekonomisinin dayanıklı olması için son derece önemlidir.

Dünyada “İslami bankacılık” veya “faizsiz bankacılık” olarak isimlendirilen katılım bankacılığı ise, son otuz yılda finansal sektörün ve bankacılık sisteminin hızla büyüyen ve gelişen bir parçası haline gelmiştir. Katılım bankaları dini inançları gereği faizden kaçınan ve bu nedenle mevcut bankaları yada finansal sisteme fonlarını (tasarruflarını) dahil etmeyen bir kesimin fonlarının finansal sisteme katılmasında önemli rol oynar. Aynı zamanda faiz hassasiyeti olduğu halde kendi ülkelerinde faizsiz fonlara ulaşamayan yatırımcıların faizsiz fonların bulunduğu ülkelere yatırım yapmaları ile yabancı sermayenin ülkeye çekilmesini de sağlar (Pehlivan, 2016:295).

Geleneksel bankacılık anlayışı ile katılım bankacılığı temelde aynı olmakla birlikte, İslami bankalarla geleneksel bankacılık arasındaki en temel fark, geleneksel bankaların faiz temelli prensiplerine karşılık, Katılım Bankacılığının faizsiz finansman ve performansta kar-zarar paylaşımı temellerine dayanmasıdır (Sufian, 2007:175). Dolayısıyla katılım bankaları üretimi, yatırımı, istihdamı, ihracatı fonlayan kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Pehlivan, 2016:297).

Katılım bankalarının bu yönleriyle, mali kesime bir renk, canlılık ve zenginliğin yanı sıra niteliksel ve simgesel bir “seçenek” sağladığı ifade edilmektedir. Faiz karşılığı topladığı fonları (mevduatları) yine faiz karşılığında (kredi) veren kuruluşlar geleneksel bankalar olarak adlandırılır iken, katılım bankaları “faizsiz bankacılık” (Interest-Free Banking) yaparak İslam dininin getirdiği kural ve esaslarına uygun davranmaktadır (Kalaycı, 2013:53). Ek olarak katılım bankalarının, faiz hassasiyeti nedeniyle birikimlerini klasik finans (konvansiyonel – ticari banka) kurumlarında değerlendirmeyen tasarruf sahiplerine olanak sağlayarak, atıl duran birikimlerin ekonomiye kazandırdıkları da ifade edilmektedir (Karahana ve Ersoy, 2016:95).

Katılım Bankacılığı (İslami Bankacılık) ile ilgili ilk deneyim, 1963 yılında Mit Gharn Saving adı altında Mısır’da ortaya çıkmıştır. Geçen 54 yılda İslami bankacılık hem sayı hem de ölçek bakımından ciddi gelişme göstermiştir. Katılım Bankacılığı dünya çapında 50’den fazla ülkede kendini göstermektedir. Katılım Bankacılığı İslam ülkeleri ile sınırlı kalmamıştır. Bu anlamda Ağustos 2004’de Britanya İslam Bankası, Müslüman olmayan bir ülkede kurulan ilk banka özelliğindedir (Chong ve Liu, 2009: 126). Son yıllarda, global İslami bankaların varlıkları ciddi oranda artarak 2013 yılı itibarıyla 1.7 trilyon dolar seviyesine ulaşmıştır (Bahrini, 2017:13)

Dünyada Katılım Bankacılığın modern ve uluslararası anlamda ilk örneği olan İslam Kalkınma Bankası (IDB), 1973’te Müslüman ülkelerin maliye bakanlarının ortak bildirgesiyle Cidde’de kurulmuştur. Bankanın temel fonksiyonu, üyeler arasında mali yardımlaşmayı sağlamak ve bunu İslam hukukuna uygun bir şekilde iktisadi ve toplumsal kalkınmaya dönüştürmek olarak ifade edilmektedir. Günümüzde bankanın 56 üyesi ve 6 milyar İslam Dinarı sermayesi bulunmaktadır. En büyük hissedarın %26,5 ile IDB’nin ‘başkentliğini’ yapan Sudi Arabistan’ın olduğu bankada, Türkiye’nin hissesi toplamın %8,41’idir (Kalaycı, 2013:55).

Türkiye’de 19.10.2005 tarihinde yapılan düzenlemeye kadar Özel Finans Kuruluşu olarak adlandırılır 5411 sayılı bankacılık kanunu ile mevduat bankaları ile eşit statüye sahip olmuştur. Bu kanundaki “banka” ibaresinin açılımı “mevduat bankası, katılım bankası ve kalkınma ve yatırım bankası” şeklinde tanımlanmıştır. Katılım bankaları, ticaret (şirketler) hukuku açısından Anonim Şirket statüsünde faaliyet göstermektedir (Kalaycı, 2013:55). Türkiye’deki katılım bankalarının 2017 yılı 1. Dönem itibarıyla aktif büyüklükleri 136 milyar TL olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye’de cari ve katılım hesapları aracılığıyla fon toplayan katılım bankaları topladıkları bu fonları, ortaklık (muşaraka), emek-sermaye ortaklığı (mudaraba), finansal kiralama (icara), vadeli satış (murabaha), bireysel finansman desteği, mal karşılığı vesaikin alım-satımı, gelire endeksli senetler, tavarruk, sukuk (kira sertifikası sertifikası) vb. enstrümanlar aracılığıyla kullanarak faaliyetlerine devam etmektedirler (Aktaş ve Avcı, 2013:87).

2. Etkinlik

1980’li yıllardan sonra ülkemizde özellikle serbest piyasa ekonomisine geçişin getirdiği yenilikler ve buna bağlı olarak bazen özel sektör bankalarının bazen de yabancı bankaların devreye girmesi ile zaten var olan rekabet, katılım bankalarının da mekanizmaya taraf olması ile, kaynaklarını etkin kullanımı daha da önemli hal almıştır. Buradan hareketle her iki banka türü de performans değerlendirme veya etkinlik ölçümünü bir nevi zorunluluk olarak kabul etmişlerdir.

Etkinlik bankacılık sektöründe bankaların girdileri (toplam mevduat, yabancı sermaye gibi) kullanarak çıktı (faiz gelirleri, faiz dışı gelirler gibi) üretebilme kabiliyeti olarak nitelendirilir. (Bektaş, 2013:280).

3. Literatür

Literatürde son yıllarda ortaya konulan çalışmalar, parametrik ve parametrik olmayan modellerle İslami bankaların maliyet etkinliği, karlılık etkinliği ve gelir etkinliği gibi konularda etkinliğini test etmişlerdir.

Özellikle, Suudi Arabistan, Katar, Malezya, Pakistan, Türkiye, Endonezya ve BAE gibi Müslüman ülkelerde İslami bankacılığın hızlı gelişimi, araştırmacıları bu yönde çalışmaya sevk etmiştir. Majeed ve Zanib (2016), yaptıkları literatür taramasında bu konudaki çalışmaları sınıflandırmışlardır. Önceki araştırmaların çoğunluğunda (Yusdistira, 2004; Hassan, 2006; Noor ve diğerleri, 2010; Ahmad ve Noor, 2011; Rahim ve diğerleri, 2013; Rosman ve diğerleri 2014) sadece İslami bankaların etkinlikleri üzerine yoğunlaşmışken; bazı çalışmalarda (Mokhtar ve diğerleri, 2008; Saeed ve diğerleri 2013; Johnes ve diğerleri 2013) İslami ve konvansiyonel bankaların etkinlikleri karşılaştırılmıştır. Birkaç çalışmada (Kamaruddin ve diğerleri, 2008; Siddique ve Rahim, 2013) ise, konvansiyonel banka şubeleri ile İslami banka şubelerinin etkinlikleri karşılaştırılmıştır.

Literatürdeki banka etkinliklerinin karşılaştırıldığı çalışmaların bazılarında, İslami bankaların konvansiyonel bankalardan daha az etkin olduğu (Majeed ve Zanib, 2016:20); çalışmaların çoğunda, İslami bankaların son global kriz sürecinde stabil bir performans gösterdikleri (Bahrini, 2017:14); konvansiyonel bankaların maliyet etkinliği bakımından, İslami bankaların ise karlılık etkinliği bakımından ön plana çıktıkları gözlemlenmiştir. Diğer çalışmalarda ise konvansiyonel bankaların yönetim etkinliği bakımından öne çıktığı tespit edilmiştir (Salami ve Adeyemi, 2015:20)

Berger ve Humphrey (1997), 21 ülkenin finansal kurularının etkinliğini sınır Etkinlik analizi (frontier efficiency analysis) ile analiz etmişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre birleşme ve satın almaların, maliyet etkinliği ve kar etkinliği bakımından bazı kurumları olumlu etkilediği gözlemlenmiştir.

Cingi ve Tarım (2000) 1989-96 dönemine ait Türk Banka Sisteminin performansının değerlendirilmesi amacıyla yaptıkları çalışmalarında VZA tekniğini kullanmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre yıllar itibarıyla bankalar arası etkinlik farkının ölçek etkinliğindeki büyük farklardan kaynaklandığını ortaya konulmuştur.

Sufian (2007) ise, İslami bankacılık sektörünün Malezya’daki performansını ölçek etkinliği ve teknik etkinlik çerçevesinde yine VZA ile analiz etmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, İslami bankaların etkinliklerinin incelenen periyodun bazı yıllarında azaldığı; yerel İslami bankaların yabancı İslami bankalarla karşılaştırıldığında daha etkin olduğu; karlılığın belirlenen Etkinlik kriterleri ile pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı şekilde ilişkili olduğu gözlemlenmiştir.

Katılım Bankalarının finansal etkinliğini ölçümlemeye yönelik Özgür (2008) tarafından yapılan araştırmada, 2001-2005 yılları arasında katılım bankalarının performansı VZA ile araştırılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, ekonomik istikrar dönemlerinde etkin olmayan bankaların etkin olma yolunda ilerleme kaydettiği ve toplam faktör verimliliğinin etkinlik ile yakından ilişkili olduğu gözlemlenmiştir.

Çelik ve Kaplan (2010) ise çalışmalarında, 2002-2007 döneminde, Panzar ve Rosse (1987) nin modeli ile bankacılık sektöründe etkinlik ve rekabet ilişkisini araştırmıştır. Araştırma sonucuna göre etkinliğin yüksek olduğu dönemlerde verimliliğin de yüksek; benzer şekilde etkinliğin düşük olduğu dönemlerde rekabetin de düşük olduğu gözlemlenmiştir.

Al-Khasawneh (2012) Kuzey Afrika’daki Arap ülkelerindeki İslami bankalarla konvansiyonel bankaların gelir ve maliyet etkinliğini karşılaştırmak amacıyla VZA ile analiz gerçekleştirmişlerdir. Sonuçlara göre, gelir etkinliğinin büyüme oranı bakımından konvansiyonel bankaların İslami bankalardan daha iyi durumda olmasına rağmen İslami bankaların yüksek

ortalama gelir etkinliği ile çalıştıkları; maliyet etkinliği bakımından sonuçların ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiği gözlemlenmiştir.

Er ve Uysal (2012) çalışmalarında, 2005-2010 yılları arasında Türkiye'de faaliyet gösteren ticari bankalar ve katılım bankalarının karşılaştırmalı olarak etkinlik düzeylerini analiz etmişlerdir. VZA'nın kullanıldığı çalışmada, toplam etkinlik skorları bakımından, incelenen periyotta katılım bankalarının geleneksel ticari bankalardan daha etkin oldukları sonucuna varılmıştır.

Maravic ve Milenkovic (2012) yapmış oldukları çalışmalarında konvansiyonel bankalarla karşılaştırmalı şekilde İslami bankacılık ile ekonomik gelişme arasındaki ilişki analiz edilmiştir.

Aktaş ve Avcı (2013) çalışmalarında, 2009-2011 yılları arasında Katılım Bankaları ve Geleneksel Mevduat Bankalarının yıl sonu verileri kullanılarak etkinlik analizi VZA kullanılarak yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, kamu bankacılığının etkinliğinin analiz döneminde en yüksek olduğu, faize dayalı özel bankacılığın ikinci sırada ve katılım bankacılığının son sırada yer aldığını; toplam faktör verimlilik değerlerine göre katılım bankacılığının etkinlik artışının en yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Bektaş (2013) çalışmasında 2007-2011 yılları arasında Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren ticari bankaların etkinliğini Veri Zarflama Yöntemi (VZA) ile analiz etmiştir. Çalışmada Mann-Whitney U testi kullanılmış ve sonucunda Türkiye'de etkin çalışan yabancı sermayeli ve özel sermayeli bankaların arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Bu bankaların birbirleri ile aynı özelliklere sahip olduğu ve aynı etkinlik düzeyinde çalıştığı sonucuna varılmıştır.

Kabir ve diğerleri (2013) çalışmalarında 2006-2010 periyodunda İslami banka ile ticari bankaların mevduat yönetim etkinliğini karşılaştırmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre her iki banka türünün mevduat yöntemlerinin farklı olduğu ancak döviz mevduatları açısından istatistikî olarak anlamlı farklılığa rastlamamışlardır.

Yücel ve diğerleri (2015) ise çalışmalarında, katılım bankaları ile İslami bankaların performanslarını etkileyen faktörler banka etkinliği temelinde VZA ve regresyon analizleri yardımı ile incelenmiştir. Araştırma sonucuna göre, Malezya'daki İslami bankaların faaliyetlerinde etkinliği artırarak performansın artırıldığı görülürken Türkiye'deki katılım bankalarının ise performansını sermaye yeterliliğinin güçlendirilmesi yoluyla arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Salami ve Adeyemi (2015) Malezya'daki İslami bankaların performansları yine VZA ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda bankalar adına hem teknik hem de ölçek etkinliği bakımından olumlu gelişmeler olduğu gözlemlenmiştir.

Majeed ve Zanib (2016) Pakistan'daki tam teşekküllü İslami bankalarla konvansiyonel bankalar, toplam teknik Etkinlik, kurumsal Etkinlik ve ölçek etkinliği açılarından karşılaştırılması yine VZA ile gerçekleştirilmiştir. Sonuçta tam teşekküllü İslami bankaların toplam teknik Etkinlik ve kurumsal teknik etkinlik bakımlarından konvansiyonel bankalardan daha az etkin olduğu; buna karşılık konvansiyonel bankaların İslami şubelerinin ölçek etkinliklerinin diğer partnerlerine göre daha iyi durumda olduğu gözlemlenmiştir.

Bahrini (2017) çalışmasında, 2007-2012 periyodunda Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da İslami bankaların teknik etkinliğini VZA ile araştırmıştır. Araştırma sonucuna göre, kriz periyodunda bankaların etkinlik skorlarının stabil olduğu ve bu süreçte azalmadığı gözlemlenmiştir.

Bozdağ vd. (2010) çalışmalarında, 2006:12/2009:09 periyodunda, Türkiye'de 2006-2009 yılları arasında bankacılık sektörü içinde faaliyet gösteren 32 adet ticari bankanın, üçer aylık bilanço dönemleri bazında bankaların sermaye yapılarına ve bankaların ölçek büyüklüklerine göre Etkinlik analizi yapılmıştır. Veri Zarflama Analizi (VZA) ile yapılan analiz sonucunda, incelenen 10 bankanın her dönem etkin olduğu, bazı bankaların etkin olmadığı ve bazılarının da kısmen etkin olduğu gözlemlenmiştir.

Ada ve Dalkılıç (2014) çalışmalarında Malezya ve Türkiye'de faaliyet gösteren İslami bankaların performansları VZA ile analiz edilmiştir. 2009-2011 periyodunun çalışıldığı araştırma sonuçlarına göre bankaların etkinliklerinin yıllar itibarıyla farklılaştığı gözlemlenmiştir. Banka etkinliklerindeki söz konusu değişiklikler, global krize ve ülke ekonomik politikalarına bağlanmıştır.

4. Amaç ve Yöntem

Bu çalışmada halen Türkiye'de faaliyet gösteren kalkınma bankalarının etkinlik düzeyinin ölçülmesi amaçlanmıştır. 2008 finansal krizinin ardından dünyada ve ülkemizde geleneksel bankacılık sistemine olan güvenin azaldığı düşünülmektedir. Geleneksel bankacılığa olan güvenin azalması Türkiye'de katılım bankalarına (Faizsiz Bankacılığa) olan güveni artırıp artırmadığının araştırılması amacıyla veri zarflama analiz ile kriz sonrası etkinlikleri ölçülecektir. 2008 finansal krizinin ardından kalkınma bankalarının etkinliğinin artması hipotezimizi doğrulayacaktır. Bu sebeple analizde ülkemizde faaliyet

gösteren katılım bankaları seçilerek kriz sonrasında 2009 ve 2016 yılları arasındaki bir yıllık hazırlanmış finansal veriler kullanılarak Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından 1978 yılında geliştirilen CCR ve yine 1984 yılında Banker-Charnes-Cooper tarafından geliştirilen BCC yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Bu çalışmada analiz edilen banka adları ve analiz yılları Tablo 1 de verilmiştir.

Tablo 1. Halen Türkiye de faaliyet gösteren katılım bankaları

Sıra No	Katılım Bankaları	Analiz Yapılan Yıllar
1	Albaraka Türk Kat. Bank.	2009-2016
2	Kuveyt Türk Kat. Bank.	2009-2016
3	Türkiye Finans Kat. Bank.	2009-2016
4	Ziraat Katılım Kat. Bank.	2015-2016
5	Vakıf Katılım Kat. Bank.	2016-2016

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

2009 ve 2016 yılları arasında Türkiye'de faaliyet gösteren 3'ü özel 2'si kamu bankası olmak üzere 5 katılım bankasının Etkinlik düzeyinin ölçülmesi amaçlanmıştır bu sebeple de çıktı odaklı bir veri zarflama analizi yapılmıştır.

5. Modelin Kurulması

Üretim mevcut girdilerin çıktılara dönüştürülmesi süreci olarak tanımlanırken bu sürecin etkinliği ise kullanılan mevcut teknoloji ve gerçekleşen teknolojik değişim ve ilerlemeler çerçevesinde, seçilmiş olan girdi bileşiminin kullanılması ile olabilecek en iyi çıktının elde edilmesi ya da elde etmek istediğimiz çıktı düzeyinin kullanılacak minimum girdi ile elde edilmesidir. (Cingi ve Tarım 2000)

İslami finans teorisinin merkezinde en önemli role sahip olan kurum katılım bankalarıdır. Katılım bankaları buldukları ülkede yatırımları doğrudan artırarak ekonomik etkinlik oluştururlar. Zamanla birçok uygulama zorluklar ortaya çıkmış ancak kar paylaşımına dayanan finans (Profit-Sharing Finance) mekanizması sayesinde katılım bankaları İslami finansın merkezindeki yerlerini korumuşlardır (Al Hallaq 2006, Khoutem ve Nedra 2012).

Mevcut olarak kullanılan Ticari bankacılık sistemi sermaye piyasası ve mali kurumları tam anlamda oluşmuş olan gelişmiş ülkeler için uygun olarak görülse de az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde yaşana bir çok sorunlar ve sermaye yetersizliği nedeniyle ticari bankaların varlığı bir çok sorunlara neden olabilmektedir. Bankaların etkinliğinin ölçülmesinde Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından 1978 yılında geliştirilen ve benzer yapıdaki işletmelerin etkinliğini ölçülmesinde en yaygın kullanılan yöntem Veri Zarflama Analizi yöntemidir. Kullanılan diğer yöntemler ise Serbest Atılabilir Zarf yöntemidir (Ekren ve Emiral, 2002:15)

Veri zarflama analiz ilk olarak 1957 yılında benzer işletmelerin göreceli etkinliklerinin ölçülmesi amacıyla Farrell tarafından bulunmasına karşın bugün kullandığımız haline 1978 yılında Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından geliştirilmiştir. Veri zarflama analizi temel olarak çıktıların ağırlık toplamının girdilerin ağırlık toplamına bölümü olarak tanımlana bilir.

Bu çalışmada halen Türkiye'de faaliyet gösteren kalkınma bankalarının 2009-2016 yılları arasında seçilen girdi ve çıktı değişkenleri veri zarflama analizinin CCR ve BBC modelleri ile çıktı odaklı olarak test edilmiştir.

6. Girdi ve Çıktıların Belirlenmesi

Katılım bankalarına olan talep ülkemizde de dünyada olduğu gibi geleneksel bankalarda yaşanan ekonomik krizler sonrasında artmıştır. Bu sebeple 2007 yılında ABD de başlayan ve 2008 yılında hem ABD'yi ve hem de dünyayı etkileyen Mortgage krizi sebebiyle bu çalışmada 2009-2016 yılları veri olarak alınmıştır. Katılım bankalarının ya da geleneksel bankaların etkinliğinin ölçülmesinde kullanılacak girdi ve çıktıların belirlenmesinde tam bir fikir birliği yoktur. Bankalar çok sayıda girdi ve çıktı kullanmaları sebebiyle yapılan çalışmada kullanılacak girdi ve çıktıların seçimi bankaların hangi fonksiyonu yerine getirdiği ve hangi yöntemle analiz edileceğine bağlı olarak değişir. Bankaların etkinliğinin ölçülmesinde öncelikle üç yaklaşımdan biri ya da bir kaçını seçilerek (kar, üretim ve aracılık) onlara göre girdi ve çıktılar belirlenir.

Üretim yaklaşımı, şube etkinliğini değerlendirilmesi amacıyla kullanılır. Bu nedenle bankaları sermaye ve emek kullanılarak kredi üreten işletme olarak inceler (Seyrek ve Ata, 2010). Aracılık yaklaşımı ise girdi olarak mevduatlar ve bankalarca sağlanan diğer kaynaklar kullanılarak faiz (Kâr payı) getirili aktifler elde edilmektedir (Berger ve diğerleri, 1997). Kar yaklaşımında ise amaç karı en yüksek seviyeye çıkarmaktır bu sebeple gelirleri artırmaya çalışırken aynı zamanda da

maliyetleri düşürmek amaçlanır. Bankaların faaliyetlerini sürdürebilmek için katlanmak zorunda oldukları kaynakların maliyetleri girdi ve bu faaliyetler sonucunda elde edilen gelirler ise çıktı olarak ele alınır (Erdoğan, 2011). Katılım bankaları ya da genel anlamda bankalar fon arz edenlerle fon talep edenler arasında aracılık faaliyeti sürdüren ve bu aracılık faaliyetinde belirli risklere katlanarak karlarını artırmaya çalışan finansal kuruluşlardır (Bektaş 2013). Bu sebeple çalışmamızda seçmiş olduğumuz 5 katılım bankası için girdi ve çıktıları belirlerken hem aracılık hem de kar yaklaşımı dikkate alınmıştır.

Çalışma için kullanacağımız girdi ve çıktıların belirlenmesi için literatürde benzer çalışmalarda kullanılan girdi ve çıktılar incelenmiştir. Bunlardan bazıları Tablo 2 de verilmiştir.

Tablo 2: Literatürde Benzer Çalışmalarda Kullanılan Girdi ve Çıktılar

	Girdiler	Çıktılar
Bektaş 2013	Toplam Mevduat Faiz Giderleri Faiz Dışı Giderler	Toplam Krediler ve Alacaklar Faiz Gelirleri Faiz Dışı Gelirler
Bünyamin ve Uysal 2012	Personel Sayısı Sermaye Toplam Aktifler	Toplam Mevduat/Toplam Fonlar Toplam Krediler/ Kullan. Fonlar Net Kar
Çelik 2012	Personel Sayısı Toplam Mevduat Toplam Faiz Giderleri Toplam Faiz Dışı Giderler	Toplam krediler Toplam Faiz Gelirleri Toplam Faiz
Girginer 2010	Şube Sayısı Personel Sayısı Özkaynaklar / Toplam Aktifler Toplam Krediler / Toplam Akt. (Özkaynaklar-Duran Akt.)/Top. Akt.	Dönem Karı (Zararı) / Top. Aktifler
Kurt 2002	Toplam Aktifler Toplam Giderler Kredi Donuş Oranı	Net Kar Toplam Kredi Toplam Mevduat
Köksal 2001	Şube Sayısı Personel Sayısı Toplam Aktifler Toplam Faiz Gideri	Net Dönem Karı Toplam Krediler Toplam Mevduat Kredi Geri Dönüşüm Oranı
Cingi ve Tarım 2000	Toplam Aktifler Toplam Giderler	Toplam Kar Toplam Kredi Toplam Mevduat Kredi Geri Dönüşüm Oranı

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Analizimizde kullanılacak girdi ve çıktının seçiminde Türkiye de faaliyet gösteren bankalar için yapılmış çalışmalarda veri zarflama analizlerine (VZA) bakılmıştır. Kalkınma Bankalarının etkinliğini en uygun şekilde ölçme bilecek girdi ve çıktılar tercih edilmiştir. Çalışmada kullanmış olduğumuz girdi ve çıktılar Tablo 3 de verilmiştir.

Tablo 3.Çalışmada kullanılan girdi ve çıktılar

Dönem	Girdi	Çıktı	Metot
2009-2016	(X1) Toplam Fonlar	(Y1) Kullanılan Fonlar	CCR- BCC- Ölçek Etkinliği
	(X2) Kar Payı Gideri	(Y2) Kar Payı Geliri	
	(X3) Personel Gideri	(Y3) Net Kar	

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışmada kullanılan verilerin temininde Türkiye Katılım Bankaları Birliği'nin web sayfasında (www.tkbb.org.tr) yayımlanan Katılım bankalarının yıl sonu bilanço, gelir tablosu ve diğer faaliyetler tablolarından faydalanılmıştır.

7. Bulgular ve Tartışma

Halen Türkiye'de faaliyet gösteren kalkınma bankalarının 2009-2016 yılları arasında seçilen girdi ve çıktıları veri zarflama analizinin CCR ve BBC modelleri çıktı odaklı olarak test edilmiştir. Ölçek etkinliğinin bulunması amacıyla her iki model birbirine bölünmüştür. Etkinliğin ölçülmesi gerekli olan CCR ve BBC modelleri DEAP Version2.1 programı kullanılarak test edilmiştir.

2009 yılı için 3 bankanın veri zarflama analizi kullanılarak etkinliği CCR – BCC ve Ölçek Modelde çıktı odaklı olarak ölçülmüş ve sonuçlar Tablo 4 de verilmiştir.

Tablo 4. 2009 yılı Katılım Bankaları Veri Zarflama Analizi (VZA) Sonuçları

Katılım Bankaları	CCR Etkinlik Değeri	BCC Etkinlik Değeri	Ölçek Etkinlik Değeri	Sonuç
Albaraka Türk Kat. Bank.	1.000	1.000	1.000	Etkin
Kuveyt Türk Kat. Bank.	1.000	1.000	1.000	Etkin
Türkiye Finans Kat. Bank.	1.000	0.542	0.542	

Analiz sonuçlarına göre 2009 yılında Albaraka Türk Kat. Bank. Ve Kuveyt Türk Kat. Bank. önce ölçeğe göre sabit getiri varsayım ile kurulan CCR sonra da ölçeğe göre değişken getiri varsayımına dayanan BCC analizine göre etkin oldukları görülmüştür. Türkiye Finans Kat. Bank. ise ölçeğe göre sabit getiri varsayım ile kurulan CCR göre etkin iken ölçeğe göre değişken getiri varsayımına dayanan BCC analizine göre etkin olmadığı görülmüştür.

2010 yılı için 3 bankanın veri zarflama analizi kullanılarak etkinliği CCR – BCC ve Ölçek Modelde çıktı odaklı olarak ölçülmüş ve sonuçlar Tablo 5 de verilmiştir.

Tablo 5. 2010 yılı Katılım Bankaları Veri Zarflama Analizi (VZA) Sonuçları

Katılım Bankaları	CCR Etkinlik Değeri	BCC Etkinlik Değeri	Ölçek Etkinlik Değeri	Sonuç
Albaraka Türk Kat. Bank.	1.000	1.000	1.000	Etkin
Kuveyt Türk Kat. Bank.	1.000	1.000	1.000	Etkin
Türkiye Finans Kat. Bank.	1.000	1.000	1.000	Etkin

Analiz sonuçlarına göre 2010 yılında Albaraka Türk Kat. Bank., Kuveyt Türk Kat. Bank. ve Türkiye Finans Kat. Bank. önce ölçeğe göre sabit getiri varsayım ile kurulan CCR sonrada ölçeğe göre değişken getiri varsayımına dayanan BCC analizine göre etkin oldukları görülmüştür.

2011 yılı için 3 bankanın veri zarflama analizi kullanılarak etkinliği CCR – BCC ve Ölçek Modelde çıktı odaklı olarak ölçülmüş ve sonuçlar Tablo 6 de verilmiştir.

Tablo 6. 2011 yılı Katılım Bankaları Veri Zarflama Analizi (VZA) Sonuçları

Katılım Bankaları	CCR Etkinlik Değeri	BCC Etkinlik Değeri	Ölçek Etkinlik Değeri	Sonuç
AlbarakaTürk Kat. Bank.	1.000	0.580	0.580	
Kuveyt Türk Kat. Bank.	1.000	1.000	1.000	Etkin
Türkiye Finans Kat. Bank.	1.000	1.000	1.000	Etkin

Analiz sonuçlarına göre 2009 yılında Türkiye Finans Kat. Bank.ve Kuveyt Türk Kat. Bank. önce ölçeğe göre sabit getiri varsayım ile kurulan CCR sonra da ölçeğe göre değişken getiri varsayımına dayanan BCC analizine göre etkin oldukları görülmüştür. Albaraka Türk Kat. Bank. ise ölçeğe göre sabit getiri varsayım ile kurulan CCR göre etkin iken ölçeğe göre değişken getiri varsayımına dayanan BCC analizine göre etkin olmadığı görülmüştür.

2012 yılı için 3 bankanın veri zarflama analizi kullanılarak etkinliği CCR – BCC ve Ölçek Modelde çıktı odaklı olarak ölçülmüş ve sonuçlar Tablo 7 de verilmiştir.

Tablo 7. 2012 yılı Katılım Bankaları Veri Zarflama Analizi (VZA) Sonuçları

Katılım Bankaları	CCR Etkinlik Değeri	BCC Etkinlik Değeri	Ölçek Etkinlik Değeri	Sonuç
Albaraka Türk Kat. Bank.	0.505	0.796	0.634	
Kuveyt Türk Kat. Bank.	1.000	1.000	1.000	Etkin
Türkiye Finans Kat. Bank.	1.000	1.000	1.000	Etkin

Analiz sonuçlarına göre 2012 yılında Türkiye Finans Kat. Bank.ve Kuveyt Türk Kat. Bank. önce ölçeğe göre sabit getiri varsayım ile kurulan CCR sonra da ölçeğe göre değişken getiri varsayımına dayanan BCC analizine göre etkin oldukları görülmüştür. Albaraka Türk Kat. Bank. İse hem ölçeğe göre sabit getiri varsayım ile kurulan CCR göre hem de ölçeğe göre değişken getiri varsayımına dayanan BCC analizine göre etkin olmadığı görülmüştür.

2013 yılı için 3 bankanın veri zarflama analizi kullanılarak etkinliği CCR – BCC ve Ölçek Modelde çıktı odaklı olarak ölçülmüş ve sonuçlar Tablo 8 de verilmiştir.

Tablo 8. 2013 yılı Katılım Bankaları Veri Zarflama Analizi (VZA) Sonuçları

Katılım Bankaları	CCR Etkinlik Değeri	BCC Etkinlik Değeri	Ölçek Etkinlik Değeri	Sonuç
Albaraka Türk Kat. Bank.	0.974	1.000	0.974	
Kuveyt Türk Kat. Bank.	1.000	1.000	1.000	Etkin
Türkiye Finans Kat. Bank.	1.000	1.000	1.000	Etkin

Analiz sonuçlarına göre 2013 yılında Türkiye Finans Kat. Bank.ve Kuveyt Türk Kat. Bank. Hem ölçeğe göre sabit getiri varsayım ile kurulan CCR hem de ölçeğe göre değişken getiri varsayımına dayanan BCC analizine göre etkin oldukları görülmüştür. Albaraka Türk Kat. Bank. ise ölçeğe göre değişken getiri varsayımına dayanan BCC göre etkin iken ölçeğe göre sabit getiri varsayım ile kurulan CCR analizine göre etkin olmadığı görülmüştür.

2014 yılı için 3 bankanın veri zarflama analizi kullanılarak etkinliği CCR – BCC ve Ölçek Modelde çıktı odaklı olarak ölçülmüş ve sonuçlar Tablo 9 de verilmiştir.

Tablo 9. 2014 yılı Katılım Bankaları Veri Zarflama Analizi (VZA) Sonuçları

Katılım Bankaları	CCR Etkinlik Değeri	BCC Etkinlik Değeri	Ölçek Etkinlik Değeri	Sonuç
Albaraka Türk Kat. Bank.	1.000	0.107	0.107	
Kuveyt Türk Kat. Bank.	1.000	1.000	1.000	Etkin
Türkiye Finans Kat. Bank.	1.000	0.389	0.389	

Analiz sonuçlarına göre 2014 yılında Kuveyt Türk Kat. Bank. Hem ölçeğe göre sabit getiri varsayım ile kurulan CCR hem de ölçeğe göre değişken getiri varsayımına dayanan BCC analizine göre etkin oldukları görülmüştür. Albaraka Türk Kat. Bank. ve Türkiye Finans Kat. Bank. ise ölçeğe göre sabit getiri varsayım ile kurulan CCR göre etkin iken ölçeğe göre değişken getiri varsayımına dayanan BCC analizine göre etkin olmadığı görülmüştür.

2015 yılı için 3 bankanın veri zarflama analizi kullanılarak etkinliği CCR – BCC ve Ölçek Modelde çıktı odaklı olarak ölçülmüş ve sonuçlar Tablo 10 de verilmiştir.

Tablo 10. 2015 yılı Katılım Bankaları Veri Zarflama Analizi (VZA) Sonuçları

Katılım Bankaları	CCR Etkinlik Değeri	BCC Etkinlik Değeri	Ölçek Etkinlik Değeri	Sonuç
Albaraka Türk Kat. Bank.	1.000	1.000	1.000	Etkin
Kuveyt Türk Kat. Bank.	1.000	1.000	1.000	Etkin
Türkiye Finans Kat. Bank.	1.000	1.000	1.000	Etkin
Ziraat Kat. Bank.	0.384	0.388	0.990	

Analiz sonuçlarına göre 2015 yılında Albaraka Türk Kat. Bank., Kuveyt Türk Kat. Bank. ve Türkiye Finans Kat. Bank. önce ölçeğe göre sabit getiri varsayım ile kurulan CCR sonra da ölçeğe göre değişken getiri varsayımına dayanan BCC analizine göre etkin oldukları görülmüştür. Ziraat Kat. Bank. ise ölçeğe göre sabit getiri varsayım ile kurulan CCR göre etkin iken ölçeğe göre değişken getiri varsayımına dayanan BCC analizine göre etkin olmadığı görülmüştür.

2016 yılı için 3 bankanın veri zarflama analizi kullanılarak etkinliği CCR – BCC ve Ölçek Modelde çıktı odaklı olarak ölçülmüş ve sonuçlar Tablo 11 de verilmiştir.

Tablo 11. 2016 yılı Katılım Bankaları Veri Zarflama Analizi (VZA) Sonuçları

Katılım Bankaları	CCR Etkinlik Değeri	BCC Etkinlik Değeri	Ölçek Etkinlik Değeri	Sonuç
Albaraka Türk Kat. Bank.	1.000	0.480	0.480	
Kuveyt Türk Kat. Bank.	1.000	1.000	1.000	Etkin
Türkiye Finans Kat. Bank.	0.384	0.388	0.990	
Ziraat Kat. Bank.	1.000	1.000	1.000	Etkin
Vakıf Kat. Bank.	1.000	0.210	0.210	

Analiz sonuçlarına göre 2016 yılında Kuveyt Türk Kat. Bank. ve Ziraat Kat. Bank. etkin oldukları görülmüştür. Albaraka Türk Kat. Bank. ve Vakıf Kat. Bank. ölçeğe göre sabit getiri varsayım ile kurulan CCR analizine göre etkin iken ölçeğe göre değişken getiri varsayımına dayanan BCC analizine göre ise etkin olmadıkları görülmüştür. Türkiye Finans Kat. Bank. ise her iki analize göre de etkin olmadığı görülmüştür.

Sonuç ve Değerlendirme

Bankalar bir ülkenin para piyasasında oldukça etkili kuruluşlardır. Topladıkları fonlar ile ülke ekonomisinin kalkınmasına fon ihtiyacı olan bireylerin ve işletmelerin ihtiyaçlarının giderilmesi yardımcı olurlar. Topladıkları bu fonlar kendilerine ait olmayıp tasarruf sahiplerinin birikimlerinde oluşmaktadır. Bu sebeple bu fonların etkin bir şekilde kullanılması hem ülkedeki tasarruflarını artırıcı bir etkiye hem de ülkedeki para ve sermaye piyasasının güçlenmesini sağlayıcı bir etkiye sahiptir. İslam dininde Faiz'in yasak (haram) olması nedeniyle İslam dinini benimsemiş fon talep ve arz eden bireyler faiz dışında farklı alternatiflere yönelmiştir. Bu nedenle Müslüman nüfusun yoğun olduğu ülkelerde fon arz ve talebi açısından (geleneksel) bankalar ihtiyacını karşılayamamıştır. Dünyada 1973 ülkemizde ise 1984 yılında kurulmaya başlayan kalkınma bankaları (Non Free Banking) yani faizsiz bankacılık atıl olan ve toplanamayan bu fonların toplanmasını kolaylaştırmıştır. Yaşanan küresel ekonomik krizler katılım bankaları (Faizsiz Bankacılık) ve faizsiz enstrümanların hızla büyümesini sağlamıştır. Hızla büyüyen katılım bankaları (Faizsiz Bankacılık) ve hızla artan aktif büyüklükleri ülke ekonomisi ve finansal sistemi için son derece faydalı kuruluşlar haline getirmiştir. 2008 küresel krizi sonrası ülkemizde faaliyet gösteren katılım bankalarının etkinlikleri analiz edilerek kriz sonrası etkiler incelenmiştir. Halen ülkemizde 3'ü özel 2'si kamu bankası olmak üzere 5 katılım bankası için 2009 ile 2016 yılları arasında seçilen girdi ve çıktıları doğrusal planlama tabanlı bir teknik olan Veri Zarflama Analizi (VZA) ile Etkinlik ölçümü yapılmıştır. Değerlendirilmede CCR ve BCC Etkinlik skorları çıktı odaklı olarak hesaplanmış ve analiz değerinin 1 çıktığı katılım bankası etkin olarak değerlendirilirken 1'den küçük çıkması ise etkin olmadığı anlamına gelmektedir. Bulunan CCR ve BCC değerleri birbirine bölünerek ölçek etkinliği bulunmaktadır.

Sonuç olarak 5 kalkınma bankasına ait 2009-2016 yılları arası bir yıllık verileri kullanılarak hesaplanan veri zarflama analizi sonuçlarına göre katılım bankalarının genel olarak etkin olduğu görülmektedir. Katılım bankaları içerisinde tüm dönemlerde etkin olan Kuveyt Türk Katılım Bankası en etkin banka olarak ölçülmüştür. Aktif büyüklükleri hızla artan bu bankalar nüfusunun %99 Müslüman olan Türkiye için gelecekte hızla büyüyecekleri ve sayılarının artacağını tahmin etmek güç değildir. Türkiye de 2015 de faaliyete geçen Ziraat Kat. Bank. ile kamu sermayeli katılım bankası dönemi başlamış ve bunu hemen 2016 da faaliyete geçen Vakıf Kat. Bank. takip etmiştir. Kamu sermayeli Katılım Bankalarının aktif büyüklükleri ve sube sayıları arttığında yapılabilecek çalışmalarda kamu ve özel kalkınma bankalarının Etkinlik değerlerini karşılaştırılacağı çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Aktaş M. ve Avcı T.(2013).”Türkiye’de Katılım Bankacılığı İle Faize Dayalı Bankacılığın Etkinlik Açısından Karşılaştırılması” Finans Politik & Ekonomik Yorumlar 2013 Cilt: 50 Sayı: 576
- Al Hallaq S. (2006). “Contribution Of Islamic Banks To The Development Of The Jordanian Economy”, Islamic Finance News Guide, 46-47.
- Al-Khasawneh J.A.(2012).“Efficiency Of Islamicbanks: Case Of North Africanarabcountries”, Qualitative research İn Financial Markets, Vol. 4 Issue: 2/3, Pp.228-239
- Altun Ada A. ve Dalkılıç N.(2014)”Efficiency Analysis İn Islamicbanks: A Studyformalaysiaandturkey”, Bddk Bankacılık Ve Finansal Piyasalar Cilt: 8, Sayı: 1.
- Bahrini R.(2017). “Efficiency Analysis Of Islamicbanks İn Themiddle East And North Africaregion: A Bootstrap Dea Approach” International Journal O F Financial Studies 2017, 5, 7; (10.3390/ijfs5010007)
- Bektaş H.(2013).“Türk Bankacılık Sektöründe Etkinlik Analizi” Sosyoekonomi / 2013-1 / 130114.
- Berger A. N. Ve Mester L. J.(1997), “Inside The Black Box: Whatexplainsdifferences İntheefficiencies Of Financial Institutions?”, Journal Of Bankingand Finance, 21: 1–58.
- Berger A.N. Ve Humphrey D.B.(1997).“Efficiency Of Financialinstitutions: International Surveyanddirectionsforfutureresearch”Europeanjournal Of Operationalresearch 98 (1997) 175-212
- Bozdağ E.G., Altan M.S. Ve Bozdağ A.E.(2010).”Bankacılık Sisteminde Etkinlik Ve Verimlilik (Veri Zarflama Analizi İle Bir Uygulama)” Aksaray Üniversitesi İİB Dergisi, Ocak 2010, Cilt: 2, Sayı: 1
- Charnes, A., W., W., Cooper, Rhodes, E., (1978). Measuringtheefficiency Of Decisionmakingunits.,Europeanjournal Of Operationalresearch, Vol. 2, 429 . 444.
- Chong B.S.Ve Liu M.H.(2009).“Islamicbanking: Interest-Freeorinterest-Based?”, Pacific-Basin Finance Journal 17 (2009) 125–144

- Cingi S. ve A. Tarım. (2000). Türk Banka Sisteminde Performans Ölçümü Dea-Malmquist Tfv Endeksi Uygulaması, Tbb Yayını, İstanbul.
- Çelik T. ve Kaplan M.(2010).“Türk Bankacılık Sektöründe Etkinlik Ve Rekabet: 2002-2007”, Sosyoekonomi / 2010-2 / 100201.
- Ekren N. ve Emiral F.(2002). “Türk Bankacılık Sistemindeki Etkinlik Analizi (Veri Zarflama Analizi Uygulaması)”, Active Bankacılık Ve Finans Dergisi, Yıl 4, Sayı 24, S. 6-27.
- Er B. ve Uysal M.(2012).“Türkiye'deki Ticari Bankalar Ve Katılım Bankalarının Karşılaştırmalı Etkinlik Analizi: 2005-2010 Dönemi Değerlendirmesi” Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 26, Sayı: 3-4, 2012 365
- Erdoğan Ö. (2011), “Banka Etkinliklerinin Risk Odaklı Yaklaşımla Modellenmesi Ve Türkbancılık Sektörü Uygulaması”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kadir Has Üniversitesisosyal Bilimler Enstitüsü Finans Ve Bankacılık Anabilim Dalı.
- Girginer N.,(2010).“2007 Finansal Krizi Öncesi Ve Sonrası Dönemde Türkiye'deki Ticari Bankaların Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi (Vza) İle Değerlendirilmesi”, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar 2010 Cilt: 47 Sayı: 550
- Http:// Www.Tbb.Org.Tr. Erişim: 21.07.2017.
- Http://Www.Tkbb.Org.Tr/. Erişim: 21.07.2017.
- Kabir R., Qayum A. Ve Islam M.R.(2013)” Efficiency İn Deposit Management Of Islami Bank BangladeshLtdandpubali Bank Ltd: A Comparativestudy” Asa Universityreview, Vol. 7 No. 1, January–June
- Kalaycı İ.(2013) “Katılım Bankacılığı: Mali Kesimde Nasıl Birseçenek?”Uluslararasıyönetimiktisatveişletmedergisi, Cilt 9, Sayı 19, 2013
- Karahan H. Ve Ersoy H.(2016).” Faizsiz Finansın Temel Prensipleri İletürkiye’de Reel Kesimde Kullanılması”,Maliye Finans Yazıları 105-93-114
- Khoutem B. J. & Nedra B. A. (2012). “Islamic Participate Financial Intermediation And Economic Growth”, Journal Of Islamic Economics, Banking And Finance, 8(3), 44-59.
- Köksal, C.D., (2001). “Veri Zarflama Analizi İle Bankacılıkta Göreceli Verimlilik Ölçümü”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Kurt T.(2002). “Bankalarda Risk Yönetimi Ve Etkinlik: Türk Bankacılık Sisteminde 1992-2000 Döneminde Dea İle Etkinlik Ölçümü” Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Majeed M.T. Ve Zani A.(2016), "Efficiencyanalysis Of Islamicbanks İn Pakistan", Humanomics, Vol. 32 Issue: 1, Pp.19-32
- Maravic D.Ve Milenkovic E.”Interest-Freebankingandeconomic Development” Vol. 9 (1) 2012: Pp. 285-300
- Özgür, E. (2008), “Katılım Bankalarının Finansal Etkinliği”, Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt.10, Sayı.1, (159-175).
- Pehlivan P.(2016). ” Türkiyede Katılım Bankacılığı Ve Bankacılık Sektöründeki Önemi”, Selçuk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi (Thejournal Of Socioeconomicresearch) Issn: 2148 – 3043 / Nisan 2016 / Yıl: 16 / Sayı: 31
- Salami L.O. ve Adeyemi A.A.(2015).”Malaysianislamicbanks’ Efficiency: An Intra-Bank Comparativeanalysis Of Islamicwindowsand Full-Fledgedsubsidiaries”, International Journal Of Business Andsociety, Vol. 16 No. 1, 2015, 19 – 38
- Seyrek İ. H. ve Ata H.A.(2010), “Veri Zarflama Analizi Ve Veri Madenciliği İle Mevduatbankalarında Etkinlik Ölçümü”, Bddk Bankacılık Ve Finansal Piyasalar Dergisi, 4 (2):67–84.
- Sufian F., (2007). "Theefficiency Of Islamicbankingindustry İn Malaysia: Foreignvsdomesticbanks", Humanomics, Vol. 23 Issue: 3, Pp.174-192.
- Yücel E., Özdemir K. ve Önal Y.B.(2015).”Türkiye Katılım Bankaları İle Malezya İslami Bankalarında Etkinlik Ve Performans İlişkinin Veri Zarflama Yöntemiyle Analizi” Bankacılar Dergisi, Sayı 94, 2015

Cepteki Yaşamlar İçin Cepten Çıkanlar: Üniversite Öğrencilerinin Cep Telefonu Ödeme İstekliliği Üzerine Bir Araştırma¹

Things out of The Pocket for The Lifes in The Pocket: A Research on Universty Students' Willingness to Pay for Mobile Phone

Özgür Kuru², Fevzi Diker³, Elif Boyraz⁴

Öz

Bu çalışmanın amacı üniversite öğrencilerinin mevcut gelir durumlarıyla ihtiyaç duydukları özelliklere sahip bir cep telefonuna yönelik ödeme istekliliklerini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda birbirine yakın sosyoekonomik profillere sahip öğrencilerin öğrenim gördüğü Hitit ve Giresun Üniversitelerinde 812 öğrenciye yüz yüze anket uygulanmış ve elde edilen veriler SPSS paket programı yardımıyla frekans, faktör, bağımsız iki örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizine tabi tutulmuştur. Araştırma sonuçları öğrencilerin bir cep telefonu için ödeyebilecekleri tutarın ortalama 2071 TL olduğunu, imkân olduğunda bu tutarın yaklaşık 1500 TL fazlasını ödeyebileceklerini göstermektedir. Cep telefonuna ilişkin tutumlar farklı markaların kullanıcılarında farklılaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ödeme İstekliliği, Tüketici Davranışı, Satın Alma Kararları, Cep Telefonu

Abstract

The aim of this study is to determine the willingness of university students to pay for a mobile phone with the features they need in their current income situation. For this purpose, a face-to-face questionnaire was applied to 812 students at Hitit and Giresun Universities with similar socioeconomic profiles and frequency, factor analysis, independent samples t-test and One Way ANOVA were applied to data by SPSS package program. The results show that the average amount that students can pay for a mobile phone is 2071 TL, and when this is possible, this amount can pay about 1500 TL. Attitudes towards mobile phones differ among users of different brands.

Keywords: Willingness to Pay, Consumer Behavior, Purchasing Decisions, Mobile Phones

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL: M30, M31, M37

Submitted: 28 / 05 / 2018

Accepted: 13 / 06 / 2019

¹ Bu çalışma III. Lisansüstü İşletme Öğrencileri Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

² Öğr. Gör., Giresun Üniversitesi Şebinkarahisar Sosyal Bilimler M.Y.O., ozgur.kuru@giresun.edu.tr, Orcid: 0000-0001-8568-818X

³ Öğr. Gör., Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler M.Y.O., fevzidiker@hitit.edu.tr, Orcid: 0000-0002-8885-9463

⁴ Dr. Öğr. Üyesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi İİBF, İşletme Bölümü, elif.boyraz@gop.edu.tr, Orcid: 0000-0003-4717-1678

Giriş

Bilişim teknolojileri, her geçen gün sıradan tüketicilerin hayatına daha fazla nüfuz eder hale gelmektedir. Bu gelişimin en önemli gerekçesi, zaman ve mekândan bağımsız olarak, bilgiye ulaşmada mobil olma ihtiyacıdır. Gittikçe küçülen teknolojiler artık ceplere veya çantalara rahatlıkla sığacak hale gelmiş ve bu durum yalnızca üreticileri değil, tüketicileri de sınırlarını kendilerinin çizebileceği bilgi ve iletişim dünyalarını yaratmaya itmiştir. Tüketicilerin kendi bilişim dünyalarını yaratırken kullandıkları en önemli mobil aracın cep telefonları olduğu söylenebilir. Yalnızca başkalarıyla iletişim kurmanın bir yolu olmaktan çıkıp; aradığımız bilgiye hızla ulaşma, gün içindeki aktiviteleri sorunsuz planlama, anı biriktirme, sosyal medya platformları aracılığıyla sanal bir dünya yaratma, güncel gelişmelerin takibi ile gelişmeleri kaçırma korkusuyla baş etme gibi işlevleriyle mobil cihazlar adeta cebimizdeki hayatlara dönüşmüştür.

Tüm dünyada gözlenen bu değişimler ülkemizde de gözlenmekte ve sonuç olarak Türkiye'de cep telefonu pazarı hızla büyümektedir. Türkiye'deki tüketicilerin teknolojiye olan yoğun ilgisi, bu büyümedeki en önemli faktörlerden biridir. Cep telefonu pazarındaki hızlı değişim, başta gençler olmak üzere tüm toplum tarafından takip edilmektedir. Bu durum cep telefonlarının farklı demografik özelliklere sahip tüketiciler tarafından vazgeçilmez ürünler olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır (Bal, 2013: 72-73).

BTK 2017 yılı üçüncü çeyrek Pazar Verileri Raporuna göre; 3G abone sayısı 11.586.255 kişi iken, 4.5G abone sayısı 62.992.758 kişidir. 3G ve 4.5G hizmetiyle birlikte mobil bilgisayardan ve cepten, internet hizmeti alan mobil geniş bant abone sayısı 56.508.669 kişidir. 2017 yılı üçüncü çeyrekte toplam mobil internet kullanım miktarı ise 556.189 Terabayt olarak gerçekleşmiştir. Pazardaki bu yoğun büyüme potansiyeli aynı zamanda değişen tüketici davranışlarını ve satın alma karar süreçlerini de doğurmaktadır. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı, birbirine yakın sosyoekonomik profillere sahip öğrencilerin öğrenim gördüğü Hitit ve Giresun Üniversitelerinde, öğrencilerin cep telefonu ödeme istekliliklerini belirlemektir. Bunun yanı sıra cep telefonu ödeme istekliliğinin farklı demografik özellikler itibarıyla farklılaşp farklılaşmadığı da incelenecektir. Öğrencilerin cep telefonu kullanım amaçları, cep telefonlarında dikkat ettiği fiziksel ve teknik özellikler, cep telefonları ile ilgili tutum ve davranışları da tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

Tüketicinin belirli bir ürünün bir birimi için ödemeye gönüllü olduğu miktar; o tüketicinin aynı anda tatmin etmek istediği ihtiyaçlar içerisinde söz konusu ürünün önceliğine bağlıdır ve bu miktar alternatif ürünlerin fiyatları ve vaatleri arasındaki değerlendirmenin bir sonucudur. Ödeme istekliliği, tüketicinin farklı miktarlardaki ürün için elde ettiği yararın büyüklüğünü ölçmektedir ve tüketimden elde edilen yararların parasal değeridir (Taylor, 1998: 125–126). Wertenbroich ve Skiera (2002) ödeme istekliliğini, tüketicinin miktarını kendisinin belirlediği bir ürüne ödemek istediği en yüksek fiyat olarak kavramsallaştırmaktadır. Literatürde cep telefonu tüketim davranışı üzerine çok sayıda çalışma olmakla birlikte, burada ödeme istekliliği üzerine yapılan çalışmaların bir kısmının bulgularına değinilecektir.

Aydın (2004) çalışmasında cep telefonu kullanım amaçlarını ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Öğrencilerin gelir seviyeleri ile tercih edilen ödeme biçimleri arasında ve gelir seviyeleri ve telefon giderleri arasında anlamlı bir ilişki görüldüğünü ifade etmiştir. Diğer taraftan cinsiyet ve kullanmaya başlama dönemi ve gelir seviyesi ve kullanmaya başlama nedeni arasında bir ilişki bulunamadığını ifade etmiştir.

Dündar ve Ecer (2008) analitik hiyerarşi süreci yöntemiyle üniversite öğrencilerinin cep telefonu hattı satın alımında GSM operatörlerinin (Turkcell, Vodafone, Avea) tercih edilme sıralamasını belirlemeyi amaçlamıştır. Öğrenciler, analitik hiyerarşi süreci yönteminin önem düzeyi ölçeğiyle karar kriterlerinin ve her bir karar kriterine göre GSM operatörlerinin ikili karşılaştırmalarını yapmışlardır. Bu değerlendirmelere göre karar kriterlerinin önem ağırlık puanları hesaplanarak GSM operatörlerinin her bir karar kriterine ve kriterlerin tamamına göre tercih sıralaması belirlenmişlerdir. GSM operatörlerinin karar kriterlerine göre tercih edilme sıralaması, tercih düzeyi yüksek olandan başlamak üzere Konuşma ücreti kriterine göre Vodafone-Avea-Turkcell; kapsam alanı kriterine göre Turkcell-Vodafone-Avea; ailenin GSM operatörü aboneliği kriterine göre Turkcell-Vodafone-Avea; hizmet kalitesi kriterine göre Turkcell-Vodafone-Avea ve hat ücreti kriterine göre ise Vodafone-Avea-Turkcell şeklinde olduğunu belirtmişlerdir.

Özaşçılar (2012) cep telefonunun bireysel güvenlik aracı olarak kullanımı ile ilgili üniversite öğrencilerinin bireysel deneyimlerini belirlemeyi amaçladığı çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden odak grup çalışması gerçekleştirmiştir. Çalışma grubunu 18 – 25 yaş arasında İstanbul'da yaşayan üniversite öğrencileri oluşturduğunu ifade etmiştir. Odak grup neticesinde elde edilen veriler; öğrencilerin, cep telefonun bireysel güvenlik amaçlı kullanımına ilişkin bireysel görüşlerini ve deneyimlerini içermektedir. Çalışma neticesinde; cep telefonu kullanımının en yaygın biçiminin sosyalleşme ve güvenlik amaçlı olduğu görüldüğünü belirtmiştir. Üniversite öğrencilerinin cep telefonlarını acil bir durumda ve tehlike anında yardım istemek ya da polise herhangi bir şüpheli durumu bildirmek amacıyla kullandıkları görüldüğü ifade edilmiştir.

Yaşa ve Bozyiğit (2012) Y kuşağı tüketicilerinin cinsiyet ve gelir özellikleri ile iletişim aracı olarak kullandıkları cep telefonlarının ve tercih ettikleri GSM operatörlerinin ilişkisini incelemiştir. Mersin ilindeki iki üniversitenin toplam 294 öğrenci ile anket yapmış ve bireylerin cinsiyetleri-cep telefonu markası; cinsiyetleri- GSM operatörü ve gelir-GSM operatörü arasında anlamlı bir ilişki çıkmamasına rağmen deneklerin gelirleriyle kullandıkları cep telefonu markası arasında anlamlı bir ilişki çıktığını ifade etmiştir. Tüketiciler gelirleri arttıkça daha pahalı cep telefonu markalarını tercih etmekte olduğunu belirtmişlerdir. Bir diğer hipotezlerine göre cep telefonu markaları ile GSM operatörleri arasında anlamlı bir ilişki bulunduğunu belirtmişlerdir.

Klein and Jakopin (2014) kullanıcının mobil hizmet paketleri kullanımına ilişkin algısını incelemiştir. Ankete katılan 116 kişinin (toplam ankete katılan 355 kişiden oluşan) birleşik analizi temel alınarak bulgular rapor edilmiş ve müşterilerin ödeme istekliliği yapısı analiz edilmişlerdir. Sonuç olarak, sesli arama, İnternet erişimi ve kısa mesajlaşma konusunda Alman mobil pazardaki ana oyuncuların izlediği ürün paketleme stratejilerinin olumlu sonuç verdiğini ifade etmişlerdir.

Duane vd. (2014) akıllı telefon kullanıcılarının m-Ticaret platformlarındaki gelişmelerin web tarama davranışlarında değişime neden olacağını belirmiş ve m- Ticaret'in cep telefonu alımında ödeme istekliliği noktasında bir etkisi olacağını belirtmiştir. Akıllı Telefonları kullanma konusundaki istekliliğini etkileyen en güçlü faktör olarak mobil ödemelerde yeterli güven algısının olmadığını ifade etmişlerdir.

Lin ve Lin (2015) çalışmalarında cep telefonu baz istasyonlarının konutların yakınından uzaklaştırılması için bireysel ödeme kararını tahmin etmek ve bireysel kararları etkileyen faktörleri araştırmak amacıyla hazırladıkları çalışmada; yüksek düzeyde eğitim almış, yüksek risk algılama düzeyi olan ve yüksek cep telefonu harcamaları olan kadın bireylerin cep telefonu baz istasyonlarının yer değiştirmesi için büyük miktarda para ödemeye istekli olduğunu göstermektedirler.

İslam, Lechner vd. (2016) Bangladeş'teki Tip 2 diyabetli hastalarda telefon-kısa mesajı (SMS) ile yapılan uyarı ve takibin cep telefonu kullanımı ve ödeme istekliliği ile ilgili faktörleri araştırmışlar ve sonuç olarak diyabet SMS'leri için cep telefonu kullanımının ve ödeme istekliliğinin yüksek oranda olduğunu ifade etmişlerdir.

Öztürk ve Karakaş (2016) 18–25 yaş grubundaki üniversite öğrencilerinin cep telefonu alım davranışlarını etkileyen faktörleri belirlemeyi amaçlamış ve bu bağlamda, Ordu Üniversitesi Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesine kayıtlı 400 öğrenciden yüz yüze anket yöntemi ile elde edilen verilere faktör analizi uygulanmışlar. Sonuç olarak, öğrencilerin cep telefonu alım davranışlarında etkili faktörler; cep telefonunun özelliği, servisi, markası ve fiyatı olmak üzere dört başlık altında toplandığı ifade edilmiştir

Gülmez (2017) çalışmasında demografik özellikler ile cep telefonu satın alma ve kullanma arasındaki ilişkileri Ki-Kare testiyle analiz etmiş, ayrıca Sivas ve Tokat illerinde öğrenim gören öğrenciler arasında cep telefonu kullanımına ilişkin farklılıkların olup olmadığını tespit etmek amacıyla t testi uyguladığını ifade etmiştir. Faturalı ve faturasız cep telefonu kullanan öğrenciler birbirinden ayıran unsurlar ayırma analizi ile tespit ederken analiz neticesinde ise cep telefonu sabit ya da kontrollü olanları birbirinden ayıran değişkenlerin sırasıyla; aile geliri ile bireysel harcama tutarlarının geldiğini ve sonuç itibarıyla hem ailesinin geliri hem de kendi geliri yüksek olan öğrenciler sabit hatlı cep telefonunu tercih etmekte olduğunu ifade etmiştir.

Cep telefonu satın alma davranışı üzerine çok sayıda çalışma olmakla birlikte, ödeme istekliliğini konu edinen yerli çalışmaya rastlanmamıştır. Bu sebeple bu çalışmanın ulusal yazındaki boşluğu doldurmada katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Araştırmanın Yöntemi

Aşağıda araştırmanın amacı, araştırma soruları, ana kütle ve örnekleme, veri toplama aracı ve veri toplama süreci hakkında bilgi verilecektir. Uygulamalı bir çalışma olarak tasarlanan bu çalışma keşifsel nitelikte bir araştırmadır.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Araştırma Soruları

Araştırmada “Üniversite öğrencilerinin cep telefonu satın alma kararına ettikleri önem ve bu bağlamda istedikleri özelliklere sahip bir cep telefonu için ödemeye istekli olacakları miktar nedir?” sorusunun cevabı aranmaktadır. Bunun yanı sıra bu ödeme istekliliğinin mevcut gelir düzeyi ve ideal gelir düzeyi itibarıyla değişimi de incelenmektedir. Bu bağlamda geliştirilen araştırma soruları şunlardır:

-Öğrencilerin bir cep telefonunda aradıkları özellikler ve bu özelliklerin öncelik sırası nedir?

-Öğrencilerin mevcut gelir durumlarıyla arzu ettikleri özelliklere sahip bir cep telefonuna ödemeye istekli olacakları miktar nedir?

- Öğrencilerin ideal gelir düzeyinde arzu ettikleri özelliklere sahip bir cep telefonuna ödemeye istekli olacakları miktar nedir?
- Öğrencilerin demografik özellikleri arasındaki farklar ödeme istekliliklerinde hangi farklılıklara sebep olmaktadır.

2.2. Araştırmanın Anakütlesi ve Örneklemi

Araştırmanın anakütlesini Giresun ve Hitit Üniversitelerinde öğrenim gören 48.891 öğrenci oluşturmaktadır. Zaman ve maliyet kısıtı nedeniyle tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme tercih edilmiş ve iki üniversitede birbirine yakın dağılımlar elde etmeye çalışılarak 812 öğrenciye yüz yüze anket uygulanmıştır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Belirtilen araştırma problemine çözüm bulmak ve nicel araştırmanın veri toplama aracını şekillendirmek için öncelikle bir nitel araştırma yapılmıştır. İki üniversitenin öğrencilerinden seçilmiş 62 öğrenciye 18 adet açık uçlu sorudan oluşan yapılandırılmış mülakatlar uygulanmıştır. Bu çalışmada öğrencilerin cep telefonu satın alma davranışlarında fiyat, fayda, değer, çevre, kalite gibi unsurları nasıl değerlendirdikleri belirlenmeye çalışılmış, elde edilen veriler deşifre edilmiş ve veri toplama aracına son şekli verilmiştir.

Veri toplama aracı dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, öğrencilerin hâlihazırda kullandıkları cep telefonlarının marka, model ve fiyat bilgilerini belirlemeye yönelik kapalı uçlu sorular yer almaktadır. İkinci bölümde, nitel araştırma bulgularından derlenen beşli Likert tipi 24 adet ifade yer almaktadır. Üçüncü bölümde ödeme istekliliğine yönelik açık ve kapalı uçlu sorular sorulmuştur. Dördüncü bölümde ise öğrencilerin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik kapalı uçlu sorular yer almaktadır.

3. Bulgular ve Tartışma

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin frekans dağılımları aşağıdaki tabloda özetlenmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değ.		f	%	Değ.			
Cinsiyet	Kız	538	66,3	Med. Dur.	Evli	41	5,0
	Erkek	274	33,7		Bekar	771	95,0
	Toplam	812	100		Toplam	812	100
Yaş	16-20	340	41,9	Üni.	Giresun	401	49,4
	21-23	400	49,3		Hitit	411	50,6
	24-27	60	7,4		Toplam	812	100
	28 ve üstü	12	1,5	Öğr. Kred.	Alıyor	506	62,3
	Toplam	812	100		Almıyor	306	37,7
			Toplam		812	100	
H.Geliri	0-1500 TL	273	33,6	Harçlık	0-500 TL	511	62,9
	1501-3000 TL	325	40,0		501-750 TL	179	22,0
	3001-5000 TL	155	19,1		751-1000 TL	64	7,9
	5001-7000 TL	43	5,3		1001-1250 TL	38	4,7
	7001 TL ve üstü	16	2,0		1250 TL üstü	20	2,5
	Toplam	812	100		Toplam	812	100

Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde cinsiyet açısından kız öğrencilerin, yaş açısından 21-23 yaş aralığının, medeni durum açısından bekarların, hane geliri açısından 1501-3000 TL aralığının, harçlık miktarı açısından 0-500 TL

aralığının ve öğrenim kredisi alanların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Örnekleme iki üniversitenin öğrencileri oransal olarak birbirine oldukça yakındır.

Öğrencilere halihazırda kullandıkları cep telefonunun markası sorulmuştur. En çok kullanılan marka Samsung (%43,5) iken, onu Apple (%20,3), LG (%7,3) ve General Mobile (%6,9) markaları takip etmektedir.

Öğrencilere bir cep telefonu satın alırken dikkat ettikleri unsurların neler olduğu sorulmuştur. İlgili soruya ilişkin sonuçlar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 2. Cep Telefonu Satın Alma Kararında Etkili Olan Faktörler

Özellik	Frekans	Yüzde
Kamera	711	87,6
Hafıza	708	87,2
Garanti	648	79,8
Pil	602	74,1
İşlemci	575	70,8
Marka	504	62,1
Ekran boyutu	491	60,5
Görüntülü konuşma	459	56,5
Malzeme kalitesi	437	53,8
Su geçirmezlik	337	41,5
Parmak izi okuyucu	267	32,9
SAR Değeri	135	16,6
Radyo	104	12,8

Tabloda görüldüğü üzere öğrencilerin cep telefonu satın alırken dikkat ettikleri en önemli faktörler kamera, hafıza, garanti, pil ömrü ve işlemci iken; en az önem verilen faktörler radyo, SAR değeri, parmak izi okuyucu, su geçirmezlik ve malzeme kalitesidir.

Öğrencilere cep telefonunu daha çok hangi amaçlarla kullandıkları sorulmuş ve seçenekleri 1 en önemli, 6 en önemsiz olacak şekilde sıralamaları istenmiştir. Öğrencilerin cep telefonu kullanım amaçları telefonla konuşmak (2,92), sosyal medyada gezinmek (3,18), mesajlaşmak (3,57), internette gezinmek (3,60), fotoğraf çekmek (3,62) ve müzik dinlemek (4,14) olarak sıralanmıştır. Bu sonuç cep telefonunun halen en çok iletişim amacıyla kullanıldığını göstermektedir. Dikkat çeken bir başka sonuç ise sosyal medyanın ön planda çıkmasıdır. Öğrencilerin mobil telefonlarında interneti daha çok sosyal medya platformları için kullandıkları görülmektedir.

Öğrencilere mevcut gelir düzeyleriyle istedikleri bir cep telefonu için ödemeye razı oldukları miktar açık uçlu olarak sorulmuştur. Öğrencilerin mevcut gelir düzeyleriyle ortalama ödeme isteklilikleri 2071,31 TL'dir. Ortalama hane halkı gelirleri dikkate alındığında bu tutar oldukça yüksektir. Bunun yanı sıra öğrencilere daha yüksek bir gelir düzeyine sahip olduklarında ödemeye razı olacakları miktar da sorulmuştur. Bu soruya verilen cevapların aritmetik ortalaması ise 3589,78 TL'dir. İdeal gelir düzeyinde öğrenciler yaklaşık 1500 TL fazla ödemeye razı olacaklarını ifade etmektedir.

Öğrencilerin ödeme istekliliklerini ölçmeye yönelik 24 adet Likert tipi ifadeden katılımcıların en çok katıldıkları ifadeler "Telefonun teknik özelliklerine bakarak (RAM, hafıza vb.) cep telefonu satın alırım (4,0764).", "Günümüzde cep telefonu kullanmak bir zorunluluktur (3,8781)." ve "Cep telefonu satın alırken onunla ilgili yorumlara bakarım (3,8128)." ifadeleridir. En az katıldıkları ifadelerin ise "Cep telefonunun modeline göre karşımdaki insanın gelir durumunu tahmin edebilirim (2,4286).", "En son çıkan telefon en kaliteli telefondur (2,5825)." ve "Eğer beğenirsem fiyatına bakmaksızın o telefonu almanın bir yolunu bulurum (2,5899)." ifadeleridir. Öğrenciler cep telefonu sahipliğini bir zorunluluk olarak görmekte, teknik özelliklerini önemsemekte, satın alırken kullanıcıların bilgilerine başvurmaktadır. En az katıldıkları ifadeler ise statüleri gereği, cep telefonu ürünü için fiyat duyarlılıklarının yüksek olduğuna işaret etmektedir. Ancak arzu ettikleri gelir düzeyine sahip olduklarında ödeyebilecekleri tutarın 1500 TL daha fazla olduğu dikkate alınır, cep telefonunu bir statü taşıyıcısı olarak algıladıkları da söylenebilir. Bu durum gençlerin gelecekte daha karlı bir Pazar bölümü olacağına göstergesi olarak algılanabilir.

Araştırmada ölçeğin yapısal geçerliliğinin testi amacıyla açıklayıcı faktör analizine başvurulmuştur. Faktör analizi sonuçları aşağıdaki tabloda özetlenmektedir.

Tablo 3. Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler	1	2	3	4	5	6
Çevresel Etki						
Bir bilene danışma	,678					
Telefonun fiyatının düşmesini bekleme	,657					
Tavsiyelere uyma	,654					
Sağlığa zararlı olduğunu düşünme	,578					
Bilgi Arayışı						
Yorumlara bakma		,754				
İlgili videoları izleme		,746				
Teknik özelliklerini inceleme		,588				
Özellikleri hakkında çok bilgi sahibi olmama		,537				
Eşsiz Değer Etkisi						
Cep telefonu modelinden gelir durumunu tahmin edebilme			,724			
Özelliklerinden çok markasına dikkat etme			,696			
Çevresindekilerin telefonuna dikkat etme			,575			
Mümkünse en son çıkan ürünleri tercih etme			,399			
Moda Etkisi						
Aynı telefon modelini ikinci kez kullanmama				,613		
Telefonundan memnun olan bir tanıdığın telefonundan alma				,515		
En son çıkan en modadır				,499		
Beğendiğini fiyatına bakmaksızın almanın bir yolunu bulma				,491		
Duyarsızlık						
Cep telefonu kullanmadan da yaşanabilir					,757	
Cep telefonunun modası olmaz					,739	
Fiyat Kalite Etkisi						
Pahalı olması kaliteli olduğunu gösterir.						,742
En pahalı telefon en kaliteli telefondur.						,711
Özdeğer	3,239	2,496	1,638	1,218	1,121	1,054
Açıklanan Varyans (%)	16,196	12,479	8,191	6,089	5,605	5,270
Cronbach α	62,6	61,2	58,5	47,7	50,1	56,5

Faktör analizinde elde edilen KMO değeri %75,3, Bartlett's test sonucu anlamlıdır ($p \leq 0,0001$). Analiz neticesinde dört ifade tek başına faktör oluşturma, binişiklik ve güvenilirlik gerekçesiyle ölçekten çıkarılmış, kalan 20 ifade altı faktör altında toplanmıştır. Bu faktörler altında toplanan ifadeler dikkate alınarak çevresel etki, bilgi arayışı, eşsiz değer etkisi, moda etkisi, duyarsızlık ve fiyat kalite etkisi olarak isimlendirilmeleri uygun görülmüştür. Aşağıdaki tabloda katılımcıların cevapları üzerinden hesaplanan faktör aritmetik ortalamaları verilmektedir.

Tablo 4. Faktörlerin Aritmetik Ortalamaları

Faktörler	Aritmetik Ortalama
Çevresel Etki	3,5736
Bilgi Arayışı	3,6253
Eşsiz Değer Etkisi	2,7137
Moda Etkisi	2,9985
Duyarsızlık	2,7722
Fiyat Kalite Etkisi	3,4945

Faktör ortalamaları öğrencilerin cep telefonu satın alırken bilgi arayışı içerisine girdiklerini, ürünler ve markalarla ilgili yorumları okuyup, videoları izlediklerini; satın alma kararlarının çevrelerinden etkilendiğini ve fiyatı yüksek ürünleri kaliteli olarak algıladıklarını göstermektedir. Bunun yanı sıra cep telefonunu hayatın bir parçası olarak gördükleri, cep telefonsuz hayatı mümkün görmedikleri söylenebilir. Öğrenciler cep telefonunun bir statü göstergesi olması noktasında çok duyarlı değildir. Bu durum henüz kendi kazandıkları gelire harcama yapmamalarıyla ilişkili olabilir. Cep telefonunda moda varlığı ve satın alma kararlarına etkisi konusunda ise kararsızdırlar. Faktör ortalamaları incelendiğinde gençlerin cep telefonu satın alma kararlarında hem geleneksel hem de dijital ağızdan ağıza iletişimin etkili olduğu söylenebilir. Bu durum gençler pazarında kurulabilecek etkin pazarlama iletişimi stratejilerinin pazar bölümünün tamamında olumlu sonuçlara yol açabileceğinin de göstergesidir. Gençlerin kararları birbirlerinden etkilenmekte, bir tüketicinin kararı diğerinin kararını yönlendirebilmekte ve tetikleyebilmektedir. Gençler yakın çevrelerinde ağızdan ağıza iletişim sayesinde topladıkları bilgiyi, sanal platformda topladıkları bilgiyle zenginleştirmeye ve daha doğru satın almalar gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

Öğrencilerin cep telefonu satın alma kararı ve ödeme istekliliğine ilişkin algılarının üniversiteleri itibariyle farklılaşarak farklılaşmadığı bağımsız iki örneklem t-testi ile incelenmiştir. Analiz sonuçları iki üniversitenin öğrencilerinin algıları arasında yalnızca fiyat kalite etkisi faktöründe fark olduğunu göstermektedir ($p=0,043$; $t=2,023$). Giresun Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrenciler Hitit Üniversitesi'nde öğrenim görenlere göre yüksek fiyatın kalite göstergesi olduğuna daha çok inanmaktadır. Bu farklılığın tesadüfi bir farklılık olduğu düşünülmektedir. Nitekim iki üniversitenin öğrencileri birbirlerine yakın sosyoekonomik profillere sahiptir ve bu nedenle satın alma kararları benzeşmektedir. Bu sebeple iki üniversitenin öğrencilerinden oluşan örneklemin homojen bir pazar bölümünün üyeleri olduğu öngörülmektedir.

Kız öğrenciler ile erkek öğrencilerin cep telefonu satın alma kararı ve ödeme istekliliğine ilişkin algıları arasındaki farklılıklar bağımsız iki örneklem t-testi ile incelenmiştir. Çevresel etki, bilgi arayışı ve fiyat kalite etkisi faktörleri açısından anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Kız öğrenciler cep telefonu satın alma kararlarında çevrenin etkisinde erkeklerden daha çok kalmaktadır ($p=0,001$; $t=-3,200$). Bu durum kadınların erkeklere göre teknolojik ürünlere daha az ilgilenim göstermeleri ile açıklanabilir. Ürünlerin fonksiyonel özellikleri ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmayan kadın tüketiciler çevrelerinden ilgili satın alma kararıyla ilgili daha çok bilgi toplama eğiliminde olabilmektedir. Erkek öğrenciler kız öğrencilerden daha yoğun bilgi arayışı içerisine girmektedir ($p\leq 0,0001$; $t=3,561$). Bu sonuç da erkek öğrencilerin teknolojik ürünlere olan yüksek ilgilenimleri ile açıklanabilir. Yüksek ilgilenim yüksek bilgi arayışını beraberinde getirmektedir. Kız öğrenciler cep telefonunda yüksek fiyatın yüksek kalite anlamına geldiğine erkek öğrencilerden daha çok inanmaktadır ($p=0,007$; $t=-2,726$).

Öğrencilerin cep telefonu satın alma kararı ve ödeme istekliliğine ilişkin algılarının hane halkı gelirleri itibariyle farklılaşarak farklılaşmadığı tek yönlü varyans analizi ile test edilmiştir. Bilgi arayışı, eşsiz değer etkisi ve duyarsızlık faktörlerinde gelir grupları arasında anlamlı farklılığın olduğu tespit edilmiştir. Farkın yönünü belirlemeye yönelik LSD test sonuçları aşağıdaki tabloda özetlenmektedir.

Tablo 5. Gelir Grupları Açısından Algı Farklılıklarını Gösteren LSD Test Sonuçları

Değişken	I	J	Ortalama Farkı	Standart Hata	Anlamlılık
Bilgi Arayışı	0-1500	1501-3000	,01242	,07037	,860
		3001-5000	-,13371	,08621	,121
		5001-7000	-,41758*	,14064	,003
		7001+	-,01133	,22049	,959
		1501-3000	3001-5000	-,14613	,08368
	5001-7000	-,43000*	,13910	,002	
		7001+	-,02375	,21951	,914

	3001-5000	5001-7000 7001+	-,28387 ,12238	,14775 ,22509	,055 ,587
	5001-7000	7001+	,40625	,25102	,106
Eşsiz Değer Etkisi	0-1500	1501-3000	-,05271	,06958	,449
		3001-5000	-,17606*	,08524	,039
		5001-7000	,01861	,13906	,894
		7001+	-,68160*	,21800	,002
	1501-3000	3001-5000	-,12335	,08273	,136
		5001-7000 7001+	,07132 -,62889*	,13753 ,21704	,604 ,004
3001-5000	5001-7000	,19467	,14608	,183	
	7001+	-,50554*	,22255	,023	
5001-7000	7001+	-,70022*	,24819	,005	
Duyarsızlık	0-1500	1501-3000	,06315	,09025	,484
		3001-5000	,28216*	,11056	,011
		5001-7000	-,18626	,18037	,302
		7001+	-,22550	,28278	,425
	1501-3000	3001-5000	,21901*	,10731	,042
		5001-7000	-,24941	,17840	,162
		7001+	-,28865	,28152	,306
	3001-5000	5001-7000	-,46842*	,18948	,014
7001+		-,50766	,28868	,079	
5001-7000	7001+	-,03924	,32194	,903	

LSD tablosu incelendiğinde 5001-7000 TL aralığında hane halkı gelirine sahip katılımcıların 0-3000 TL aralığında gelire sahip olanlardan daha çok bilgi arayışı içerisine girdikleri görülmektedir. Gelir düzeyi yükseldiğinde tüketicilerin satın alma karar sürecinde bilgi arayışı için ayırdığı süre de artmaktadır. Yani gelir düzeyi tüketici ilgilenimini artırmaktadır. Eşsiz değer açısından farklılıklar incelendiğinde 7001 TL ve üstü gelire sahip olan katılımcıların tüm gelir gruplarından daha fazla, cep telefonunu statü taşıyıcısı olarak gördükleri dikkat çekmektedir. Gelir düzeyinin artışı statü arayışını da artırmaktadır. Bilgi arayışı faktörü açısından farklılığa benzer şekilde duyarsızlık faktörü açısından farklılıklar incelendiğinde de düşük gelir düzeyinin cep telefonu ürünü için düşük ilgilenimle sonuçlandığı söylenebilir.

Öğrencilerin algılarının kullandıkları cep telefon markaları itibariyle farklılaşıp farklılaşmadığı tek yönlü varyans analizi ile test edilmiştir. Çevresel etki, bilgi arayışı faktörleri markalar arasında farklılaşmazken, diğer faktörler açısından anlamlı fark vardır. Farkın yönünü gösteren Sheffe testi sonuçları aşağıdaki tabloda özetlenmektedir.

Tablo 6. Cep Telefonu Markaları Arasındaki Farka İlişkin Sheffe Testi

Değişken	I	J	Ortalama Farkı	Standart Hata	Anlamlılık
Eşsiz Değer Etkisi	Samsung	Apple* Diğer	-,28388 ,01125	,07972 ,06675	,002 ,986
	Apple	Diğer*	,29513	,08223	,002
Moda Etkisi	Samsung	Apple* Diğer	-,27201 ,00825	,07970 ,0,6673	,003 ,992
	Apple	Diğer*	,28026	,08221	,003
Duyarsızlık	Samsung	Apple Diğer	,24432 -,06338	,10366 ,08679	,063 ,766
	Apple	Diğer*	-,30770	,10692	,016
Fiyat Kalite Etkisi	Samsung	Apple Diğer*	,25184 -,25904	,10424 ,08730	,055 ,013
	Apple	Diğer*	-,51088	,10755	,000

Apple kullanıcıları cep telefonunun bir statü taşıyıcısı olduğuna Samsung ve diğer markaların kullanıcılarından daha çok inanmaktadır. Benzer şekilde Apple kullanıcıları cep telefonunun bir modası olduğunu Samsung ve diğer markaların

kullanıcılarına kıyasla daha çok düşünmektedir ve yeni çıkan modelleri takip etmeye çalışmaktadır. Apple kullanıcıları ayrıca cep telefonunun hayatın ayrılmaz bir parçası olduğuna diğer marka kullanıcılarından daha çok inanmaktadır ve telefonlarına daha büyük önem atfetmektedir. Samsung ve Apple dışındaki markaların kullanıcıları yüksek fiyatın her zaman yüksek kalite anlamına gelmediğini düşünmektedir. Daha uygun fiyatları olan markaları tercih etmeleri bu düşüncelerini açıklar niteliktedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Teknolojide yaşanan hızlı değişim bu pazardaki ürünlerin yaşam seyrini kısaltmakta, kısalan yaşam seyri bu hızlı değişimi takip edecek potansiyelde pazar bölümleri gerektirmektedir. Bu bakımdan gençler teknolojik ürünler için karlı bir pazar bölümüdür. Günlük hayatlarının vazgeçilmez bir parçası haline gelen cep telefonlarını adeta vücutlarının bir parçası gibi görmekte ve günlük aktivitelerinin pek çoğunda onlardan yararlanmaktadırlar. Bugün karlı bir hedef pazar olarak görülebilecek gençler, gelecekte de kendi gelirleriyle satın alacakları teknolojik ürünler için önemli bir pazar bölümü oluşturacaklardır. Bu bağlamda bu araştırmada üniversite öğrencilerinin cep telefonu satın alma kararları ve ödeme isteklilikleri konu edilmiştir.

Araştırma sonuçları üniversite öğrencilerinin en çok tercih ettikleri iki markanın sırasıyla Samsung ve Apple olduğunu göstermektedir. Bir cep telefonu satın alırken en çok dikkat ettikleri özellikler kamera, hafıza, garanti, pil ömrü ve işlemci iken; en az aradıkları özellikler radyo, SAR değeri, parmak izi okuyucu ve su geçirmezliktir. Cep telefonlarını en çok iletişim kurmak, sosyal medya ve mesajlaşmak için kullanırken; en az kullandıkları fonksiyonlar müzik dinlemek ve fotoğraf çekmektir.

Öğrencilerin aradıkları özelliklere sahip bir cep telefonuna ödemeye razı olacakları tutar ortalama 2071,31 TL iken; maddi durumlara el verse ödeyecekleri tutarı bundan yaklaşık 1500 TL fazla belirtmişlerdir. Bu sonuç gençlerin gelecekte daha karlı bir pazar bölümü olacaklarının göstergesidir.

Öğrencilerin cep telefonu satın alma kararları ve ödeme istekliliğine ilişkin algıları cinsiyetleri, gelirleri ve kullandıkları cep telefonu markasına göre bazı farklılıklar göstermektedir. Kız öğrencilerin ilgilenim düzeylerinin düşüklüğüne bağlı olarak, cep telefonu satın alma kararlarında çevrelerinden etkilenme düzeyleri yüksek ve bilgi arayışları düşüktür. Bu farklılıklar gençler pazarında cinsiyetin bir pazar bölümlendirme kriteri olarak kullanılabileceğinin göstergesidir.

Öğrencilerin hane halkı gelirleri de algılarını farklılaştırmaktadır. Yüksek gelir gruplarında cep telefonunun bir statü taşıyıcısı olarak görüldüğü ve yoğun bilgi arayışı ve yüksek ilgilenimle cep telefonu satın alma kararlarının verildiği söylenebilir. Daha düşük gelir gruplarında sınırlı gelir ve satın alma gücüne bağlı olarak statü beklentisinin çok da baskın hissedilmediği görülmektedir.

Birbirine benzer sosyoekonomik özelliklere sahip öğrencilerin öğrenim gördüğü iki üniversiteden seçilen bu örnekte, iki üniversitenin öğrencilerin algılarında önemli bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Ancak öğrencilerin algıları kullandıkları telefonların markaları itibarıyla farklılık göstermektedir. Apple kullanıcısı öğrenciler telefonlarına daha çok önem atfetmekte, modayı daha çok takip etmekte ve telefonsuz bir hayat düşünmemektedir. Apple ve Samsung dışındaki markaların kullanıcıları için ise cep telefonu hayati bir ürün niteliğinde değildir ve telefona yüksek bedel ödemeyi gereksiz gördükleri söylenebilir.

Araştırma sonuçları üniversite gençliğinin cep telefonu üreticileri için karlı bir pazar olduğunu, ancak gelecekte daha karlı bir pazar haline geleceklerini göstermektedir. Bu nedenle üreticilerin bu karlı pazara yönelik farklılaştırılmış pazarlama stratejileri geliştirmeleri önerilebilir. Tutundurma çalışmalarında hedef kitle olarak gençlere ağırlık verilmelidir. Gelecekte ödeyebilecekleri tutarın daha yüksek olduğu düşünülerek; tutundurma çalışmalarında, gelecekteki satın alma kararlarını şekillendirebilecek ve ürünün statüsüyle ilişkisini sağlamlaştıracak mesajlar verilmesi uygun olacaktır.

Ürünle ilgili bilgi arayışlarının yoğun olduğu ve bu bilgilerin ağırlıklı olarak diğer kullanıcılardan derlendiği düşünüldüğünde, ağızdan ağıza pazarlama yaklaşımından faydalanmak rasyonel bir tercih olabilir. Bunun yanı sıra ağızdan ağıza iletişimden etkilendikleri için, koşulsuz müşteri memnuniyeti bu iletişimin pozitif mesajlar iletmesini sağlayacaktır.

Araştırma benzer profillere sahip öğrenciler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Vakıf üniversiteleri ile devlet üniversitelerinin öğrencilerini karşılaştırmaya yönelik bir araştırmanın farklı sonuçlar verebileceği düşünülmektedir. Kolayda örnekleme sonuçlarının genellenememesi nedeniyle araştırmanın en önemli kısıtıdır. Bu sebeple gelire göre oluşturulmuş zümrelerden tesadüfi örnekleme yoluyla seçilecek örneklem farklı sonuçlar verebilir. Bir statü taşıyıcısı niteliğindeki cep telefonlarının gençlerin hayatındaki konumunu ve şartlar uygun olduğunda bu konum için katlanabilecekleri bedeli belirlemede nitel çalışmaların da aydınlatıcı sonuçlar verebileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aydın, K. (2004), "Üniversite Öğrencilerinin Cep Telefonu Kullanımı ve GSM Operatörü Tercihleri Üzerine Bir Çalışma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (1), s.149-164.
- Bal, E. (2013), *Teknoloji Çağında Cep Telefonu Kullanım Alışkanlıkları ve Motivasyonlar: Selçuk Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Duane, A., O'Reilly, P. ve Andreev, P. (2014), "Realising m-Payments: Modelling Consumers' Willingness to m-Pay Using Smart Phones", *Behaviour & Information Technology*, 33(4), s.318-334.
- Dündar, S. ve Ecer, F. (2008), "Öğrencilerin GSM Operatörü Tercihinin Analitik Hiyerarşi Süreci Yöntemiyle Belirlenmesi", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 15(1), s.195-205
- Gülmez, M. (2005). "Üniversite Öğrencilerinin Cep Telefonu Satın Alma ve Kullanımını Etkileyen Faktörler: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İle Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitelerinde Bir Uygulama", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24, s.37-62.
- Islam, S. M. S., Lechner, A., Ferrari, U., Seissler, J., Holle, R. ve Niessen, L. W. (2016). "Mobile Phone Use and Willingness to Pay For SMS For Diabetes in Bangladesh", *Journal of Public Health*, 38(1), s.163-169.
- Klein, A. ve Jakopin, N. (2014), "Consumers' Willingness-to-Pay For Mobile Telecommunication Service Bundles", *Telematics and Informatics*, 31(3), s.410-421.
- Lancaster, K. J. (1966), "A New Approach to Consumer Theory", *Journal of Political Economy*, 74, 132–157.
- Lin, H. C. ve Lin, Y. M. (2015), "Willingness to Pay for Relocating Mobile Phone Base Stations", *International Journal of Ecological Economics & Statistics*, 36(1), s.1-14.
- Nakip, M. (2006), *Pazarlama Araştırmaları Teknikler ve (SPSS Destekli) Uygulamalar*, Seçkin Yayınları, Ankara.
- Özaşçılar, M. (2012), "Genç Bireylerin Cep Telefonu Kullanımı ve Bireysel Güvenlik: Üniversite Öğrencilerinin Cep Telefonunu Bireysel Güvenlik Amaçlı Kullanımları", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 15(1), s.43-74.
- Öztürk, D. ve Karakaş, G. (2016), "Analysis of The Factors Affecting The Mobile Phone Purchasing Decisions of University Students in Turkey City of Ordu Example", *Journal of Economics Life*, 7, s.23-42.
- Taylor J. B. (1998). *Economics*, Second Edition, Houghton–Mifflin Company, Boston.
- Yaşa, E. ve Bozyiğit, S. (2012), "Y Kuşağı Tüketicilerinin Cep Telefonu ve GSM Operatörleri Tercihi: Mersin İlindeki Üniversite Öğrencilerinin Tercihlerini Belirlemeye Yönelik Pilot Bir Araştırma" *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), s.29-46.
- Wertenbroch, K. ve Skiera, B. (2002), "Measuring Consumer Willingness To Pay At The Point Of Purchase", *Journal of Marketing Research*, 39, s.228–241
- Hitit Üniv. Öğrenci Sayısı Raporu, http://www.oidb.hitit.edu.tr/Dokumanlar/OgrSayilari/OgrSayilari_31_10_2017.pdf, (14.12.2017).
- Giresun Üniversitesi Öğrenci Sayısı Raporu, <http://oidb.giresun.edu.tr/index.php?id=273>, (14.12.2017).

Banka Sektöründe Çalışanların Psikolojik Sermaye Düzeylerinin İncelenmesi: Isparta İli Örneği¹

Investigation of Psychological Capital Levels of Employees in Bank Sector; Isparta Province Example

Osman Kürşat Acar², Büşra Soydemir³

Öz

Psikolojik sermaye, çalışma hayatında performansın artışı sağlayabilmek için değerlendirilebilen, geliştirilebilen ve etkin bir şekilde örgütlerin rekabet avantajı elde etmesini sağlayan psikolojik bir durumu ifade etmektedir. Bu psikolojik durum, koşul ve duruma göre değişkenlik gösteren ayırıcı bir özellik olarak değil, durumlara göre değişen ve farklılaşan bir nitelik taşımaktadır. Zayıflıklardan ziyade, bireylerin güçlü yönlerine odaklanan psikolojik sermaye; çalışanların kimi tanıyor olduğu ya da nereye mensup olduğu ile değil; kendisini nasıl algıladığı, tanımladığı ve ne düzeyde geliştirip, yetiştirdiği ile ilgilenmektedir.

Nitel araştırma yönteminin benimsendiği bu çalışmada, Isparta İli merkezinde bulunan bankalarda görev yapmakta olan bireylerin psikolojik sermayeleri incelenmiştir. Çalışmanın amacı, uluslararası yazında son dönemlerde, daha fazla araştırmaya konu olan pozitif psikolojik sermaye kavramını ve psikolojik sermayenin yapısında bulunan dört bileşenin açıklanması ve banka sektöründe çalışan bireylerin psikolojik sermayelerinin değerlendirilmesidir. Çalışmada özellikle son zamanlarda, yoğun baskı altında çalışan ve modern çağın da etkisi ile beraber psikolojik sermayesi olumsuz yönde etkilenmekte olan bankacıların, psikolojik sermayelerinin zayıfladığı gözlemlenmiş olunup; çalışanların psikolojik sermayesini etkileyen faktörler analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik Sermaye, Psikolojik Sermaye Bileşenleri, Pozitif Psikolojik Sermaye, Banka Sektörü, Banka Çalışanları.

Abstract

In this study, where qualitative research method is adopted, the psychological capital of the individuals who are working in the banks of Isparta province center is examined according to their demographic characteristics. The aim of the study is to explain the positive psychological capital concept and the four components of the psychological capital in the international literature in recent years and to evaluate the psychological capital of individuals working in the banking sector. It has been observed that psychological capital of the bankers, who are working under intense pressure and whose psychological capital is affected negatively by the influence of the modern age, has been weakened especially in recent years. factors affecting the psychological capital of the employees were analyzed.

Psychological capital refers to a psychological state that enables organizations to gain competitive advantage, which can be assessed, improved and effectively provided to increase performance in working life. This psychological state is not a distinctive feature that varies according to the condition and situation, but it has a different and different quality depending on the situation. Psychological capital that focuses on the strengths of the individual, from the weak to the weak; not with whom the employees knew or where they belonged; how he perceives, defines, and at what level he develops and educates himself.

Keywords: Psychological Capital, Psychological Capital Components, Positive Psychological Capital, Bank Sector, Bank Employees

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 08 / 06 / 2018

Accepted: 16 / 07 / 2019

¹ Bu çalışma 20-21 Mayıs 2017 tarihinde ICOMEP'17 | International Congress of Management Economy and Policy Sempozyumunda Bildiri Olarak Sunulmuştur.

²Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İKY, osmanacar@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1961-645X>

³Süleyman Demirel Üniversitesi, ÇEEİ, busraasoydemir@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8026-1694>

Giriş

Modern çağ ile birlikte bireylerin teknolojik değişim ve gelişmelere ayak uydurması, rekabet ortamında yarışabilecek güçlere sahip olması bir tercih değil, zorunluluk haline gelmişken; bireylerin psikolojik açıdan etkilenmesi kaçınılmazdır. Kendi iç dünyasına bile yabancılaşan bireyin, dış dünyadan uzaklaşması, memnuniyetsizlik, tatminsizlik, performans düşüklüğü, aidiyet duygusundan yoksun olma gibi olumsuzluklarla mücadele etmesi zorunlu hale gelmiştir. Bu durumda, çalışanların daha verimli çalışmalarda bulunabilmeleri için psikolojik bir kaynak olarak; bireysel seviyede kişisel gelişimi arttırabilmek adına psikolojik sermaye kavramı karşımıza çıkmaktadır.

Psikolojik sermaye dünyada özellikle psikoloji alanında önde gelen isimler tarafından son çeyrek yüzyılda oldukça ilgi duyulan ve üzerinde araştırma yapılan konuların başında gelmektedir. Disiplinler arası birçok çalışmaya da konu olan psikolojik sermayenin ve bileşenlerinin ölçülebilir olmasıyla beraber geliştirilebilir olması ise konu üzerinde çalışmaların yoğunlaşmasına sebep teşkil etmektedir. Bu anlamda da psikolojik sermaye hem nitel hem nicel araştırmalarla beraber birçok çalışmaya konu olmaktadır. Türkiye’de ise konuya yönelik yapılan araştırmaların oldukça sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışmanın gerçekleştirilmesindeki amaçlardan birisi de, Türkiye’de de bu alanda çalışmaların yapılmasına/geliştirilebilmesine katkı sağlamak ve konuya içsel bir bakış sunabilmektir. Bu noktada da çalışmada seçilmiş olunan nitel araştırma yöntemi aracılığıyla, gerçekleştirilmiş olunan görüşmelerle katkı sağlanmak amaçlanmıştır. Zira bireylerin deneyimlerinin ve içerisinde buldukları şartların birinci ağızdan yani katılımcılar aracılığıyla değerlendirmeye alınmasının daha sağlıklı sonuçlar elde edilebilmesine katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Bu çalışmada psikolojik sermaye kavramının ve bileşenlerinin çalışma hayatı içerisinde yer alan bireyler tarafından nasıl algılandığı/ne boyutta olduğu araştırılmıştır. Zira çalışma hayatının içerisinde barındırdığı olguların, hem bireylerin psikolojik dünyalarında hem de içerisinde buldukları toplumsal yapıda meydana getirdiği değişim ve dönüşümlerin büyük bir öneme sahip olduğu aşikârdır. Bireylerin işe başlamadan önce oluşturdukları beklentileri, çalışmaya başladıkları dönemde karşılık bulamayınca kişilerde işlerine karşı soğukluk, isteksizlik oluşmakta ve zamanla bireylerin ruh hallerini de etkileyen bu durum akabinde başarısızlığı getirmektedir. Yahut bireyler işlerini severek yapıp, zorluklarla mücadele edebilecek güce sahip olmakta ve başarı elde edebilmektedirler. Bu noktada ise bankalarda çalışma koşullarının diğer sektörlerde nazaran psikolojik açıdan daha çok yıpranmaya sebep olduğunu; fakat çalışanların bu yıpranmanın aksine bir tavır sergilemek mecburiyetinde kaldıklarını söyleyebilmek mümkündür. Bu açıdan yapılan bir değerlendirme neticesinde, riskin ve stresin yoğun olduğu banka sektöründe çalışan bireylerin karşılaştıkları durumlarla nasıl mücadele edebildikleri, psikolojik sermayelerinin ne düzeyde olduğu ve psikolojik sermayelerinin banka sektöründe çalıştıkları süre zarfında ne gibi değişim gösterdiği incelenmiş, katılımcılarla yapılan görüşmeler aracılığıyla bu değişimlerin etkileri saptanmıştır. Psikolojik sermaye bileşenlerinin bireyler tarafından nasıl değerlendirildiği ortaya koyulmuş ve nasıl geliştirilebileceğine dair ipuçlarına da ulaşabilme imkânı sağlanmıştır.

1. Psikolojik Sermaye Kavramı ve Kapsamı

Bireyin psikolojik gelişimi ve psikolojik kaynaklarını ifade eden pozitif psikolojik sermaye ile ilgili araştırmalar ve çalışmalar özellikle 2007 yılından sonra önem kazanmaya başlamıştır (Yıldız ve Örüçü, 2016: 269). Ülkemizde yapılan çalışmalarda da son zamanlarda yer edinmeye başlayan psikolojik sermaye kavramını; 2004 yılında, pozitif psikoloji ve pozitif örgütsel davranış yaklaşımlarından hareketle, Fred Luthans ve arkadaşları, ekonomik, sosyal ve insan sermayelerini analiz edip, kişilerin pozitif güçlerine odaklanan psikolojik sermaye kavramını ortaya koymuşlardır (Erkmen ve Eser; 2013: 1). Psikolojik sermaye kavramı, geçmişte önemle üzerinde durulan ekonomik, beşeri ve sosyal sermaye türlerinden farklı özellikler barındıran yeni bir sermaye türüdür. Psikolojik sermaye sayesinde tüm sermaye türlerinin birlikte faaliyet göstermesi ve sonuç olarak örgüt içerisindeki en önemli dinamik olan insan potansiyelinin ön plana çıkarılması mümkün olabilmektedir. Pozitif psikoloji, insanların pozitif özelliklerine, var olan potansiyellerine yeterince ilgi gösterilmemesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Akdoğan ve Polatçı, 2013: 274).

Psikoloji bilimine insanların yeteneklerinin, güçlü yönlerinin ve kendi potansiyellerinin farkına varıp, değerlendirebilmelerini sağlama misyonunu geri kazandırabilmek amacıyla 1990’lı yılların sonunda M. Seligman ve arkadaşlarının çalışmaları sonucunda ortaya çıkan pozitif psikoloji hareketi, örgütsel davranış alanında büyük merak ve ilgi uyandırmıştır. Bu doğrultuda pozitif psikoloji alanında yapılan çalışmalar, örgütsel davranış ve örgüt psikolojisi üzerine çalışan F. Luthans’ı, bu pozitif bakış açısının örgütlere nasıl uyarlanabileceği konusunda düşünmeye sevk etmiştir. Luthans, mikro düzeyde bir pozitif yaklaşımla, örgütlerde çalışanların performanslarının artırılması için güçlü yönlerinin ve psikolojik kapasitelerinin durağan değil; geliştirilebilir olduğu hususuna dikkat çekmiştir. Böylece pozitif psikoloji, “pozitif örgütsel davranış” olarak adlandırılan, çalışanların güçlü yönlerinin ardındaki psikolojik unsurları ölçmeye, geliştirmeye ve yönetmeye çalışmak suretiyle, işyerinde performansta iyileşmeleri amaç edinen bir yaklaşımı beraberinde getirmiştir. Pozitif psikoloji, yaşam kalitesini arttıracak, hayatın insanlar için anlam ifade etmediği ve bir amaçtan uzak faydasız, gereksiz olarak algılandığı

dönemlerde oluşabilecek patolojik rahatsızlıklara engel olup; pozitif öznel deneyimleri, pozitif kişilik özelliklerini ve kurumları inceleyen bir bilim olarak tanımlanmaktadır (Akçay, 2011: 124).

Klasik sermaye faktörlerinden; insan sermayesi “hangi bilgilere sahipsin?”, sosyal sermaye “sosyal ilişkilerin nasıl veya kimleri tanıyorsun?”, ekonomik sermaye “neye sahipsin?” gibi sorulara cevap ararken; psikolojik sermaye ise bireylere bu yaklaşımlardan çok daha farklı olarak: “sen kimsin, hangi özelliklerin güçlüdür, hangi özelliklerin daha çok geliştirilebilir?” sorularına cevap aramaya çalışır ve bunları geliştirmeyi hedefler (Erdem vd. 2015: 41). Bireylerin daha çok olumlu yönlerine odaklanan, “bireyin pozitif psikolojik gelişme hali” olarak tanımlamakta olan psikolojik sermaye; iyimserlik, umut, öz yeterlilik ve psikolojik dayanıklılık olmak üzere dört bileşenden oluşmaktadır. Aşağıda bu bileşenler özet bir şekilde ele alınmıştır.

Bu dört kavramdan ilki olan iyimserlik; Kişinin amacına ulaşma yolunda, gayretinde ısrarcı davranmasındaki dayanağın; hayatta başına iyi şeylerin geleceğine dair genellenmiş bir beklenti olması şeklinde ifade edilebilmektedir. (Keleş, 2011: 347). Bireysel düzeyde ele alınan, iyimserlik bakış açısına sahip çalışanlar, olumsuz durumlarda karşısında kötümser düşüncelerden uzak, ısrarcı bir şekilde iyi şeylerin olacağına inanırlar. İyimser bireyler, uzun vadedeki hedefleri başarmak için bütün zorluklara karşı mücadele edilmesi gerektiğini düşünür ve geçmişte yaşanan başarısızlıkların, gelecekteki başarılarını olumsuz etkilemesine müsaade etmemek için uğraşırlar. Pozitif bakış açısına sahip olan bireyler, iş hayatının getirmiş olduğu olumsuz durumlarda diğer çalışanlara nazaran daha güçlü, sebatkâr ve sabırlı olmaktadır. Bu durum çalışanların performanslarını, işlerine olan bağlılık durumlarını oldukça olumlu yönde etkilemekte ve bu bireylerin daha başarılı oldukları görülmektedir. İyimser çalışanların iş tatmini düzeylerinin ise çok daha yüksek olduğu araştırmalarla desteklenmiştir (Akçay, 2012: 126).

İkinci bileşen *umut*; Kavram ile ilgili kapsamlı çalışmalar yapan Jerome Frank (1968) umudu “ iyi olma duygusu veren ve kişinin harekete geçmesi için güdüleyen bir özellik” olarak ifade etmektedir (Keleş, 2011: 347). Umut, bireylerin amaç belirleyebilme ve bu amaca ulaşma sürecinde engellerin üstesinden gelebileceklerine dair olan başarıma güçlerini ve inançlarını kapsamaktadır. Umut düzeyi yüksek olan çalışanlar karşılaşılabileceği problemleri öngörebilirler ve amaçlarına ulaşabilmek adına seçenekleri proaktif olarak belirleyebilirler. Çalışanların ümitvar olmaları, işlerini benimsemeleri ve severek yapmaları noktasında olumlu yönde etki etmektedir. Umut, sadece amaca odaklı enerji olarak “istemeyi” değil; aynı zamanda amacın başarılması için bir yol olan “metot”u da içermektedir. Bu metot, arzu edilen amaçlara ulaşmada karşılaşılan engellerin ve zorlukların üstesinden gelmenin yanı sıra alternatif çözümler bulma ve motive olma noktasında da kritik önem taşımaktadır (Çetin ve Basım, 2012: 123).

Üçüncü bileşen, *öz yeterlilik*; Psikolojik sermayenin teorik olarak en yoğun olduğu ve üzerinde en fazla araştırma yapılan bileşendir (Akçay, 2012: 125). Yapılan araştırmalarda, öz yeterlilik kapasitesinin iş performansı üzerinde önemli bir etkisinin olduğu ve iş ortamı içerisinde geliştirilebildiği tespit edilmiştir (Polatçı, 2014: 117). Bireyin yapmakta olduğu işte gerekli donanım ve bilgiye sahip olması, o alanda kendisine güvenmesi ve karşılaştığı zorluklar karşısında sorunları çözebileceğine dair olan inancıdır. Kendi yetenek ve becerilerinin farkında olup bunu yetkin bir şekilde kullanan bireylerin, kendilerine olan güvenlerinin çok daha iyi seviyede olduğu görülmektedir. Yüksek düzeyde öz yeterliliğe sahip bireyler, karmaşık durumlarla baş etmede farklı çözümler ve yöntemler geliştirebilmektedirler. Bireyin belli bir görevde veya alanda öz yeterlilik kazanması; o görevde başarılı olmayı denemesine, başkalarının deneyimlerinden faydalanmasına, başkaları tarafından teşvik edilmesine ve kendisine pozitif geribildirimlerde bulunmasına bağlıdır (Akçay, 2012: 125).

Sonuncu bileşen, *psikolojik dayanıklılık*; Sıkıntılardan, belirsizliklerden, çaresizlikten ve yoğun sorumluluklardan kurtulma yeterliliği olarak ifade edilebilir Kişinin birçok olumsuz durumla baş etme ve başarılı olma yeteneği olarak görülmektedir. Bireylerin karşılaşmakta olduğu riskler ve olumsuz durumlar karşısında, göstermiş oldukları olumlu tutum ve davranışları olarak tanımlanabilen psikolojik dayanıklılık; bireyin bütün zorlukları karşılayıp, stres yönetiminde bulunması ve kendini güçlü kılarak sorunlarla mücadele edebilmesidir (Keleş, 2011: 348).

Belirsizlik, çatışma, baskı gibi olumsuz durumlarla karşılaştığı vakit psikolojik dayanıklılığı güçlü olan insanlar, pozitif tepki göstermekte ve daha dirayetli olabilmektedirler. Ve bu bireylerin çalışma hayatında daha dinamik ve başarılı oldukları görülmektedir. Bunlara dayanarak psikolojik sermaye; zorlu görevlerin üstesinden gelinebileceğine dair inanca sahip olma, şimdi veya gelecekte başarılı olunacağına dair pozitif beklenti, zorlu hedeflerin üstesinden gelme, başarının sürekliliğini sağlamak için güçlüklerin üstesinden gelmeye dair bireyin çabasının ardından oluşan pozitif psikolojik durumudur diye ifade etmek mümkündür (Erkmen ve Esen, 2013: 24). Çalışmaya konu olan banka çalışanlarının ise psikolojik dayanıklılıklarının üst seviyede olduğunu, işin özü, üst seviyede tutmak mecburiyetinde oldukları söylenebilmektedir.

Tablo 1. Psikolojik Sermaye Bileşenleri ve Katkıları

Boyut	Yön	Katkı
Öz yeterlilik	Şimdiki zaman ve gelecek odaklı	Zorluklara karşı güçlü olmak ve amaç doğrultusunda çaba sarf etme arzusu içerisinde olma
Umut	Gelecek odaklı	Amaçların oluşturulması ve bu amaçlara ulaşılması
İyimserlik	Gelecek odaklı	İstenmeyen olayların, olumsuz etki ve sonuçlarına karşı koruma; istenen olayların sonucunda meydana gelen durumların pozitif etkilerini artırma
Psikolojik Dayanıklılık	Geçmiş ve şimdiki zaman odaklı	Geçmişteki veya şimdiki zamandaki istenmeyen olayların, olumsuz faktörlerinin iyileştirilmesi ve var olan durumun korunması

Kaynak: Page ve Donohue, 2004; akt. Polatçı, 2014:115

2. Bankacılık Sektörü ve Tükenmişlik Kavramı

Bankalar, sermaye, para ve kredi işlemlerini yapan; fon fazlası olanlardan fon açığı olanlara fonların transferini sağlayarak, kar amaçlı faaliyet gösteren ticari kuruluşlardır. Bankacılık sektöründe yaşanan gelişmeler ekonomiyi olumlu ya da olumsuz etkileme gücüne sahip olması nedeniyle ekonomik büyümede çok önemli bir yere sahiptir (Yetiz, 2016: 107).

Türkiye, geçmişi 19. yüzyıla kadar uzanan köklü bir bankacılık geçmişine sahiptir. Son yıllarda, bankacılık sektörü Türk finans kesiminde öncü bir role sahip olmuş ve Türkiye ekonomisinin finansal liberalizasyonuna yönelik yapısal değişikliklere katkıda bulunmuş ve önemli bir ilerleme göstermiştir. Türk ekonomisinin gelişimine bakıldığı vakit, mali sistemin yapılanmasında devletin ağırlıklı ve öncü bir rolünün olduğu görülmektedir. Cumhuriyetin kuruluşunun ardından, ulusal bir bankacılık sektörünün oluşturulması çalışmalarının ardından, kamu sermayesinin daha çok olduğu bankalar kurulmuş ve bu bankalar mevcut yabancı sermayeli bankalar ve daha sonra kurulan özel bankalarla beraber, Türk bankacılık sektörünü oluşturmuştur (Yıldırım, 2004: 1).

Modern çağ ile birlikte istekleri, ihtiyaçları sürekli artış gösteren bireyler, farklı ihtiyaçlar doğrultusunda sıcak paraya ihtiyaç duymakta ve bu durum da bankacılık sektörünün öneminin gün geçtikçe daha çok artmasına sebep olmaktadır. Kredilerin uygun faizlerle alınması ve kredi kartları sayesinde yaşanan kolaylıklar göz önünde bulundurulduğunda bankacılık sektörü hem ülkemizde, hem de tüm dünyada yeri doldurulamayacak sektörlerin başında gelmektedir. Bankacılık, insanlarla sürekli birebir iletişime geçilen bir meslek olmakla birlikte, yoğun stres ve mesleki mali riskler taşımaktadır. Bu sebeple çalışanların ruh sağlıklarının ve buna bağlı olarak hem iş hayatlarının hem de özel hayatlarının olumsuz etkilenme olasılığı yüksektir. Özellikle ülkemizde banka çalışanlarının çalışma koşulları ve sektördeki olumsuz değişimler dikkate alındığında, çalışanların yaşayabilecekleri olası tükenmişlikle birlikte ruh sağlıklarını da ne yönde etkileyebileceğini araştırmak bankacılık sektörü açısından önemli olabilecektir (Ceyhan ve Siliğ, 2005: 46).

İlk defa Freudenberg tarafından 1974 yılında açıklanan tükenmişlik kavramı, insanlarla sürekli iletişim içerisinde çalışan bireylerde meydana gelebilecek duygusal yıpranma, kişisel başarının düşmesi ve enerji kaybı sonucu meydana gelen duyarsızlaşma olarak tanımlanmıştır (Güner ve Çiçek; 2014: 60). Gerçekleştirilen literatür çalışmalarında da tükenmişliğin özellikle insanlarla yüz yüze çalışılan mesleklerde daha yoğun olduğu gözlemlenmektedir. Özellikle hizmet sektöründe yer alan beyaz yakalı çalışanlarda tükenmişliğin daha ön planda olması bu görüşü destekler niteliktedir (Ertürk ve Keçioğlu, 2012: 41). Yapılan çalışmalarda Banka çalışanlarının "Maslach Tükenmişlik Envanteri'ne" göre tükenmişlik düzeyleri değerlendirildiğinde, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma alt boyutlarında; orta düzeyde tükenmişlik yaşadıkları, kişisel başarı alt boyutunda ise az tükenmişlik yaşadıkları belirlenmiştir (Gürebüz ve Karapınar, 2014: 274). Bu çalışmada da, riskin ve stresin yoğun olduğu ve sürekli insanlarla iletişim kurmak durumunda kalan banka sektöründe çalışan bireylerin tükenmişlikle birlikte, psikolojik sermayelerinin olumsuz koşullardan nasıl etkilediği gözlemlenmiştir.

3. Araştırmanın Amacı Yöntemi Evreni, Bulgular ve Değerlendirme

Araştırmanın amacı, banka sektöründe psikolojik sermaye konusu kapsamında yöneticilerin ve çalışanların konuya dair bakış açısı ve düşüncelerini belirlemek, bu çerçevede mevcut sorunları tespit ederek olası çözüm önerilerini getirmektir. Bununla birlikte psikolojik sermaye konusunda genel bir değerlendirme yapmaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi seçilmiş olup, Tracer (iz sürme) yöntemi benimsenerek Isparta şehrinde bulunan farklı bankaların yöneticileriyle ve farklı

birimlerde çalışan kişilerle derinlemesine mülakat yapılarak gerçekleştirilmiştir. Isparta il merkezi ve 12 ilçesinde 17 bankaya ait toplam 60 farklı şube hizmet vermektedir. Ve 1500 üzerinde çalışan bulunmaktadır. Bu bankalarda çalışan yönetici ve çalışanlarından randevu alınmış olup, yarı yapılandırılmış sorular yöneltilmiştir.

Yarı-yapılandırılmış görüşme (mülakat); yapılandırılmış görüşmelerle, yapılandırılmamış görüşmeler arasında kalan ve en çok kullanılan görüşme tekniğidir. Bu yöntem katılımcıların seçilen konulardaki genel ve teknik bilgi, düşünce, yorum, tutum ve davranışlarını ölçmekle birlikte, durumların neden ve sonuçlarının öğrenilmesinde en etkin yol olarak bilinmektedir (Demir ve Demir, 2014: 24). İz sürme yöntemi (Hornby & Symon, 1994) kullanılarak 5 'i yönetici olmak üzere ve şuan da emekli olmuş olan toplam 20 kişi ile görüşülmüştür. Cevapların bir müddet sonra birbirini tekrar etmeye başlaması ve katılımcıların yaklaşık olarak aynı düşünce ve fikirde olmaları, araştırmanın doyum noktasına ulaşıldığını göstermektedir. Bu aşamanın ardından görüşmelere son verilmiştir.

Katılımcıların her birine psikolojik sermaye kavramının tanımı yapıp, bileşenleri açıklanmış; yaklaşık 30 dakika görüşülmüş, ayrıca yönetici ve çalışanlara aynı çerçevede dâhilinde farklı sorular hazırlanıp, toplam kendi hazırlamış olduğumuz 6 soru yöneltilmiştir (Tablo 3). Katılımcıların vermiş oldukları cevaplar, analiz ve sentez edilmiş olup; gözlem ve mantık süzgecinden geçirildikten sonra psikolojik sermaye konusu ile bütünleştirilmiş ve katılımcıların cevabı ışığında gruplandırılarak ortaya konulmuştur.

Araştırma kapsamında yer alan katılımcıların Isparta İl'inde bulunan farklı bankalarda çalışmaktadır. İkinci olarak, banka müdür ve müdür yardımcısı ile görüşmeler yapılmıştır. Üçüncü olarak, bankaların farklı birimlerinde çalışan, çalışma yılları değişkenlik gösteren kişilerle görüşülmüştür. Araştırmada yönetici ve çalışanlara kıdeme göre değişebilen sorular sorulmuştur. Bu araştırmada 10 adet çalışanın eksik, yüzeysel, genel-geçer cevap vermesi ve vakitlerinin olmamasından dolayı konu hakkında yeterli bilgi akışının sağlanamamış olması sebebi ile görüşme değerlendirme dışında tutulmuş olup, analize dâhil edilmemiştir.

Araştırmada verilerin toplanmasında; 4'ü Banka Müdürü, 2'si Müdür yardımcısı olmak üzere yönetici konumunda 6 katılımcı ve 5'i kadın, 7'si erkek olmak üzere farklı birimlerde çalışmakta olan 12 çalışan ile birlikte toplam 20 katılımcı bulunmaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bilgiler

Katılımcı	Bulunduğu Banka	Görev	Cinsiyet	Çalışma Süresi
1	A	Müşteri Temsilcisi	Erkek	2 yıl
2	B	Müşteri Temsilcisi	Erkek	9 yıl
3	C	Satış Temsilcisi	Kadın	8 yıl
4	D	Müdür	Erkek	20 yıl
5	D	Müdür Yrd.	Erkek	29 yıl
6	D	Müdür Yrd.	Erkek	30 yıl
7	E	Müdür	Erkek	29 yıl
8	E	Servis Yetkilisi	Kadın	17 yıl
9	F	Müşteri Temsilcisi	Erkek	10 yıl
10	G	Müşteri Temsilcisi	Erkek	12 yıl
11	D	Emekli Müdür	Erkek	40 yıl
12	H	Servis Yetkilisi	Erkek	15 yıl
13	H	Satış Uzmanı	Erkek	5 yıl
14	H	Gişe Memuru	Kadın	2 yıl
15	J	Müdür	Erkek	25 yıl
16	J	Müşteri Temsilcisi	Kadın	5 yıl
17	K	Satış Temsilcisi	Erkek	8 yıl
18	K	Servis Yetkilisi	Erkek	11 yıl
19	L	Satış Uzmanı	Erkek	15 yıl
20	L	Gişe Memuru	Kadın	1 yıl

Çalışmada psikolojik sermaye kavramının yeni bir kavram olmasından dolayı, katılımcılara sorulardan önce kavram açıklanmıştır. E bankasının müdürü, 7 numaralı katılımcı ise bu aşamada “normal şartlarda bu tarz görüşmeleri kabul etmiyorum, fakat psikolojik sermaye daha önce hiç duymadığım bir kavram, oldukça ilgimi çekti o nedenle sizinle görüşmeyi kabul ettim.” ifadesi ile çalışmaya destek olurken, kavramın ilgi uyandırdığına dikkat çekmektedir.

Tablo 3. Araştırma Soruları

NO.	Soru İfadeleri
1.	Sizce psikolojik sermayeniz ne düzeyde? Kendinizde psikolojik sermaye bileşenlerinden (öz yeterlilik, iyimserlik, umut, dayanıklılık) hangisinin daha güçlü / zayıf olduğunu düşünüyorsunuz?
2.	Psikolojik sermayeniz, sizce banka sektöründe çalışmak için yeterli mi? Çalışmaya başladığınız dönemden, bu zamana psikolojik sermayenizin güçlendiğini yahut zayıfladığını düşünüyor musunuz?
3.	Sizce yöneticileriniz psikolojik sermayenizi önemsiyor mu? (Çalışanlar) Yönetiminizde bulunan çalışanlarınızın psikolojik sermayesini önemsiyor musunuz? (Yöneticiler)
4.	Bankacılıkta son dönemlerde meydana gelen yapısal değişimler, psikolojik sermayenizi ve motivasyonunuzu nasıl etkilemekte?
5.	Çalışma ortamı, çalışma arkadaşlarınız ve müşteriler psikolojik sermayenizi pozitif ve negatif olarak ne yönde etkilemektedir?
6.	Psikolojik sermayenizi geliştirebilmek adına bireysel çalışmalarda bulunuyor musunuz? Yönetiminizde bulun çalışanlarınızın psikolojik sermayelerini geliştirmesi için çalışmalarda bulunuyor musunuz? (Yöneticiler)

Katılımcılara, psikolojik sermayelerinin ne düzeyde olduğuna dair soru yöneltildiğinde, vermiş oldukları cevapların belirli bir aşamadan sonra aynı yönde seyretmesi sonucunda, genel olarak psikolojik sermaye düzeylerinin durum ve koşullara göre değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Uzun yıllardır çalışmakta olan bireyler, tecrübe ile birlikte psikolojik sermaye düzeylerinin daha üst seviyede olduğunu ifade etmekle birlikte, bazen en küçük problemin dahi psikolojik sermaye düzeylerini zayıflatacak yönde etki ettiği noktasında fikir birliğine ulaşmışlardır. Bu konu da H Bankası çalışanı, 12 numaralı katılımcı: “Uzun yıllardır, farklı bankalarda çalışmış olmakla birlikte bu sektörün içindeyim. Bu süre zarfında psikolojik sermaye düzeyimin üst seviyeye çıktığını düşünüyorum. Ancak bazen karşılaştığım durumlar, çok yıpratıcı süreçleri ardından getirebiliyor ve hak verirsiniz ki böylesi durumlarda psikolojik sermayeye dair de hiçbir şey kalmıyor.” ifadesi ile diğer katılımcıların düşüncelerini yansıtmıştır.

Araştırmada yönetici konumunda olan katılımcıların cevapları doğrultusunda, yöneticilerin işlerini çok daha benimseyerek ve severek yaptıkları; psikolojik sermaye düzeylerinin ise daha yüksek seviyede olduğu çıkarımı yapılmaktadır. D Bankasında yönetici konumunda olan, 4 numaralı katılımcı: “29 yılımı bu sektörde geçirdim, elbet ilk başladığım vakitler psikolojik sermayem düşük seviyede idi. Zamanla bilgimin, tecrübemin artması ve mevzuata hakimiyetimin üst seviyeye ulaşması ile birlikte psikolojik sermayem de güçlendi. İşimi seviyorum, bu alanda kendime çok güveniyorum ve en iyi şekilde yapmaya çalışıyorum” ifadesi ile işini ne kadar çok sevdiğini belirterek, psikolojik sermaye düzeyinin yüksek olduğunu vurgulamıştır. Yönetici konumunda bulunan diğer katılımcılar da, vermiş oldukları benzer yanıtlar ile bu durumu tasdik etmektedirler.

Araştırmada çalışanların sektörde kaç yıldır çalışmakta oldukları göz önünde bulundurulmuştur. Çalışmaya yeni başlayan bireylerin psikolojik sermaye bileşenlerinde yer alan “umut” kavramının çok daha güçlü olduğu gözlemlenirken, uzun yıllardır çalışmakta olan bireylerde zayıflamakta olduğu gözlemlenmiştir.

Dayanıklılık bileşeninin ise yeni başlayan çalışanlara göre, uzun yıllardır çalışmakta olan bireylerde, karşılaştıkları durumlar karşısında kazandıkları güç ve tecrübe ile birlikte çok daha güçlendiği gözlemlenmiştir. Bireylerin kendilerinde en güçlü olarak gördükleri bileşen yüksek oranda dayanıklılık olmuştur. B bankası çalışanı, 2 numaralı katılımcı: “Zamanla karşılaşılan durumlar karşısında daha güçlü ve dayanıklı bir hale gelebiliyorken, öteki yandan umudunu da kaybetmiş oluyor insan. Bir müddet sonra kendi geleceğiniz için daha karamsar bakmaya başlıyorsunuz. Sektör sizden alabileceği her şeyi alıyor, tabiri caizse posanızı çıkarıyorlar. Evet, bu süreçte gerçekten dayanıklılık artıyor ama umuda dair şeyler fazlasıyla eksilmiş oluyor...” sözleri ile diğer katılımcıların cevaplarına ayna tutmuştur. Bu konuda H Bankası çalışanı, 13 numaralı katılımcı ise: “Psikolojik dayanıklılık bileşeni en zayıf noktam, çünkü çok kolay demoralize olabiliyorum. Olaylara

ve durumlara daha çok duygusal olarak yaklaşıyor olmam ve çabuk etkilenmem bu durumu açıklar niteliktedir sanırım. Bir sorunla karşılaştığım vakit maalesef bunu iş yerinde bırakamıyorum, muhakkak eve de taşımış oluyorum ve bu sorunla mücadele etme süreci beni haliyle yoğun bir şekilde yıpratıyor. En güçlü olduğumu düşündüğüm bileşen ise umut; sağlığım yerinde olduğu ve gün geçtikçe daha çok beslediğim azim ve gayret içimden eksik olmadığı müddetçe umutsuzluğu kabul etmiyorum. Halen daha yeni bir gömlek, kravat aldığım vakit bile sevinip, heyecanını yaşayabiliyorsam umutsuzluğu nasıl kabul ederim?" ifadesi ile ayrı bir görüşü ortaya koymuştur.

Katılımcılar, banka sektöründe çalışmak için psikolojik sermayelerinin genel olarak yeterli olduğunu dile getirmişlerdir. B Bankası çalışanı, 2 numaralı katılımcı: "Stresin ve riskin yoğun olduğu bir sektörde çalışıyoruz, ayrıca sürekli insanlarla iç içe olmamızdan ötürü psikolojik sermayemizin üst seviyede olması ve bu işi severek yapmamız şart. Yoksa uzun yıllar bu sektörde yer alabilmek zor." sözleri ile aslında psikolojik sermayenin üst seviyede tutulmasının mecburiyetine değinmiş, işin severek yapılması gerekliliğine dair genel görüşü ifade etmiştir.

Araştırmada, çalışanların psikolojik sermayelerinin işe başladıkları dönemden, bu zamana genel olarak güçlendiği gözlemlenmektedir. Tecrübe ve bilgi birikimi bu durumun başlıca etmenleri olmakla birlikte yaşanan olumsuz ve zorlu durumlar bireyleri daha dayanıklı kılmıştır. Ancak tezat düşüncelere de belli dönemlerde yer verildiği ve katılımcıların zaman zaman tükenmişlik sendromu içerisinde buldukları dönemlerden geçtikleri ve bu süreçte psikolojik sermayelerinin zayıflama eğilimi gösterdiğini dile getirmişlerdir. F Bankası çalışanı, 9 numaralı katılımcı bu konuda: "İlk başladığım döneme göre psikolojik sermayem elbet güçlendi, fakat son zamanlarda dış faktörlerden dolayı tekrardan düşüş trendinde. Bu ölçü, içerisinde bulunduğumuz duruma göre değişebiliyor." şeklinde düşüncelerini belirtmiştir. E bankası çalışanı, 8 numaralı katılımcı : " Eskiden güçlendiğini düşünürken artık gün geçtikçe zayıfladığını düşünüyorum. Fazla mesai saatleriniz eğer evinize, ailenize ayırmak istediğiniz zamanı sizden alıyor ve siz sorumluluğunuz dahilinde olan insanlara yeterli ilgiyi gösteremediğiniz gerçeği ile çaresizce yüzleşiyorsanız haliyle zayıfladığını kabullenmek durumunda kalıyorsunuz." görüşü ile özellikle kadın çalışanların yaşamakta olduğu en büyük sorunu ifade etmiştir.

Katılımcılara yöneltilen, "sizce yöneticileriniz psikolojik sermayenizi önemsiyor mu? " sorusunun cevaplarında çok ayrıntıya gidilmemiş olup, yanıtlar çoğunlukla olumsuz yönde seyir etmiştir. Çalışanların açısından bakıldığı vakit genel olarak yöneticilerin, çalışanlarının psikolojik sermayelerini yeterli düzeyde önemsemedikleri çıkarımında bulunulmuştur. Düzenli olarak memnuniyete dair anket sistemini uygulayan bankalar mevcut olsa da, çalışanlar tarafından yetersiz görülmektedir. Hedef baskının yoğun olması sonucu böyle bir önemsemenin çok zor olacağı görüşünde olan F bankası çalışanı, 9 numaralı katılımcı: " Belirlenen hedefe ulaşamadığınızda aldığınız tepkiler yahut var olan baskılar söz konusu iken sizce önemsiyorlar mıdır ?"ifadesi ile görüşünü belirtmiştir.

"Yönetiminizde bulunan çalışanlarınızın psikolojik sermayesini önemsiyor musunuz?" sorusu yönetici konumunda bulunan katılımcılara yöneltilindiğinde ise tam aksine, çalışanların psikolojik sermayesini özenle önemsediklerini vurgulamışlardır. D bankasında, müdür yardımcı konumunda olan, 5 numaralı katılımcı: "Bankacılık bir takım işidir, takımın bütünlüğü ne kadar sağlam olur ve takımında bulunan kişilerin moralleri ne kadar yüksek seviyede olursa, iş verimi de o derece üst seviyededir. " sözleri ile çalışanlarının psikolojik sermayelerini önemsediklerini dile getirerek, çalışanlar ile yöneticilerin görüşleri arasında ciddi bir çelişki olduğu çıkarımının yapılmasına sebebiyet vermiştir.

Katılımcılara "Bankacılıkta son dönemlerde meydana gelen yapısal değişimler, psikolojik sermayenizi ve motivasyonunuzu nasıl etkilemekte ?" sorusu yönetildiğinde ise genel olarak verilen cevaplar, bulunan koşullara göre sürekli değişim gösterdiği yönünde olmuştur. C bankasında çalışan, 3 numaralı katılımcı "Bize böyle bir yaptırım olmadı fakat bazı bankalarda işe alma sürecinde kadın çalışanlarla, belli bir yıl müddetince evlenmemesi yahut doğum yapmaması üzerine iş sözleşmeleri yaptıklarından haberdar olduk. Bu tür durumlar insanı gerçekten çok fazla yıpratacak şeyler. Hizmet sektöründe olmanın bir diğer gerekliliği de görüntünüze çok fazla özen göstermeniz. Fakat bu çoğu zaman haddinden fazla uyarıya sebep olacak bir önem kazandığı zaman ve diğer konularda da üzerinizdeki baskı ve benzeri yaptırımlar arttıkça kesinlikle psikolojik sermayeniz olumsuz olarak etkilemekte..." şeklinde olaya başka bir bakış açısı sunarken, 18. Katılımcı:" Birçok açıdan bu değişimler çok daha güzel. Müşterilerim içerisinden eski banka çalışanlarına denk geldiğim vakit konuşmalarımız bile bu yönde oluyor. Gelişen teknoloji, sektörün eski haline göre inanılmaz bir nimet. Her şey çok daha kolay ve aslına bakarsanız bir o kadar da zor. Teknoloji anlamında her şey daha rahat, fakat bir yandan at gibi yarışırılıyorsunuz. Hedef skalasında sürekli bir yarışırılma halindediniz. Eğer bu tabloda hedefin üstünde iseniz motivasyonunuz artar, değilse düşer. Sadece bu." ifadesi ile motivasyonla olan ilişkisini bu şekilde ifade etmiştir. A bankası çalışanı, 1. Katılımcı ise: "Olası bir performans düşüklüğü, kovulmak için her zaman en büyük sebeptir. Bankacıysanız her an işsiz kalabilirsiniz. Nasıl olsa her yıl üniversitelerden mezun olup iş arayan binlerce insan var. Ve bu aynı zamanda maliyetleri düşürmek demek!" ifadesi ile emek kavramının günümüzde ne kadar önemsizleştiğini dile getirip, genel bir soruna değinmiştir.

Çalışma ortamı, çalışma arkadaşları ve müşterilerin psikolojik sermayeye olan etkilerine dair sorumluzu katılımcılarımıza yönelttiğimizde, H bankası çalışanı, 13 numaralı katılımcı: " İş ortamında işten kaynaklı problemler elbette olabiliyor, fakat

bunlar bireyselleştirilmeden çözülebilir. İş ortamından ve iş arkadaşından ziyade, müşterilerle uğraşmak bazen gerçekten çok zor olabiliyor. İnsanlarda “ paramla her şeyi yaptırım ” gibi bir zihniyet var ve bu düşünce doğrultusundaki hallerine karşı nezaketinizden taviz vermemeniz mecburiyetinde sabır göstermek... Evet, bu bazen gerçekten çok zor bir durum. Ama bu zorlu durumları yine iş arkadaşınız vesile ile aşmanız da söz konusu olabiliyor. Bu noktada bazen müşteri faktörü psikolojik sermayemizi negatif olarak etkiliyor, iş ortamı ise pozitif yönde seyretmesine sebep olabiliyor.” şeklinde ifadesi ve diğer katılımcıların da bu konu dâhilinde paylaşımları doğrultusunda; müşterilerin, çalışanlara karşı olumsuz şekilde sergiledikleri tutum ve davranışlar bireylerin psikolojik sermayesine olumsuz yönde ciddi etki etmektedir. H bankası çalışanı, 12 numaralı çalışan ise : “ Müşterilerden gelen herhangi bir şikayet sonucunda, duruma dair herhangi bir açıklamanız dahi istenmeden hemen savunmamız istenebiliyor, bu gerçekten insanı yıpratıcı bir durum. Maalesef müşteriler her zaman iyi niyetli olmayabiliyorlar. Bu durumda da bankanın çalışanlarına sahip çıkmıyor oluşu, müşteri ile yaşanan sıkıntıyı fazlasıyla ile gölgeliyor.” ifadesi ile yönetici odaklı iş ortamında meydana gelen sorunlara değinmiştir.

Sürekli insanlarla iletişim içinde olunan bir sektör olmasının neticesinde, en büyük sıkıntılarını müşteri odaklı olduğu sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte çalışanların devamlı içerisinde oldukları rekabetin sonucu olarak, çalışanlar arasında da ortaya çıkan birçok sorunun psikolojik sermayeyi olumsuz şekilde etkilediği saptanmıştır. A bankası çalışanı, 1 numaralı katılımcı “ Sektörde iki yılım dolmak üzere, mesleğime hevesle başladım. Bir işi sevdiğim aslında o iş ortamı ve iş arkadaşları oluyor. Fakat bazen insanların sürekli kendi menfaatleri yönünde hareket etmesi ve hırs ile sizi ezme çabaları işinizden de soğumanıza sebebiyet vererek psikolojik sermayenizi olumsuz olarak etkileyebiliyor.” ifadesi, çalışma ortamında sıkıntıları olan ve çalışma arkadaşları ile huzursuzluk yaşayan diğer katılımcıların görüşlerini yansıtmaktadır.

Katılımcılarla görüşme esnasında, sektörde insan odaklı yaşanan sıkıntılar hakkında konuşma geçerken, bazı iş yerleri ve binaların girişinde yazan “ bankacı, seyyar satıcı ve dilenci giremez ” sözüne de değinilmiş ve çalışanlarda böyle bir düşüncenin nasıl bir etki bıraktığı sorulmuştur. Bu konuda H bankası çalışanı, 13 numaralı katılımcı: “Ben bankacı olmaktan önce, bir esnaf çocuğuyum. Amacım insanları kandırmak değil, fayda sağlamak. Böyle bir yazı ile karşılaştığım vakit ise ; “ya tozu dumana katmak, ya da tozu dumanı yutmak” misali, yazının bulunduğu yere girer kendimi ispatlarım ya da oradan giderim. Söz beni elbette rencide etmez, herkes kendi rızasının peşinde. Seyyar satıcısı da, dilencisi de, bankacısı da...” sözleriyle ifade ederken; K bankası çalışanı, 17 numaralı katılımcı: “ Geçmiş yıllarda böyle bir durumla karşılaşmıştım, insanı rahatsız eden bir durum. Kavram çerçevesinde belirttiğiniz o dört tane bileşenin hepsinin en düşük seviyede olmasına dahi sebebiyet verebiliyor. Bu ve benzeri durumlarla karşılaştığınızda o an işinizden soğuduğunuzu hissediyorsunuz. İnsanı yoran işin zorluğu, yoruculuğu değil; insanlar oluyor...”

Katılımcıların hepsi psikolojik sermayelerini geliştirebilmek adına bireysel çalışmalarda bulduklarını belirtirken, yöneticilerinin de bu konu da zaman zaman çalışmalarda bulunduğunu ifade eden katılımcılardan, L bankası çalışanı, 19 numaralı katılımcı: “İnsanın kendini geliştirme süreci sınırsız, fakat bunun daha donanımlı olabilmesi adına seminerlere, eğitimlere katılmaya çalışıyorum. Yabancı dilimi iletirmek ve alanımda uzmanlaşabilmek adına çalışmalarda bulunarak psikolojik sermayeme yatırım yapmaya çalışıyorum.” ifadesi, diğer katılımcıların cevaplarıyla uyusmaktadır. G Bankası Müdürü, 4 numaralı katılımcı: “Sürekli kitap, dergi okuyor ve gündemi takip ediyorum. İlerleyen teknolojiye ayak uydurarak önce kendimi geliştirmeye çabalıyorum, ardından personelim için gerekli eğitimi alabilmesi için çalışıyorum. Seminerler düzenleyerek, eğitimlerine destek olmaya çalışıyorum ve anket sistemi uygulayarak çalışanlarımızın memnuniyet düzeylerini önemsiyoruz” ifadesi ile bireysel gelişimini ve çalışanlarının psikolojik sermayelerini geliştirmek adına çalışmalarda bulunduğunu belirtmiştir.

Araştırmaya 11. Katılımcı olarak, D Bankasından emekli olan, 90 yaşındaki katılımcı da dâhil edilerek, geçmişte banka sektöründeki çalışma koşulları ile günümüzdeki çalışma koşulları ve kişilerin psikolojik sermayesine etkisi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Katılımcıya sorular yöneltildiğinde, dönemin teknolojik açıdan günümüze nazaran çok yetersiz olduğu, siyasi faktörlerin dönemi çok daha zorlu kıldığı ana hatları ile anlaşılmaktadır. Psikolojik sermaye kavramını açıkladığımız katılımcı, banka sektöründe çalışmaya başladığı dönemlerde muhit değişikliği, iş değişikliği gibi sosyal açıdan yaşadığı sıkıntıların yanında, işin çok riskli olması ve sektöre dair yeterli bilgi birikiminin bulunmamasından dolayı psikolojik sermayesinin çok güçlü olmadığını ifade etti. Fakat zamanla bireysel çabaları ile sürekli kendisini geliştirmeye çalıştığını; finans ve hukuk alanında özverili çalışmaları ile eksikliklerini kapattığını, karşılaştığı bütün zorluklar karşısında güçlü olabilmek için mücadele ettiğini belirtmiştir. Görevini daima özverili ve dürüst bir şekilde gerçekleştirmek için uğraş verdiğini ifade eden katılımcı, yönetiminde bulunan çalışanlarının psikolojik sermayelerini ne denli önemseydiğini: “Bir yöneticinin ilk vazifesi, çalışanlarının psikolojik sermayesini geliştirmek için uğraşmaktır, öyle ki onlar verimli çalışabildikleri vakit ancak yapılan işte sağlıklı olabilir. Maiyetimizde çalışanların işlerini, kabiliyetlerini, içerisinde buldukları durumu, sıkıntıları ve dahi ailelerini takip etmek durumundaydım. Zira bu durum çalışanın müşteri ile olan münasebetinden, esnafı olan alışverişine kadar etki etmekteydi. Ve ilgilinin terfisi noktasında sağlıklı bir kanaat getirebilmek adına, ben bu durumu takip etmekle elbet yükümlüydüm.” sözleri ile açıklamakta ve çalışanların sadece yaptıkları işin değil, o işi yaparken nasıl bir ruh halinde olduklarının da önemsenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Görüşme sonunda katılımcının, kendini geliştirme sürecinin hala devam etmekte olan uzun bir soluk olması ve bu sürecin zor şartlar altında sadece bireysel gayretle gerçekleşmesi; psikolojik sermaye bileşenlerinin hepsinin zamanla en üst seviyeye ulaştığı sonucunu çıkartmaktadır. Katılımcının, diğer katılımcılar ile cevapları mukayese edildiğinde ise, günümüzde zayıflayan olgunun insana verilen değer olduğunu söylemek mümkündür. Modern çağ bireyi birçok ruhsal problemlere itmekte ve gelişen teknoloji, -kolay elde edilen- bilgiyi değersiz kılmakla, bireyin kendini geliştirme ve tamamlama evresine olumsuz etki etmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, yıpranmanın yüksek olduğu fakat daima da bunun aksine bir profil çizilmesi gereken banka sektöründe çalışan bireylerin psikolojik sermayeleri üzerine bir araştırma yapılmıştır. Farklı çalışma ortamlarının mukayese edilebilmesi adına farklı bankalardan ve bu bankaların farklı birimlerinden katılımcılarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerde katılımcıların cinsiyeti ve kaç yıldır çalışmakta oldukları göz önünde bulundurulmuştur. Mülakat yönteminin seçildiği bu çalışmada, bireylerin birbir düşüncelerinin aktarılmasının, gelişmekte olan psikolojik sermaye kavramına katkı sağlayacağı düşünülmüş ve bileşenlerin bireyler tarafından nasıl deneyimlendiği ortaya koyulmuştur. Bu çalışmada bireylerin psikolojik sermaye bileşenlerine ilişkin algıları saptanmış ve sonrasında psikolojik sermayeye ilişkin yapılacak olan çalışmalarda; psikolojik sermaye bileşenlerinin nasıl geliştirilebileceğine dair bir kapı aralamak amaçlanmıştır.

Çalışmada, yazında yeni bir kavram olan psikolojik sermaye yapısının açıklanmasına odaklanılmış ve çalışma hayatında psikolojik sermaye kavramının bileşenlerinin geliştirilebilmesine yönelik çabanın en çok yer aldığı sektörlerden birisi olan, banka sektöründe çalışan bireylerin psikolojik sermayelerinin analizi yapılmıştır. Bu çalışmanın amacı psikolojik sermaye ve alt boyutlarının, banka çalışanlarının performanslarını açıklamada ne derece etkin olduklarını anlamak ve sahip olunan psikolojik sermayenin çalışanların performans düzeyleri üzerindeki etkisini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda İsparta İli merkezinde görev yapmakta olan banka çalışanlarının psikolojik sermaye ve performans düzeyleri ile ilgili analiz yapılmıştır. Gerçekleştirilen bu analiz doğrultusunda literatürde psikolojik sermaye üzerine gerçekleştirilen çalışmalara farklı bir bakış açısı getirilmeye çalışılmış; katılımcılarla yapılan görüşmeler aracılığıyla bireylerin psikolojik sermayelerinin ne düzeyde olduğunun yanı sıra bireylerin psikolojik sermayelerini olumlu/olumsuz etkileyen olgular ortaya koyulmuştur. Çalışmaya katkı sağlayan katılımcılar içerisinde 65 yıl önce bankada çalışmaya başlamış olan emekli bir banka müdürünün yer alması ise banka sektörünün çalışma koşulları ekseninde psikolojik sermaye kavramına günümüz ile geçmiş dönem penceresinden bir bakış sunabilme ve bir mukayese atmosferi oluşturabilme olanağı sunmuştur. Psikolojik sermayenin bileşenlerini etkileyen olgular ortaya koyulmuş ve gelişen teknolojinin de aslında bireylerin psikolojik sermayesine olumlu/olumsuz birçok etki yarattığı saptanmıştır. Bu açıdan yapılan değerlendirmelerin ise psikolojik sermaye üzerine çalışacak olan araştırmacılara yeni bir bakış açısı kazandırması umut edilmektedir.

Banka sektörünün çeşitli kademelerinde çalışan bireylerle ve yöneticilerle yapılan mülakat sonucunda, katılımcıların cevaplarının belirli aşamadan sonra birbirinin benzeri ya da tekrarı şeklinde ortaya çıkması sektördeki bireylerin psikolojik sermayelerinin ortalama aynı düzeyde şekillendiğini göstermiştir. Yapılan görüşmelerde, katılımcılar ilk sorularda daha temkinli cevaplar verirken; görüşme süresince yapılan mülakatın samimiyetine inandıktan sonra daha gerçekçi cevaplar vermişlerdir. Psikolojik sermayelerinin iyi olduğunu öne sürerken bir yandan yıprandıklarına, tükendiklerine dair verilen cevaplar çelişkili bir durumu ortaya koymuştur. Cevaplar ışığında, çalışanların psikolojik sermayelerinin güçlü olmasından ziyade "güçlüymüş gibi" gösterdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum da, çalışmanın alan araştırması için banka sektörünün seçilme sebebine ilişkin yapılan ön görüşü ve değerlendirmeyi tasdikler niteliktedir.

Psikolojik sermaye bileşenleri kapsamında yapılan değerlendirmelerde ise genç ve deneyimi fazla olmayan çalışanların işlerini başarıyla yapabileceklerine olan güvenleriyle beraber umut bileşeninin daha ön planda olduğu gözlemlenmiştir. Zira henüz yaş ve deneyimle beraber, bireylerin beklentileri karamsar ve özgüvensiz bir tutum içinde değildir. Sektörde uzun yıllardır çalışan bireylerde ise tecrübeyle birlikte öz yeterliliklerinin daha güçlü olduğu ve insan ilişkilerinde yaşanan sorunlara karşı dayanıklılıkları artarken, meslekte geleceğe dönük bir umutlarının kalmadığı ve iyimser bir bakışa sahip olamadıkları gözlemlenmiştir.

Araştırmada bireylerin psikolojik sermayesi ile kişisel özellikleri arasında ilişki kurulmuş, bireyin kişisel özelliklerinin psikolojik sermayesi üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Çalışanların işlerinde başarılı olup, iş stresi ile başa çıkabilecek güce sahipken; çok duygusal, hassas olmaları işte yaşadıkları bir olay doğrultusunda bu başarının düşebilmesine sebebiyet vermektedir. Kişisel olarak güçsüz ve zayıf olan bireylerin psikolojik sermaye düzeylerinin de düşük olduğu gözlemlenmiş olup, bu durumun banka alımlarında gerçekleştirilen mülakatların en önemli konusu olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Araştırmada, çalışanlarının psikolojik sermayelerini yeterli düzeyde önemsemediği çıkarımında bulunulmuş ve banka yöneticilerinin çalışanların psikolojik sermayelerinin gelişimine yönelik çalışmalara daha fazla önem göstermesinin gerekliliği saptanmıştır.

Görüşmeler doğrultusunda alınan cevaplar, çalışanlara gerekli önemin verilmemesi, ağır çalışma koşulları, yoğun baskı gibi olumsuz olgular etrafında şekillenmiş ve tüm bu sonuçlar ışığında, gelişen teknoloji ile birlikte insana verilen değer azaldığı saptanmıştır. Bu açıdan yapılan bir değerlendirme neticesinde de hem banka sektöründe hem de çalışma hayatının bütün alanlarında, eğitim faaliyetlerinin artırılmasının yanı sıra çalışanların sorunlarına yönelik çözüm üretilmesi ve çalışanların beklentilerinin açıklığa kavuşturulmasına yönelik adımların atılması ve en önemlisi de insana/çalışana gerekli değer verilmesi en büyük temennidir. Bu anlamda da psikolojik sermaye konusunun çalışma hayatında, bütün sektörlerde bilinçli bir şekilde anlaşılması ve yönetilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Akçay, H. V., (2012). "Pozitif Psikolojik Sermayenin İş Tatmini İle İlişkisi" *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2/1, S.123-140.
- Akdoğan, A., Ve Polatçı, S. (2013) "Psikolojik Sermayenin Performans Üzerindeki Etkisinde İş Aile Yayılmı Ve Psikolojik İyi Oluşun Etkisi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), S.273-293.
- Ceyhan, A. Siliğ, A., (2012), "Banka Çalışanlarının Tükenmişlik Düzeyleri İle Uyum Düzeyleri Ve Arasındaki İlişkiler" *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2005/2, Cilt 45, Sayı 1, Mart, S.121-137.
- Çetin, F. Basım, N. (2012), "Örgütsel Psikolojik Sermaye: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 45, Sayı 1, Mart, S.121-137.
- Demir, M., Demir Ş., (2014), "Turizm İşletmelerinde Yöneticilerin Mesleki Staj Ve Stajyerleri Değerlendirmesi" *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 6.
- Erdem, H., Gökmen Y., Türen U., (2015) "Psikolojik Sermayenin Örgütsel Özdeşleşme Üzerine Etkisinde Algılanan Örgütsel Desteğin Aracılık Rolü" *İşletme Araştırmaları Dergisi* 7/2, S.38-62
- Erkmen, T., Esen E., (2013), "Psikolojik Sermaye Ölçeğinin Geçerlilik Ve Güvenilirlik Çalışması", *Öneri Dergisi*, 10(39), S.23-30.
- Ertürk, E. Keçioğlu T. (2012) "Çalışanların İş Doyumları İle Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkiler: Öğretmenler Üzerine Örnek Bir Uygulama" *Ege Akademik Bakış*, S. 41-54.
- Güner, F. Çiçek, H. Can A., (2014) "Banka Çalışanlarının Mesleki Stres Ve Tükenmişlik Düzeylerinin İş Doyumu Ve Yaşam Doyumu Düzeyleri İle İlişkisi" *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, C:6, S:3, S. 59-76
- Gürbüz, H., Karapınar M., (2014) "Bankacılık Sektöründe Çalışanların Tükenmişlik Düzeylerinin Maslach Kriterlerine Göre Ölçülmesi" *Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi*, Cilt 10, Sayı 23,
- Keleş, H., (2011), "Pozitif Psikolojik Sermaye: Tanımı, Bileşenleri Ve Örgüt Yönetimine Etkileri" *Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3,2.
- Polatçı, S., (2014), "Psikolojik Sermayenin Görev Ve Bağlamsal Performans Üzerindeki Etkileri: Polis Teşkilatında Bir Araştırma" *Ege Akademik Bakış* Cilt: 14, Sayı: 1, Ocak, S. 115-12.
- Yetiz, F., (2016), "Bankacılığın Doğuşu Ve Türk Bankacılık Sistemi" *Niğde Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Nisan.
- Yıldırım, O., (2004), "Türk Bankacılık Sektörünün Temel Sorunları Ve Sektörde Yaşanan Mali Riskler" *Dış Ticaret Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 30.
- Yıldız, H. Örcü, E., (2016), "Sağlık Sektörü Çalışanlarının Pozitif Psikolojik Sermaye Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma" *Yönetim Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* - Cilt:14 Sayı:1.

Borsa İstanbul'da İşlem Gören Turizm Firmalarının Finansal Performanslarının Değerlendirmesi: AHS ve VIKOR Yöntemleri¹

The Evaluation of Financial Performance of Tourism Companies Operated in Istanbul Stock Exchange: AHS and VIKOR Methods

Hasan Ayaydın², Fahrettin Pala³, Şule Sarı⁴

Öz

Bu çalışmanın amacı Borsa İstanbul'da işlem gören turizm işletmelerinin performanslarını değerlendirmektir. Çalışmada AHS (Analitik Hiyerarşi Süreci) ve VIKOR yöntemleri kullanarak turizm işletmelerinin 2015 yılı için performans değerlemesi yapılmıştır. Bu yöntemler kullanılarak firmalar finansal performanslarına göre sıralanmıştır. Çalışmada AHS yöntemine göre en önemli ana kriter olarak Satılan Malın Maliyeti/Net Satışlar oranı olurken en düşük ağırlığa sahip kriter ise Özsermaye Karlılığı olmuştur. Ayrıca VIKOR yöntemine göre en iyi performansa sahip turizm şirketi olarak Metemtur Otelcilik ve Turizm İşletmeleri Anonim Şirketi tespit edilmiştir. İkinci en iyi şirket olarak Merit Turizm ve Yatırım İşletmeleri Anonim Şirketi olurken en son sırada ise Kuştur Kuşadası Turistik Tesisler Anonim Şirketi yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Çoklu Karar Verme Yöntemleri, AHS, VIKOR, Turizm Sektörü

Abstract

The aim of this study is to evaluate the performance of tourism companies listed on Borsa Istanbul. In this study, the performance evaluation of tourism enterprises for 2015 was made by using AHS (Analytic Hierarchy Process) and VIKOR methods. Using these methods, firms are ranked according to their financial performance. In the study, the most important main criterion according to AHS method is Cost of Sales / Net Sales ratio, while the lowest weighted criterion is Profitability of Equity. Furthermore, Metemtur Otelcilik ve Turizm İşletmeleri Anonim Şirketi has been identified as the best performing tourism company according to VIKOR method. Merit Tourism and Investment Enterprises Inc. is the second best company and Kustur Kusadasi Touristic Facilities Inc. is the last company.

Keywords: Multiple Decision Making Methods, AHP, VIKOR, Tourism Sector

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 02 / 07 / 2018

Accepted: 16 / 07 / 2019

¹ Bu çalışma 19-22 Ekim 2016 tarihinde Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü tarafından Trabzon'da düzenlenen 20. Finans Sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş ve revize edilmiş şeklidir.

² Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, hayaydin61@gumushane.edu.tr. Orcid No:0000-0002-5395-1411

³ Gümüşhane Üniversitesi, KADMYO, Muhasebe Ve Vergi Bölümü, fahrettinpala@gumushane.edu.tr. Orcid No:0000-0001-9565-8638

⁴ Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD. sulutass@hotmail.com. Orcid No:0000-0002-0779-3707

Giriş

Turizm faaliyetleri, insanların kendilerine zaman ayırarak yeni yerler keşfetmek, görmek, dinlenmek, eğlenmek, sportif faaliyetler yapmak gibi benzeri istek ve arzuları doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Turizm gelirlerinin artmasıyla turizm, birçok ülke için gelir kaynağı olmuştur. Dolayısıyla turizm sektöründe faaliyet gösteren otel işletmeleri mevcut çekicilik özelliklerini ön plana çıkararak turizm faaliyetlerinden daha fazla pay alma arzusunu taşımaktadırlar (Uygurtürk ve Uygurtürk, 2014: 104). Turizm işletmeleri, geçici bir zaman dilimi için konaklama ve seyahat ihtiyaçları ile bunlara bağlı diğer ihtiyaçların giderilmesine yarayan mal ve hizmetlerin üretilmesi, bunların pazarlanması faaliyetlerini sağlayan ekonomik birimler olarak tanımlanabilmektedir.

Turizm, 20. yüzyılın ortalarından itibaren, dünya ekonomisi içerisinde en hızlı gelişerek genişleyen sektörlerden birisi haline gelmiştir. Dünya ekonomisi açısından en hızlı bir şekilde gelişen turizm sektörü, özellikle Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde ekonomik büyüme ve kalkınmanın bir aracı olarak görülmektedir. Turizm sektörünün milli gelire sağlamış olduğu katkı payının yanı sıra sağladığı döviz gelirleri ile de dışa açıklığın giderilmesi ve ödemeler bilançosunun iyileştirmesi gibi özelliklerinden dolayı ülke ekonomileri açısından önemli bir rol oynamaktadır (Çil Yavuz, 2006: 162). Turizm sektörü hem bölgesel hem de ulusal kalkınmada bir araç olarak kullanılarak, istihdam ve gelirlerin artırılmasının yanı sıra vergi gelirlerinin artırılmasında da önemli yere sahip bir sektördür (Çoban ve Özcan, 2013: 244). Özellikle Türkiye gibi tasarruf yetersizliği nedeniyle turizm sağladığı döviz girdisiyle yüksek kronik cari açık sorunuyla baş etmede önemli bir araç olarak kullanılabilir.

İşletmelerin temel amacı firma değerinin maksimize edilmesidir. İşletmelerin bu temel amaçlarını gerçekleştirilmesi ise genel olarak performanslarının belirlenmesi ile ilgilidir (Karaman, 2009). Performans ölçümü işletmelerin çıktılarının kontrolünü, değerlendirilmesini ve gelişimini sağlar ve böylece yöneticilere işletmenin başarı düzeyini görebilmeleri ve işletmenin geleceği ile ilgili doğru kararlar almalarına yardımcı olur (Canki, 2014). İşletmeler performans değerlendirmelerini yaparken finansal performans ve işletme performansı açısından değerlendirilirler. Finansal performansları açısından işletmenin öz sermaye ve borçlanma düzeylerini incelerler, likiditelerini ve aktiflerini kontrol ederler. İşletmelerinin performans düzeylerini yıllar itibarıyla değerlendirirler. İşletmelerinin performans düzeylerini rakip işletmelerin performans düzeyleri ile karşılaştırırlar (Kabakçı, 2008). Performans ölçümü, performans yönetiminin önemli bir parçasıdır. Performans yönetimi, performans ölçümlerinden elde edilen çıktılar ile işletmenin daha etkin bir şekilde yönetilmesini sağlamaktadır (Canki, 2014). Performans ölçümü elde edilen sonuçlar doğrultusunda hedeflenen büyüme ve karlılığa ulaşıp ulaşılmadığı, hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti gibi konularda karar vericilere değerlendirme yapma imkânı vermektedir (Albayrak ve Erkut, 2005). Turizm sektörünün ülke ekonomileri açısından önemi göz önüne alındığında; turizm sektöründe faaliyet gösteren firmalarının temel amaçlarına ulaşmaları makroekonomi yanında, firma bazında performanslarını yüksek olması beklenmektedir. Bu firmaların rakipleri ile karşılaştırıldığında performanslarının düşük olması başarısız oldukları anlamına geleceğinden firmalarda gerekli tedbirlerin alınması açısından turizm sektöründeki firmalarda performans değerlemesi önem arz etmektedir.

Çalışmanın amacı Borsa İstanbul da faaliyet gösteren turizm firmalarının performanslarını değerlendirmektir. Bu bağlamda 2015 yılı için performans değerlemesi yapılmıştır.⁵ Bu çalışma kapsamında turizm firmaları, AHS (Analitik Hiyerarşi Süreci) ve VIKOR (Vise Kriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje) tabanlı performans değerlendirme teknikleriyle test edilmişlerdir. AHS metodundan yararlanılmasının nedeni, firmaların performans ölçüm kriterlerine ait sayısal verilerinin net bir şekilde edinilebilecek olmasıdır. Yine performans ölçüm kriterlerinin kendi içlerinde bağlantılı oldukları alt kriterlere sahip ana kriter kümesi olarak hiyerarşik bir yapıda ifade edilebilmelerinden dolayı bu kriterlerin ağırlıklandırılmasında bu yöntemin yararlı olması gibi nedenlerden dolayı bu yöntemden yararlanılmıştır. VIKOR yöntemi alternatiflerin belirli kriterler doğrultusunda karşılaştırıldığı bir yöntemdir. Bu yöntemde değerlendirme, kriterlerin alabileceği maksimum ve minimum değerler arasında ideal olan değere en yakın olana göre değerlendirme yapılmaktadır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümde literatür taraması gerçekleştirilmiş, ikinci bölümde çalışmada kullanılan AHS ve VIKOR yöntemlerinin metodolojisi açıklanmış olup, üçüncü bölümde araştırmadan elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise çalışma kapsamında yer alan turizm firmalarının performans değerlendirme sonuçları sunulmuştur.

⁵ Çalışma 2016 yılında düzenlenen bir kongrede sunulduğundan KAP'ta en son yayınlanan veriler olan 2015 yılı verileri kullanılmıştır. 2018 yılının bitmek üzere olduğu şu günlerde verilerin güncel olmaması önemli bir eksiklik olmakla birlikte, yapılan analizler sadece ilgili yıla ilişkin sonuçları göstermektedir. Çalışmada analiz sonuçları için bütün dönemlere ilişkin bir genelleme yapılmamıştır.

1. Literatür

Performans değerlendirme üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde; otomotiv, tekstil, sigorta, metal sanayi, hazır giyim, bilişim sektörlerinde faaliyet gösteren firmaların performanslarının değerlendirildiği görülmektedir. Bu çalışmalarda AHS, TOPSIS, VIKOR, GIA gibi çok kriterli karar verme tekniklerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmalardan bazıları: Yurdakul ve İç (2003) Borsa İstanbul'da işlem gören On beş (15) büyük ölçekli otomotiv sektörünün bilanço verileri sonucu hesaplanan finansal oranlar yardımıyla firmaların derecelendirilmesi ile ilgili çalışmalar yapmışlardır. Çalışmalarında öncelikli olarak finansal oranları belirlemişler, daha sonra ise TOPSIS yöntemi ile performans puanları hesaplanmışlardır. Yıllar itibarıyla hesaplanmış oldukları performans puanlarını firmaların o yıllardaki hisse senedi değerleri ile karşılaştırmışlardır. Yüksel ve Akın (2006), çalışmalarında, bir tekstil işletmesinin belirledikleri faktör ve stratejilerini matrise dönüştürmüş ve bu matris modelini AHP metoduyla çözmüşlerdir. Çalışmalarının sonunda, tespit ettikleri faktörler içerisinde en yüksek ağırlığa sahip olan faktörün profesyonel yönetim kadrosu olduğu, daha sonra ise sırasıyla marka ve piyasadaki güvenilirliğin olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca firmanın izleyeceği öncelikli stratejinin de "yurt dışı tedarikçilerle ortaklık yapmak" olacağını da ifade etmişlerdir.

Maniyaa ve Bhatt (2010) çalışmalarında; malzeme taşınmasında yararlanan otomatik güdümlü araçlardaki çoklu özellik seçiminde yeni metod geliştirme ve kullanımını araştırmışlardır. Çalışmalarında M-GRA ile AHP metodlarını birleştirmeyi amaçlamışlardır. Belirsizliklerin olduğu durumlarda AHP/M-GRA tekniğinin karar alma sürecinde daha uygun olduğunu bir örnek yardımıyla göstermişlerdir. Çalışmalarının sonunda; AHP/M-GRA tekniğinin AGV sisteminin seçimi için daha uygun olduğu sonucuna varmışlardır. Karğın (2010), Borsa İstanbul'da kayıtlı tekstil sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal açıdan performanslarını değerlendirmek amacıyla AHS ve TOPSIS yöntemlerini kullanmışlardır. Çalışmalarının sonunda; işletmelerin finansal performanslarını ortaya koymada ilk iki sırayı sırasıyla kârlılık ve likidite oranlarının aldığını ifade etmişlerdir. Daha sonra ise piyasa performansını değerlendiren oranlardan, faaliyet oranları ve finansal yapı oranları sırasıyla ilk iki sırayı aldığını belirtmişlerdir. Peker ve Baki (2011) çalışmalarında, sigortacılık sektöründe faaliyet gösteren 3 firmanın finansal performanslarına göre sıralamalarını GRI ilişkisel analiz yöntemiyle incelemişlerdir. Çalışmalarında, likidite, kaldıraç ve kârlılık oranlarını dikkate alarak likiditesi yüksek olan işletmenin daha yüksek finansal performansa sahip olabileceğini ifade etmişlerdir. Şamiloğlu, Bağcı ve Kahraman (2018) çalışmalarında, 2009-2016 yılları arasında Borsa İstanbul (BIST) sürdürülebilirlik endeksine kayıtlı 33 firmanın likidite seviyelerini AHS ve GIA yöntemleri ile incelemişlerdir. Çalışma sonucu, en likit durumda şirketin TURKCELL, likiditesi en zayıf şirketin ise SABANCI olduğunu ortaya koymuştur.

Uygurtürk ve Korkmaz (2012), çalışmalarında; Borsa İstanbul'da kayıtlı on üç temel metal firmasının 2006-2010 dönemlerine ait finansal yöntemi ile incelemişlerdir. İlk olarak finansal oranları hesaplamışlar, daha sonra ise hesaplamış oldukları bu oranları, TOPSIS yöntemini kullanarak genel firma performansını gösteren tek bir puana çevirmişlerdir. Çalışmalarının sonunda; anılan firmaların finansal performans puanlarının genel olarak analiz döneminde değişkenlik gösterdiği sonucuna varmışlardır. Türkmen ve Çağıl (2012) çalışmalarında, Borsa İstanbul'da işlem gören ve bilişim sektöründe faaliyet gösteren on iki firmanın finansal performanslarını TOPSIS yöntemini kullanarak tek bir puana çevirmeyi amaçlamışlar ve bu amaçları doğrultusunda hesaplamış oldukları puanlar ile de 12 firmanın finansal performanslarının sıralamasını gerçekleştirmişlerdir. Tayyar ve Arslan (2012) çalışmalarında, dünyaca ünlü, hazır giyim sektöründe faaliyet gösteren markaların siparişlerinin dikimini gerçekleştiren en iyi fason işletme seçimi problemini AHP ve VIKOR yöntemleriyle çözmeyi amaçlamışlardır. Akbulut ve Rençber (2015), Borsa İstanbul'da kayıtlı imalat sektöründe faaliyet gösteren otuz iki firmanın 2010-2012 yıllarına ait finansal performansları ile borsa performanslarını karşılaştırmışlardır. Çalışmalarında bu 32 firmanın finansal performansını ölçmek için on tane değişken, borsa performansını ölçmek içinse Pazar değeri/defter değeri oranlarını kullanarak TOPSIS yöntemi ile bu firmaların performans değerlendirmelerini yapmışlardır.

Turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar, kalkınma, büyüme, bölgesel kalkınma ve istihdam gibi makroekonomik faktörleri incelemişlerdir. Turizm ile ilgili yapılan ampirik çalışmaların bir çoğu genel olarak turizm talebi üzerine (Kim ve Song, 1998; Lathiras ve Siripoulos, 1998; Elias ve Proença, 2008) yoğunlaşmıştır. Gerek gelişmiş ülkeler gerekse gelişmekte olan ülkeler açısından turizmin ekonomiye olan etkisini araştıran çalışmalarda yapılmıştır. Balaguer ve Cantavella-Jorda (2002) çalışmalarında İspanyan, Brau vd. (2003), Lee ve Chang (2008) OECD ülkeleri, Dritsakı (2004) Yunanistan, Oh (2005) Kore, Khalil vd. (2007) Pakistan, Croes ve Vanegas (2008), Fayissa vd. (2009) Latin Amerika Ülkeleri için turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalardan bazılarıdır. Aykaç Alp (2010), Türkiye için hizmet sektöründeki büyüme ve turizm talebi arasındaki uzun dönemli denge ilişkisine işaret ederek ilk eşik modelini kullanan çalışmadır. Ayrıca Türkiye için Gökdemir ve Durdu (2007), Bahar (2006), Gündüz ve Hatemi (2005), Tosun (1999) çalışmaları da mevcuttur. Analiz sonuçları, turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli sabit bir ilişkinin olduğunu, turizm gelirlerindeki artışın ekonomik büyümeği pozitif yönde etkilediği sonucunu ortaya koymuşlardır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler adına yapılan çalışmalarda analiz sonuçları genel olarak turizm gelirlerinin ekonomik büyüme ve kalkınmanın en önemli kaynaklarından birisi olduğu sonucunu ortaya koymuşlardır.

2. Metodoloji

Çalışmanın bu bölümünde çalışmada kullanılan AHS ve VIKOR yöntemleri açıklanmaktadır.

2.1. Analitik Hiyerarşi Süreci Yönetimi

AHP yöntemi, Thomas Saaty tarafından 1970'li yıllarda geliştirilmiştir. Bu AHP yöntemi, karar vericilere karmaşık problemlerin çözümü konusunda, problemlerin ana hedefleri, kriterleri, alt kriterleri ve onların alternatifleri arasındaki ilişkiyi hiyerarşik bir yapı içerisinde modellemelerine yardımcı olan bir yöntemdir. (Karaatlı vd., 2012: 59), en iyi olan seçeneği belirleme sürecinde çözülmek istenene karar verme probleminde birden çok kriterin olması durumunda, Analitik Hiyerarşi Süreci yöntemi sayesinde var olan bu kriterlerin her birisi için var olan başka seçeneklerinde ikili karşılaştırmalarını yaparak alternatiflerin sıralamasını yapmak mümkündür (Dündar, 2008: 2019).

AHS yönteminin temelini oluşturan 3 temel unsur vardır. Bu unsurlar hiyerarşik yapının oluşturulması, kriterlerin önceliğinin tespit edilmesi ve sonuçların değerlendirilmesidir. AHS metodunun evreleri anılan bu 3 ana unsur üzerine kurulmuş sistematik bir yaklaşımdır. AHS metodunun aşamaları (Soba, 2012: 370).

1. Problemin tanımlanması
2. Kriterlerin tanımlanması ip olan
3. Alternatiflerin ortaya koyulması
4. Hiyerarşi yapısının oluşturulması
5. Nispi öneme sahip ölçeğin tespit edilmesi
6. Kriterlere ait ikili karşılaştırma matrislerinin yapılması
7. Tutarlılık analizlerinin yapılması
8. Kriter ve problemlerin bütünü için toplam önceliklerinin hesaplanması
9. En yüksek önceliği olan alternatifin seçilmesi

AHS tekniğinin uygulanma aşamasının başlangıç kısmında çok kriterli karar verme probleminin tanımlanarak ifade edilmesi gerekir. Bu aşamada hedefler, kriterler, şayet var ise alt kriterler ile alternatifler belirtilir. Karşılaştırmada kullanılan önem dereceleri tablosunda (Tablo 1) verilen ölçeklerden yararlanılarak, modelin içerisinde bulunan bileşenlerin nispi önem ağırlık derecelerinin belirlene bilmesi için karar veren grupların kriterler arasındaki ikili karşılaştırmaları yapılarak karşılaştırma matrisleri oluşturulur. Değerlendirilmek istenen n sayıda bir kriter varsa, i'nin j kriterine göre önemini ortaya koyabilmek için A matrisi oluşturulur. Oluşturulan A matrisinin elamanları arasında; $a_{ij}=1/a_{ji}$ ve $a_{ii}=1$ böyle bir ilişkisi mevcuttur. Oluşturulan bu karşılaştırma matrisinin köşegeni üzerinde bulunan bileşenin $i=j$ olmasından dolayı bir değerini alır (Dinçer ve Görener, 2011: 112).

Tablo 1. Karşılaştırmada Kullanılan Önem Dereceleri Tablosu

Önem Derecesi	Tanım	Açıklama
1	Eşit Önemlilik	Amaç için iki faaliyetinde eşit düzeylerde katkıda bulunuyor olması
3	Birinin önem derecesinin diğerinin önem derecesine göre orta seviyede daha önemli olduğu	Deneyim ve yargının bir faaliyeti diğerine göre orta derecede tercih ettiriyor olması
5	Kuvvetli seviyede önemlilik	Deneyim ve yargının bir faaliyeti diğerine göre daha güçlü bir şekilde tercih ettiriyor olması
7	Çok kuvvetli seviyede önemlilik	Bir faaliyet diğerlerine göre güçlü bir şekilde tercih ediliyor ve bu baskınlıkta uygulama aşamasında rahatlıkla hissediliyor
9	Aşırı seviyede önemlilik	Bir faaliyetin karşılaştırılmış olduğu diğer faaliyete tercih edilmesine dair kanıtların büyük bir güvenilirliğe sahip olmasıdır
2,4,6,8	Ortalama değerler	Faaliyetler arasında uzlaşma olması durumunda yararlanılmak üzere iki ardışık yargı arasına düşen değerlerdir

Kaynak: Saaty, 1986: 843.

Özvektörün Tutarlılığının Hesaplanmasında, tutarlılık değeri ikili karşılaştırmalar sonucu elde edilen matrislerin tutarsızlık oranlarının hesaplanması ile tespit edilmektedir. Oluşturulan ikili karşılaştırma matrislerinin tutarsızlık oranları da, tutarlılık (T.İ.) ve rassal indeksleri (R.İ.) değerine göre belirlenmektedir. Bunun için öncelikli olarak tutarlılık indeksinin (T.İ.) hesaplanması gerekmektedir. Tutarlılık İndeksi (T.İ) değeri de ikili karşılaştırmalar sonucu oluşturulan matrisinin öz değeri (λ_{max}) TOx kullanılarak hesaplanmaktadır. (T.İ) > 0,10 olması durumunda, bu ikili karşılaştırmaların yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir (Saaty, 1980).

$$\lambda_{max} = \frac{\sum_{n=1}^n E_1}{n} \quad (1)$$

$$CI = \frac{\lambda_{max} - n}{n - 1} \quad (2)$$

Tablo 2. Rassal Göstergeler

N	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Rassallık Göstergesi	0	0	0,58	0,90	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49

Kaynak: Kapar, 2013: 212

$$CR = \frac{CI}{RI} \quad (3)$$

2.2. VIKOR Yöntemi

VIKOR metodu, kararsız ve çelişkili kriterler ile ayırık bir karar problemini çözmek için çok kriterli bir karar verme yöntemi olarak Opricovic ve Tzeng (2004) tarafından geliştirilmiştir. Bu yöntem, bir dizi alternatif arasından sıralama ve seçme işlemleri üzerine odaklanarak karar vericilerin nihai bir karara varmasına yardımcı olabilecek, çelişen kriterlerdeki bir sorun için uzlaşma çözümlerini belirler (Opricovic ve Tzeng, 2007: 515). Uzlaşık çözüm ise, ideale en yakın olan çözüm ve uzlaşık karşılıklı imtiyazlarla kurulan bir anlaşma anlamındadır (Opricovic ve Tzeng, 2004: 447).

Tablo 3: VIKOR Yöntemi Aşamaları

1.Adım	$i=1,2,\dots,n$ olmak üzere tüm kriter fonksiyonlarının en iyi f_i^* ve en kötü f_i^- değerleri belirlenir (Cristobal, 2011: 500).	$f_i^* = \min x_{ij}$, $f_i^- = \max x_{ij}$ i. Fonsiyon maliyeti $f_i^* = \max x_{ij}$, $f_i^- = \min x_{ij}$ i. Fonsiyon faydayı
2.Adım	Karar matrisini oluşturan değerlerin birimlerinden arındırılması ve karşılaştırılabilir hale getirebile bilmesi için normalizasyon uygulanır. w_i kriter ağırlıklarını göstermek üzere, normalize karar matrisi elamanlarının ilgili ağırlıklarla çarpılması sonucu V ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi elde edilir (Demircanlı ve Kundakcı, 2005: 113).	$r_{ij} = (f_i^- - x_{ij}) / (f_i^* - f_i^-)$
3.Adım	$J=1,2,\dots,J$ için S_j ve R_j hesaplanır. Burada W_i görelî önem ağırlığını gösteren kriter ağırlıkları anlamına gelmektedir (Tzeng, 2005: 1381).	$v_{ij} = \text{Ağırlık} \times x_{ij}$, $S_i = \sum v_{ij}$, $R_i = \max v_{ij}$
4.Adım	$J=1,2,\dots,J$ için Q_j değerleri belirlenir. q maksimum grupfaydasının ağırlığını, $(1-q)$ kişisel pişmanlığın ağırlığını ifade eder (Paksoy, 2005: 160).	$Q_i = [q \cdot (S_i - S^*) / (S - S^*)] / [(1-q) \cdot (R_i - R^*) / (R - R^*)]$
5.Adım	Q_j , S_j 'nin almış olduğu değerler sıraya konulur. En iyi alternatif seçenek olarak ta minimum O_j değerine sahip olan değerlendirme birimi alınır (Dinçer ve Görener, 2011: 115)	$S^* = \min S_i$, $S^- = \max S_i$, $R^* = \min R_i$, $R^- = \max R_i$

Sonucun geçerli olabilmesi için iki koşulunda sağlanması gerekmektedir. Bu iki koşulun sağlanması durumunda, en küçük Q değerini alan alternatif en iyi veya en uygun alternatif değer olarak nitelendirilir.

Koşul 1: [C1] –Kabul Edilebilir Avantaj: En iyi ile en iyiye en yakın olan seçenek arasında önemli ölçüde farklar olduğunu gösterir.

$$Q(P2) - Q(P1) \geq D(Q) \quad (4)$$

Buradaki eşitsizlik durumu, P1 en düşük Q değerine sahip olan birinci en iyi alternatif değerini, P2 ise en iyi olan ikinci alternatif değerini göstermektedir. D(Q) ise şu şekilde ifade edilmektedir. $D(Q) = 1/(j-1)$ 'dir. Burada yer alan j ifadesi değerlendirme birim sayısını göstermektedir. Değerlendirme birim sayısı $j \leq 4$ ise $D(Q) = 0,25$ olarak alınır (Chen ve Wang, 2009: 237).

Koşul 1: [C2] –Kabul Edilebilir İstikrar: En iyi Q değerine sahip olan P1 alternatifi, S veya R'nin en az bir tanesinde en iyi sırada olmalıdır. İfade edilen koşullardan biri yerine getirilemezse şu şekilde uzlaşma çözümü önerilir:

(2.koşul); C2 koşulunun karşılanamaması, bu durum P1 ve P2 alternatifleri sağlanamıyorsa,

(1.koşul); C1 koşulunun karşılanamaması, bu durum P1, P2, ... PM alternatifleri $Q(PM) - Q(P1) \geq D(Q)$ eşitsizliği dikkate alınarak ifade edilir. Bu koşulun sağlanamaması durumunda bazı alternatifler arasında bir farkın olmadığı sonucunu gösterir (Opricovic ve Tzeng, 2004).

3. Bulgular

Çalışmada, BIST'te işlem gören turizm firmalarının mali tablolarından yararlanılarak firmaların finansal performansları VIKOR yöntemi ile incelenmiştir. Finansal performans ölçümünde ilk önce finansal oranlar belirlenmiş ve sonrasında AHS yöntemi kullanılarak ağırlıklar belirlenmiştir. Ağırlıklar belirlendikten sonra hesaplanmış olan finansal oranlar, VIKOR yöntemi ile genel firma performansını gösterecek şekilde tek bir puana çevrilmiştir.

Problemin Belirlenmesi

Amaçlanan problemin çözülmesi, uygulama bölümünün ilk aşamasını oluşturmaktadır. Bu çalışmada da amaç, BIST'te işlem gören turizm firmalarının performanslarını değerlendirmektir.

Kriterlerin Belirlenmesi

İkinci aşama, BIST'te işlem gören turizm firmalarının performansını değerlendirirken hangi kriterlerin göz önünde bulundurulabileceğinin seçileceğine karar verilmesidir. Burada kriterler; literatür araştırması sonucu belirlenmiştir. Literatürde yer alan Yurdakul ve İç (2003), Peker ve Baki (2011), Uygurtürk ve Korkmaz (2012), Türkmen ve Çağıl (2012), Akbulut ve Rençber'in (2015) çalışmalarından yararlanılmıştır.

Tablo 4. Ana ve Alt Kriterler

Oranlar	Formüller
Cari Oran	Dönen Varlık Toplamı / Kısa Vadeli Yabancı Kaynak Toplamı
Nakit Oran	Nakit ve Benzeri Toplamı / Kısa Vadeli Yabancı Kaynak Toplamı
Kaldıraç Oranı	Toplam Yabancı Kaynaklar/ Toplam Aktifler
Stok Devir Hızı	Satılan Malın Maliyeti / Ortalama Stok
Öz Kaynak Devir Hızı	Net Satışlar Toplamı/ Ortalama Öz Kaynak Toplamı
Öz Sermaye Kârlılığı	Net Kâr Toplamı / Öz Kaynak Toplamı
Net Kâr Marjı	Net Kâr Toplamı / Net Satışlar Toplamı
Satılan Malın Maliyeti / Net Satışlar	Satılan Malın Maliyeti / Net Satışlar Toplamı

Alternatiflerin Belirlenmesi

Bu aşamada, modelin çözümünde etkili olduğu düşünülen alternatiflerin belirlenmesine çalışılır. Alternatifler BIST'te işlem gören turizm firmalarıdır.

Tablo 5. Alternatifler

İşlem Kodu	İşletme Adı
AYCES	ALTINYUNUS ÇEŞME TURİSTİK TESİSLER ANONİM ŞİRKETİ
KSTUR	KUŞTUR KUŞADASI TURİSTİK TESİSLER ANONİM ŞİRKETİ
MAALT	MARMARİS ALTINYUNUS TURİSTİK TESİSLERİ ANONİM ŞİRKETİ
MARTI	MARTI OTEL İŞLETMELERİ ANONİM ŞİRKETİ
MERIT	MERİT TURİZM VE YATIRIM İŞLETMELERİ ANONİM ŞİRKETİ
METUR	METEMTUR OTELCİLİK VE TURİZM İŞLETMELERİ ANONİM ŞİRKETİ
NTTUR	NET TURİZM TİCARET VE SANAYİ ANONİM ŞİRKETİ

Kriterlerin Ağırlıklandırılması

Çalışmada kriterlerin ağırlıklandırılması için Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) tekniğinden yararlanılmıştır. Bu önem düzeyini belirlemenin nedeni; gerçekte kriterlerin aynı önem düzeyinde olmamasından dolayı analizdeki değişkenlerin/kriterlerin ağırlıklarını tespit ederek kullanılacak kriterin ağırlıklarının eşit kullanımını önlemektir.

“Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) tekniğinden yararlanılan bu süreçte, ilk önce kriterlerin değerlendirilmesini yapmak amacıyla ikili karşılaştırma anketi oluşturulmuştur. Bu ankette ikili karşılaştırmalı olarak çalışmada kullanılan kriterler/değişkenler sunulmaktadır. Daha sonra bu anket konun paydaşları olan 3 “turizm işletmeciliği” ve 3 “finans bilimi” alanında uzman akademisyenlere uygulanmıştır”.

Tablo 6. Ana Kriter Ağırlıkları

Oranlar	Ağırlıklar
Cari Oran	0,134302733
Nakit Oran	0,052601072
Kaldıraç Oranı	0,195490101
Stok Devir Hızı	0,10987004
Özkaynak Devir Hızı	0,045070938
Özsermaye Karlılığı	0,031315612
Net Kar Marjı	0,050772786
Satılan Malın Maliyeti/Net Satışlar	0,380576717

Alternatiflerin Sıralanması

Alternatiflerin sıralanmasının yapılabilmesi için, bu aşamasında VIKOR tekniğinden yararlanılmıştır. Kamu Aydınlatma Platformundan elde edilen finansal oranlardan yararlanılarak çözülmüştür. 2015 yılı için uygulanan adımlar aşağıda verilmiştir.

Tablo 7. Si ve Ri Değerleri

Smin	0,231640251	Rmin	0,10987004
Smax	0,900604245	Rmax	0,38057672

Tablo 8. $v=0,5$ için Q_i değeri

ŞİRKETLER	Si	Ri	Qi:(0,50)	Sıra
ALTINYUNUS ÇEŞME TURİST.	0,46679559	0,345874236	0,388335259	6
KUŞTUR KUŞADASI TURİSTİ.	0,231640251	0,10987004	1	7
MARMARİS ALTINYUNUS TUR.	0,569313195	0,369381902	0,268292028	3

MARTI OTEL İŞLETMELERİ A.Ş.	0,585511248	0,335824855	0,318165665	4
MERİT TURİZM VE YATIRIM A.Ş.	0,58281443	0,380576717	0,237523856	2
METEMTUR OTELCİLİK VE TUR.	0,900604245	0,373259089	0,013515788	1
NET TURİZM TİCARET A.Ş	0,54519757	0,339748338	0,34105035	5

Çalışmanın amacı BİST'e işlem gören turizm işletmelerinin performanslarını AHS ve VİKOR yöntemleri ile değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda ilk önce problemler belirlenmiş ikinci olarak da literatürden yararlanarak kriterler belirlenmiştir. Kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesinde AHS yöntemi kullanılmış ve son olarak da VİKOR yöntemi tekniği ile alternatiflerin sıralaması yapılmıştır. VİKOR yöntemi sonuçlarına göre en iyi performansa sahip turizm işletmesi Qi değeri (0,013515788) ile Metemtur Otelcilik ve Turizm A.Ş. olurken, ikinci en iyi turizm işletmesi (0,237523856) değeri ile Merit Turizm ve Yatırım A.Ş. olmuştur. Sırasıyla üçüncü turizm işletmesi (0,268292028) değeri ile Marmaris Altinyunus Turistik Tesisleri A.Ş., dördüncü (0,318165665) değeri ile Martı Otel İşletmeleri A.Ş., beşinci (0,34105035) değeri ile Net Turizm Ticaret A.Ş., altıncı (0,388335259) değeri ile Altinyunus Çeşme Turistik Tesisleri A.Ş. olmuştur. Yedinci ve son sırada ise 1 Qi değeri ile Kuştur Kuşadası Turistik Tesisleri A.Ş. olmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Hızlı bir şekilde gelişmekte olan turizm sektörü, bölgesel ve ulusal kalkınma için bir araç olarak kullanılmaktadır. Turizm sektörü, yaygın biçimde gelir ve istihdamın yanı sıra vergi gelirlerinin artırılmasında, ödemeler dengesi sorunlarının giderilmesinde önemli rol oynamaktadır. Türkiye'de turizm sektörünün 1980'li yıllardan bu yana devam eden sürekli artışı, ekonomi üzerinde büyük etkiler yaratmıştır. Bu etkilerin en önemlisi, Türkiye'nin kalkınması için gerekli olan ekonomik büyümenin sağlanmasına katkıda bulunmasıdır. Bu anlamda Türkiye ekonomisi yıllar itibarıyla kriz dönemleri hariç, sürekli bir büyüme trendi içerisinde olmuştur (Çoban ve Özcan, 2013: 244). Bu denli ülke ekonomisi için önemli olan turizm firmalarının performans değerlendirilmesi, büyüme ve süreklilik amaçlarını gerçekleştirebilmeleri açısından çok önemli bir yere sahiptir.

BİST'e kayıtlı olan turizm firmalarının performans değerlendirilmesi TOPSIS ve VİKOR yöntemleri ile yapılmıştır. Bu firmalar için öncelikli olarak en önemli ana kriter belirlenmiştir. Ana kriterin belirlenmesinde literatürde yaygın olarak kullanılan finansal oranlar kullanılmıştır. Bu oranlardan Satılan Malın Maliyeti/Net Satışlar oranı en iyi ana kriter olarak belirlenmiştir. En düşük ağırlığa sahip kriter ise Özsermaye Karlılığı kriteri belirlenmiştir. Daha sonra turizm firmalarının performans değerlendirilmesi VİKOR yöntemi ile yapılmıştır. Buna göre en iyi performansa sahip turizm işletmesi Metemtur Otelcilik Ve Turizm İşletmeleri Anonim Şirketi olurken en son sırada ise Kuştur Kuşadası Turistik Tesisler Anonim Şirketi olmuştur.

Turizm sektörü ekonomik konjonktürlerden en hızlı şekilde etkilenen sektörlerden biridir. Dolayısıyla turizm firmalarının performans değerlendirmeleri genel olarak değil her yıl için yapılması daha uygun olacaktır. Örneğin, çalışmada 2015 yılı verileri kullanılarak performans değerlendirilmesi yapılmıştır. Ancak 2016 yılında Türkiye'ye gelen turist sayısı içerisinde büyük ağırlığı olan Rusya ile yaşanan gerilimin Turizm firmalarını etkilediği bilinmektedir. Bu etkinin Türkiye'de faaliyet gösteren turizm firmalarının mali tablolarına ve dolayısıyla finansal performanslarına olan olumsuz etkilerinin 2017 yılının ilk çeyrek dönem mali tablolarına yansiyebileceği göz önüne alındığında, turizm sektöründeki firmaların performanslarının bu dönem için yapıldığında farklı sonuçlar çıkabileceğinden dolayı turizm firmalarının performans değerlendirmelerinin belirli dönemler itibarıyla yapılması önerilmektedir.

Sonuçlar çalışmaya dahil edilen turizm firmaları açısından kendilerini rakipleri ile karşılaştırma yapabilmeleri ve eksik yönlerini görerek gerekli politikalar geliştirmeleri açısından faydalı olacaktır. Aynı zamanda çalışmanın sonuçları bilimsel çalışma ve araştırma yapacak olan genç bilim adamı ve araştırmacılar açısından yol gösterici olacağı beklenmektedir.

Kaynakça

- Akbulut, R. ve Rençber, Ö.F. (2015), "BİST'te İmalat Sektöründeki İşletmelerin Finansal Performansları Üzerine Bir Araştırma", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 65, s.118-136.
- Albayrak, Y.E. ve Erkut, H. (2005), "Banka Performans Değerlendirmede Analitik Hiyerarşi Süreç Yaklaşımı" *İTÜ Dergisi*, 4(6), s.47-58.
- Aykaç Alp, E. (2010), Türkiye'de Turizm Sektörünün Tarihsel Gelişimi ve Turizm Talebi İle Hizmet Sektörü Arasındaki İlişkinin Analizi," *Tarihi, Siyasi, Sosyal Gelişmelerin Işığında Türkiye Ekonomisi 1908-2008*. İstanbul: Ekin Yayınevi, Şubat 2010.

- Canki, Aynur. (2014), *Finansal Performans Ölçümünde Sermaye Yapısının Etkisinin Değerlendirilmesi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Bahar, O. (2006), "Turizm Sektörünün Türkiye'nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı", *Yönetim ve Ekonomi*, 13(2), s.137-150.
- Balaguer, J. ve Cantavell-Jorda, M. (2002), "Tourism as a Long-run Growth Factor: The Spanish Case", *Applied Economics*, 34(7), s.877-884.
- Brau, R., Lanza A. ve Pigliaru F. (2003), "How Fast Are the Tourism Countries Growing? The Cross-country Evidence", *FEEM Working Paper No. 85.2003*.
- Chen, L.Y. ve Wang, T.C. (2009), "Optimizing Partners' Choice in IS/IT Outsourcing Projects: The Strategic Decision of Fuzzy VIKOR", *Int. J. Production Economics*, 120, s.233-242.
- Cristóbal, J.R.S. (2011), "Multi-Criteria Decision-Making in the Selection of a Renewable Energy Project in Spain: The Vikor Method", *Renewable Energy*, 36, s.498-502.
- Croes, R. ve Vanegas, M. (2008), "Cointegration, and Causality between Tourism and Poverty Reduction", *Journal of Travel Research*, 47(1), s.94-103.
- Çil Yavuz, N. (2006), "Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi : Yapısal Kırılma Ve Nedensellik Analizi", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7 (2), s.162-171.
- Çoban, O. ve Özcan, C. (2013), "Türkiye'de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), s.243-261.
- Demircanlı, B. ve Kundakçı, N. (2015), "Futbolcu Transferinin Ahp ve Vikor Yöntemlerine Dayalı Bütünleşik Yaklaşım ile Değerlendirilmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 30(2), s.105-129.
- Dinçer, H. ve Görener A. (2011), "Analitik Hiyerarşi Süreci ve Vikor Tekniği İle Dinamik Performans Analizi: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, s.109-127.
- Dritsakis, N. (2004), "Tourism as a Long-Run Economic Growth Factor: An Empirical Investigation For Greece Using Causality Analysis", *Tourism Economics*, 10 (3), s.305-316.
- Dündar, S. (2008), "Ders Seçiminde Analitik Hiyerarşi Proses Uygulaması", *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 13(2), s.217-226.
- Elias, S. ve Proença, S. (2008), "Tourism As An Alternative Source Of Regional Growth İn Portugal: A Panel Data Analysis at NUTS II and III levels", *Portuguese Economic Journal*, 7(1), s.43-61.
- Fayıssa, B. Nsiyah, C. ve Tadesse, B. (2009), "Tourism and Economic Growth in Latin American Countries (LAC): Further Empirical Evidence", *Department Of Economics and Finance Working Paper Series*.
- Gökdemir, L. ve Durdu, K. (2007), "Economic Significance of Tourism İn The Economic Growth of Turkey". *Revista Tinerilor Economisti (The Young Economists Journal)*, 1-7, s.169-176.
- Gündüz, L. ve Hatemi-J,A. (2005), "Is the Tourism-Led Growth Hypothesis Valid For Turkey?", *Applied Economics Letters*, 12(8), s.499-504.
- Kabakçı, Y. (2008), "Sermaye Yapısı İle İşletme Performansı Arasındaki İlişki: Gıda Sektöründe Bir Uygulama", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 8(1), s.167-182.
- Kapar, K. (2013), "Bir Üretim İşletmesinde Analitik Hiyerarşi Süreci İle Tedarikçi Seçimi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 28(1), s.197-231.
- Karaatlı, M., Ömürbeki, N., Aksoy Esra ve Karakuzu Hanife (2012), "Turizm İşletmeleri İçin AHP Temelli Bulanık TOPSIS Yönetimi ile Tur Operatörü Seçimi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), s.53-70.
- Karaman, R. (2009), "İşletmelerde Performans Ölçümünün Önemi Ve Modern Bir Performans Ölçme Aracı Olarak Balanced Scorecard", *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16, s.411-427.
- Karğın Mahmut (2010), "Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci ve İdeal Çözüme Yakınlığa Göre Sıralama Yapma Yöntemleri ile Tekstil Sektöründe Finansal Performans Ölçümü", *Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), s.195-216.
- Khalil, S., Kakar, M. K. ve Waliullah (2007), "Role of Tourism in Economic Growth: Emprical Evidence from Pakistan Economy", *The Pakistan Development Rewiew*, 46(4), s.985-995.

- Kim S. ve Song, H. (1998), "Analysis of Tourism Demand in South Korea: A Cointegration and Error Correction Approach", *Tourism Analysis*, 3, s.25-41.
- Lathiras, P. ve Siriopoulos, C. (1998), "The Demand For Tourism to Greece: A Cointegration Approach", *Tourism Economics*, 4, s.171-185.
- Lee, C-C ve Chun-Ping C. (2008), "Tourism Development and Economic Growth: A Closer Look at Panels", *Tourism Management*, 29(1), s.180-192.
- Maniyaa K.D., Bhatt M.G. (2011), "A Multi-Attribute Selection of Automated Guided Vehicle Using The AHP/M-GRAN Technique", *International Journal of Production Research*, 49, (20), s.6107-6124.
- Oh, C-O. (2005), "The Contribution of Tourism Development to Economic Growth in The Korean Economy", *Tourism Management*, 26, s.39-44.
- Opricovic, S. ve Tzeng, G.H. (2004), "Compromise Solution By MCDM Methods: A Comparative Analysis of VIKOR and TOPSIS", *European Journal of Operational Research*, 156, s.445-455.
- Opricovic, S. ve Tzeng, G.H. (2007), "Extended VIKOR Method in Comparison with Outranking Methods", *European Journal of Operational Research*, 178, s.514-529.
- Paksoy, S. (2015), "Ülke Göstergelerinin Vikor Yöntemi İle Değerlendirilmesi", *Çukurova Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 11, s.153-169.
- Peker, İ. ve Baki, B. (2011), "Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Türk Sigortacılık Sektöründe Performans Ölçümü", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 3(7), s.1-17.
- Saaty, T.L. (1986), "Axiomatic Foundation of the Analytic Hierarchy Process", *Management Science*, 32 (7), s.841-855.
- Saaty, T.L.(1980), *The Analytic Hierarchy Process*, McGraw-Hill, New York.
- Soba, M. (2012), "Üniversite Öğrencilerinin Performanslarının Akademisyenler Tarafından Analitik Hiyerarşi Süreci ile Değerlendirilmesi (Uşak Üniversitesi Örneği)", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(42), s.368-381.
- Şamiloğlu, F., Bağcı, H. ve Kahraman, Y.E. (2018), "İşletmelerin Likidite Düzeylerinin Karşılaştırılması: BIST Sürdürülebilirlik Endeksi Uygulaması", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33, s.115-129.
- Tayyar, N. ve Arslan, P. (2013), "Hazır Giyim Sektöründe En İyi Fason İşletme Seçimi İçin AHP ve VIKOR Yöntemlerinin Kullanılması", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1),s. 340-358.
- Tosun, C. (1999), "An Analysis of Contributions International Inbound tourism to the Turkish Economy", *Tourism Economics*, 5, s.217- 250.
- Türkmen, S.Y. ve Çağıl, G. (2012), "İMKB'ye Kote Bilişim Sektörü Şirketlerinin Finansal Performanslarının TOPSIS Yöntemi ile Değerlendirilmesi", *Maliye Finans Yazılar*, 26(95), s.59-78.
- Tzeng, G.H., Lina, C.W. ve Opricovic, S. (2005), "Multi-Criteria Analysis of Alternative-fuel Buses for PublicTransportation", *Energy Policy*, 33, s.1373-1383.
- Uygurtürk H. ve Korkmaz T. (2012), "Finansal Performansın TOPSIS Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi İle Belirlenmesi: Ana Metal Sanayi İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), s.95-115.
- Uygurtürk H. ve Uygurtürk H. (2014), "Bütünleşik AHS-VIKOR Yöntemi İle Otel Seçimi", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), s.103-117.
- Yurdakul, M. ve İç, Y.T. (2003), "Türk Otomotiv Firmalarının Performans Ölçümü ve Analizine Yönelik TOPSIS Yöntemini Kullanan Bir Örnek Çalışma", *Gazi Uni. Muh. Mim. Fak. Dergisi*, 18(1), s.1-18.
- Yüksel, İ. ve Akın, A. (2006), "Analitik Hiyerarşi Proses Yöntemiyle İşletmelerde Strateji Belirleme", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(2), s.254-268.

Türkiye'nin Yeni Sisteminde Seçim Öncesi İttifaklar

Pre-Electoral Alliances under New System of Turkey

Betül Aydoğan Ünal¹

Öz

16 Nisan 2017 halkoylamasıyla kabul edilen hükümet sistemi değişikliğinin uygulamaya geçeceği ilk seçim olan 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanı ve Milletvekili Genel Seçimleri öncesinde yapılan kanun düzenlemeleriyle siyasi partilerin seçim öncesi ittifak kurmasının önü açılmıştır. Türkiye'nin yeni seçim sistemi ve ittifak düzenlemesi birçok açıdan yeni ve farklı uygulama fırsatları sunmaktadır. Seçim barajı uygulaması, aday listesi oluşturma ve sandalye dağılımı gibi konularda dünyadaki diğer sistemlerde siyasi partilerin ittifaklara çekinceyle yaklaşmalarına sebep olan noktalara esneklik kazandırılmıştır. Bu sebeplerden dolayı, Türkiye'de uygulanan sistem, dünyadaki diğer ülkeler için seçim ittifakları açısından iyi bir örnek oluşturduğu söylenebilir. Bu çalışmada; Türkiye'nin yeni sisteminde ittifak kurma şartları ve 24 Haziran 2018 seçimleri öncesinde kurulan ittifaklar incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Seçim ittifakı, seçimler, siyasi partiler, Türkiye.

Abstract

The amendments to the electoral law of Turkey allowed political parties to form pre-electoral alliances ahead of parliamentary and presidential elections on June 24, 2018 that would brought changes to the governance system for the first time since the April 2017 referendum. Turkey's new electoral system and several amendments introduced a new and different set of rules with respect to formation of pre-electoral alliances. The new system offers more flexibility on some issues such as electoral threshold, candidate lists and distribution of seats that make political parties hesitate to form pre-electoral alliances in other systems. As a result, Turkey can set a good example in terms of pre-electoral alliances for other countries. This study aims to assess the conditions of forming pre-electoral alliances in Turkey under new electoral system and the alliances formed ahead of June 24, 2018 elections.

Keywords: Pre-electoral alliance, elections, political parties, Turkey.

Derleme [Review]

Submitted: 11 / 07 / 2018

Accepted: 14 / 06 / 2019

¹ Arş. Gör. Dr., Ege Üniversitesi, İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, betul.aydogan@ege.edu.tr, Orcid: 0000-0003-2371-0921

Giriş

Karşılaştırmalı siyaset alanında, siyasi partilerin seçim sonrası kurduğu ittifaklar hakkında önemli bir literatür mevcutken, seçim öncesi ittifaklar üzerine yapılan kuramsal ya da ampirik çalışma sayısı azdır. Oysa günümüz demokrasilerinde siyasi partiler için seçimde rekabet kabiliyetlerini artırma, politika oluşturmadaki etkilerini geliştirme ve sınırlı kaynakları daha etkin bir şekilde kullanma amaçlarına ulaşmak için seçim öncesi ittifak kurma seçeneği önem arz eder. Ayrıca, kurulan bu ittifakların etkileri sadece seçim öncesiyle sınırlı kalmaz; seçim sonuçlarını ve sonrasında uygulanacak politikaları da etkiler. Her hükümet sistemi, farklı bir ittifak şekli önerir ve ittifakları şekillendirecek farklı avantajlar ve dezavantajlar yaratır.

Türkiye'nin yeni seçim sistemi ve ittifak düzenlemesi birçok açıdan yeni ve farklı uygulama fırsatları sunmaktadır. Dolayısıyla, bu yeni sistemin şartlarının ve kurulan ittifakların yakından incelenmesi önem taşımaktadır. 16 Nisan 2017 halkoylamasıyla kabul edilen hükümet sistemi değişikliğinin uygulamaya geçeceği ilk seçim olan 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimi öncesinde 16 Mart 2018 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanan "Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun" ile siyasi partilerin seçim öncesi ittifak kurmasının önü açılmıştır.

Bu çalışmanın amacı; Türkiye'nin yeni uygulamaya geçen seçim sisteminin seçim öncesi kurulan siyasi parti ittifakları açısından getirdiği yenilikleri, etkilerini ve kurulan ittifakları incelemektir. İlk olarak, genel olarak seçim ittifaklarının etkileri belirtilecek ve farklı sistemler altında kurulan seçim ittifakları için geçerli dinamikler değerlendirilecektir. Bu noktadan hareketle, 24 Haziran 2018 cumhurbaşkanlığı ve milletvekili genel seçimleri öncesinde yapılan kanun düzenlemelerinin; seçim ittifakı kurulması, seçim barajı uygulaması, aday listelerinin oluşturulması ve oyların sayılması gibi konularda getirdiği yenilikler, önceki uygulamalarla karşılaştırmalı olarak açıklanacaktır. Son olarak, bu yasal değişikliklerin neticesinde 24 Haziran 2018 seçimleri öncesinde kurulan seçim ittifakları incelenecektir. Bu dönemin yakından incelenmesi daha sonraki seçimlerde hem seçmenler hem de siyasi partiler tarafından yaşanacak deneyimler hakkında fikir verecektir.

1. Seçim Öncesi İttifakların Etkileri

Bu çalışmada "ittifak" terimi literatürde genel kabul görmüş Kadima'nın (2006) kavramsallaştırması doğrultusunda kullanılmaktadır. Bu kavramsallaştırmadan, seçimden alabilecekleri oyları en üst seviyeye çıkarmak amacıyla seçimden önce en az iki siyasi partinin bir araya gelmesi anlaşılmaktadır. İttifak kuran partiler, üzerinde anlaştıkları ortak hedeflere ulaşmak için birlikte strateji geliştirir, kaynaklarının bir araya getirilmesi üzerine uzlaşır ve elde edilecek zaferlerin nasıl dağıtılacağını kararlaştırır. "Koalisyon" ise, en az iki siyasi partinin, seçimlerden sonra meclis ve/veya hükümet içinde birlikte çalışmak amacıyla bir araya gelmesi demektir. Dolayısıyla, koalisyon terimi ile genellikle "seçim sonrası" kurulan ittifaklar kastedilmektedir.

Seçim ittifakı oluşturma şartlarının ve ittifakların etkileri dört boyutludur: İlk olarak, seçim ittifaklarının oluşma şartları siyasi partilerin davranışlarında belirleyici rol oynar. Seçim ittifakları, parti elitlerinin seçime tek başlarına girdiklerinde elde edeceklerini düşündükleri fayda ile ittifak halinde elde edecekleri faydaların mukayese edilmesi sürecinden doğar (Golder, 2005; 2006). Örneğin, tek başına yarıştığına baraj altı kalması kuvvetle muhtemel olan bir parti, ittifak kurarak mecliste temsil hakkı kazanabilir (Strøm ve Müller, 1999). Sonuç olarak da bu durum, meclis aritmetiğini tamamen değiştirebilir. Seçim öncesi ittifakların siyasi partilere sunduğu fırsatlar ve güçlükler Tablo 1'de belirtilmiştir.

Tablo 1. Seçim öncesi ittifakların siyasi partilere etkileri

Fırsatlar	Güçlükler
<ul style="list-style-type: none">Partiler, güçlerini ve kaynaklarını bir araya getirerek etkilerini artırabilir ve kendi başlarına gerçekleştiremeyecekleri hedeflere ulaşabilirler.Partiler, güçlerini başkalarıyla birleştirerek cazibe alanlarını genişletebilir ve oy oranlarını arttırabilirler. Bu, bir hükümet kurmak ve kendi politik hedeflerine ulaşmak için mecliste belli bir sayıda sandalyeyi güvence altına almak için bir fırsat yaratabilir.	<ul style="list-style-type: none">İttifak kurulacak partilerle ortak bir zeminde buluşabilmek için, her bir taraf bir nebze kendi önceliklerinden, ilkelerinden ve ideolojisinden ödün vermek zorunda kalır.Partiler, ortak karar alma süreçlerinde söylemler ve vaatler konusunda denetimlerini bir ölçüde yitirebilir ve onları ittifakın diğer ortaklarından ayıran farklı bir profil çizmeyi sürdürmekte zorlanabilirler.

- Kamuoyu, ittifak inşasını farklı bakış açılarını değerlendirmek ve uzlaşma arama çabası olarak görüp takdir edebilir.
- İttifakı oluşturan partiler, birbirlerinin tecrübelerinden öğrenebilir ve böylece kendilerini bu deneyimlere dayalı olarak güçlendirebilirler.
- Kamuoyu, parti elitlerinin diğer partilerle ittifak kurarak kendi ilkelerini terk ettiğini düşünebilir.
- Partiler arasındaki ittifak hedefleri, amaçları ve faydaları üzerine yapılan müzakerelerdeki zayıf iletişim, gerilimleri körükleyebilir ve bölünmelere neden olabilir.

Kaynak: J. Brian O'Day, 2004.

İkinci olarak, kurulan ittifaklar seçmen davranışını etkiler. Seçim ittifakına girmek siyasi partiler için bazı açılardan avantajlı görünse de esasen seçmenin bu ittifaka sandıkta nasıl tepki vereceği bir bilinmezdir ve partiler açısından önceden kestirilmesi güçtür. Seçim öncesi anketler bu konuda bir fikir verebilir fakat; son yıllarda seçim anketlerine olan güvende bir düşüş yaşanmıştır. Anketlere yansımaya fakat seçmenin davranışında değişiklikler meydana gelmiş olabilir. Esasen bu değişikliklerin açıkça görülebilmesi için seçimin gerçekleşmesi gerekmektedir. Eğer ittifak kurulacak partiler arası ideolojik benzerlik söz konusuysa bu bilinmezlik en aza indirgenebilir (Gschwend ve Hooghe, 2008).

Seçmenler ittifakta yer alan partilerden bazılarının genel yaklaşımını beğenmiyor olabilir ya da kendi partisinin bu ittifakta söz sahibi olmadığı inancına sahip olabilir. Bu durumda, seçmen başka bir partiye yönelebilir. Seçim ittifakları kurulurken ideolojik olarak birbirleriyle uyumlu partilerin ittifak yapması seçmen için önemlidir. Çünkü eğer bu ittifakta yer alan partilerden herhangi biri, çok farklı bir ideolojik tutuma sahipse, seçmen o ittifaka oy atmaktan uzaklaşabilir. Partiler ittifak içinde yer almak için büyük tavizler vermediği sürece seçmenin desteğinin devam ettiği görülmüştür (Laver ve Budge, 1992). Seçim öncesi kurulan ittifaklar seçmen davranışları üzerinde bir yandan bir bilinmezliğe yol açarken, diğer yandan seçim sonrası kurulabilecek koalisyonlar için olası senaryoları bilinir hale getirerek seçmene daha açık bir tablo sunarlar (Haugsgjerd Allern ve Aylott, 2009). Yine de seçim öncesi kurulan ittifakların, seçim sonrasında da devam edeceğine dair bir bağlayıcılığı bulunmadığı için bu durum bir kesinlik taşımaz.

Üçüncü olarak, partiler arası ittifak müzakereleri seçim sürecindeki hakim olacak genel atmosferi etkiler. Müzakereler sırasında parti elitleri ortak söylem ve ortak adaylar belirlemek amacıyla bir araya gelirler ve bir pazarlık süreci yaşanır. Seçimlerde hangi bölgede hangi partinin adayının daha güçlü olduğu ve onun karşısına ittifakı oluşturan hangi partilerin o seçim bölgesinde aday göstermeyeceği üzerine pazarlıklar yürütülür. Adayların seçilme şansı ve partiler arası ideolojik açıdan ortak noktaların varlığı pazarlıkların belirleyici etmenlerindedir. Diğer yandan, partiler eğer ittifak kurarak önemli kazanımlar elde edemeyeceklerine inanıyorlarsa, her iki durumda da ittifak içinde yer almayı tercih etmeyip tek başlarına mücadele etmeyi seçebilirler (Golder, 2006). Dolayısıyla, müzakere süreçleri dayanışmayı öne çıkaran örnekler oluşturabileceği gibi, çatışmaya sebep olan örnekler de yaratabilir. Bu noktada, ittifakların kurulmasını düzenleyen kanunların etkisi önemlidir.

Son olarak, her durumda olmasa da seçim öncesi kurulan ittifaklar seçim sonrası için fikir verir. Seçim kurallarının bazı partiler için avantajlar ve bazı partiler için dezavantajlar sunduğu sistemlerde, dezavantajlı konumda olan partiler bu engelleri aşmak için seçim öncesi ittifak kurabilirler fakat; bu ittifakın seçim sonrasında da devam edeceği kesin değildir. Dolayısıyla, bu ittifaklar partilerin seçimlerde elde edecekleri sonuçları etkileyebilir. Her ne kadar verilen sözler ve yapılan anlaşmalar bağlayıcı olmasa da, seçim ittifakları partilerin kendi siyasi hedeflerini gerçekleştirmelerine aracı olabilir. Seçim öncesi bir siyasi uzlaşmaya varan partiler, ileri dönemlerde gerçekleşecek siyasa üretim süreçlerine dair belirsizliği önemli ölçüde ortadan kaldırır. Bu sebeple, seçim öncesi yapılan ittifaklar seçimin sonuçlarını etkilediği gibi, siyasi temsilin doğasını da etkileyebilir.

2. Farklı Hükümet Sistemlerinde İttifaklar

Son yıllarda seçim ittifakları üzerine yapılan araştırmaların birçoğunda temel eserler olarak kabul gören Golder'ın (2005; 2006) çalışmaları, ittifakların kurulması ile ilgili hükümet sisteminin önemini vurgular. Parlamenter sistemlerde, nisbi temsil sistemi ile bir seçim bölgesinden birden fazla partiden aday mecliste temsil hakkı kazanabildiği için seçim öncesi ittifakların kurulmasını gerektirecek sebepler, başkanlık sistemlerine nispeten daha azdır. Adaylar yine kendi partilerinin çatısı altında seçime katılırlar fakat; ittifak kuran partiler, aynı seçim bölgesinde ittifakın diğer ortakları karşısına aday çıkarmazlar (Resnick, 2014). Diğer bir deyişle, bu rejimlerde partiler hangi seçim bölgelerinde hangi adayları destekleyeceklerini bir araya gelerek belirler. Ayrıca, partiler ortak seçim programları ile hareket etmeyi de seçebilirler (Powell Jr, 2000).

Seçim öncesi ittifaklar daha çok çoğunlukçu ("first-past-the-post" – çizgiyi ilk geçen koltuğu kapar) seçim sistemini kullanan başkanlık sistemlerinde görülmektedir. Kadima'ya (2006) göre; çoğunlukçu sistemler, seçmenin üzerinde özellikle oyunu

boşa harcamama konusunda baskı yaratır ve bu da seçim ittifakı kurulması ihtimalini artırır. Bu motivasyon, siyasi partilere seçim öncesi bir araya gelip bir ortak aday belirleme çabası olarak yansır. Buna ek olarak, Rakner ve Van de Walle (2009) iki türlü başkanlık sistemlerinde gösterdikleri adayın seçilme umudunu ilk turun sonunda yitiren partilerinin ikinci tura kalan adaylar etrafında ittifak kurmaya meyilli olması sebebiyle seçim ittifaklarının iki türlü seçimlerde sık görüldüğünü belirtir.

Başkanlık seçimi öncesinde, bazı partiler aynı aday üzerinde anlaşarak seçim ittifakı yapabilir. Bu adayın seçilmesi durumunda, zaferin doğurduğu gücü ortak paylaşma, bakanlıkların bu partiler arasında bölünüşü ve bazı politik konularda taviz verilmesi gibi sözler verilebilir ya da ittifakı oluşturan partilerin böyle beklentileri olabilir. Latin Amerika'daki 11 ülkeyi yakından inceleyen Kellam'a (2017) göre siyasi partiler başkanlık seçimine yönelik ittifak kurarken bu ittifak sanki seçim sonrası da devam edecekmiş gibi davranır. Fakat çok partili başkanlık sistemleri üzerine yapılan çalışmalar gösteriyor ki; seçim öncesi yapılan ittifaklar 'seçimden sonraki gün' geçerliliğini yitirmektedir ve bağlayıcı olmamaktadır (Mainwaring ve Shugart, 1997b). Bu sebeple başkanlık seçimi öncesi ittifak kuran partilerin seçim sonrasında birlikte çalışmaya devam edeceklerine dair bir öngöründe bulunmak yanıltıcı olacaktır.

Batı Avrupa'da örnekleri sıkça görüldüğü gibi, parlamenter sistemlerde meclis çoğunluğu için gereken temsilci sayısına genellikle tek bir parti ulaşamaz ve neticesinde seçim sonrası hükümetin oluşması için koalisyon kurulması ihtiyacı doğar. Yeni hükümet, göreve başlayabilmek için meclisin yarısından fazlasının güvenoyunu almalıdır. Bu gereklilik de devamlılık arz edecek şekilde mecliste sayısal üstünlüğün elde edilmesinin önemini ortaya koyar. Bu sebeplerden dolayı, parlamenter sistemlerde seçim sonrası ittifakların örnekleri çokça görülür. Diğer yandan, başkanlık sistemlerinde seçim sonrası ittifak kurulması ihtiyacı nispeten azdır çünkü; bu sistemlerde oluşturulan hükümetin göreve başlaması için meclisten güvenoyu alması gibi bir şart çoğunlukla yoktur (Mainwaring ve Shugart, 1997a).

3. Türkiye'de Seçim İttifaklarının Yasal Çerçevesi

16 Mart 2018 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanmasının ardından yürürlüğe giren ve Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun, Siyasi Partiler Kanunu, Milletvekili Seçimi Kanunu ve Mahalli İdareler ile ilgili Kanunda yapılan değişiklikler Türkiye'nin siyasi hayatında önemli dönüşümleri amaçlamıştır. Seçim sisteminin işleyişi, partilerin seçim öncesi ittifak kurma konusunda belirleyici rol oynadığı için Türkiye'nin yeni hükümet sistemine geçeceği ilk seçim öncesinde yapılan değişikliklerin yakından incelenmesi gerekmektedir. 26 kanun maddesinde yapılan düzenlemelerle birlikte siyasi partilerin seçim öncesi ittifak yapabilmeleri mümkün olmuştur. Getirilen düzenlemeyle seçim ittifakları hakkında seçim barajı uygulaması, aday listelerinin oluşturulması ve sandalye dağılımı konularında önemli değişiklikler sağlanmıştır.

3.1. Seçim Barajı Uygulaması

Yapılan önemli değişikliklerden biri, seçim barajı uygulaması üzerinedir. 2839 Nolu Milletvekili Seçimi Kanunu'nun 33. Maddesinde yapılan değişikliğe göre, milletvekili seçimlerinde yüzde onluk barajın hesaplanmasında ittifak yapan siyasi partilerin aldıkları geçerli oyların tamamı esas alınır ve bu siyasi partiler için ayrıca baraj hesaplaması yapılmaz. Dolayısıyla, toplam geçerli oyu yüzde onun üzerinde olan bir ittifakta, ittifakı oluşturan partiler tek başlarına yüzde on barajını geçememeleri durumunda dahi mecliste temsil hakkı kazanmaktadır.

Tablo 2. Türkiye Genel Seçim Sonuçlarının Dağılımı (2002-2018)

Yıl	2002	2007	2011	Haz 2015	Kas 2015	2018
Baraj üstü (%)	53,7	81,8	88,8	95,3	97,5	99,3
Baraj altı (%)	46,3	18,2	11,2	4,7	2,5	0,7

Kaynak: www.tuik.gov.tr, www.ysk.gov.tr

Tablo 2'de açıkça görüldüğü gibi seçim barajını aşmadığı için mecliste temsil edilmeyen oy yüzdesi giderek azalmıştır. 2002 Genel seçimlerinde neredeyse geçerli oyların yarısı baraj altında kaldığı için meclis dışı kalmıştır. Seçim ittifakı düzenlemesinin bir sonucu olarak 24 Haziran 2018 milletvekili genel seçimleri neticesinde geçerli oyların sadece yüzde 0,7'si baraj altında kalmıştır. Bu oran, son yılların en düşük oranıdır. Dolayısıyla, seçim sistemine getirilen değişikliğin baraj altı kaldığı için temsile yansımayan oylar hususunda önemli bir ilerleme kaydedildiği görülmektedir.

3.2. Aday Listesi Oluşturma

İttifak öncesi görüşmelerde siyasi partileri en çok zorlayan konulardan biri de ortak aday listenin oluşturulmasıdır. Özellikle parçalı sosyal yapıya sahip ülkelerde bu durum, partiler için daha zorlayıcı olur. Hangi partilerin adaylarının seçilebilecek sıralarda listede olacağı kritiktir çünkü; ortak aday listesi, bazı adayların seçilememesi durumunda bazı partilerin temsil hakkı edinmemesi riskini taşır. Bir kısım seçmenin hiç temsil edilmemesi anlamına gelir. Partiler arası işbirliği kurulurken dengenin kurulamaması, seçimler sonrasında kurulacak koalisyonun ya da oluşacak meclisin temsilde adaleti sağlayamamasıyla sonuçlanabilir (Ibenskas, 2016). Ayrıca, aday listelerinin oluşturulması sırasında yaşanacak yoğun tartışmalar ittifakın ruhuna zarar veren şekilde olabilir. Dolayısıyla bu durum, siyasi partilerin ittifak içinde yer alıp almama ya da hangi ittifakın içinde yer alacakları konusunda belirleyici rol oynayabilir. Ortak aday listesinin, küçük partiler için bir diğer riski de; bu partinin aday listelerinde seçilebilecek sıralarda yer bulmasının zor olduğunu düşünen partilerinin büyük partilerin saflarına katılmasıdır. Bunun neticesinden, küçük partilerin adım adım büyük partinin içinde eridiği görülmüştür (Kadima, 2006).

2839 Nolu Milletvekili Seçimi Kanunu'nun 12/A Maddesinde yapılan değişiklikle seçim ittifakı kurulurken karşılaşılan bu önemli sorunun aşılması için bir alternatif uygulama yaratılmıştır. Bu değişikliğe göre, ittifak yapan siyasi partilerin, kendi aday listeleri ile seçime girmelerine imkan tanınmıştır. Aynı kanun maddesinde yapılan değişiklikle ayrıca, ittifak yaparak seçime katılma kararı alan siyasi partilere aday listelerinin teslim edilmesi için belirlenen tarihten üç gün öncesine kadar Yüksek Seçim Kuruluna bildirimde bulunmak kaydıyla ittifaktan vazgeçme hakkı da tanınmıştır. İttifakın içinde yer almaktan vazgeçen siyasi partiler seçime yine kendi listeleriyle ittifaktan ayrı olarak girebilmektedir. Böylece, siyasi partiler açısından hak kaybının önüne geçilmiştir.

3.3. Sandalye Dağılımı

2839 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu'nun 29'uncu maddesinde yapılan değişiklikle, siyasi parti ve ittifakların geçerli oylarının sandalye dağılımının nasıl olacağı açıklanmıştır. Oy pusulasında, ittifak içinde yer alan partiler kendi listeleriyle yer aldıkları gibi kendi parti amblemleriyle de yer alırlar. Böylece seçmen, dilerse ittifak içinde yer alan partilerden birini seçer ve bu oy, o partinin hanesine yazılır. Seçmen, oyunun ittifakın ortak oyu olarak sayılmasını dilerse ittifak çerçevesinde ortak bir alanı seçer ve oyu, ittifak ortak oyu olarak kaydedilir. Sandalye dağılımı yapılırken aynı ittifak içerisindeki siyasi partilerin her birinin geçerli oyu; ittifaki oluşturan siyasi partilerin o seçim çevresinde tek başına aldıkları oy sayısına, ittifakın ortak oylarından gelen payın ilave edilmesiyle elde edilir. İttifak yapan her bir partiye ortak oylardan gelen pay; ittifak yapan siyasi partilerin tek başına aldıkları oyun bu partilerin toplam oyuna bölünmesi ile elde edilen katsayının ittifakın ortak oyu ile çarpımı sonucu elde edilir (Madde 29).

İttifakın elde edeceği milletvekili sayısının hesaplanmasında ise, ittifak yapan siyasi partilerin toplam oyu esas alınır. İttifakın elde ettiği toplam milletvekili sayısı, ittifak yapan siyasi partiler arasında her birinin aldığı geçerli oy sayısı esas alınarak bu maddedeki usule göre paylaşılır (Madde 34). Yapılan bu düzenlemeler, seçmenlere iki seçenek sunarak esneklik tanımıştır. Böylece, siyasi partisini desteklemek isteyen ama ittifakla ilgili çekinceleri bulunan seçmenlerin en çok tercih ettikleri partiden başka bir partiye yönelmek zorunda kalmalarının önüne geçilmiştir. Ayrıca, siyasi partilerin de kendi liste ve amblemleriyle seçime girmeleri sağlanmıştır. Eğer ittifaki temsilen tek bir liste oluşturulması zorunluluğu olsaydı; bu listeler oluşturulurken seçilebilecek sıralardan aday gösterilebilmek için küçük partilerin adaylarının büyük partilere geçiş yapmasının ve böylece üyelerini ve kitlelerini kaybeden küçük partilerin çözümlerinin önü açılmış olacaktı. Yapılan düzenlemeyle, ittifakın içinde yer alan küçük partilerin kendi listelerini oluşturabilmeleri sayesinde bu sorun büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.

4. 24 Haziran 2018 Seçimleri Öncesinde Kurulan İttifaklar

24 Haziran 2018 seçimleri öncesinde ittifaklar hakkında yasal düzenlemenin yayınlanmasının hemen ardından siyasi partiler, ittifak kurma amacıyla görüşmelere başlamıştır. Oyunun kurallarını değiştiren ve yeni yapılanma ihtiyaçlarını ortaya çıkaran bu düzenlemeye siyasi partiler çok kısa bir sürede uyum sağladığı görülmüştür. Haziran 2018 milletvekili genel seçimleri öncesinde iki ittifak kurulmuştur: Cumhuriyet İttifakı ve Millet İttifakı.

Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ile Miliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) kurduğu "Cumhuriyet İttifakı" seçim öncesi ittifakların ilk örneği olmuştur. İttifaka, Büyük Birlik Partisi (BBP) de destek vermiştir ("Cumhuriyet İttifakı protokolünde BBP detayı," 2018). Cumhuriyet İttifakı, hem milletvekili genel seçimleri hem de cumhurbaşkanlığı seçimlerini kapsayacak şekilde kurulmuştur. İttifakın protokol metninde, bu ittifakın sadece seçim öncesi için geçerli bir ittifak olmadığı, sürdürülecek tarihi bir birlik olduğu belirtilmiştir. Bu ittifakın temel amacı, Türkiye'ye yönelik iç ve dış kaynaklı hasmane girişimler karşısında, bekayı esas alan ahlakî ve siyasî uzlaşma ortaya koymaktır ("Cumhuriyet İttifakı" Protokolü'nün tam metni," 2018). Seçimlerin ertesinde açıklama yapan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Cumhuriyet İttifakı'nın seçim sonrası mecliste

de devam edeceğini açıklamıştır ("Cumhurbaşkanı Erdoğan: Cumhur İttifakı'nı Meclis'te de devam ettireceğiz," 2018). Böyle bir ittifakın sadece seçim odaklı olmadığı da görülmüştür.

Diğer ittifak olan Millet İttifakı, 5 Mayıs 2018'de Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, İyi Parti (İYİ Parti) Genel Başkanı Meral Aksener, Saadet Partisi (SP) Genel Başkanı Temel Karamollaoglu ve Demokrat Parti (DP) Genel Başkanı Gültekin Uysal'ın Partiler Arası Seçim İşbirliği Bildirisi'ni imzalamalarıyla kurmuştur. Bildiride, ittifakın temel amacının farklı dünya görüşlerine sahip olmalarına rağmen tüm seçmenlerin siyasi tercihlerinin meclise eksiksiz yansması ve temsilde adaletin sağlanması olduğu belirtilmiştir ("Millet ittifakı' resmen kuruldu: Protokolün detayları ortaya çıktı," 2018). Kurulan bu ittifak neticesinde, CHP, İYİ Parti ve SP "Millet İttifakı" çerçevesi altında kendi parti amblemleriyle ve kendi aday listeleriyle seçime girerken, DP adaylarını İYİ Parti listelerinde göstermiştir.

Millet İttifakı, sadece milletvekili genel seçimlerini kapsayan bir ittifaktır. Cumhurbaşkanlığı seçimi için ortak bir aday üzerinde uzlaşmak yerine her parti kendi adayını çıkarmıştır. İttifak ortaklarından sadece DP kendi adayını çıkarmayarak, İYİ Parti'nin cumhurbaşkanı adayı Meral Aksener'i destekleyeceklerini seçimlerden önce açıklamıştır ("Seçim 2018: Muhalefetin kurduğu Millet İttifakı nasıl işleyecek?," 2018). Yukarıda da belirtildiği gibi her seçim öncesi ittifakın seçim sonrasında da devam edeceğine dair bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Buna bir örnek oluşturacak şekilde, Millet İttifakı'nı oluşturan partiler, seçimlerden kısa bir süre sonra ittifakın ömrünün tamamlandığını açıklayarak ittifakı sonlandırmıştır ("Seçim için kurulan Millet İttifakı dağıldı," 2018).

24 Haziran 2018 seçimleri öncesinde mecliste grubu olmasına rağmen seçim ittifakı içinde yer almayan tek parti Halkların Demokratik Partisi (HDP) olmuştur. Mozaffar ve Scarritt'e (2005) göre; partilerin bazı etnik eğilimlere sahip olmaları seçim ittifakı kurmaları önünde bir engel oluşturabilir. Bu tip partiler, diğer partilerle ittifaka girme durumunda seçmenlerinin kendilerinden uzaklaşacağından çekinirler. HDP'nin parti yetkililerince seçim barajını aşma konusunda problem yaşayacağına dair açıklamalara ("Demirtaş elindeki anketi paylaştı: HDP 'baraj sınırı'nda, yüzde 50'yi bulan yok," 2018) rağmen, seçime tek başına girmesini bu çerçevede açıklanabilir. Diğer yandan, HDP Grup Başkanvekili Filiz Kerestecioğlu seçimler öncesinde CHP'nin varlığına rağmen, Millet İttifakını oluşturan diğer partilerin (SP, İYİ Parti ve DP) siyasi mevzilenmesi sebebiyle, bu ittifakı sağ görüşlü olarak nitelmiş ("HDP'den 4'lü ittifak yorumu: CHP'nin sol seçmenine yazık," 2018) ve bu sebeple HDP'nin bu ittifakta yer almasının mümkün olmayacağını belirtmiştir.

Tablo 3. 24 Haziran 2018 Seçimleri Sonucunda Milletvekili Dağılımı

Parti Adı	Milletvekili Sayısı	
AK Parti	295	344
MHP	49	(Cumhur İ.)
CHP	146	189
İYİ Parti	43	(Millet İ.)
HDP	67	

Kaynak: www.ysk.gov.tr

DP, içinde yer aldığı ittifakın aldığı toplam geçerli oy yüzde onun üzerinde olduğu için seçim barajına takılmamıştır fakat; hiçbir ilde milletvekili çıkaracak çoğunluğa ulaşamadığı için meclis dışı kalmıştır. DP Genel Başkanı Gültekin Uysal, İYİ Parti listesinden aday olarak milletvekili seçilmiş ve daha sonra İYİ Parti'den istifa ederek yeniden DP'ye geçmiştir ("Gültekin Uysal İyi Parti'den İstifa Ederek Dp'ye Döndü," 2018). Cumhur İttifakının ortağı Büyük Birlik Partisi'nin (BBP) Genel Başkanı Mustafa Destici, AK Parti listesinden aday olarak milletvekili seçilmiştir ("BBP lideri Destici AK Parti'den aday oldu," 2018).

Tablo 3'te görüldüğü üzere seçimin sonunda, hiçbir siyasi parti tek başına yasa yapmak için gereken basit çoğunluğa ulaşamamıştır. Diğer yandan, ittifaklar bazında baktığımızda Cumhur İttifakı bu çoğunluğu sağlamaktadır. Dolayısıyla, bu ittifakın seçimler sonrasında da devam etmesi için gereken motivasyonlar bulunmaktadır. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi, seçim öncesi kurulan ittifakların seçim sonrasında da devam edeceği konusunda bir bağlayıcılığı yoktur. Ayrıca, bu sistemde güvenoyu alınması gerekmediğinden, diğer bir deyişle, koalisyonlar gibi süreklilik arz etmesi gereken seçim

sonrası ittifakları şart olmadığı için, basit çoğunluk yasaların içeriğine göre farklı partilerin bir uzlaşmaya varmasıyla sağlanabilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Seçim öncesi kurulan ittifaklar, seçim öncesi ve sonrasına uzanan etkileri sebebiyle önem taşımaktadır. İttifaklar, hem partilerin hem seçmenlerin davranışları üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. İttifak kurmanın getireceği avantajlara rağmen, günümüzde birçok sistemde partiler bazı sebeplerle ittifak kurmaya çekinceyle yaklaşmaktadırlar. Türkiye’de yeni hükümet sisteminin uygulamaya geçeceği 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı ve 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimleri öncesinde 16 Mart 2018 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanan “Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun” ile siyasi partilerin seçim öncesi ittifakların kurulması mümkün olmuştur. Bu düzenlemeyle birlikte, dünyadaki diğer seçim sistemlerinde siyasi partilerin ittifaklara çekinceyle yaklaşmalarına sebep olan; seçim barajı uygulaması, aday listesi oluşturma ve sandalye dağılımı gibi konulara esneklik getirilmiştir. Bu çalışma, Türkiye örneğinde seçim öncesi ittifakları yapılan düzenleme ışığında çok yönlü değerlendirmeyi amaçlamıştır.

Türkiye’de yeni uygulamaya geçen çok partili başkanlık sistemi, birçok açıdan siyasi işbirliklerinin, dolayısıyla ittifakların önünü açmıştır. Cumhurbaşkanının çoğunlukçu ve milletvekillerinin nisbi temsil esaslarına göre belirlenmesi sebebiyle aynı anda iki seçimin farklı esaslara göre yapılması hem seçmenler hem de siyasi partiler için ittifakı makul bir tercih haline getirmiştir. 24 Haziran 2018 seçimleri öncesinde kurulan ittifaklar, uygulamaya konan yeni düzenlemelerin seçim sisteminde birçok konuda iyileştirme yaptığı sonucunu ortaya çıkmaktadır.

Seçim barajı uygulamasına dair getirilen yeniliklerle birlikte, seçim barajı sebebiyle mecliste temsile yansımayan oy oranı sadece 0,7 oranındadır. Ayrıca, ittifak içinde yer alan partilerin kendi aday listeleriyle seçime girmeleri sağlandığı için partiler arasında çıkması muhtemel çatışmaların önüne geçilmiştir. Seçmenler açısından da bir takım yenilikler getiren bu sistem ile dileyen seçmenlerin ittifakın geneline dileyen seçmenlerin ise ittifak içinde yer alan tek bir partiye oy vermesi mümkün kılınmıştır. Böylece, seçim sonrası sandalye dağılımı konusunda seçmen tercihlerine paralel bir tablo ortaya çıkmıştır. Bu sebeplerden dolayı, Türkiye’de uygulanan sistem, dünyadaki diğer ülkeler için seçim ittifakları açısından iyi bir örnek oluşturduğu söylenebilir.

Kaynakça

- BBP lideri Destici AK Parti’den aday oldu. (21 Mayıs 2018), <https://www.cnnturk.com/turkiye/bbp-lideri-destici-ak-partiden-aday-oldu>
- Cumhur İttifakı Protokolünde BBP Detayı. (4 Mayıs 2018), <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhur-ittifaki-protokolunde-bbp-detayi-40826256>
- “Cumhur İttifakı” Protokolü’nün Tam Metni. (4 Mayıs 2018), <http://www.milliyet.com.tr/cumhur-ittifaki-protokolu-nun-siyaset-2662293/>
- Cumhurbaşkanı Erdoğan: Cumhur İttifakı’nı Meclis’te de Devam Ettireceğiz. (6 Temmuz 2018), <https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-cumhur-ittifakini-mecliste-de-devam-ettirecegiz,N4WNgo08kkiNhiNsJE442g>
- Demirtaş Elindeki Anketi Paylaştı: HDP ‘Baraj Sınırı’nda, Yüzde 50’yi Bulan Yok. (1 Haziran 2018), http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/987261/Demirtas_elindeki_anketi_paylasti__HDP__baraj_siniri_nda__yuzde_50_yi_bulan_yok.html
- Erkan Baş ve Barış Atay, HDP’den Ayrılarak TİP’e Geçti. (6 Ekim 2018), <https://www.haberler.com/erkan-bas-ve-baris-atay-hdp-den-ayrilarak-tip-e-11306184-haber/>
- Golder, S. N. (2005), "Pre-Electoral Coalitions in Comparative Perspective: A Test of Existing Hypotheses", *Electoral Studies*, 24(4), s.643–663.
- Golder, S. N. (2006), "Pre-Electoral Coalition Formation in Parliamentary Democracies", *British Journal of Political Science*, 36(2), s.193–212.
- Gschwend, T. ve Hooghe, M. (2008), "Should I Stay Or Should I Go? An Experimental Study on Voter Responses to Pre-Electoral Coalitions", *European Journal of Political Research*, 47(5), s.556–577.

- Gültekin Uysal İyi Parti'den İstifa Ederek Dp'ye Döndü. (10 Temmuz 2018), <http://www.milliyet.com.tr/gultekin-uysal-iyi-parti-den-istifa-ankara-yerelhaber-2913140/>
- Haugsgjerd Allern, E. ve Aylott, N. (2009), "Overcoming the Fear of Commitment: Pre-Electoral Coalitions in Norway and Sweden", *Acta Politica*, 44(3), s.259–285.
- HDP'den 4'lü İttifak Yorumu: CHP'nin Sol Seçmenine Yazık. (2 Mayıs 2018), <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201805021033274980-hdp-chp-iyi-parti-sp-dp-ittifaki/>
- Ibenskas, R. (2016), "Understanding Pre-Electoral Coalitions in Central and Eastern Europe", *British Journal of Political Science*, 46(4), s.743–761.
- J. Brian O'Day. (2004), *Joining Forces: A Guide to Forming, Joining and Building Coalitions*, Washington, D.C.: National Democratic Institute.
- Kadima, D. (2006), "The Study of Party Coalitions in Africa", *The Politics of Party Coalitions in Africa*, EISA, South Africa, s.1–14.
- Kellam, M. (2017), "Why Pre-Electoral Coalitions in Presidential Systems?", *British Journal of Political Science*, 47(2), s.391–411.
- Laver, M. J. ve Budge, I. (1992), "Measuring Policy Distances and Modelling Coalition Formation", *Party Policy and Government Coalitions*, Springer, s.15–40.
- Mainwaring, S. ve Shugart, M. S. (1997a), "Juan Linz, Presidentialism, and Democracy: A Critical Appraisal", *Comparative Politics*, 29(4), s.449–471.
- Mainwaring, S. ve Shugart, M. S. (1997b), *Presidentialism and Democracy in Latin America*, Cambridge University Press.
- "Millet İttifakı" Resmen Kuruldu: Protokolün Detayları Ortaya Çıktı. (Mayıs 5, 2018), http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/969564/_Millet_ittifaki__resmen_kuruldu__Protokolun_detaylari_ortay_a_cikti.html
- Mozaffar, S. ve Scarritt, J. R. (2005), "The Puzzle of African Party Systems", *Party Politics*, 11(4), s.399–421.
- Powell Jr, G. B. (2000), *Elections As Instruments of Democracy: Majoritarian and Proportional Visions*, Yale University Press.
- Rakner, L. ve Van de Walle, N. (2009), "Opposition Weakness in Africa", *Journal of Democracy*, 20(3), s.108–121.
- Resnick, D. (2014), "Compromise and Contestation, Understanding The Drivers and Implications of Coalition Behaviour in Africa", *Journal of African Elections*, 13(1), s.43–65.
- Seçim 2018: Muhalefetin Kurduğu Millet İttifakı Nasıl İşleyecek? (Mayıs 7, 2018), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43992766>
- Seçim İçin Kurulan Millet İttifakı Dağıldı. (4 Temmuz, 2018), <http://www.trthaber.com/haber/gundem/secim-icin-kurulan-millet-ittifaki-dagildi-373533.html>
- Strøm, K. ve Müller, W. C. (1999), "The Keys to Togetherness: Coalition Agreements in Parliamentary Democracies", *The Journal of Legislative Studies*, 5(3–4), s.255–282.
- www.resmigazete.gov.tr
- www.tuik.gov.tr
- www.ysk.gov.tr

Sınıf Öğretmenliği Öğrencilerinin Mesleki ve Alan Seçimine Yönelik Motivasyonel Eğilimleri¹

Pre-Service Classroom Teachers' Motivational Orientations Affecting Their Selection of Profession

Sabahattin Deniz², İzzet Görgeç³

Öz

Bu çalışma, Sınıf öğretmenliği öğrencilerinin meslek ve alan seçimlerinde motivasyonel olarak, nelerden etkilendiklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Karma araştırma yöntemi ile hazırlanmış olan araştırmanın çalışma grubunu, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalında öğrenim görmekte olan 132 öğrenci oluşturmuştur. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, kadın öğrenciler üzerinde " içsel ve dışsal meslek seçim nedenlerinin, erkek öğrencilere göre daha çok etkili olduğu söylenebilir. Öğrenciler, öğretmenlik mesleğini yeniden tercih etmeleri durumunda, sınıf öğretmenliği alanını seçeceklerini belirtmektedirler. Öğrenciler ile yapılan görüşmelerde birinci ve dördüncü sınıf öğrencilerinin istek ve beklentilerinde farklılık olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Motivasyon, meslek seçimi, öğretmen yetiştirme, alan seçimi, öğretmen adayı

Abstract

The current study aims to investigate the pre-service classroom teachers' motivational orientations affecting their selection of their field and profession. The study group of the current research employing the mixed model is comprised 132 students attending the Department of Classroom Teacher Education at the Education Faculty of Muğla Sıtkı Koçman University. In light of the findings of the current study, it can be argued that "intrinsic and extrinsic motivational orientations are more effective on the female students' selection of field and profession than on the male students. The students also stated that if they were able to select the profession of teaching, they would again select the classroom teaching. It is seen that the interviews with the students differ in the wishes and expectations of the first and fourth grade students. This may indicate the effect of their intrinsic motivation.

Keywords: Motivation, teaching profession, teacher training, field selection, pre-service teachers

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 18 / 07 / 2018

Accepted: 13 / 06 / 2019

¹ II. Uluslararası Sınırsız Eğitim ve Araştırma Sempozyumunda (26-28.4.2018) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Prof. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, sabahattin.deniz@idu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9595-2917>

³ Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, igorgen@mu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0103-3421>

Giriş

Meslek; toplumdaki sosyal, ekonomik ve teknolojik yapının gerektirdiği işbölümü sonucu ortaya çıkan, bireyin ilgi ve kabiliyetiyle sosyal etkinliklere katılma gereksinimi ve toplumun bireyden sosyal ve ekonomik yaşamda sorumluluk yüklenmesi talebi sonucu ortaya çıkmış olan yaşamsal etkinlik olgusudur (Hacıoğlu ve Alkan,1997: Aktaran; Erden,1998:25). Çocukluk döneminden itibaren çoğumuza “ilerde ne olacaksın?” sorusu sıklıkla sorulmuştur. Bu soruya nadiren hep aynı cevabı vermişizdir. Çeşitli gelişim dönemlerinde “ne olacağımıza” dönük farklı cevaplarımız olmuştur. Meslek seçimi kişisel ve toplumsal boyutu olan önemli bir konudur. Birey bir mesleki görevi yerine getirirken hem kişisel ihtiyaçlarını hem de toplumun ihtiyaçlarını giderir. Örneğin öğretmen olarak görev yapmakla toplumdaki bireylerin eğitim ihtiyaçlarının giderilmesine katkıda bulunurken aynı zamanda meslek sahibi olmanın sağladığı avantaj/fırsatlardan (maaş, sosyal statü vs.) da yararlanarak bireysel ihtiyaçlar giderilebilmektedir. Bireyler meslek tercihini yaparken pek çok faktörün etkisini hissedebilirler. Bu faktörler içsel (birey kaynaklı) ve dışsal olabilir. İçsel faktörlerin meslek seçimindeki etkisi bireyin kendi yetenek ve yeterliliklerini gerçekçi bir gözle algılamasıyla yakından ilişkilidir. Aksi takdirde bilinçsiz bir meslek tercihine doğru yönelebilir. Bu durum mesleki ilerleme, başarı, doyum, verimlilik gibi sonuçların ortaya çıkmasında temel belirleyici olabilmektedir.

Öğretmenlik mesleği toplumlar için en stratejik mesleklerden biri olagelmıştır. Öğretmenlik bireylerin geleceğine dokunan, etki edebilen bir meslektir. Bireysel değişim ve gelişimi sağlamadan toplumsal değişim ve gelişmeye ulaşabilmek oldukça zordur. Bu nedenle öğretmen yetiştirme ülkelerin en temel eğitim sorunlarından biri olmuştur. Günümüzde ülkelerin gücü okullarının etkililiğiyle, okulların niteliği de öğretmenlerinin niteliği ile ilişkilendirilebilir. Milli Eğitim Temel Kanunu'na göre öğretmenlik devletin eğitim, öğretim ve bununla ilgili yönetim görevlerini üzerine alan özel bir ihtisas mesleğidir. Bu mesleğe hazırlanan aday öğretmenlere, milli eğitimin temel amaçlarını gerçekleştirmek için bir öğretmende var olması gereken, bilgi, beceri, tutum ve değerlerin aktarılması hedeflenmektedir (MEB,2017). Öğretmenlik çok eski bir uğraşı alanı olmasına karşın meslek olarak kabul görmesi oldukça yenidir. Günümüzde öğretmenlik mesleği eğitim sektörüyle ilgili olan sosyal, kültürel, ekonomik, bilimsel ve teknolojik boyutlara sahip, akademik çalışma ve mesleki formasyon gerektiren profesyonel statüde uğraşı alanı olarak kabul edilmektedir (Erden, 2007:165). Öğretmenlik ülkelere ve yıllara göre farklılaşan istihdam politikaları olsa da daima tercih edilen meslekler arasında yer almıştır. Özellikle ilkokul çağı nüfusun eğitiminden sorumlu sınıf öğretmenliği okullaşma oranıyla da toplumun büyük çoğunluğunu ilgilendiren ve istihdamı fazla olan branştır. Sınıf öğretmenliğini tercih eden adaylar da mesleki tercihlerinde bu ve benzeri pek çok faktörün etkisi altındadırlar. Öğretmenlik mesleğini tercih nedenlerine ilişkin yapılan çalışmalarda; Özsoy ve diğerleri (2010:916) yaptıkları araştırmada farklı branştaki öğretmen adaylarının %67 sinin “öğretmenliği bilinçli seçtiğini” “toplumsal ilerlemeye ve kalkınmaya katkıda bulunmak için” seçtiğini ifade etmişlerdir. Öğretmen adaylarının %85'i “ailemde birisi öğretmen olduğu için seçim” ifadesine katılmadıklarını belirtmişlerdir. Ekinci (2017:394), yaptığı çalışmada öğretmen adaylarının meslek ve alan seçiminde içsel motivasyon etkenlerinin yüksek düzeyde olduğu, dışsal motivasyon etkenlerinin orta düzeyde etkili olduğu belirtmiştir. Altınkurt, Yılmaz ve Erol (2014:48) yaptıkları çalışmada pedagojik formasyon program öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine ilişkin yüksek motivasyona sahip olduklarını belirtmiştir. Bu sonuçta pedagojik formasyon eğitiminin de katkısı olduğu belirlenmiştir. Ubuz, ve Sarı (2008:117)' ya göre sınıf öğretmenliği 3. sınıf öğretmen adaylarının büyük çoğunluğu, öğretmenlik mesleğini seçme nedenleri olarak “üniversite sınav sonucu”, “aile ve çevre etkisi” gibi dışsal sayılabilecek etkenleri belirtmişlerdir. Ergen (2014:72) sınıf öğretmenliği 4. sınıf öğrencilerine “neden öğretmen olmak istiyor/istemiyor sunuz?” sorusunu yöneltmiş. Öğretmen adayları en önemli neden olarak “öğretmeyi sevme” ve “geleceği inşa etme” olarak belirtmişlerdir. Bu nedenler daha çok içsel nedenler olarak görülebilir.

Özbek (2007:156) yaptığı çalışmada öğretmen adaylarının diğer branşlara göre mesleği seçmelerinde, ekonomik kriterlere daha çok önem verdikleri başka bir ifade ile mesleği seçmede ekonomik kriterleri ön planda tuttıkları sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca aynı araştırmada öğretmenlik mesleğinin tercih edilmesinde, kişisel faktörler (istek-ilgi/çocuk sevgisi/kutsal meslek olarak görme) vb... tüm branşlardaki öğretmen adaylarında sosyal ve ekonomik faktörlerden daha etkili bulunmuştur. Osguthrope ve Sanger'e (2013:183) göre de öğrencilerin hayatlarında fark yaratmak, rol model olmak ve çocuklarla çalışma gibi... Nedenlerin önemi vurgulanmaktadır.

Mevcut sistemde öğretmenlik mesleğini seçme süreci ortaöğretimden sonra girilen Yükseköğretim Kurumları Sınavı ile mümkün olmaktadır. Ortaöğretim kurumlarından (lise) mezun olan öğrenciler Eğitim fakültesi ve diğer alan fakültelerini tercih ederek öğretmen olabileme fırsatına sahip olabilmektedirler. 2017 yılında yapılan öğretmenlik programları başarı sıralaması şartı uygulaması ve öğretmenlik mesleğinin niteliği ile ilgili bazı politikalar sonucunda öğretmenlik programlarının doluluk oranı artmıştır. Bu oranlar devlet üniversitelerinde 2017 yılında %91,38 iken, 2018 yılında %94,72 'ye, vakıf üniversitelerinde 2017 yılında %78,94 iken, 2018 yılında %88,42' ye çıkmıştır (Memurlar.net,2018). OECD'nin PISA 2015 verilerine göre 72 ülkede 15 yaş düzeyindeki öğrencilerin % 10'u gelecekte doktor olmak isterken, ikinci sırada en çok olmak istenen meslek öğretmenlik (%8) olmaktadır. Öğrencilerin %15'i kararsız olduklarını belirtmişlerdir (Hürriyet Gazetesi, 2018).

Meslek seçimini etkileyen pek çok faktör (kişisel, sosyal, ekonomik vb...) öğretmenlik mesleğinin seçimini de etkilemiştir. Ayrıca öğretmenlik mesleği üzerine içsel motivasyon kaynakları dışsal kaynaklardan daha etkilidir (Yazıcı,2009:37). Araştırma bulgularından da görüleceği üzere öğretmenlik mesleğinin seçiminde etkili olan içsel ve dışsal pek çok motivasyonel faktörden söz edilebilir. Ancak motivasyon düzeyinin yüksekliği ile mesleki performans arasındaki ilişki dikkate alındığında öğretmen adaylarının ileride mesleki görevlerini yerine getirirken gösterecekleri başarı açısından motivasyon kaynakları ve düzeyi önem kazanmaktadır. Gerek bireysel gerekse toplumsal sorumluluğu büyük olan öğretmenlik mesleğinin yerine getirilmesi, motivasyon faktöründen bağımsız düşünülemez. Bu amaçla sınıf öğretmenlerinin mesleki ve alan seçimlerinde etkili olan motivasyon kaynakları, araştırma için çıkış noktası olmuştur. Sınıf öğretmenliği öğrencilerinin mesleki ve alan seçiminde etkili olan motivasyon kaynaklarını bazı değişkenleri ele alarak incelemek, bu araştırmanın amacı olmuştur.

1. Alt Amaçlar

- 1.Sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının sosyo-demografik özellikleri nedir?
2. Sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının meslek ve alan seçimine yönelik motivasyonel eğilim puanı ile cinsiyet arasında anlamlı bir fark var mıdır?
3. Sınıf öğretmenliği adaylarının meslek ve alan seçimine yönelik motivasyonel eğilim puanı ile alanı tercih sıralamaları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
4. Sınıf öğretmenliği adaylarının meslek ve alan seçimine yönelik motivasyonel eğilim puanı ile yeniden tercih etme durumu arasında anlamlı bir fark var mıdır?
5. Sınıf öğretmenliği adaylarının meslek ve alan seçimine yönelik motivasyonel eğilim puanı ile sınıf öğretmenliği atamalarından etkilenme arasında anlamlı bir fark var mıdır?
6. Sınıf öğretmenliği adaylarının meslek ve alan seçimine yönelik motivasyonel eğilim puanı ile ailede öğretmen olup/ olmaması arasında anlamlı bir fark var mıdır?
- 7.Sınıf öğretmenliği adaylarının meslek ve alan seçimine yönelik motivasyonel eğilim puanı ile Ailede öğretmen modeli bulunması arasında anlamlı bir fark var mıdır?
8. a) Soru 1: Sınıf öğretmenliği mesleğini neden seçtiniz?
b) Soru 2: Sınıf öğretmenliği mesleğinden beklentileriniz nelerdir?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada karma araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu modelde nicel ve nitel işlem sürecine yer verilmiştir. Creswell (2003)'e göre karma yöntem, araştırmacının bir çalışma veya birbirini izleyen çalışmalar içerisinde nitel ve nicel yöntem, yaklaşım ve kavramların birleştirilmesi olarak ifade edilmektedir.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2017-2018 eğitim öğretim yılında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü Sınıf Öğretmenliği 1. ve 2. sınıf düzeyinde öğrenim gören 132 öğrenci oluşturmuştur. Nitel verilerin elde edilmesinde ise gönüllü olan öğrenciler arasından 1.sınıf (8) ve 4. sınıfta (6) öğrenim gören öğrenciler görüşmeye katılmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak, nicel veriler elde etmek için Mayr (1998, tarafından geliştirilen; Atav ve Altunoğlu, 2013:66) tarafından Türkçeye uyarlanan, "Meslek ve alan seçiminde isteklendirme ölçeği" uygulanmıştır. Ölçeğin orijinali 24 maddeden oluşan beşli likert tipindedir. Uyarlama sonucunda 21 madde ve 4 alt boyut olarak oluşturulmuştur. Birinci boyut olan içsel alan seçim nedenleri (3 madde), ikinci boyut olan dışsal alan seçim nedenleri (5 madde), üçüncü boyut olan içsel meslek seçim nedenleri (8 madde), dördüncü boyut olan dışsal meslek seçim nedenleri(4 madde) olarak belirlenmiştir. Ölçekte (3) madde atılmıştır. Ölçekteki maddelerin değerlendirilmesinde her bir madde için; "çok önemli" derecesine 5 puan, "önemli" derecesine 4 puan, "kararsızım" derecesine 3 puan, "önemli değil" derecesine 2 puan ve "Hiç önemli değil" derecesine 1 puan verilerek aritmetik ortalama değeri hesaplanmıştır. Ölçekteki sınıf öğretmenliği 1. ve 2. sınıf öğretmen adaylarının mesleki ve alan seçimine yönelik motivasyonel eğilimlerine ait maddelerin aritmetik ortalama

değerleri; 1,00 den 1,79'a kadar, "zayıf"; 1,80 den 2,59'a kadar, "kısmen yeterli"; 2,60 dan 3,39'a kadar, "yeterli"; 3,40 dan 4,19'a kadar, "iyi"; 4,20 den 5,00'e kadar, "mükemmel" olarak belirlenmiştir. Araştırmanın nitel boyutunda ise öğretmen adayları ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır ve açık uçlu soru sorulmuştur. Elde edilen bilgiler analiz edilmiştir. Araştırmamızda ölçeğin tümü için elde edilen Cronbach Alfa katsayısı ($\alpha = 0.71$) olarak bulunmuştur. Alt boyutlar da ise içsel alan seçim nedenleri ($\alpha = 0.60$), dışsal alan seçim nedenleri, ($\alpha = 0.67$) içsel meslek seçim nedenleri ($\alpha = 0.65$) ve dışsal meslek seçim nedenleri ($\alpha = 0.65$) olarak hesaplanmıştır. Ayrıca nitel bilgileri elde etmek için araştırmacılar tarafından geliştirilen açık uçlu sorular kullanılmıştır. Bununla birlikte öğretmen adayları ile yapılan görüşmelerde yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırma sorularının hazırlanmasında ilgili alanyazın taranmıştır. Sınıf öğretmenliği programı öğrencileri ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. 4 adet araştırma sorusu oluşturulmuştur. Amaçlı örnekleme yönteminden yararlanılarak, 30 kişilik sınıf öğretmenliği öğrenci grubuna uygulanmıştır. Öğrencilerin sorulara verdikleri cevaplar analiz edilerek, sorular tekrar düzeltilmiştir. Araştırmacıların, kendi rolünü araştırma süresince iyi bir şekilde yönetebilmeleri için, iyi belirlenmiş araştırma soru biçimine (2 madde olarak) dönüştürülmüştür (Seggie ve Bayyurt,2015.29).

2.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde istatistiksel yöntemler (frekans (f), yüzde (%), aritmetik ortalama (x), standart sapma (ss, t-testi, F-testi ve MWU testi) uygulanmıştır. Nitel verilerin analiz edilmesinde görüşmeye katılan öğrencilerin anket sorularına verdikleri cevap kâğıtları, 1. ve 4. sınıf düzeyinde numaralandırılarak her bir öğrenci için, cevap ifadeleri kayıt altına alınmıştır. Ayrıca, her bir öğrenci için içerik analizi tekniğiyle temalara ayrıştırılıp, sınıf ve cinsiyete göre kodlanmıştır. İçerik analizi tekniği ile veri grubundan, içeriğe yönelik tekrarlanabilir ve geçerli sonuçlar elde edilmesi sağlanmıştır (Krippendorff, 1980: 25).

3. Bulgular ve Yorum

Araştırmanın bu bölümünde, her bir bağımsız değişkene göre elde edilen bulgular ele alınıp analiz edilmiştir.

3.1. Sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının sosyo-demografik özellikleri nedir?

Sınıf öğretmenliği 1. ve 2. sınıf öğrencilerinin sosyo-demografik özelliklerinden cinsiyet, alan tercih sıralaması, yeniden tercih etme durumu, sınıf öğretmenliğine atanma koşullarından etkilenme, ailede öğretmen olup/olmaması, ailede öğretmen modelinin olması durumuna ilişkin bulgular. Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Sınıf Öğretmenliği Adaylarının Meslek ve Alan Seçimine Yönelik Motivasyonel Eğilimlerinin Sosyo-Demografik Özelliklerine İlişkin Frekans ve Yüzdeler Dağılımları

Değişkenler	Seçenekler	f	%
Cinsiyet	Kadın	84	63,6
	Erkek	48	36,4
Sınıf öğretmenliği seçimindeki tercih sıralaması	İlk sırada	54	40,9
	İkinci sırada	33	25,0
	Üçüncü sırada	18	13,6
	Daha sonra	27	20,5
Yeni tercih yapsaydınız, hangi alanı tercih ederdiniz	Yine Sınıf öğretmenliği	91	68,9
	Diğer alanlar	41	31,1
Öğretmen aile üyeniz var mı?	Evet	59	44,7
	Hayır	73	53,3
Öğretmen modeli kim?	Annem	1	1,7
	Babam	6	10,2
	Kardeşim	18	30,5
	Diğer	35	57,6
Sınıf öğretmenliği atamalarının fazla olması seçiminizi etkiledi mi?	Evet	107	81,8
	Hayır	24	18,2

Tablo 1 incelendiğinde, cinsiyet açısından araştırmaya katılan sınıf öğretmenliği öğrencilerinin , %63,6' sını kadın, %36,4'ünün erkek olduğu; öğrencilerin %40,9'u birinci tercihte, %25,0 i ikinci tercihte, %13,6'sını üçüncü tercihte ve

%20,5'i dördüncü ve daha sonraki tercihlerde sınıf öğretmenliğini tercih ettiği; eğer yeniden tercih etme koşulu olmuş olsaydı %68,9'unun yine sınıf öğretmenliğini tercih edeceklerini, %41,1'inin başka alanı tercih edecekleri; 44,7'sinin ailesinde öğretmen olduğunu ve %53,3'ünde olmadığını; ailesinde öğretmen olanların %42,4'ünün anne, baba ve kardeşinin öğretmen olduğunu ve % 57,6' sının olmadığını ve %81,1'inin sınıf öğretmenliği atamalarının fazla olması ile etkilendiklerini, % 18,2'sinin bunların dışında nedenlerle öğretmenliği tercih ettikleri saptanmıştır.

3.2. Sınıf öğretmenliği adaylarının meslek ve alan seçimine yönelik motivasyonel eğilim puanı ile cinsiyet arasında anlamlı bir fark var mıdır?

Meslek ve alan seçimine yönelik motivasyonel eğilimlerinin cinsiyete göre ortalamaları Tablo 2'de verilmiştir

Tablo 2. Sınıf Öğretmenliği Adaylarının Meslek Ve Alan Seçimine Yönelik Motivasyonel Eğilimleri Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre T Testi Sonuçları

Boyutlar	Cinsiyet	N	\bar{X}	SS	Sd	Levene Testi		t Testi	
						F	p	t	p
İçsel alan seçim nedenleri	Kadın	84	4,043	0,705	130	0,177	0,674	1,389	0,167
	Erkek	48	3,868	0,686					
Dışsal alan seçim nedenleri	Kadın	84	3,158	0,801	130	0,893	0,347	-0,976	0,331
	Erkek	48	3,020	0,743					
İçsel meslek seçim nedenleri	Kadın	84	4,273	0,644	130	0,280	0,598	3,451	0,001
	Erkek	48	3,856	0,707					
Dışsal meslek seçim nedenleri	Kadın	84	3,854	0,805	130	0,675	0,413	3,391	0,001
	Erkek	48	3,343	0,876					

p<0.05

Tablo 2 incelendiğinde, sınıf öğretmenliği öğrencilerinin içsel meslek seçim nedenleri ve dışsal meslek seçim nedenleri alt boyutlarında kadın öğrencilerin lehine, erkek öğrencilere göre daha anlamlı bir fark bulunmuştur. Kadın ve erkek sınıf öğretmenliği adaylarının, içsel alan seçim nedenleri ve dışsal alan seçim nedenleri alt boyutunda bir fark bulunmamıştır.

3.3. Sınıf öğretmenliği adaylarının meslek ve alan seçimine yönelik motivasyonel eğilim puanı ile alanı tercih sıralamaları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

Meslek ve alan seçimine yönelik motivasyonel eğilimlerinin alan tercih sıralamalarına göre ortalamaları Tablo 3'te verilmiştir

Tablo 3. Sınıf Öğretmenliği Adaylarının Meslek ve Alan Seçimine Yönelik Motivasyonel Eğilimleri Puanlarının Alan Tercih Sıralama Değişkenine Göre Tek Yönlü Varyans Sonuçları

Boyutlar	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
İçsel alan seçim nedenleri	Gruplarası	3,012	3	1,004	2,094	0,104
	Gruplariçi	61,379	128	0,480		
	Toplam	64,391	131			
Dışsal alan seçim nedenleri	Gruplarası	1,098	3	0,366	0,595	0,619
	Gruplariçi	78,735	128	0,615		
	Toplam	79,832	131			
İçsel meslek seçim nedenleri	Gruplarası	1,525	3	0,508	1,054	0,371
	Gruplariçi	61,770	128	0,483		
	Toplam	63,296	131			
Dışsal meslek seçim nedenleri	Gruplarası	1,871	3	0,624	0,831	0,479
	Gruplariçi	96,066	128	0,751		
	Toplam	97,937	131			

p<0.05

Tablo 3 incelendiğinde, 1. sınıf ve 2. sınıf öğretmenliği öğrencilerinin, sınıf öğretmenliği alanını tercih etmelerindeki sıralama değişkenine göre içsel alan seçim nedenleri, dışsal alan seçim nedenleri, içsel meslek seçim nedenleri ve dışsal meslek seçim nedenleri alt boyutlarında anlamlı bir fark görülmemektedir.

3.4. Sınıf öğretmenliği adaylarının meslek ve alan seçimine yönelik motivasyonel eğilim puanı ile yeniden tercih etme durumu arasında anlamlı bir fark var mıdır?

Meslek ve alan seçimine yönelik motivasyonel eğilimlerinin yeniden tercih etme durumuna göre ortalamaları Tablo 4'te verilmiştir

Tablo 4. Sınıf Öğretmenliği Adaylarının Meslek ve Alan Seçimine Yönelik Motivasyonel Eğilim Puanlarının Yeniden Tercih Etme Durumu Değişkenine Göre T Testi Sonuçları

Boyutlar	Yeni tercih alanı	N	\bar{X}	SS	Sd	Levene Testi		t Testi	
						F	p	t	p
Dışsal alan seçim nedenleri	Sınıf öğrt.	91	3,126	0,832	130	4,842	0,030	0,389	0,698
	Diğer alanlar	41	3,069	0,659					
İçsel alan seçim nedenleri	Sınıf öğrt.	91	4,106	0,614	130	1,918	0,168	3,193	0,002
	Diğer alanlar	41	3,699	0,802					
İçsel meslek seçim nedenleri	Sınıf öğrt.	91	4,292	0,474	130	14,888	0,000	4,493	0,000
	Diğer alanlar	41	3,928	0,707					
Dışsal meslek seçim nedenleri	Sınıf öğrt.	91	3,648	0,894	130	1,569	0,213	-0,393	0,691
	Diğer alanlar	41	3,713	0,803					

p<0.05

Tablo 4 incelendiğinde, sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının yeniden tercih etme imkânı olduğunda, sınıf öğretmenliği lehine içsel alan seçim nedenleri ($\bar{X} = 4,10$) ve içsel meslek seçimleri nedenleri ($\bar{X} = 4,29$) başka alanlara göre anlamlı bir fark göstermektedir. Dışsal meslek seçim nedenleri ve dışsal alan seçim nedenlerinin yeniden tercih etme imkanları ile arasında bir fark görülmemektedir.

3.5. Sınıf öğretmenliği adaylarının meslek ve alan seçimine yönelik motivasyonel eğilim puanı ile sınıf öğretmenliği atamalarından etkilenme arasında anlamlı bir fark var mıdır?

Meslek ve alan seçimine yönelik motivasyonel eğilimlerinin sınıf öğretmenliği atamalarından etkilenmelerine göre ortalamaları tablo 5'te verilmiştir

Tablo 5. Sınıf Öğretmenliği Adaylarının Meslek ve Alan Seçimine Yönelik Motivasyonel Eğilim Puanlarının Sınıf Öğretmenliği Atamalarından Etkilenme Değişkenine Göre T Testi Sonuçları

Boyutlar	Öğretmen atamalarından etkilenme	N	\bar{X}	SS	Sd	Levene Testi		t Testi	
						F	p	t	p
İçsel alan seçim nedenleri	Evet	108	3,959	0,717	130	0,343	0,559	-0,691	0,491
	Hayır	24	4,069	0,629					
Dışsal alan seçim nedenleri	Evet	108	3,182	0,742	130	1,332	0,251	-2,334	0,021
	Hayır	24	2,777	0,875					
İçsel meslek seçim nedenleri	Evet	108	4,113	0,711	130	0,034	0,854	0,305	0,761
	Hayır	24	4,161	0,627					
	Evet	108	3,754	0,834	130	0,037	0,848	2,473	0,015

Dışsal meslek seçim nedenleri	Hayır	24	3,281	0,909
p<0.05				

Tablo 5 incelendiğinde, sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının sınıf öğretmenliği branşındaki alımların etkisi değişkenine göre, dışsal alan seçim nedenlerinden ($\bar{X} = 3,18$) ve dışsal alan meslek seçim nedenlerinden ($\bar{X} = 3,75$) etkilendikleri yönünde anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur. İçsel alan seçim nedenleri ve içsel meslek seçim nedenleri alt boyutunda sınıf öğretmenliği branşında atama yönünde göre anlamlı bir fark görülmemektedir.

3.6. Sınıf öğretmenliği adaylarının meslek ve alan seçimine yönelik motivasyonel eğilim puanı ile ailede öğretmen olup/ olmaması arasında anlamlı bir fark var mıdır?

Meslek ve alan seçimine yönelik motivasyonel eğilimlerinin ailede öğretmen olup/olmamasına göre ortalamaları Tablo 6'da verilmiştir

Tablo 6. Sınıf Öğretmenliği Adaylarının Meslek ve Alan Seçimine Yönelik Motivasyonel Eğilim Puanlarının Ailede Öğretmen Olup/Olmaması Değişkenine Göre T Testi Sonuçları

Boyutlar	Ailede model öğretmen olup/olmaması	N	\bar{X}	SS	Sd	Levene Testi		t Testi	
						F	p	t	p
İçsel alan seçim nedenleri	Var	59	4,045	0,635	130	3,694	0,057	0,963	0,337
	Yok	73	3,926	0,749					
Dışsal alan seçim nedenleri	Var	59	3,141	0,729	130	0,908	0,342	0,431	0,667
	Yok	73	3,082	0,823					
İçsel meslek seçim nedenleri	Var	59	4,211	0,594	130	0,090	0,764	1,337	0,184
	Yok	73	4,049	0,763					
Dışsal meslek seçim nedenleri	Var	59	3,686	0,820	130	1,670	0,199	0,2132	0,121
	Yok	73	3,654	0,903					

p > 0.05

Tablo 6 incelendiğinde, sınıf öğretmenliği öğrencilerinin ailelerinde öğretmen olup olmaması değişkenine göre içsel alan seçim nedenleri, dışsal alan seçim nedenleri, içsel meslek seçim nedenleri ve dışsal meslek seçim nedenleri alt boyutlarında anlamlı bir fark görülmemektedir.

3.7. Sınıf öğretmenliği adaylarının meslek ve alan seçimine yönelik motivasyonel eğilim puanı ile Ailede öğretmen modeli bulunması arasında anlamlı bir fark var mıdır?

Meslek ve alan seçimine yönelik motivasyonel eğilimlerinin ailede öğretmen modeli olması durumuna göre ortalamaları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Sınıf Öğretmenliği Adaylarının Meslek ve Alan Seçimine Yönelik Motivasyonel Eğilim Puanlarının Ailede Öğretmen Modeli Bulunması Durumuna Göre Tek Yönlü Varyans Sonuçları

Boyutlar	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
İçsel alan seçim nedenleri	Gruplararası	0,758	3	0,253	0,624	0,603
	Grupları içi	22,685	56	0,405		
	Toplam	23,443	59			
Dışsal alan seçim nedenleri	Gruplararası	0,740	3	0,247	0,461	0,710
	Grupları içi	29,943	56	0,535		
	Toplam	30,683	59			

İçsel meslek seçim nedenleri	Gruplararası	2,332	3	0,777	2,328	0,084
	Gruplarıçi	18,694	56	0,334		
	Toplam	21,026	59			
Dışsal meslek seçim nedenleri	Gruplararası	1,982	3	0,661	0,916	0,439
	Gruplarıçi	40,376	56	0,721		
	Toplam	42,352	59			

p >0.05

Tablo 7 incelendiğinde, ailesinde öğretmen modeli olma (anne, baba, kardeş, diğer akrabalar) değişkenine göre içsel alan seçim nedenleri, dışsal alan seçim nedenleri, içsel meslek seçim nedenleri ve dışsal meslek seçim nedenleri alt boyutlarında anlamlı bir fark görülmemektedir.

3.8. Nitel Araştırma Bulguları

3.8.1. Sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının meslek ve alan seçimine yönelik motivasyonel eğilimleri ile ilgili görüşlerini yansıtan açık uçlu sorulara (Soru 1: Sınıf öğretmenliği mesleğini neden seçtiniz? Soru 2: Sınıf öğretmenliği mesleğinden beklentileriniz nelerdir?) verilen cevaplar aşağıda belirtilmiştir.

Araştırmanın bu bölümünde, araştırmada özel alan(sınıf öğretmenliği) ve mesleğin hizmet öncesi eğitim aşamasına ilk giriş yılı olan 1. sınıf ile bu aşamayı tamamlamak üzere olan 4. sınıf öğrencilerinin, öğretmenlik mesleğini ve alan tercihlerini etkileyen faktörleri daha ayrıntılı olarak ortaya çıkarabilmek için açık uçlu sorular sorulmuş ve görüşmeler yapılmıştır. Verilen cevapların içerikleri analiz edilerek gruplandırılmıştır. Öğrencilerin görüşleri incelendiğinde, birinci sınıf öğrencilerinin, meslek olarak öğretmenliği seçmelerinde “öğretmenlerinden etkilenme” ve “insan yetiştirme sürecinde etkin bir rol oynama isteği” gibi daha iddialı ve ideal faktörlerin etkisi altında oldukları görülürken, 4. sınıfa gelen öğrenciler ise “sosyal statü, ekonomik getiri, mesleğin çalışma ve tatil imkânı gibi faktörlerin etkisinde oldukları” gözlenmiştir. Aşağıda bu duruma ilişkin sorulara verilen cevaplara örnekler verilmiştir.

Ö1: “Aslında PDR okumak istiyordum. Ama puanım yetmedi. Aldığım puana yakın sınıf öğretmenliği vardı. Ailemin desteği ile karar verip, seçtim” (1. Sınıf öğrencisi- Erkek).

Ö2: “Öğretmenlik mesleğini bana yakışan ve benim yapabileceğim bir meslek olduğunu düşünerek seçtim”(1. Sınıf öğrencisi- Erkek).

Ö3: “Vatana, millete iyi bir nesil yetiştirmek” (1. Sınıf-Erkek).

Ö4: “İlkokul öğretmenimi çok sevdim, o benim kahramanımdı” (1. Sınıf-Kadın).

Ö5: Sevdiğim bir meslek olduğu için sınıf öğretmenliğini seçerek karar verdim. Zaten çocukluğumdan beri istiyordum. Bana öğretmenlik mesleği her zaman heyecan duymamı sağlamıştır (1. Sınıf öğrencisi-Kadın).

Ö6: Çok güzel bir meslek olduğu için seçtim. Özellikle sınıf öğretmenliğini tercih ettim. Çünkü zevkle yapabileceğim bir alan olması da beni mutlu ediyor. Özellikle çocukları çok seviyorum. Eğer sınıf öğretmenliğine puan yetmeseydi bir yıl sonra tekrar deneyecektim (1. Sınıf öğrencisi-Kadın).

Ö7: Öğretmenlik mesleğini yürekte sevecek öğretmenlere ihtiyaç olduğunu düşündüğüm için seçtim. Bende çok seviyorum. Ama şimdi mezun olacağım. Bilmiyorum KPSS’yi kazanabilecek miyim? Çok çalışıyorum(4. Sınıf öğrencisi-Erkek).

Ö8: Öğretmenlik bir kadın için ideal bir meslek. Çalışma saatleri uygun, tatilleri oldukça iyi. Sınıf öğretmenliği de bana çok uygun bir alan. Eğitim sevdiğim bir alan(4. Sınıf öğrencisi-Kadın).

Ö9: Öğretmenlik mesleğini hem çocukları sevdiğim için hem de iş hayatı düzen içinde olduğu için seçtim. Hem de kendim istediğim için seçtim (4. Sınıf öğrencisi-Kadın).

Ö10: Çocukluktan beri istediğim meslek öğretmenlik idi. Bu nedenle seçtim. Ayrıca, benim için saygınlığı olan bir meslek (4. Sınıf öğrencisi-Erkek).

Sonuç ve Değerlendirme

Araştırmada 1. ve 2. sınıfta öğrenim görmekte olan, sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ve öğrenim gördükleri alana yönelik motivasyonlarının bazı değişkenlerden etkilendiğini göstermektedir. Öğretmen adaylarının içsel ve dışsal meslek ve seçim nedenleri, onların tercihlerinde etkili olmaktadır.

Kadın öğretmen adaylarının içsel ve dışsal meslek seçim motivasyonlarının erkeklere göre daha önemli olduğu söylenebilir. Kadın öğretmen adaylarının eğitime ilgi ve pedagojik yönlerinin daha çok öne çıkması, uygun çalışma

saatlerine sahip olması, çocuklarla ilgili deneyimleri ve onlarla mutlu olma düşünceleri etkili olmuş olabilir. Öğretmen adayları üzerinde yapılan bazı çalışmalarda içsel alan seçim nedenlerinin cinsiyete göre fark gösterdiği ve bu farkın kadın öğretmen adaylar lehine olduğu vurgulanmaktadır (Bruinsma ve Jansen, 2010:197; Ekinci, 2017:399). Öğretmen adaylarının yeniden meslek seçmeleri durumunda yine sınıf öğretmenliğini tercih etmelerine yönelik motivasyonlarının yüksek olduğu söylenebilir. Bu durum sınıf öğretmenliği alanındaki öğrenim konularına olan ilgiden ve bu alan ait yeteneklere sahip olduklarından kaynaklanabilir. Göçer Şahin ve Gelbal'in (2016:443) öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğini seçme nedenlerinin ölçeklenmesine yönelik çalışmalarında sınıf öğretmenliğini tercih eden "öğrencilerin çalışma koşullarının rahat olmasının" önemi vurgulanmaktadır. Çermik ve diğerlerinin (2010:208) yaptıkları çalışmada erkek öğrencilerin sınıf öğretmenliğini yeniden tercih etme eğilimlerinin yüksek olduğu bulunmuştur. Bu bağlamda, ülkemizdeki Sosyo- politik etkenlerin rolünün etkili olabileceği düşüncesi ile ilişkilendirilebilir.

Dışsal alan seçim motivasyonlarının bir farklılık göstermediği görülmektedir. Bu durum "sınıf öğretmenliği programındaki verilen eğitim – öğretimin pek zor olmayacağını" düşünmelerinden ve öğrenim gördükleri yerin geçmiş yaşantılarına yakın olması ile ilişkilendirilebilir. Sınıf öğretmenliğine yönelik içsel meslek seçim motivasyonlarının öne çıkması, "bazı şeyleri kendi öğretmenlerinden daha iyi yapma" isteklerinin etkisi ile açıklanabilir. Dışsal meslek seçim motivasyonlarının yeniden tercihte etkili olmaması ise oturdukları/yaşadıkları yere uzak ortamlarda göreve başlayacak olmalarından ve uzun bir süre yasal koşullar nedeniyle istedikleri bir yaşam ve çalışma mekânına geçiş yapamayacakları düşüncesinden kaynaklanabilir.

Sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının dışsal alan seçim motivasyonlarının ve dışsal meslek seçim motivasyonlarının, Milli Eğitim Bakanlığının sınıf öğretmenliği branşına atamalarda daha fazla kontenjan vermesinin ve her öğretmen alımı döneminde sınıf öğretmenliğine yer vermesinin etkili olduğu söylenebilir. Özellikle sınıf öğretmenliği alanının, zor olmayan bir eğitim sürecine sahip olduğu düşüncesi ve uygun çalışma saatlerine sahip olması da belirtilebilir. İçsel alan seçim motivasyonlarının ve içsel meslek seçim motivasyonlarının sınıf öğretmenliğine yönelik atamalarda anlamlı bir fark oluşturmaması, fakülte bittikten sonra öğretmen olarak atanmasalar bile alanda öğrenilen konulardan yararlanmanın getireceği katkı ile de ilişkilendirilebilir. Ayrıca çocuklarla ilgilenirken edinilen deneyimlerin yeterli olacağı düşüncesi de etkili olmuş olabilir.

Öğretmen adaylarının ailelerinde öğretmen olmamasına rağmen öğretmenliği seçmeleri, kendilerinin bu tür bir meslekte daha başarılı olacaklarına inanmaları, mutlu olacaklarını düşünmeleri ile açıklanabilir. Ayrıca öğrencilerin mesleki gelişimlerinin desteklenmesi ve uygun mesleki kararlar verebilmelerini, sağlayıcı etkinliklerde etkilemiş olabilir (Hamamcı, 2011:364). Öğretmenliği isteyerek seçen öğretmen adaylarının tercihlerini etkileyen nedenlerden birisi olarak öğretmenlerini, rol model olarak almaları anlaşılmaktadır (Montecinos ve Nielsen, 1997:47).

Öğretmen adaylarının sınıf öğretmenliğini seçerken kaçınıcı tercih olarak seçtiklerinin mesleki ve alan seçimi motivasyonlarını etkilemediği anlaşılmaktadır. Bu durum öğretmen adaylarının çoğunlukla sınıf öğretmenliği alanını, tercihlerinde kullanmış olmaları ile açıklanabilir. Öğretmenlik mesleğini tercih ederken içsel nedenlerin öne çıktığını ve ilk sıraları aldığı görülmektedir (Manuel ve Hughes'in, 2006:20). Mesleğin seçilmesine yönelik nedenler, sıra ve önem, ülkeler arasında farklılık göstermektedir (Atav ve Altınoğlu, 2013:59).

Çocuklarla ilgilenirken edinilen olumlu deneyimler ve öğretmenlik mesleğinin çok yönlü oluşu, içsel meslek seçim nedenleri olarak yorumlanabilir. Öğretmen adaylarının öğretmenlik alanında yetenekli olduklarına inanmaları ve öğretmen olmaya karşı istekli olmalarının da etkili olduğu söylenebilir (Eren ve Tezel, 2010:1416). Öğrencilerin, mesleği ve sınıf öğretmenliği alanını seçme yönündeki karar almalarını etkileyen, bir eğitim kademesi döneminin olmaması ilginç görünmektedir. Çünkü bir mesleğin tercih edilmesini etkileyen en önemli nedenlerden birisi küçük yaşlarda herhangi bir meslekle ilgili deneyimler kazanarak, eğitim kademesinin ilerleyen adımlarında mesleki kararlılık göstermesidir. Oysa sınıf öğretmenliği öğrencileri ile yapılan görüşmelerde bazı öğrencilerin mesleki ve alan kararlılığını, özellikle sınıf öğretmenliği alanını çocukluktan beri düşündüklerini vurgulamaları, öğrencilerin farklı değişkenlerden (sosyo-ekonomik –kültürel) etkilenmesi ile açıklanabilir. Başka bir faktör de mesleki danışmanlık yönünden, istenilen düzeyde yararlanamadıkları ile ilişkilendirilebilir. Mesleki ve alan tercihinin ilişkili olan faktörler birinci sınıflarda daha idealist temelde iken, eğitim sürecinin son sınıfında daha gerçekçi faktörlere dönüşmektedir. Özellikle mesleğin iş güvencesi ve çalışma şartlarının elverişliliği, meslek ve alan tercihindeki etkisi süreklilik göstermektedir. Mesleki gelişimin yaşam boyu devam eden fiziksel, bilişsel ve duygusal bir süreç olduğu bağlamında ele alındığında sınıf öğretmenliği öğrencilerinin elde ettikleri teorik ve uygulamalı deneyimlerin kazanımları daha çok önem kazanacaktır. Sınıf öğretmenliği öğrencilerinin meslek ve alan ile ilgili beklentilerinin genel olarak olumlu yönde olduğu anlaşılmaktadır. Bursal ve Buldur (2016:368) öğretmen adaylarının mesleki tercih nedenlerini belirlemelerinin önemli olduğunu ve mesleğe yönelik içsel nedenlerin olumlu gelecek beklentisi yarattığını vurgulamaktadırlar.

Sonuç olarak öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğini ve sınıf öğretmenliğini, bir meslek olarak düşündükleri ve birçok nedenden etkilenecek tercihte buldukları anlaşılmaktadır. Öğretmen yetiştiren kurumlarda, öğretmenlik mesleği genel yeterlikleri ve özel alan yeterlikleri, istedik ölçütlerde, öğrencilere hizmet öncesinde sunulması önem kazanmaktadır.

Öğretmen adaylarının sadece akademik başarıları değil, kişisel özellikleri de öğretmenlik mesleğindeki performanslarını önemli ölçüde etkilemektedir (MEB,2017). Ülkeler arasında öğretmenlik mesleği seçimini etkileyen motivasyonel ve algısal farklılıkların olduğu anlaşılmaktadır (Watt ve diğerleri,2012:971). Sınıf öğretmenliği 1. ve 2. sınıf öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ve sınıf öğretmenliği alanına yönelik seçimlerinde motivasyonel nedenlerin önemli olduğu söylenebilir.

Öneriler

Araştırmada meslek ve alan seçiminde içsel nedenlerin etkisine yönelik bulgular dikkate alındığında, öğretmen adaylarının daha çok içsel motivasyonları üzerinde etki yaratacağı düşünülen şu önerilerde bulunulabilir;

1- Lise öğrencilerine meslek ve alan seçimine yönelik rehberlik hizmetleri, okullarda etkili bir şekilde sunulmalıdır.

2-Sınıf öğretmenliği programı öğrencilerinin, üniversitedeki öğretim yaşamlarında kendi alanlarını tercih etmelerini destekleyici ve geliştirici, eğitim-öğretim ile ilgili sosyal sorumluluk projelerine katılımları sağlanmalıdır.

3-Eğitim fakültelerinde sınıf öğretmenliği alanındaki öğrencilerin çok yönlü yetişmelerini sağlayıcı ekstra program etkinliklerine yer verilmelidir.

Dışsal alan ve meslek seçim nedenlerine ilişkin bulgular dikkate alındığında ise şu önerilerde bulunulabilir;

4- Öğretmen atamalarında sınıf öğretmenliği kontenjan sayıları daha da artırılmalıdır.

5- Yükseköğretim kurumları sınavına giren öğrencilerden, Eğitim fakültelerini öncelikle tercih edenleri, özendirici burs/yurt gibi... Olanaklar çoğaltılmalıdır.

6- Yeni yapılacak araştırmalarda özellikle erkek öğretmen adaylarının içsel ve dışsal meslek seçim motivasyonlarının, kadın öğretmen adaylarına göre düşük düzeyde çıkmasının nedenleri nitel çalışmalarla araştırılmalıdır.

Kaynakça

- Altınkurt, Y. Yılmaz, K. ve Erol, E. (2014). " Pedagojik Formasyon Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Motivasyonları". *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), s.48-62.
- Atav, E. ve Altunoğlu, B. D. (2013). "Meslek Ve Alan Seçiminde Motivasyon Ölçeğinin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(2), s.58-70.
- Bruinsma, M. and Jansen E.P.W.A. (2010). "Is The Motivation To Become A Teacher Related To Pre-Service Teachers' Intentions To Remain In The Profession?". *European Journal Of Teacher Education*, 33(2), s.185–200.
- Bursal, M. ve Buldur, S. (2016). "İlköğretim Öğretmen Adaylarının Meslek Tercih Nedenleri Ve Geleceklerine Yönelik Beklentileri: Karşılaştırmalı Bir Analiz". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(2), s.351-376.
- Creswell, J. W. (2003). *Research Design: Qualitative, Quantitative, And Mixed Methods Approaches (2nd ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Çermik, H., Doğan, B. ve Şahin, A. (2010). "Sınıf Öğretmenliği Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğini Tercih Sebepleri". *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28, s.201-212.
- Ekinci, N. (2017). "Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleği Ve Alan Seçiminde Etkili Olan Motivasyonel Etkenler". *İlköğretim Online*. 16 (2), s.394-405.
- Erden, M. (1998). *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*. Ankara: Alkim yayınevi.
- Erden, M.(2007). *Eğitim Bilimlerine Giriş*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Eren, A. and Tezel, K.V. (2010). "Factors Influencing Teaching Choice, Professional Plans About Teaching, And Future Time Perspective: A Mediational Analysis". *Teaching And Teacher Education*, 26(7), s.1416–1428.
- Ergen, Y.(2014). "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının Nedenlerinin İncelenmesi (Bayburt Eğitim Fakültesi Örneği)". *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), s.62-74.
- Göçer-Şahin, S. and Gelbal, S. (2016). "Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğini Seçme Nedenlerinin Ölçeklenmesi [A Scaling Of Preservice Teachers' Motivational Factors In Choosing The Teaching Profession]". *Journal Of Measurement And Evaluation In Education and Psychology*, 7(2), p.443-458.

- Hamamcı, Z. (2011). "Kariyer Eğitimi Programları", Yeşilyaprak, B.(Ed.). *Mesleki Rehberlik ve Kariyer Danışmanlığı Kuramdan Uygulamaya*, Ankara: Pegem Akademi . s.361-405.
- Hürriyet Gazetesi. (2018). <http://www.hurriyet.com.tr/egitim/her-10-liseliden-biri-doktor-olmak-istiyor-40897506>. (9.11.2018).
- Krippendorff, K. (1980). *Content Analysis: An Introduction To Its Methodology*. Sage, Beverly Hill. p.1-191.
- Manuel, J. and Hughes, J. (2006). "It Has Always Been My Dream: Exploring Pre-Service Teachers' Motivations For Choosing To Teach". *Teacher Development*, 10(1), p.5-24.
- Memurlar.net,(2018). <https://www.memurlar.net/haber/772080/span-class-keyword-yok-span-yks-yerlestirme-sonuc-raporu-yayimladi.html>. (09.11.2018).
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2017). "Öğretmen Stratejisi Belgesi" .http://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_07/26174415_strateji_belgesi_rg-ylan, (16.07.2018).
- Montecinos, C.ve Nielsen, L. E. (1997). "Gender And Cohort Differences In University Students' Decisions To Become Elementary Teacher Education Majors". *Journal of Teacher Education*, 48(1), p.47–54.
- Osguthorpe, R., and Sanger, M. (2013). "The Moral Nature Of Teacher Candidate Beliefs About The Purposes Of Schooling And Their Reasons For Choosing Teaching As A Career". *Peabody Journal Of Education*, 88(2), p.180-197.
- Özbek, R. (2007). "Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğini Tercih Etmelerinde Kişisel, Ekonomik Ve Sosyal Faktörlerin Etkililik Derecesine İlişkin Algıları". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,17(1), s.145–159.
- Özsoy, G., Özsoy, S., Özkara, Y. ve Memiş, A, D. (2010). "Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğini Tercih Etmelerinde Etkili Olan Faktörler", *Elementary Education Online*, 9(3). s.910-921.
- Seggie,F.N. ve Bayyurt, Y. (2015). *Nitel Araştırma (Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları)*, Ankara: Anı yayıncılık.
- Ubuz, B. ve Sarı S. (2008). "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Öğretmenlik Mesleğini Seçme Nedenleri", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24, s.113-119.
- Watt, H.M.G., Richardson, P.W., Klusmann, U., Kunter, M., Beyer, B., Trautwein, U., and Baumert, J. (2012). "Motivations For Choosing Teaching As A Career: An International Comparison Using The FIT-Choice Scale". *Teaching And Teacher Education*, 28(6), p.791–805.
- Yazıcı, H. (2009). Öğretmenlik Mesleği Motivasyon Kaynakları ve Temel Tutumlar: Kuramsal Bir Bakış. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17(1),s.33-46.

Kırsal Turizm İşletmelerinde Yenilik Engellerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma

A Research On Determination Barriers to Innovation in Rural Tourism Enterprises

Sibel Sü Eröz¹, Ezgi Aslan²

Öz

Araştırmanın temel amacı; kırsal turizm işletmecilerinin yenilik engellerine yönelik algılarının belirlenmesidir. Ayrıca araştırmada işletmecilerin demografik özellikleri ve işletme özellikleri değişkenleri ile yenilik engelleri algısı arasındaki farklılıklar belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgularda; işletme içi yenilik engelleri algılarında en yüksek ortalama "İşletmemizde yenilik yapmak, maliyet açısından yüksek risk içermektedir" ifadesine atken, işletme dışı yenilik engellerinde en yüksek ortalama "Devletin yenilik üzerine etkisi olan tüm desteklerinde (finansal, hukuksal vb.) bürokrasinin yüksek olduğunu düşünüyorum" ifadesine ait olduğu belirlenmiştir. Test edilen hipotezler sonucunda; işletmecilerin demografik özelliklerinden yaş değişkeni ile yenilik engelleri algısı arasında anlamlı bir farklılık bulunmazken; cinsiyet, eğitim durumu, turizm eğitimi alma durumu, işletmede çalışma süresi, turizm işletmelerinde çalışma süresi değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, işletme özelliklerinden olan, işletmenin türü, sahiplik durumu, doluluk oranı, faaliyet dönemi ve işletmede yapılan yenilik türleri değişkenleri ile yenilik engelleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: yenilik, yenilik engelleri, kırsal turizm

Abstract

The purpose of this research is to determine the perception of rural tourism managers to innovation barriers. Furthermore it was tried to determine the relationship between the demographic characteristics of the managers, characteristics of enterprises and the perception of innovation barriers. Findings obtained from the research determined that; while the highest average of the perception to innovation barriers regarding to "Innovate in our business involves high risk in terms of cost" expression in intra-business, "I think that the bureaucracy is high in all the supports (financial, legal, etc.) of the state which have an impact on innovation" in extra-business. As a result of the tested hypotheses; there is no significant difference between the age of the managers and the perception of innovation barriers, on the other hand there is a significant difference between the gender, educational level, tourism education, experience in the enterprises, sector experience and the perception of innovation barriers. In addition, there is a significant difference between species of enterprises, ownership status, occupancy rate, period of operation and types of innovation in enterprise and the perception of innovation barriers as the characteristics of the business.

Keywords: innovation, barriers to innovation, rural tourism

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL: O18, O39, Z32

Submitted: 28 / 07 / 2018

Accepted: 26 / 06 / 2019

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, sibeleroz@hotmail.com, 0000-0001-5735-9071.

² Turizm İşletmeciliği Bilim Uzmanı, e.ezgi.aslan@gmail.com, 0000-0003-3262-2296.

Giriş

Günümüzde hızla değişen çevre şartları, giderek artan rekabet ortamı ve özellikle teknolojiye yaşanan baş döndürücü gelişmeler işletmeleri faaliyette bulunduğu sektörde hayatta kalabilmesi için değişime diğer bir deyişle yenilik yapmaya zorlamaktadır. Buna karşın belirsizlik ortamlarında yenilik yapılmasının riskli görülmesi ise işletmeciler açısından önemli bir handikaptır.

Genel bir değerlendirme ile teknoloji ile bütünleşmek, ilgili alanda yenilikçi olmak sadece işletmeler açısından değil o işletmelerin içerisinde bulunduğu ülkeye etkileri açısından da oldukça önemlidir. Dünya Turizm Örgütü (UNWTO, 2018), 2030 yılına gelindiğinde uluslararası turist sayısının 1.8 milyar kişiye ulaşacağını öngörmektedir. Giderek büyüyen uluslararası turizm pazarından daha yüksek oranda pazar payı elde edebilmek dünyadaki gelişmeleri izlemek ve turistlerin beklentilerini karşılamak ile mümkündür. Ülke olarak turizmde rekabet gücünü arttırabilmenin yolu yenilik yapmaktan geçmektedir.

Yenilik konaklama işletmelerinin başarısının en temel unsuru olarak kabul edilmektedir. Günümüzün rekabetçi çevresinde yenilik ürün kalitesinin geliştirilmesinde, satış ve karlılığı arttırmada, maliyetleri azaltmada, değişen müşteri ihtiyaçlarını karşılamada, daha büyük pazar payı elde etmede ve rakiplerden farklılaşmaya olanak sağlamaktadır (Chang vd., 2011: 813; Chen, 2017: 476). Hizmet yeniliğinin; imaja katkı sağlaması, müşteri sadakati sağlaması, yeni müşteriler elde edilmesi gibi dolaylı katkıları da bulunmaktadır (Storey ve Easingwood, 1999: 193; Ottenbacher, 2007: 435). Literatürde yenilik yapmanın işletmelerin; verimliliklerini ve performanslarını arttırdığını (Benavente, 2006; Pianta ve Vaona, 2007; Hall vd., 2009; Löf ve Heshmati 2007), ürün kalitesinde etkileri olduğunu (Liang-Hung ve Luan-Yuan, 2007; Liangxing vd., 2016), satış ve karlılığı arttırdığını (Bogliacino ve Pianta, 2010) belirleyen çalışmalara rastlanmaktadır.

Kırsal turizm işletmecilerinin tüm bu avantajlardan yararlanabilmelerinin yolu yenilik yapabilme kapasitelerinden geçmektedir. Ancak kırsal turizm işletmeleri bazen işletme içi ve işletme dışı nedenlerden kaynaklı yenilik engelleri ile karşılaşmakta ve yenilik yapamamaktadırlar. Çalışma bu engellere yönelik algıların belirlenmesi ve işletmecilerin demografik özellikleri ve işletme özellikleri değişkenleri ile yenilik engelleri algısı arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Literatür taramasında turizm işletmelerine yönelik yenilik engelleri ile ilgili araştırmaların (Najda-Janoszka ve Kopera, 2014; Shirandula, 2017; Birgit vd., 2018) sınırlı olduğu görülmektedir. Çalışmanın literatüre katkısı bu yöndedir.

Çalışmanın ilk iki bölümünde ilgili kavramlara yönelik açıklamalar bulunmaktadır. Son bölümde uygulama çalışması yer almaktadır. Sonuç ve değerlendirme kısmında ise, elde edilen hipotez sonuçları değerlendirilerek kırsal turizm işletmelerinde yenilik engellerinin önlenmesi adına öneriler geliştirilmektedir.

1. Kırsal Turizm Kavramı

Kırsal turizm; kırsal kültür, doğal çevre ve tarımla bütünleşen, ayrıca diğer turizm türleriyle de son derece kolay entegre olabilen bir turizm türüdür (Soykan, 2003: 2). Kitle turizmine alternatif bir hareket olarak ortaya çıkan kırsal turizm kavramı kırsal alanlarda gerçekleştirilmesi ile kitle turizminden ayrılmaktadır.

Chambers (2004: 180), kırsal turizmin kırsal alanlarda gerçekleştirilmesinin bir gereklilik olduğunu belirtmektedir. Avrupa Birliği kırsal turizmi, "kırsal alanlarda yapılan bütün aktiviteler" olarak tanımlamaktadır (Giannakis, 2014: 40). Doğallığın, geleneksel kültürün ve otantikliğin ön planda olduğu kırsal alanlar kitle turizmi dışında arayışları olan turistler için çekici bir özellik göstermektedir (Usta, 2012: 164). Bramwell ve Lane (1994: 15), kırsal turizmi, "düşük nüfus yoğunluğu olan ve genel olarak 10.000 kişiden az nüfusa sahip küçük ölçekli yerleşimler ve temel olarak tarım, ormancılık ve doğal alanların hakim olduğu arazilerin kullanıldığı açık alanlarla karakterize edilen, kırsal alanlarda meydana gelen turizm" olarak tanımlamaktadır.

Türkiye'de 21.06.2005 tarihli ve 25852 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan "Turizm Tesislerinin Belgelendirilmesine ve Niteliklerine İlişkin Yönetmelik" in altıncı bölümünde kırsal turizm tesisleri, çiftlik evi - köy evi (madde 39), yayla evi (madde 40) ve dağ evi (madde 41) olarak belirtilmektedir (www.mevzuat.gov.tr, 2019). Çalışmada kırsal turizm faaliyetlerine katılma amacı güden turistlere hizmet veren turizm işletmeleri belirlenirken kırsal alan kavramı temel ölçüt olarak alınmıştır.

Kırsal turizm faaliyetlerinin gerçekleştirildiği "kırsal alan" kavramı ile ilgili olarak Türkiye'deki resmi tanım incelendiğinde; Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (2015: 14) tarafından hazırlanan "Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2014-2020)" nde Türkiye'de farklı kamu kurumlarınca uygulanan faaliyetlerin amacı ve kapsamına göre değişen kırsal alan tanımlarının bulunduğu, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından üretilen kırsal alan istatistiklerinde iki farklı tanımın kullanıldığı belirtilmektedir. Birinci tanım için; yerleşim yerlerinin idari statüsü temel alınmaktadır. İl ve ilçe merkezleri dışında kalan tüm yerleşimler beldeler dâhil olmak üzere "köy" kabul edilmektedir. İkinci tanım için temel kriter nüfus eşliğidir. Asgari kentsel fonksiyonları gösteren yerleşimlerin nüfusu 20 bin olarak kabul edilmektedir. Nüfusu 20.000'in altında olan yerler"

kırsal alan” olarak değerlendirilmektedir. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı (2010: 14) tarafından hazırlanan “Kırsal Kalkınma Planı (2010-2013)”na göre de, nüfusu 20 binden fazla olan yerleşim birimlerinin “kent”, diğer yerleşim birimlerinin “kırsal alan” olarak kabul edildiği görülmektedir.

2. Yenilik Kavramı

Yenilik terimi Latince “yeni bir şey yapmak” anlamına gelen “innovare” kelimesinden gelmektedir (Tidd vd., 2005: 66). İngilizce’de “icat” anlamına gelen “invention” adlı kavramla ilişkilendirilse de “icat” terimi genel olarak yeni bir şey yaratmak anlamına gelirken, işletmeler açısından yenilik genel olarak “pazarda yeni bir ürünü başarılı bir şekilde kabul ettirmek veya bir şirketin üretim döngüsüne yeni bir süreç uygulamak” anlamına gelmektedir (Zehrer vd., 2013: 13).

Schumpeter yenilik teorisini ilk geliştirenlerden biri olarak kabul edilmektedir ve yeniliği “üretim faktörlerini benzersiz bir şekilde bir araya getirerek bir şey yapmanın ya da daha iyi yapmanın yeni bir yolu” olarak tanımlamaktadır (Ottenbacher, vd., 2005: 116). Rogers (1995: 11) yeniliği; “birey ya da başka bir birim tarafından yeni kabul edilen bir fikir, uygulama veya nesne” olarak tanımlamıştır.

Oslo Kılavuzu’nda yenilik (2005: 46); “işletme içi uygulamalarda, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerde yeni veya önemli derecede iyileştirilmiş bir ürün (mal veya hizmet), veya süreç, yeni bir pazarlama yöntemi ya da yeni bir organizasyonel yöntemin gerçekleştirilmesi” şeklinde tanımlanmaktadır. İnovasyon Merkezi (İNOMER, 2018) de işletmeler için yeniliği “artan satışlarla ve pazar payıyla, geliştirilmiş ve iyileştirilmiş dağıtım performansı, portföyündeki yeni ürünlerin artan sayısı, kazancın artması; yeni ürünlerin pazara çıkma sürelerindeki kısalma, artan üretkenlik/üretim, dağıtımdaki süre azalması, kaynakların ve zamanın daha iyi kullanılmasıyla maliyetlerin azalması” olarak tanımlamaktadır

Günümüzde işletmeler açısından yeniliği tanımlamak çok yönlü ve karmaşık yapısından dolayı giderek zorlaşmaktadır. Genel bir değerlendirmeye gidildiğinde yenilik; “işletmeler açısından, bilginin stratejik olarak işletme lehine kullanılması ve geliştirilmesi yolu ile ekonomik güç kazanılması” olarak tanımlanabilir.

2.1. Yenilik Türleri

Literatürde yenilik türlerinin sınıflandırılması ile ilgili farklı tipolojiler öne sürülmüştür. Schumpeter 1934’de yeni ürünlerin girişi, yeni üretim yöntemlerinin girişi, yeni pazarların açılması, hammaddeler ve diğer girdiler için yeni tedarik kaynaklarının geliştirilmesi, bir endüstride yeni pazar yapılarının yaratılması olmak üzere beş yenilik türünden oluşan bir liste önermiştir (Oslo Manual, 2005: 29; Zehrer vd., 2013: 13). İlerleyen yıllar içerisinde farklı değerlendirmeler ile birçok yenilik tipolojisi geliştirilmiştir. Daft (1978), Kimberly ve Evanisko (1981), Damanpour (1987) yeniliği yönetsel ve teknik yenilik olarak ayırırken; Dewar ve Dutton (1986), Ettlie, Bridges ve Keefe (1984), North ve Toker (1987) radikal ve arttırımsal yenilik arasındaki farklılığı vurgulamaktadırlar (Popa vd., 2010: 153). Anamaria ve Maria-Cristina (2013: 816) literatürde; ürün ve hizmet yenilikleri, süreç yenilikleri, yönetim yenilikleri, lojistik yenilikler, kurumsal yenilikler, sosyal yenilikler, insan kaynakları yenilikleri, teknolojik yenilikler gibi çeşitli tipolojiler öne sürüldüğünü belirtmektedirler.

Çalışmada kullanılan yenilik sınıflandırılması Oslo Kılavuzu’nda belirtilen ve işletmelerin faaliyetlerinde geniş ölçüde kullandığı; ürün yenilikleri, süreç yenilikleri, organizasyonel yenilikler ve pazarlama yenilikleri olarak sınıflandırılan yeniliklerdir. Çalışmada bu sınıflandırmaların açıklanmasının sebebi araştırmada kullanılan “Yenilik Engelleri Ölçeği”nin Oslo El Kitabı metodolojisine göre geliştirilmesidir. Kılavuzda belirtilen yenilik sınıflandırması özellikleri aşağıda açıklanmaktadır.

Ürün/hizmet yeniliği: Bir ürün yeniliği, mevcut özellikleri veya öngörülen kullanımlarına göre yeni ya da önemli derecede iyileştirilmiş bir mal veya hizmetin ortaya konulmasıdır. Bu; teknik özelliklerde, bileşenler ve malzemelerde, birleştirilmiş yazılımda, kullanıcıya kolaylığında ve diğer işlevsel özelliklerinde önemli derecede iyileştirmeleri içermektedir (Oslo Manual, 2005: 48).

Süreç yeniliği: Bir süreç yeniliği yeni veya önemli derecede iyileştirilmiş bir üretim veya teslimat yönteminin gerçekleştirilmesidir. Bu yenilik, teknikler, teçhizat ve/veya yazılımlarda önemli değişiklikleri içermektedir (Oslo Manual, 2005: 49).

Pazarlama yeniliği: Bir pazarlama yeniliği, ürün tasarımı veya ambalajlaması, ürün konumlandırması, ürün tanıtımı (promosyonu) veya fiyatlandırmasında önemli değişiklikleri kapsayan yeni bir pazarlama yöntemidir (Oslo Manual, 2005: 49).

Organizasyonel yenilik: Bir organizasyonel yenilik, firmanın ticari uygulamalarında, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerinde yeni bir organizasyonel yöntem uygulanmasıdır (Oslo Manual, 2005: 51).

2.2. Yenilik Engelleri

Shirandula (2018: 11), yenilik engellerini “doğal olarak, yapay olarak ya da her ikisinin de dünya için, ulus/bölge için, endüstri için ya da işletme için yeni olan fikirlerin yaratılması ve uyarlanmasını kısıtlayan, geciktiren ya da durduran engellerin birleşimidir” şeklinde tanımlamaktadır. Mirow vd. (2007’den aktaran: Lorenz vd., 2012: 710) yenilik engelini “bir yenilik sürecini engelleyen, değiştiren ya da geciktiren herhangi bir faktör” olarak tanımlamaktadırlar.

Literatürde yenilik engellerini belirlemeye yönelik olarak; üretim işletmelerinin yenilik engelleri (Tourigny ve Le, 2004; Madrid-Guijarro vd., 2009; Lim ve Shyamala 2007), ürün yeniliği engelleri (Millman, 1982; Freel, 2012; Nagano vd., 2016), küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin yenilik engelleri (Demirbaş vd., 2011; Xie vd., 2010), kamu kurumlarının yenilik engelleri (Grant, 2016), eğitimde yenilik engelleri (Christie ve Jurado, 2009) gibi araştırmalar mevcuttur. Ayrıca yenilik engellerinin literatürde yeniliğin türüne göre de (Story vd., 2014) incelenmekte olduğu görülmektedir.

Yapılan araştırmalarda yenilik engelleri algısı ile ilgili Mohnen ve Rosa (2002: 234) iletişim, finans ve teknik hizmetler veren işletmeler üzerinde yaptıkları bir araştırmada yenilik engelleri algı boyutlarını; *risk* (inovasyon projelerinin fizibilitesi, inovasyon pazarlamasındaki başarı, diğer işletmelerin kolaylıkla taklit etmesi ile ilgili riskler), *maliyet* (yeniliğin maliyetinin öngörülmesindeki zorluklar, yenilik projelerinin yüksek maliyeti, yenilik için uzun ödeme süresi), *girdilerin uygunluğu* (yenilikçi projelerin uygulanması için öz sermaye eksikliği, dış sermayenin eksikliği, nitelikli personel yetersizliği, ekipman eksikliği), *değişime karşı içsel direnç* (yeniliğe karşı içsel direnç, yeniliğin uygulanmasında yetkilendirme ve uzun idari süreçler) ve *esnek olmayan kanun ve yönetmelikler* (yenilik projeleri üzerinde etkisi olan kanun ve yönetmelikler) olarak belirlemişlerdir.

Oslo Manuel’de (2005: 113) yenilik engelleri; *maliyet faktörleri* (aşırı risk algılaması, çok yüksek maliyet, işletme içi fonların eksikliği, işletme dışı kaynaklardan finansman eksikliği: risk sermayesi ve finansman sağlamada kamu kaynakları), *bilgi faktörleri* (yenilik potansiyeli (ar-ge, tasarım, vb.) yetersizliği), *nitelikli personel eksikliği* (işletme içinde, emek piyasasında, teknoloji bilgisi eksikliği, pazar bilgisi eksikliği, dış hizmetlerin kullanılabilirliğindeki kusurlar, işbirliği ortaklarının bulunmasında zorluklar: ürün ve süreç geliştirme, pazarlama ortaklıkları, işletme içi örgütsel katılımlar: personelin değişime yönelik tutumu, yöneticilerin değişime yönelik tutumu, işletmenin yönetsel yapısı, üretim gereksinimi nedeniyle personelin yenilik faaliyetlerine yönlendirilme imkansızlığı), *pazar faktörleri* (yenilikçi mal veya hizmetler için belirsiz talep, var olan işletmeler tarafından hakim olunan pazar), *kurumsal faktörler* (altyapı eksikliği, mülkiyet haklarının zayıflığı, kanun, yönetmelikler, standartlar, vergilendirme), *yenilik yapmamaya ilişkin diğer sebepler* (daha önceki yeniliklerden dolayı yenilik yapma ihtiyacının duyulmaması, yeniliklere yönelik talep eksikliğinden dolayı ihtiyaç duyulmaması) şeklinde sınıflandırılmaktadır.

Baldwin ve Lin (2002: 7)’de çalışmalarında yenilik engellerini; maliyetle ilgili, kurum ile ilgili, işgücü ile ilgili, örgüt ile ilgili ve bilgi ile ilgili olmak üzere beş ana boyutta incelemekteyler.

Najda-Janoszkaa ve Kopera (2014: 191-194) turizm işletmelerinde yenilik engelleri ile ilgili yaptıkları literatür taramasında bu engelleri bir araya getirerek sıklıkla karşılaşılan engelleri sınıflandırmışlardır. Bu sınıflandırma; *çevre ile ilgili engeller* bunu turizm endüstrisinin özelliklerinden kaynaklı çevre olarak belirtmektedirler (iş modellerinin heterojenliği, micro, küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin egemen olduğu sektör, değişken gelişim dinamikleri, talep dalgalanmalarına karşı hassasiyet, az güven kültürü, gelişmemiş turizm politikası, yeniliklerle ilgili yasal korumadaki sınırlılıklar), *fikri mülkiyet haklarının turizm endüstrisindeki yeniliklere uygulanabilirliği* (patent, telif hakkı, ticari marka, coğrafi işaret, ticari sırlar), *turizm işletmelerinin yeniliğe engel teşkil eden örgütsel özellikleri* (düşük yenilik ve bilgi yönetimi kültürü, yüksek personel devir hızı, zayıf değişim yönetimi, küçük ölçek, yetersiz bilgi teknolojileri yetkinlikleri ve kaynakları), *turizm endüstrisinde yenilik sürecinin kendine has özellikleri* (teknolojik yeniliklerin hakimiyeti, hibrit yenilikler, taklitçiliğe karşı son derece duyarlı yenilikler, arttırımsal yeniliklere odaklanma, çoğu zaman taklitler, tedarik odaklı teknolojik değişiklikler, yüksek müşteri katılımı, ar-ge ile ilgili zayıf bağlantılar, çeşitli fonksiyonel birimler tarafından gerçekleştirilen yenilikçi faaliyetler, inovasyon yönetimi prosedürlerinin eksikliği, içsel bilgi zincirlerindeki aksaklıklar) şeklindedir.

Yenilik engelleri algılamaları ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde boyutların üst isimlerinin değişebildiği fakat algıların ortak özelliklere sahip olduğu görülmektedir. İşletmelerin çeşitli konularla ilgili karşılaştıkları engeller işletme içi ve işletme dışı engeller olarak da sınıflandırılmaktadır ve işletmelerin yeniliğe yönelik engelleri de yine aynı şekilde incelenmektedir. Yapılan çalışmada da bu sınıflandırmadan faydalanılmıştır.

2.2.1. İşletme İçi Yenilik Engelleri

İşletme içi yenilik engelleri; örgütün yöneticileri tarafından daha kolaylıkla etkilenebilen iç iş ortamının getirdiği engeller olarak tanımlanabilir (Shirandula 2017: 11).

Hadjimanolis (1999: 562) içsel yenilik engellerinin; (öz sermaye yetersizliği gibi) kaynakla ilgili, teknik uzmanlık ya da yönetimin zamanı, kültür ve (güncel olmayan muhasebe sistemleri gibi) sistemlerle ilişkili ve (riske karşı üst yönetimin tutumu ya da çalışanların yeniliğe olan direnci gibi) insan doğası ile ilgili alt boyutlara ayrılabilceğini belirtmektedir.

Lorenz vd. (2012: 711) işletme içi yenilik engellerini; *kaynaklar* (işletme içindeki finans, insan ve teknolojik kaynaklar ve zaman baskısı ile ilgili engeller), *yenilik kültürü* (işletme içindeki katılık ve direnç, liderlik, motivasyon, güçlendirme, risk algısı, normlar ve değerler ve zihniyet ile ilgili engeller), *örgüt yapısı* (çok yönlü örgüt ya da işletme büyüklüğü nedeni ile çapraz fonksiyonel bütünleşmeyi aksatan engeller), *yenilik stratejisi* (yenilikçilik stratejileri ile ilgili engeller, stratejik uyum eksikliği ya da kullanılan iş modeli ile ilgili (eksik veya tutarsız) güçlü bir şekilde ilişkilidir), *iletişim* (iç ya da dış iletişim ve etkileşim uygulamaları, rutin ve değerlerle ilgili engeller), *süreçler* (biçimlendirilmiş (yenilik) süreçleri, müşteri ile eksik bütünleşmeye ya da proje yönetimi ve proje ile ilgili faaliyetlerde ortaya çıkan engeller) olarak sınıflandırmaktadırlar.

Barker (2002'den aktaran: Sabuncu, 2014: 109) ise yeniliği etkileyen içsel engelleri; "yenilik için ayrılan fonların, çalışanların eğitim ve iş tecrübesinin yetersiz olması, pazar bilgisinin, araştırma ve geliştirmenin, teknolojik olarak know-how bilgisinin, haberleşme mekanizmasının ve sistematik bir yönetim sürecinin eksikliği, işyerinde çalışanların yeniliğe olan tepkisi, yeniliğe gerek duyulmaması, organizasyon yapısının uygun olmaması, yeniliğe yeterli zaman ayıramama, yeniliği pazarlayamama, yeniliğin maliyet açısından yüksek risk içermesi ve yenilik için harcanan sürenin çok uzun olması" olarak sıralamaktadır.

2.2.2. İşletme Dışı Yenilik Engelleri

İşletme dışı yenilik engelleri ile işletmelerin etkilemelerinin daha zor olduğu dışsal iş çevresi kastedilmektedir (Shirandula, 2017: 11).

Hadjimanolis (1999: 562) dışsal yenilik engellerini; tedarik, engelleri, talep engelleri ve çevre ile ilgili engeller olmak üzere üç boyutta incelemektedir. *Tedarik engelleri*; teknolojik bilgiyi elde etme güçlüğü, sınırlı materyaller ve finansmanı içerirken, *talep engelleri*; müşterilerin ihtiyaçları, müşterilerin yenilik riski algılamalarını ve yerli ya da yabancı pazarların sınırlılıklarını içermektedir. *Çevre ile ilgili engeller* ise; çeşitli devlet yönetmeliklerini, anti-tröst tedbirlerini ve politik uygulamaları içermektedir.

Lorenz vd. (2012: 711) işletme dışı yenilik engellerini; *çevresel* (yasal kısıtlamalar, rekabet ya da fikri mülkiyet hakları konuları nedeniyle ortaya çıkan engeller), *pazar engelleri* (piyasanın talebi ve kabul etme ve yayılma ihtiyaçları ile sonuçlanan gereksinimlerden kaynaklanan engeller), *değerler ağı* (kurum içi ve kurumlar arası ağların kuruluşu ve yönetimiyle ilişkili engeller) olarak sınıflandırmaktadırlar.

Sabuncu (2014: 108-109) yeniliği etkileyen dışsal engelleri; "müşterilerden gelen olumsuz tepki, araştırma enstitülerine girişim engelleri, ekonominin yenilik üzerindeki negatif etkisi, bürokratik engeller, girdiler ile ilgili problemler, kartelleşme ve tekelleşme, kısa dönemli devlet politikaları, krediler üzerindeki banka politikaları, müşteri ihtiyaçlarının gizliliği, ortak girişim yapılacak işletmelerin azlığı, dış kaynak kullanımını (outsourcing) ve işbirliği ortaklarının azlığı, patent ve lisans politikaları, rekabet üzerindeki devlet politikaları, sektörde yeniliğe gereksinim olmaması, sektörün geleceğine ilişkin olumsuz beklentiler, tüketici koruma politikaları, ulaşılması zor ya da pahalı teknoloji, uygulanan vergi politikaları, yardımcı enstitülerin azlığı, yeniliğin çok kolay kopyalanması, sosyal sigorta politikası, devlet desteğinin azlığı, emek piyasasında yenilik çalışmalarında rol alabilecek yeterli personelin olmaması" gibi engeller olarak sıralamaktadır.

3. Metodoloji

3.1. Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Günümüzde turizm talebinde yaşanan dönüşüm kitle turizminden alternatif turizm deneyimlerine doğru yön değiştirmektedir. Seyahat edenlerin turizmden beklentileri ise giderek farklılaşmaktadır. Kırsal alanlarda faaliyet gösteren turizm işletmelerinin söz konusu beklentileri karşılayabilmesi sektörel yenilikleri takip edebilmesi ve uygulayabilmesi ile mümkündür. Konuya kırsal turizm işletmecileri açısından bakıldığında ise; sektörde uzun süreli var olabilmek, karlı ve sürdürülebilir bir pazar payı elde edebilmek, aynı zamanda içerisinde bulunduğu bölgenin ekonomik ve sosyal gelişimine katkı sağlayabilmek adına yenilik yapılması bir gereklilik olarak görülmektedir. İşletmelerin yaşam dönemlerinde bu kadar önemli etkilerinin olduğu yenilik ve yenilik engellerine yönelik algıların belirlenmesi de önem kazanmaktadır. Bu kapsamda araştırmanın temel amacı; kırsal turizm işletmecilerinin yenilik engellerine yönelik algılarının belirlenmesidir. Ayrıca araştırmada işletmecilerin demografik özellikleri ve işletme özellikleri değişkenleri ile yenilik engelleri algısı arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma amacı çerçevesinde; aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir;

H₁: Katılımcı özellikleri ile yenilik algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1a}: Katılımcıların yenilik engelleri algıları ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1b}: Katılımcıların yenilik engelleri algıları ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1c}: Katılımcıların yenilik engelleri algıları ile eğitim düzeyi değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1d}: Katılımcıların yenilik engelleri algıları ile turizm eğitimi alma değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1e}: Katılımcıların yenilik engelleri algıları ile işletmede çalışma süresi değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1f}: Katılımcıların yenilik engelleri algıları ile turizmde çalışma süresi değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₂: İşletme özellikleri ile yenilik algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{2a}: Katılımcıların yenilik engelleri algıları ile işletmenin türü değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.

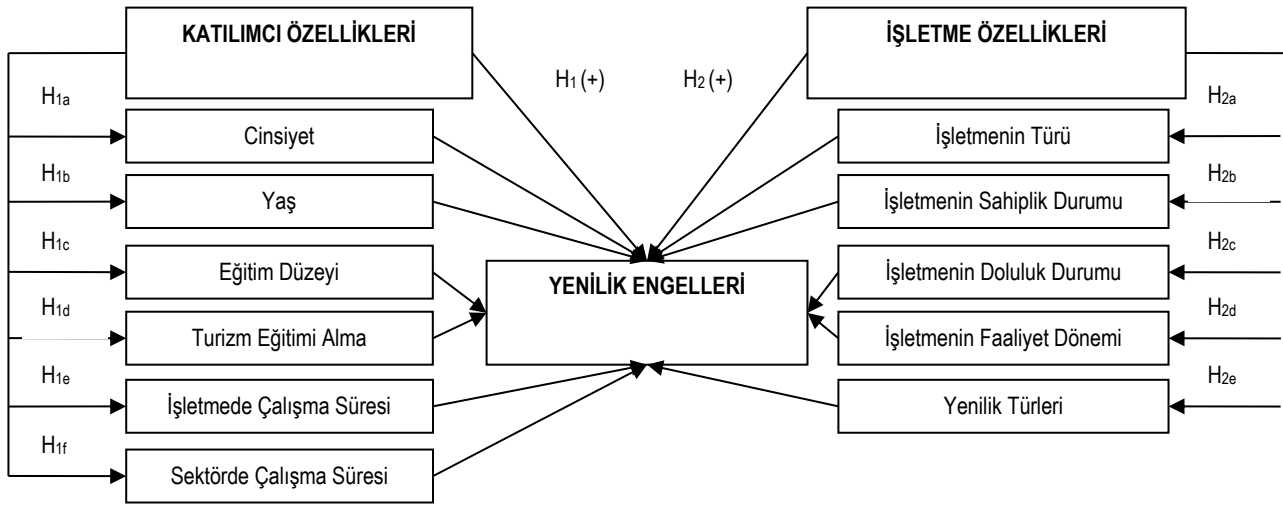
H_{2b}: Katılımcıların yenilik engelleri algıları ile işletmenin sahiplik durumu değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{2c}: Katılımcıların yenilik engelleri algıları ile işletmenin doluluk durumu değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{2d}: Katılımcıların yenilik engelleri algıları ile işletmenin faaliyet dönemi değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{2e}: Katılımcıların yenilik engelleri algıları ile yenilik türleri değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Geliştirilen hipotezler ışığında Şekil 1'de araştırmanın modeli yer almaktadır;

Şekil 1. Araştırma Modeli

3.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırma evreni, Kocaeli iline bağlı Kartepe ilçesinde faaliyet gösteren 90 adet turizm işletmesinin yöneticilerinden oluşmaktadır. Araştırma evrenini belirleyebilmek için öncelikle Kartepe ilçesinde hizmet veren turizm işletmelerinin sayısı Kartepe Belediyesi Turizm Rehberliği Birimi'nden elde edilmiştir. Elde edilen verilere göre ilçede 22 adet konaklama işletmesi, 60 adet yiyecek-içecek işletmesi ve 8 adet rekreasyon ve hediyelik eşya satan işletme bulunmaktadır. Ayrıca evren belirlenirken kırsal alan kriteri dikkate alınmıştır. Kocaeli ili Kartepe ilçesinin belediye, köy ve mahalle nüfusları (www.nufusu.com, 2018) belirlenmiş olup, 90 işletmeden 8'inin otoban lokasyonunda bulunması sebebi ile kırsal turizm amacı ile hizmet vermediğinin düşünülmesi ve 6'sının da araştırmanın yapıldığı dönemde kapalı olması sebebi ile evren 76 adet işletmeden meydana gelmektedir. Çalışmada 65 adet kırsal alanda ve kırsal turizme yönelik hizmet veren turizm işletmesi yöneticisine ulaşılmıştır. Sekaran (2003: 294) 'a göre evren büyüklüğünün 75 ile 80 arasında olmasında evreni temsil edebilecek örneklem büyüklüğü 65 adet olarak kabul edilmektedir. Sekaran'ın ölçütlerine göre araştırmanın örneklem büyüklüğü yeterli olarak kabul edilmektedir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma verilerinin toplanmasında anket tekniği kullanılmış olup araştırmada kullanılan anket iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım kırsal turizm işletmecilerinin demografik özelliklerini ve işletme özelliklerini belirlemeye yönelik 11 adet sorudan oluşmaktadır. İkinci kısımda Sabuncu (2014) tarafından Oslo El Kitabı'na göre oluşturulan 22 maddeli "Yenilik Engelleri Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek işletme içi yenilik engelleri ve işletme dışı yenilik engelleri olmak üzere iki boyutta incelenmektedir. Anketteki ilk 11 madde işletme içi yenilik engellerini temsil ederken diğer 11 madde ise işletme dışı yenilik engellerine karşılık gelmektedir. Araştırmada ankette belirtilen ölçekler beşli Likert tipi derecelendirmeye tabi tutulmuş ve

her bir maddeye ilişkin katılım düzeyleri “hiç katılmıyorum=1”, “az katılıyorum=2”, “orta düzeyde katılıyorum=3”, “çok katılıyorum=4” ve “tamamen katılıyorum=5” şeklinde puanlandırılmıştır.

3.4. Verilerin İstatiksel Analizleri

Verilerin SPSS 20.0 programı ile analiz edildiği çalışmada, katılımcıların demografik özelliklerinin belirlenmesinde sayı, yüzde, ortalama, standart sapma gibi betimsel istatistikler kullanılmıştır. Katılımcıların yenilik engelleri ortalamalarının ilgili değişkenler açısından anlamlı düzeyde farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla çarpıklık, basıklık katsayıları ile Kolmogorov Smirnov değerleri hesaplanarak verilerin normal dağılım sergileyip sergilemediği kontrol edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen p değerinin 0.05'ten büyük olduğu ($Z=1.045$, $p=0.225>0.05$) ve katılımcıların yenilik engelleri ortalamalarının normal dağılım gösterdiği tespit edilerek iki grup arasındaki karşılaştırmalarda t-testi, ikiden fazla gruplar arası karşılaştırmalarda tek yönlü varyans analizi (Anova) parametrik testleri kullanılmıştır. Son olarak araştırmada elde edilen bulgularda % 95 güven aralığı ve 0.05 anlamlılık düzeyi ölçüt alınmıştır.

3.5. Araştırmanın Bulguları

3.5.1. Güvenilirlik Analizi Sonucu

Araştırmada 22 maddelik soru formu kullanılarak elde edilen veriler üzerinde yapılan geçerlilik ve güvenilirlik analizi sonucunda “Yenilik Engelleri Ölçeği” Cronbach’s Alpha değeri 0.846 bulunmuştur. Ayrıca boyutlar için de Cronbach’s Alpha değerleri hesaplanmış olup; işletme içi yenilik engelleri boyutu Cronbach’s Alpha değeri 0.770 ve işletme dışı yenilik engelleri boyutu Cronbach’s Alpha değeri 0.809 olarak bulunmuştur. Bu oran ölçeğin güvenilirlik sınırları içinde olduğunu göstermektedir.

İşletme İçi Yenilik Engelleri Algılarına İlişkin Ortalama Değerler

Tablo 1. İşletme İçi Yenilik Engelleri Algılarına İlişkin Ortalama Değerler

Madde no	Maddeler	X
1	İşletmemizde yenilik için ayrılan fonların yetersiz olduğunu düşünüyorum.	3.4769
2	İşletmemizde yenilik yapmak için araştırma ve geliştirme çalışmalarının yetersiz olduğunu düşünüyorum.	3.7846
3	Çalışan personelin yenilik için yeterli eğitiminin olmadığını düşünüyorum.	3.6462
4	İşletmemizde çalışanların iş tecrübesinin yetersiz olması yenilik çalışmalarımızı olumsuz etkilemektedir.	3.2923
5	İşletmemizde departmanlar arası haberleşmeden doğan sorunların yenilik için bir engel olduğunu düşünüyorum.	3.2000
6	İşletmemiz çalışanları yeniliğin iyi olmayacağını düşünerek bu konuda olumsuz tutum/tutumlar sergilemektedir.	2.6923
7	İşletmemizde daha önce yapılan yenilik uygulamalarına bağlı olarak yenilik yapılmasına gerek duyulmamaktadır.	2.5231
8	İşletmemizin stratejilerinin kısa dönemli odaklanması nedeni ile yenilik yapılamamaktadır.	2.6769
9	İşletmemizde yenilik yapmak, maliyet açısından yüksek risk içermektedir.	4.1692
10	İşletmemizde yenilik çalışmalarını yürüten ayrı bir ekip bulunmamaktadır.	3.6923
11	İşletmemizin pazardaki konumu memnun edici düzeyde olduğundan yeniliğe ihtiyaç duyulmamaktadır.	3.4923

Tablo 1’de işletme içi yenilik engelleri algılarına ilişkin olarak verilen cevapların aritmetik ortalama değerlerine bakıldığında, işletme içi yenilik engelleri maddeleri arasında en yüksek ortalama ($x=4.1692$) ile “İşletmemizde yenilik yapmak, maliyet açısından yüksek risk içermektedir” maddesi yer alırken, ikinci sırada en yüksek ortalamanın ($x=3.7846$) “İşletmemizde yenilik yapmak için araştırma ve geliştirme çalışmalarının yetersiz olduğunu düşünüyorum” maddesinin yer aldığı ve üçüncü sırada ise en yüksek ortalamanın ($x=3.6923$) “İşletmemizde yenilik çalışmalarını yürüten ayrı bir ekip bulunmamaktadır” maddesinin yer aldığı görülmektedir.

Tablo 2. İşletme Dışı Yenilik Engelleri Algılarına İlişkin Ortalama Değerler

Madde no	Maddeler	X
1	Müşterilerin yeni ürünlere ilgi göstermediğini düşünüyorum.	2.1077
2	KOSGEB, TÜBİTAK gibi yeniliğe destek veren kuruluşlarla ve araştırma kurumlarından alınacak desteğin çeşitli bürokratik uygulamalar nedeni ile zor elde edildiğini düşünüyorum.	4.2462
3	Ülkemizdeki ekonomik yapının dengesiz olmasından dolayı yenilik yaparsam herhangi bir krizin ya da piyasaların dengesizliğinin, yenilik çalışmalarına engel olacağını düşünüyorum.	4.0923
4	Devletin yenilik üzerine etkisi olan tüm desteklerinde (finansal, hukuksal vb.) bürokrasinin yüksek olduğunu düşünüyorum.	4.3538
5	Devletin uyguladığı vergi politikalarının işletmemizin yenilik uygulamalarında engel olduğunu düşünüyorum.	4.0615
6	Üniversiteler ve yeniliğe katkı sağlayan (TÜBİTAK, KOSGEB vb.) kurumların az olduğunu ve bunun yeniliğin oluşmasında engel teşkil ettiğini düşünüyorum.	4.1231

7	Mevcut sosyal güvenlik politikaları işletmemizin yenilik çalışmalarına engel teşkil etmektedir.	3.6923
8	İşletmemiz adına finansal kamu kaynaklarının yenilik çalışmaları için yeterli olmadığını düşünüyorum.	3.8769
9	Emek piyasasındaki kalifiye olmayan personel eksikliği yenilik çalışmalarımızı olumsuz yönde etkilemektedir.	3.8154
10	İşletmemizin içinde bulunduğu sektör koşullarında yeniliğe ihtiyaç yoktur.	2.4154
11	Bankaların kredi politikalarının yeniliği ve girişimciliği desteklemediğini düşünüyorum.	3.3692

Tablo 2’de işletme dışı yenilik engellerine ilişkin olarak verilen cevapların aritmetik ortalama değerlerine bakıldığında, işletme dışı yenilik engelleri maddeleri arasında en yüksek ortalama ($\bar{x}=4.3538$) ile “Devletin yenilik üzerine etkisi olan tüm desteklerinde (finansal, hukuksal vb.) bürokrasinin yüksek olduğunu düşünüyorum” maddesi yer alırken, ikinci sırada en yüksek ortalamanın “KOSGEB, TÜBİTAK gibi yeniliğe destek veren kuruluşlarla ve araştırma kurumlarından alınacak desteğin çeşitli bürokratik uygulamalar nedeni ile zor elde edildiğini düşünüyorum” ($\bar{x}=4.2462$) maddesinin yer aldığı ve üçüncü sırada ise en yüksek ortalamanın ($\bar{x}=4.1231$) “Üniversiteler ve yeniliğe katkı sağlayan (TÜBİTAK, KOSGEB vb.) kurumların az olduğunu ve bunun yeniliğin oluşmasında engel teşkil ettiğini düşünüyorum” maddesinin yer aldığı görülmektedir.

3.5.2. Hipotez Testleri

Katılımcılara ve İşletme özelliklerine yönelik oluşturulan hipotezler Tablo 3 ve Tablo 4’de gösterilmektedir.

Tablo 3. Katılımcılara İlişkin Hipotezlerin Sınanması

Değişkenler	Gruplar	N	\bar{X}	ss	Fark
	Kadın	11	3.9091	0.66494	t=2.411 p=0.033*
	Erkek	54	3.4057	0.42858	
Yaş	18-24 yaş arası	8	3.5909	0.64052	F= 1.130 p=3.55
	25-34 yaş arası	12	3.6023	0.56178	
	35-44 yaş arası	24	3.4261	0.46322	
	45-54 yaş arası	12	3.2727	0.49338	
	55-64 yaş arası	6	3.6515	0.41228	
	65 yaş ve üstü	3	3.8485	0.33505	
Eğitim Düzeyi	İlkokul	26	3.6259	0.41745	F=4.627 p=0.003*
	Ortaokul	8	3.7898	0.65598	
	Lise	13	3.5455	0.51493	
	MYO	8	3.2500	0.37718	
	Fakülte	10	3.0227	0.34032	
Turizm Eğitimi Alma Durumu	Evet	11	2.8554	0.29163	t=-5.504 p=0.00*
	Hayır	54	3.6204	0.44027	
İşletmede Çalışma Süresi	1 yıldan az	2	4.9545	0.0000	F= 9.553 p=0.00*
	1-5 yıl	15	3.6273	0.55914	
	6-10 yıl	39	3.4172	0.36585	
	11 yıl ve üzeri	9	3.2576	0.46688	
Turizm Sektöründe Çalışma Süresi	1 yıldan az	2	4.9545	0.0000	F= 21.895 p=0.00*
	4-6 yıl	38	3.6364	0.36806	
	7-10 yıl	13	3.3007	0.39081	
	11 yıl ve üzeri	12	2.9924	0.31422	

*p<0,05

Tablo 3 incelendiğinde; katılımcıların yenilik engelleri algıları ortalamalarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur ($p=0.033<0,05$). Kadınların yenilik engelleri algıları ortalamaları ($\bar{X}=3.9091$) erkeklerin yenilik engelleri algıları ortalamalarından daha yüksektir ($\bar{X}=3.4057$).

Katılımcıların yenilik engelleri algıları ortalamalarının yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ($F=1.130$, $p=3.55$).

Katılımcıların yenilik engelleri algı ortalamalarının eğitim durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur ($p=0.003<0,05$). En yüksek yenilik engelleri algılamaları puan ortalamasına ortaokul mezunları sahip iken ($\bar{X}=3.7898$) bunu sırası ile ilköğretim mezunları ($\bar{X}=3.6259$), lise mezunları ($\bar{X}=3.5455$),

MYO mezunları ($\bar{x}=3.2500$) ve fakülte mezunları ($\bar{x}=3.0227$) izlemektedir. Genel bir değerlendirme yapıldığında eğitim seviyesi arttıkça yenilik engellemeleri algılamalarının da azaldığı görülmektedir.

Katılımcıların yenilik engelleri algı ortalamalarının turizm eğitimi alma değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t testi sonucunda ortalamalar arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur ($p=0.00<0,05$). Turizm eğitimi almayanların yenilik engelleri algı ortalamaları ($\bar{x}=3.6204$) turizm eğitimi alanların yenilik engelleri algı ortalamalarından daha yüksektir ($\bar{x}=2.8554$). Bu veriler ile elde edilen sonuç turizm eğitimi alan kişilerin işletmelerde yenilik yapma performanslarının da daha yüksek olacağına işaret etmektedir.

Katılımcıların yenilik engelleri ortalamalarının işletmede çalışma süresi değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur ($p=0.00<0.05$). Ayrıca işletmede bir yıldan az süredir çalışanların yenilik engelleri algı ortalaması en yüksek iken ($\bar{x}=4.9545$), 1-5 yıl arasında çalışanların yenilik engelleri algı ortalaması ($\bar{x}=3.6273$), 6-10 yıl arasında çalışanların yenilik engelleri algı ortalaması ($\bar{x}=3.4172$) ve 11 yıl ve üzeri arasında çalışanların yenilik engelleri ortalaması ($\bar{x}=3.2576$) olarak bulunmuştur. İşletmede çalışılan süre arttıkça yenilik engelleri algı ortalamalarının düştüğü görülmektedir.

Katılımcıların yenilik engelleri ortalamalarının turizm sektöründe çalışma süresi değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur ($F=21.895$, $p=0.00<0.05$).

Turizm sektöründe 1 yıldan az süredir çalışanların yenilik engelleri algı ortalaması ($\bar{x}=4.9545$) en yüksek iken, 4-6 yıl arasında çalışanların yenilik engelleri algı ortalaması ($\bar{x}=3.6364$), 7-10 yıl arasında çalışanların yenilik engelleri algı ortalaması ($\bar{x}=3.3007$) ve 11 yıl ve üzeri çalışanların yenilik engelleri algı ortalaması ($\bar{x}=2.9924$) olarak bulunmuştur. Turizm sektöründe çalışılan süre arttıkça yenilik engelleri algı ortalamalarının düştüğü görülmektedir. Gerek işletmede çalışılan süre arttıkça, gerekse turizm sektöründe çalışma süresi arttıkça yenilik engelleri algı ortalamalarının düşmesi yenilik yapmada deneyimin önemini göstermektedir.

Tablo 4. İşletme Özelliklerine İlişkin Hipotezlerin Sınanması

Değişkenler	Gruplar	N	\bar{X}	ss	Fark
İşletme Türü	Butik Otel	13	4.1119	0.48234	F=19.052 p=0.00*
	Pansiyon	2	3.8864	0.41784	
	Restoran (50 kişi altı)	18	3.0530	0.2885	
	Restoran (50-100 kişi)	15	3.2424	0.24638	
	Restoran (100 kişi üzeri)	11	3.6240	0.18141	
	Diğer Turizm İşletmesi	6	3.7045	0.38111	
İşletme Sahiplik Durumu	Tek Kişi İşletmesi	39	3.6830	0.50384	t=4.195
	Şirket	26	3.2028	0.50384	p=0.00*
İşletmenin Doluluk Oranı	%10'dan az	2	4.8636	0.12856	F=12.267 p=0.00*
	%10-40	6	3.8258	0.40800	
	%40-70	32	3.5440	0.37224	
	%70-100	25	3.2327	0.46230	
İşletmenin Faaliyet Dönemi	12 ay açık	61	3.4203	0.42999	F=14.504 p=0.00*
	Yaz ayları açık (Nisan-Kasım)	1	4.0909	0.25308	
	Kış ayları açık (Aralık-Mart)	3	4.7273	0.50732	
Yenilik Türleri	Ürün/Hizmet Yenilikleri	30	3.6530	0.39814	F=5.109 p=0.003*
	Süreç Yenilikleri	15	3.5879	0.64339	
	Pazarlama Yenilikleri	12	3.2879	0.5345	
	Organizasyonel Yenilikler	8	3.0057	0.33792	

*p<0.05

Tablo 4 incelendiğinde; katılımcıların yenilik engelleri ortalamalarının işletme türü değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur ($F=19.052$, $p=0.00<0.05$).

Butik otel işletmecilerinin yenilik engelleri algı ortalaması ($\bar{x}=4.1119$) pansiyon işletmecilerinin yenilik algı ortalamasından daha yüksektir ($\bar{x}=3.8864$). Ayrıca yiyecek içecek işletmelerinin yenilik engelleri algı ortalaması incelendiğinde; 50 kişi altı restoran işletmecilerinin yenilik engelleri algı ortalaması ($\bar{x}=3.0530$), 50-100 kişi arası olan restoran işletmecilerinin yenilik engelleri algı ortalaması ($\bar{x}=3.2424$) ve 100 ve üzeri kapasiteli restoran işletmecilerinin yenilik engelleri algı ortalaması ($\bar{x}=3.6240$) olarak bulunmuştur. Restoran işletmecilerinin yenilik engelleri algı ortalamaları işletmenin büyüklüğü ile doğru

orantılıdır. Yine konaklama işletmecilerinin yenilik algı ortalamalarının yiyecek içecek işletmecilerinin yenilik engelleri algı ortalamalarından daha yüksek olduğu görülmektedir. Diğer turizm işletmecisi olarak ifade edilen hediyelik eşya vb. satan ve aktivitelerle ilişkili olanaklar sunan işletmelerin yenilik engelleri algı ortalaması ($\bar{x}=3.7045$) olarak bulunmuştur. Bu ortalama konaklama işletmecilerinin yenilik engelleri algı ortalamasından daha düşük fakat yiyecek içecek işletmecilerinin yenilik engelleri algı ortalamasından daha yüksektir.

Katılımcıların yenilik engelleri ortalamalarının işletme sahiplik durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t testi sonucunda ortalamalar arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur ($t=4.195$, $p=0.00$). Tek kişi işletmesinde çalışanların yenilik engelleri algı ortalamaları ($\bar{x}=3.6830$) ile şirkette çalışanların yenilik engelleri algı ortalamalarından daha yüksektir ($\bar{x}=3.2028$). Ortak olan işletmelerde riskin birlikte paylaşılmasına olanak sağlamasından ötürü tek kişi işletmesinde çalışanların yenilik engelleri algı ortalamasının daha yüksek çıkmasına sebep olmuş olabilir.

Katılımcıların yenilik engelleri algıları ortalamalarının işletme doluluk oranı değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur ($F=12.267$, $p=0.00<0.05$). Doluluk oranı %10'dan az olan işletmede çalışanların yenilik engelleri algı ortalamaları ($\bar{x}=4.8636$) en yüksek iken; bunu sırası ile doluluk oranı %10-40 arası olan işletmede çalışanların yenilik engelleri algı ortalamaları ($\bar{x}=3.8258$), doluluk oranı %40-70 arası olan işletmede çalışanların yenilik engelleri algı ortalamaları ($\bar{x}=3.5440$), doluluk oranı %70-100 arasında olan işletmede çalışanların yenilik engelleri algı ortalamaları ($\bar{x}=3.2327$) izlemektedir. Bulgular incelendiğinde doluluk oranı arttıkça işletmecilerin yenilik engelleri algı ortalamalarının düşmekte olduğu söylenebilir.

Katılımcıların yenilik engelleri ortalamalarının işletme faaliyet dönemi değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur ($F=14.504$, $p=0.00<0.05$). Kış ayları açık (Aralık-Mart) olan işletmelerin yenilik engelleri algı ortalamaları ($\bar{x}=4.7273$) en yüksek iken bunu yaz ayları açık (Nisan-Kasım) olan işletmelerin yenilik engelleri algı ortalamaları ($\bar{x}=4.0909$) izlemektedir. 12 ay açık olan işletmelerin yenilik engelleri algı ortalamaları ise ($\bar{x}=3.4203$) olarak bulunmuştur. Verilerden hareketle sezonluk çalışan işletmelerin yenilik engelleri algı ortalamalarının 12 ay açık olan işletmelerin yenilik engelleri algı ortalamalarından daha yüksek olduğu söylenebilir.

Katılımcıların yenilik engelleri ortalamalarının yenilik türleri değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur ($F=5.109$, $p=0.003<0.05$). Katılımcıların işletmede yapılan yenilik türlerinden ürün/hizmette yenilik yapmada yenilik engelleri algı ortalamaları ($\bar{x}=3.6530$) ile en yüksek iken, bunu süreçte yenilik yapmada yenilik engelleri algı ortalamaları ($\bar{x}=3.2879$), pazarlama yeniliği yapmada yenilik engelleri algı ortalamaları ($\bar{x}=3.2879$) ve organizasyonel yeniliği yapmada yenilik engelleri algı ortalamaları ($\bar{x}=3.0057$) izlemektedir. Verilerden hareketle turizm işletmelerinde en zor yenilik yapma ürün/hizmette gerçekleşmektedir. Kırsal turizm işletmeleri ziyaretçilerinin genellikle doğaya ve geleneksel yaşama olan özlem ve merak motivasyonu ile hareket etmesinden ötürü işletmecilerin yenilik, özellikle ürün/hizmette yenilik yapmada çekimser kalmakta oldukları söylenebilir.

Araştırma amacına uygun olarak oluşturulan hipotezlerin sonuçları Tablo 5'de yer almaktadır.

Tablo 5. Hipotez Sonuçları

Hipotezler	Durum
H _{1a} : Katılımcıların cinsiyet değişkeni ile yenilik engelleri arasında anlamlı bir fark vardır.	Kabul
H _{1b} : Katılımcıların yaş değişkeni ile yenilik engelleri arasında anlamlı bir fark vardır.	Red
H _{1c} : Katılımcıların eğitim durumu değişkeni ile yenilik engelleri arasında anlamlı bir fark vardır.	Kabul
H _{1d} : Katılımcıların turizm eğitimi alma durumu değişkeni ile yenilik engelleri arasında anlamlı bir fark vardır.	Kabul
H _{1e} : Katılımcıların işletmede çalışma süresi değişkeni ile yenilik engelleri arasında anlamlı bir fark vardır.	Kabul
H _{1f} : Katılımcıların turizm işletmesinde çalışma süresi değişkeni ile yenilik engelleri arasında anlamlı bir fark vardır.	Kabul
H _{2a} : İşletmenin türü değişkeni ile yenilik engelleri arasında anlamlı bir fark vardır.	Kabul
H _{2b} : İşletmenin sahiplik durumu ile yenilik engelleri arasında anlamlı bir fark vardır.	Kabul
H _{2c} : İşletmenin doluluk oranı ile yenilik engelleri arasında anlamlı bir fark vardır.	Kabul
H _{2d} : İşletmenin faaliyet dönemi ile yenilik engelleri arasında anlamlı bir fark vardır.	Kabul
H _{2e} : İşletmede yapılan yenilik türleri ile yenilik engelleri arasında anlamlı bir fark vardır.	Kabul

Sonuç ve Değerlendirme

Günümüzde yenilik konusu her sektörde ve her alanda olduğu gibi turizm sektörü açısından da önem taşımaktadır. Özellikle son zamanlarda kırsal turizme olan talep artışı kırsal turizm işletmelerinde de yenilik yapılmasını gerekli kılmıştır. Ancak kırsal turizm işletmeleri işletme içi ve işletme dışı nedenlerden kaynaklı olarak birtakım yenilik engelleri ile karşılaşmakta ve yenilik yapamamaktadır. Araştırmada işletmelerin yenilik yapmalarına engel olan işletme içi ve işletme dışı boyutları ile ele alınmaya çalışılmış ve kırsal turizm işletmecilerinin toplam yenilik engelleri algıları ile demografik ve işletme özelliklerine ilişkin değişkenler arasındaki ilişkinin ortaya konması amaçlanmıştır.

Araştırmada elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, katılımcılar tarafından işletme içi yenilik engellerine ilişkin olarak; *“İşletmemizde yenilik yapmak, maliyet açısından yüksek risk içermektedir.”* ifadesinin en yüksek ortalama değere sahip olduğu görülmektedir. Tekin ve Durna'nın (2012: 103) yapmış oldukları çalışmanın bir boyutunda *“Otel İşletmelerinde Yenilik Faaliyetlerini Engelleyen Faktörler”* sorulmuş ve maliyetler en yüksek (% 60) oranla ilk sırada yer almıştır. Yine Sabuncu'nun (2014: 116) *“KOBİ'lerde Yenilik ve Engellerinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma: Denizli Örneği”* çalışmasında maliyetler ($x=3.77$) ilk sırada yer almıştır. Turizm işletmelerinde özellikle konaklama işletmelerinde yatırımlar yüksek miktarda sabit sermaye yatırımı gerektirmektedir ve sabit giderler de oldukça yüksektir dolayısı ile yatırımın geri dönüş oranı daha uzun süreli olmaktadır. Ayrıca görüşülen kırsal turizm işletmelerinin daha çok yöre insanı tarafından işletilen küçük işletmelerden oluşması yapılacak yeniliği öncelikle ekonomik anlamda maliyet ile ilişkilendirmesine sebep olmaktadır.

Araştırmada elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, katılımcılar tarafından işletme dışı yenilik engellerine ilişkin olarak; *“Devletin yenilik üzerine etkisi olan tüm desteklerinde (finansal, hukuksal vb.) bürokrasinin yüksek olduğunu düşünüyorum.”* ifadesinin en yüksek ortalama değere sahip olduğu görülmektedir. Ekonomik sosyal ve teknolojik çevrenin günümüzde hızlı bir değişim içerisine girmesi yatırımcıların da aynı hızda hareket etmesini gerektirmektedir. Bürokrasinin özellikle kuralların yavaş işleyişi ve kırtasiyecilik anlamında değerlendirildiği düşünülmektedir. Araştırmada kabul edilen hipotezlerin detaylı bir şekilde ele alınmış hali aşağıdaki gibidir;

Katılımcıların yaş değişkeni ile yenilik engelleri arasındaki anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Dolayısı ile H_{1b} reddedilmiştir.

Katılımcıların cinsiyet değişkenleri temel alındığında, kadınların erkeklere oranla yenilik engelleri algıları ortalamalarının daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Genel bir değerlendirme yapıldığında eğitim seviyesi arttıkça yenilik engellemeleri algılamalarının da azaldığı görülmektedir. Ayrıca turizm eğitimi almayanların turizm eğitimi alanlara oranla yenilik engelleri algı ortalamalarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu veriler ile elde edilen sonuç turizm eğitimi alan kişilerin işletmelerde yenilik yapma performanslarının da daha yüksek olacağına işaret etmektedir.

İşletmede çalışılan süre arttıkça yenilik engelleri algı ortalamalarının düştüğü görülmektedir. Benzer şekilde turizm sektöründe çalışılan süre arttıkça da yenilik engelleri algı ortalamalarının düştüğü görülmektedir. Gerek işletmede çalışılan süre gerekse turizm sektöründe çalışma süresi arttıkça yenilik engelleri algı ortalamalarının düşmesi yenilik yapmada deneyimin önemini göstermektedir.

Restoran işletmecilerinin yenilik engelleri algı ortalamaları işletmenin büyüklüğü ile doğru orantılıdır. Yine konaklama işletmecilerinin yenilik algı ortalamalarının yiyecek içecek işletmecilerinin yenilik engelleri algı ortalamalarından daha yüksek olduğu görülmektedir. Diğer turizm işletmecisi olarak ifade edilen hediyelik eşya vb. satan ve aktivitelerle ilişkili olanaklar sunan işletmelerin yenilik engelleri algı ortalaması konaklama işletmecilerinin yenilik engelleri algı ortalamasından daha düşük fakat yiyecek içecek işletmecilerinin yenilik engelleri algı ortalamasından daha yüksektir.

Tek kişi işletmesinde çalışanların yenilik engelleri algı ortalamaları ise şirkette çalışanların yenilik engelleri algı ortalamalarından daha yüksek olduğu görülmektedir. Ortak olan işletmelerde riskin paylaşılması yenilik engelleri algı ortalamasına yansımış olabilir.

Bulgular incelendiğinde doluluk oranı arttıkça işletmecilerin yenilik engelleri algı ortalamalarının düşmekte olduğu söylenebilir. Aynı şekilde verilerden hareketle sezonluk çalışan işletmelerin yenilik engelleri algı ortalamalarının 12 ay açık olan işletmelerin yenilik engelleri algı ortalamalarından daha yüksek olduğu söylenebilir.

Turizm işletmelerinde en zor yenilik yapma ürün/hizmette gerçekleşmektedir. Kırsal turizm işletmeleri ziyaretçilerinin genellikle doğaya ve geleneksel yaşama olan özlem ve merak motivasyonu ile hareket etmesinden ötürü işletmeciler yenilik özellikle ürün/hizmette yenilik yapmada çekimser kalmakta oldukları ve bu alanlarda yenilik engelleri algı ortalamalarının yüksek olduğu söylenebilir.

Araştırmadan elde edilen bulgular ışığında geliştirilen öneriler ise şöyledir;

- Kırsal turizm işletmelerinin küçük ve orta büyüklükteki işletmelerden oluşması yenilik yapmada finansman sorununu önemli hale getirmektedir. Bu sorun öz kaynakların yetersizliğinden kaynaklanabileceği gibi finansman kuruluşlarından kredi temin etmede karşılaşılan güçlüklerden ya da finansman kaynakları hakkında yeterli bilgiye sahip olmama gibi nedenlerden kaynaklanabilir. Dolayısı ile kırsal turizm işlemecilerine gerek KOSGEB, Kalkınma Ajansları gerekse de teşvik ve vergi politikaları (vergi muafiyeti, vergi indirimi, sosyal sigorta primlerinde indirim vb.) hakkında bilgilendirme çalışmalarının gerçekleştirilmesi önemlidir.
- İşletmelerde yenilik uygulamalarının gerçekleştirilebilmesi için en zor aşamalardan birisi de fikir üretme aşaması olarak görülmektedir. Dolayısı ile işletmelerde yenilik yapma sürecinde turizm sektörünü ve yenilikleri takip eden, yenilik çalışmalarını yürütebilecek çalışanların varlığı önem kazanmaktadır. İşletmelerde çalışanların belirli zamanlarda bir araya gelerek öneriler geliştirmeleri için fırsatlar sunulması ve önerilerin yönetimce değerlendirilmesi de yenilik çalışmalarına katkı sağlayacaktır.
- Araştırmada turizm eğitimi almayanların yenilik engelleri algılarının daha yüksek olmasına istinaden kırsal turizm işletmecilerine mesleki kurslar vasıtası ile turizm eğitimleri verilmesi, çalışanların turizm eğitimi almış kişilerden seçilmesi uygun olacaktır.
- Kırsal turizm anlayışına göre kırsal turizm işletmelerinde geleneksel değerler aslına uygun olarak korunmakta ve sunulan ürün/hizmet ile ilgili olarak radikal yenilik ve değişiklikler yapılması bu anlayışa çok da uygun olmamaktadır. Ancak kırsal turizm işletmeleri hem otantik değerlerin korunarak hem de gelişen teknoloji ile uyumlu bir biçimde gerek süreç, gerekse pazarlama ve organizasyonel yenilik çalışmalarına ağırlık vermesi ile rekabet gücünü yükselterek pazarda farklılaşabilir.
- Araştırmanın önemli kısıtlarından biri kırsal alan kriterleri temel alınarak kırsal alanlarda faaliyet gösteren turizm işletmelerinin yoğun olduğu Kocaeli'nin Kartepe ilçesinin seçilmiş olmasıdır, bundan sonra yapılacak olan çalışmalar için araştırma evrenin geliştirilmesi önerilebilir. Ayrıca yönetmelikte çiftlik evi - köy evi, yayla evi ve dağ evi olarak belirtilen kırsal turizm işletmesi yöneticilerinin yenilik engelleri algıları araştırılabilir. Algılanan yenilik engelleri ile iş tatmini, örgütsel vatandaşlık davranışı, örgütsel bağlılık vb. değişkenler arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılmasının da literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Anamaria, R. ve Maria-Cristina, I. (2013), "Consumers Perception on Innovation in the Tourism Value Chain". *The Annals of The University of Oradea*, s.815-824.
- Baldwin, J. ve Lin, Z. (2002), "Impediments to Advanced Technology Adoption for Canadian Manufacturers", *Research Policy* 31, s.1-18.
- Benavente, J. M. (2006), "The Role of Research and Innovation in Promoting Productivity in Chile", *Economics of Innovation and New Technology*, 15(4/5), s.301-315.
- Birgit, P., Mike, P. ve Chung-Shing, C. (2018), "Needs, Drivers and Barriers of Innovation: The Case of an Alpine Community-Model Destination", *Tourism Management Perspectives*, vol. 25, s.53-63.
- Bogliacino, F. ve Pianta, M. (2010), Profits, R&D and Innovation: A model and a Test. *JRC Technical Notes, Ipts Working Paperon Corporate R&D And Innovation - No. 05*, Publications Office of the European Union.
- Bramwell, B. ve Lane, B. (1994), Rural Tourism and Sustainable Rural Development : Proceedings of the Second International School on Rural Development, *University College Galway, Ireland*. Clevedon, Avon, England: Channel View Publications.
- Chambers, D. (2005), "The Development of Tourism Businesses in Rural Communities: The Case of the Maroons of Jamaica", içinde: Rural Tourism and Sustainable Business Aspects of Tourism 26, Chapter 11, Editör: Derek Hall, Irene, Kirckpatrick ve Morag Mitchell, Chapter: 26, Channel View Publications, s.180-200.
- Chang, S., Gong, Y. ve Shum, C. (2011), "Promoting Innovation in Hospitality Companies through Human Resource Management Practices", *International Journal of Hospitality Management*, 30 (4), s.812-818.

- Chen, B. T. (2017), "Service Innovation Performance in the Hospitality Industry: The Role of Organizational Training, Personal-Job Fit and Work Schedule Flexibility", *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 26:5, s.474-488.
- Christie M. ve Jurado, R. G. (2009), "Barriers to Innovation in Online Pedagogy", *European Journal of Engineering Education*, 34:3, s.273-279.
- Demirbas, D., Hussain, J. G. ve Harry, M. (2011), "Owner-Managers' Perceptions of Barriers to Innovation: Empirical Evidence From Turkish SMEs", *Journal of Small Business and Enterprise Development*, vol. 18, no. 4, s.764-780.
- Freel, M. S. (2000), "Barriers to Product Innovation in Small Manufacturing Firms", *International Small Business Journal*, 18 (2), s.60-80.
- Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (2015), *Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2014-2020)*, [https://ktp.tarim.gov.tr/UKKS%20\(2014-2020\).pdf](https://ktp.tarim.gov.tr/UKKS%20(2014-2020).pdf) , (17.02.2019).
- Giannakis, E. (2014), "The Role of Rural Tourism on The Development of Rural Areas: The Case of Cyprus", *The Journal of Regional Science Association*, vol. 8, no. 1, 38-53.
- Grant, D. (2016), *Barriers to Public Sector Innovation*, Doctoral Thesis, Northumbria University.
- Hadjimanolis, A. (1999), "Barriers To Innovation For SMEs In A Small Less Developed Country (Cyprus)". *Technovation*, vol.19, no. 9, s.561-570.
- Hall, B. H., Lotti, F. ve Mairesse, J. (2009), "Innovation and Productivity in SMEs: Empirical Evidence for Italy", *Small Business Economics*, 33, s.13-33.
- İnomer (2018), <http://inomer.org/economic-growth/inovasyon-2/inovasyon-nicin-nasil-2/>, (15.07.2018).
- Liang-Hung, L. ve Iuan-Yuan, L. (2007), "Product Quality as A Determinant of Product Innovation: An Empirical Analysis of The Global Automotive Industry", *Total Quality Management & Business Excellence*, 17:2, s.141-147.
- Liangxing S., Xiangyu, W., Hongyi, S. ve Zhen, H. (2016), "The Impact of Technological Innovation on Product Quality: The Moderating Role of Firm Size", *Total Quality Management & Business Excellence*, 29, s.7-8.
- Lim, E. S. ve Shyamala, N. (2007), "Obstacles to Innovation: Evidence From Malaysian Manufacturing Firms", *Munich Personal RePEc Archive*, s.1-25.
- Lorenz, R., Burger, T. ve Hottum, P. (2012), "Barriers to Service Innovation- Perspectives from Research and Practice", *Management of Innovation and Technology (ICMIT), 2012 IEEE International Conference*, s.710-717.
- Lööf, H. ve Heshmati, A. (2007), "On The Relationship Between Innovation and Performance: A Sensitivity Analysis", *Economics of Innovation and New Technology*, 15:4-5, s.317-344.
- Madrid-Guijarro, A., Garcia, D. ve Van Auken, H. (2009), "Barriers to Innovation among Spanish Manufacturing SME", *Journal of Small Business Management*, 47 (4), s.465-488.
- Millman, A. F. (1982), "Understanding Barriers to Product Innovation at the R&D/ Marketing Interface", *European Journal of Marketing*, vol. 16, Issue: 5, s.22-34.
- Mohnen, P. ve Rosa, J. M. (2002), "Barriers to Innovation in Service Industries in Canada," in *Institutions and Systems in the Geography of Innovation*, M. Feldman and N. Massard (eds.), Kluwer Academic Publishers, Boston, s.231-250.
- Nagano, M. S., Stefanovitz, J. P. ve Guimaraes, T. (2016), "Assessing Some Important Factors to Reduce Obstacles in Product Innovation", *International Journal of Innovation Management*, vol. 20, no. 3, s.1-29.
- Najda-Janoszka, M. ve Kopera, S. (2014), "Exploring Barriers to Innovation in Tourism Industry-The Case of Southern Region of Poland", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 110, s.190-201.
- Oslo Manual (2005), *Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data*, A joint publication of OECD and Eurostat, Organization for Economic CoOperation and Development. Statistical Office of the European Communities.
- Ottenbacher, M. C. (2007), "Innovation Management in the Hospitality Industry: Different Strategies for Achieving Success", *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 31, s.431-454.
- Ottenbacher, M., Shaw, V. ve Lockwood, A. (2006), "An Investigation of the Factors Affecting Innovation Performance in Chain and Independent Hotels", *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 6:3-4, s.113-128.

- Pianta, M. ve Vaona, A. (2007), "Innovation and Productivity in European Industries", *Economics of Innovation and New Technology*, 16 (7), s.485-499.
- Popa, I. L., Preda, G. ve Boldea, M. (2010), "A Theoretical Approach of The Concept of Innovation", *Managerial Challenges of the Contemporary Society*, (1), s.151-156.
- Rogers, E. M. (1995), *Diffusion of Innovations*, Collier Macmillan Publisher, New York.
- Sabuncu, B. (2014), "KOBİ'lerde Yenilik ve Engellerinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma: Denizli Örneği", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, c.6, s.1, s.103-123.
- Sekaran, U. (2003), *Research Methods For Business A Skill Bulding Approach*, United Kingdom: John Wiley and Sons, Inc.
- Shirandula, D. (2017), *Innovation Barriers and Proactive Work Behaviour: Lessons from Selected Hotels in Nairobi City, Kenya*, Utafiti Foundation, Kenya.
- Soykan, F. (2003), "Kırsal Turizm ve Türkiye Turizmi İçin Önemi", *Ege Coğrafya Dergisi*, 12, s.1-11.
- Storey, C. ve Easingwood, C. J. (1999), "Types of New Service Performance: Evidence from The Consumer Financial Services Sector", *Journal of Business Research*, 46 (2), 193-203.
- Story, V. M., Daniels, K., Zolkiewski, J. ve Dainty, A. R. (2014), "The Barriers and Consequences of Radical Innovations: Introduction to the Issue", *Industrial Marketing Management*, 43, s.1271-1277.
- Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı (2010), Kırsal Kalkınma Planı (2010-2013), Ankara, s.1-215. <https://www.trakyaka.org.tr/>, (01.06.2019).
- Tekin, Y. ve Durna, U. (2012), "Otel İşletmelerinde Yenilik Yönetimi Uygulamaları Alanya'da Beş ve Dört Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma", *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, c.4, S.3, s.93-110.
- Tidd, J., Bessant, J. ve Pavitt, K. (2005), *Managing Innovation. Integrating Technological, Market and Organizational Change*, Third Edition, New York, John Wiley&Sons, Ltd.
- Tourigny, D. ve Le, C. D. (2004), "Impediments to Innovation Faced by Canadian Manufacturing Firms", *Economics of Innovation and New Technology*, 13:3, s.217-250.
- UNWTO (World Tourism Organization) (2018), <http://www2.unwto.org/content/why-tourism> (27.05, 2018).
- Usta, N. (2012). "İnanç Turizminden Kültür Turizmine: Midilli Adası'nın Agiasos Dağ Köyü Örneği", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, c. 14, S. 22, s. 163-168.
- Xie, X.M., Zeng, S.X. ve Tam, C. M. (2010), "Overcoming Barriers to Innovation in SMEs in China: A Perspective Based Cooperation Network", *Innovation*, 12:3, s.298-310.
- Zehrer, A., Pechlaner, H. ve Reuter, C. (2013), "Innovativeness in Tourism: The Perception of Innovation Award Participants", *Journal of Tourism*, vol. 14, no.1, s.11-29.
- <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.20058948.pdf>, (01.06.2019).
- https://www.nufusu.com/ilce/kartepe_kocaeli-nufusu, (01.06.2019).

Denetim Alanında En Çok Atıf Alan Uluslararası Çalışmalar: (Scopus Endeksi Kapsamında Literatür Taraması)

The Most Cited International Studies in Auditing: (Scopus Index Literature Review)

Murat Serçemeli¹, Ersin Kurnaz²

Öz

Bu çalışma ile doğrudan denetim konularını içeren uluslararası dergilerde en çok atıf alan makalelerin denetimdeki gelişmeler kapsamında değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla sadece denetim konularını içeren Scopus kapsamında 3 dergi (Auditing, International Journal of Auditing ve Current Issues in Auditing) belirlenmiştir. Bu dergilerden 2008-2017 yılları arasında yayınlanan ve Scopus'ta en fazla atıf almış, her bir dergi için ilk 25 makale araştırmanın kapsamını oluşturmaktadır. Bu kapsamdaki makaleler içerik analizi ile incelenmiştir. Sonuç olarak çalışmaların içeriklerini daha çok Sarbanes-Oxley Yasası ve etkileri, denetimde kalite ve PCAOB raporları ve etkileri gibi konuların oluşturduğu görülmektedir. Yazar sayıları bakımından en fazla makalenin üç ya da daha fazla kişi tarafından yapıldığı, yazarların çalıştıkları kurumlar açısından ise en çok ABD'de çalışanlar tarafından yapıldığı tespit edilmiştir. Dergilerin etki değerleri açısından en çok etki değeri ve atıf alan derginin "Auditing", en az etki değeri ve atıf alan derginin ise "Current Issues in Auditing" olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Denetim, Literatür Taraması, SSCI, Scopus, En çok Atıf

Abstract

The purpose of this article is to assess the most cited articles in international journals that their subjects are auditing directly to the scope of developments in auditing. In line with this purpose, primarily the journals about accounting education directly in Scopus 3 journals (Auditing, International Journal of Auditing and Current Issues in Auditing) were determined. The scope of this research is the most cited the first 25 articles in Scopus for each journal which published in 2008-2017. These articles were investigated with content analysis. As a result, the content of the studies seems to be mainly composed of the Sarbanes-Oxley Act and its impacts, the quality of the audit, and the PCAOB reports and impacts. To the number of authors, the most articles were written by three or more person, to the authors' intuitions the most institutions were from USA. It was seen that the highest impact per publication journal was "Auditing", and the lowest impact per publication journal was "Current Issues in Auditing".

Keywords: Auditing, Literature Review, SSCI, Scopus, The most cited

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL: M40, M41, M42

Submitted: 04 / 08 / 2018

Accepted: 13 / 06 / 2019

¹ Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, muratsercemeli@gmail.com, Orcid: 0000-0002-0718-2236

² Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ersinkurnaz2429@gmail.com , Orcid: 0000-0002-6787-5368

Giriş

Bilimsel yayınlara yapılan atıflar bir yayını yapan kişi ya da kurumun saygınlığını direkt etkileyen önemli bir unsurdur. Dünyanın en iyi üniversiteleri ve bilim insanları belirlenip, ödüller verilmesinde atıfların belirleyici etkileri oldukça fazladır. Bir bilim insanının çalışmaları ne kadar atıf alıyorsa, diğer bilimciler tarafından o kadar dikkate alınıyor denilebilir. Bir yayının uzun dönemde atıf almamış olması, o yayının ilgili alanda hiç dikkat çekmediği ya da alanına katkı sağlamadığı söylenilebilir. Atıf sayısı ile bilim insanının yaptığı yayınların kalitesi arasında doğrusal bir ilişki olduğu söylemek mümkündür (Uzay, 2007: 129). Bu kapsamda söz konusu çalışma ile atıf sayısı dikkate alınarak ilgililere bir bakış açısının kazandırılması ve denetim literatürüne de katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Muhasebe denetimiyle ilgili literatürde birçok farklı dergide çalışmalar mevcut olmakla birlikte, en fazla atıf alan çalışmaların irdelendiği bir çalışma bulunamamıştır. Bu çalışmada sadece denetimi konu edinen uluslararası dergilerden, öncelikle SSCI kapsamındaki dergiler taranmış ve dergi (İngilizce ya da Türkçe) bulunamamış, ardından hakemli yayınlardan oluşan en büyük makale özü ve atıf veri tabanı olan Scopus dergileri taranmıştır. Scopus kapsamında taranan dergilerden doğrudan denetimi konu edinen 3 dergi (Auditing, International Journal of Auditing ve Current Issues in Auditing) bu çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Bu kapsamda ilgili dergilerde 2008-2017 yılları arasında yapılmış (her bir dergi için ilk 25 makale olmak üzere), en fazla atıf alan makaleler içerik analizine tabi tutulacaktır. Ardından bu yayınların yapıldığı dergiler; yayınların içeriklere göre sınıflandırılması, dergilerin etki değerleri, yazar sayıları ve yayınların yapıldığı ülkeler şeklinde incelenecektir.

1. Literatür Özeti

Hass, Abdolmohammadi ve Burnaby (2006) çalışmalarında, Amerika'da iç denetim alanında yapılan çalışmalarla ilgili literatür taraması yapmışlardır. Literatürde iç denetim alanında önemli değişimler gerçekleştiğini ifade etmişlerdir. İşletmelerde gerçekleşen işlemlerin karmaşık hale gelmesi, bilgi teknolojilerindeki gelişmelerin yarattığı fırsat ve tehditler ile iç denetçilerin bireysel bilgi becerilerini geliştirmeleri üzerinde çalışmaların yoğunlaştığı tespit edilmiştir.

Allegrini, D'Onza, Paape, Melville ve Sarens (2006) çalışmalarında, Avrupa'da iç denetim alanında yapılan çalışmalarla ilgili literatür taraması yapmışlardır. İç denetim hizmetlerine olan talebin artışına paralel olarak literatürde Avrupa'da özellikle bilgi teknolojilerinin getirdiği fırsat ve tehditlerin iç denetimdeki yansımaları üzerinde durulduğu belirtilmiştir.

Selimoğlu ve Uzay (2007) çalışmalarında, Türkiye'de 1995–2006 yılları arasında bağımsız denetim alanında yayınlanan makale ve bildirilerde, bağımsız denetimin hangi konularının ne ölçüde incelendiğini tespit etmeyi amaçlamışlardır. Sonuç olarak a) Meslek ahlakı, hile denetimi, iç kontrol ve iç denetim, elektronik ortamda denetim gibi konuların yoğun olarak incelendiğini, b) Denetim planlaması, denetim kanıtları gibi konuların çok az incelendiği, e-ticaret ve denetim gibi konuların hiç araştırmaya rastlanılmadığını c) Araştırmalar ağırlıklı olarak akademisyenlerce gerçekleştirildiği ve uygulama araştırmasından daha çok derleme niteliğinde olduğunu tespit etmişlerdir.

Öncü, Yücel ve Bağdat (2014) çalışmalarında, Türkiye'de 2007-2014 yılları arasında, bağımsız denetim ve ilişkili alanlarda yayınlanan makale ve tezleri incelemişlerdir. Sonuç olarak en çok "Bağımsız Denetim Mesleği" konusunda çalışma yapıldığını, en çok makalenin "Mali Çözüm", "Muhasebe ve Bilim Dünyası" ve "Vergi Dünyası" dergisinde yayınlandığını, en çok tezin ise Marmara Üniversitesi bünyesinde yazıldığını tespit etmişlerdir.

Al-Akra, Abdel-Qader ve Billah (2016) çalışmalarında Ortadoğu ve Güney Afrika'da iç denetim alanında yapılan çalışmalarla ilgili literatür taraması yapmışlardır. Literatüre göre iç denetim hizmetlerinin bağımsızlık ve objektiflik alanında daha fazla çalışmalara ihtiyaç duyulduğu, özellikle risk yönetimi, denetimi ve yönetimi ile ilgili olarak danışmanlık hizmetlerine iç denetimin dâhil edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

2. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Çalışmanın amacı, 2008-2017 yılları arasında doğrudan denetimi konu alan uluslararası dergilerde yer alan, en çok atıf almış makalelerin, denetim alanındaki gelişmeler kapsamında içeriklerinin değerlendirilmesidir.

Çalışmada denetim alanında en çok atıf alan uluslararası makalelerin literatür taraması yapılmıştır. Taramada dergilerin seçimi yapılırken doğrudan denetim ile ilgili yayınlar yapan dergiler ele alınmıştır. Bu amaçla önce SSCI kapsamındaki dergilerden sadece denetim konularını içeren dergi bulunamamıştır. Ardından bibliyometrik araçlarla birlikte araştırmayı izlemeye, analiz etmeye ve görselleştirmeye yarayan; hakemli yayınlardan oluşan en büyük makale özü ve atıf veri tabanı olan Scopus dergileri taranmıştır. Scopus'ta taranan sadece denetimi konu edinen 3 dergi (Auniting, International Journal of Auditing ve Current Issues in Auditing) çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır.

Scopus, sanat ve beşeri bilimler yanı sıra fen bilimleri, teknoloji, tıp ve sosyal bilimler alanında bütün dünyadan 5,000'in üzerindeki yayıncının 21.000 üzerindeki dergisini ve konferans yayını ve 5000'in üzerindeki kitabını kapsar. Scopus %70'i 1996'dan beri yayınlanmış özetler ve oldukça geniş kaliteli web sayfaları ve patent bilgisi olmak üzere 56 milyon kayıt içerir. Scopus veri tabanındaki bilgiler her gün güncellenmektedir. (http://kutuphane.itu.edu.tr/docs/librariesprovider59/formlar/yazar_profilu_duzeltme_kilavuzu.pdf?sfvrsn=2, Erişim Tarihi:12.08.2017)

3. Araştırmanın Yöntemi ve Kısıtları

Literatürde denetim alanında oldukça fazla makale mevcuttur. Bu makaleler muhasebe, işletme ya da sosyal bilimler gibi alanları içeren farklı dergilerde yayınlanmaktadır. Çalışmada, 2008-2017 yılında Scopus'ta taranan, dergi ismi olarak sadece denetimi konu edinen dergiler belirlenmiştir. Dergiler tespit edildikten sonra 2008-2017 yılları arasında bu dergilerde yapılmış makaleler taranmıştır. Böylece denetimin son 10 yılda odaklandığı ve gelişme gösterdiği alanlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tarihler arasında³ 560 makale yayınlanmıştır. Bu makaleler arasından en az 1 atıf almış olan 405 makale mevcuttur. Çalışmamızda ise her bir dergi için Scopus'ta en çok atıf almış 25 makale, toplamda 75 makale ana kütle olarak alınmıştır.

Ayrıca atıf sayıları her geçen gün değişebildiğinden çalışmada verilen atıf sayılarında makalenin yayınlandığı tarihte artışlar söz konusu olabilir.

Çalışmanın tasarlanmasında Serçemeli (2017) çalışması ile içerik başlıklarının oluşturulmasında Selimoğlu ve Uzay (2007)'in çalışmasından yararlanılmıştır. Bu kapsamda makaleler öncelikle amaç, yöntem, örneklem (varsa), veri toplama aracı (varsa) ve bulgu/sonuç ve atıf sayısı kapsamında incelenerek, içerikler konu başlıklarına göre sınıflandırılmıştır. Ayrıca dergiler, yayın sayıları, yayın başına etki değerleri açısından sınıflandırılmış, makaleler yazar sayıları ve yazarların çalıştıkları kurumlar ülkelere göre ayrılmıştır.

Tablo 1'de "Auditing" dergisi atıf sayılarına yer verilmiştir.

Tablo 1. Auditing Dergisi Atıf Sayıları

Yazar(lar)	Atıf Sayısı Scopus/ Scholar Google
Francis (2011)	117/400
Nelson (2009)	102/275
Hoitash, Hoitash ve Bedard (2008)	83/265
Choi, Kim ve Zang (2010)	75/332
Hogan vd. (2008)	70/243
Cohen, Krishnamoorthy ve Wright, (2008)	69/174
Carcello, Hermanson ve Ye (2011)	64/186
Hurt (2010)	56/175
Krishnan, Rama ve Zhang (2008)	56/153
Ghosh ve Pawlewicz (2009)	54/158
Pflugrath, Roebuck ve Simnett (2011)	53/134
Bedard, Deis, Curtis ve Jenkins (2008)	53/122

³ 2017 yılı makaleleri çalışmanın yapıldığı Ağustos ayına kadar mevcuttur.

Knechel vd. (2012)	51/204
Robinson (2008)	51/132
Huang, Raghunandan ve Rama (2009)	49/114
Choi vd. (2010)	47/164
DeZoort, Hermanson ve Houston (2008)	47/93
Chan, Farrell ve Lee (2008)	46/218
Deumes ve Knechel (2008)	42/173
Ruiz-Barbadillo, Gómez-Aguilar ve Carrera (2009)	41/125
Blankley, Hurtt ve MacGregor (2012)	40/143
Christensen, Glover ve Wood (2012)	38/121
Hogan ve Martin (2009)	37/96
Carson vd. (2013)	35/144
Fargher ve Jiang (2008)	34/94

Tablo 2'de "International Journal of Auditing" dergisi atıf sayılarına yer verilmiştir.

Tablo 2. International Journal of Auditing Atıf Sayıları

Yazar(lar)	Atıf Sayısı Scopus/Scholar Google
Karjalainen (2011)	31/95
Hay (2013)	27/65
Sarens ve Abdolmohammadi(2011)	25/84
Ittonen ve Peni (2012)	17/63
Ferguson vd. (2013)	13/49
Gold, Gronewold ve Pott (2012)	13/47
Niskanen, Karjalainen ve Niskanen (2011)	13/42
Porter, Ó hÓgartaigh ve Baskerville (2012).	10/13
Daugherty, Dickins ve Tervo (2011)	10/29
Khelif ve Samaha, (2014)	9/18
Böhm, Bollen ve Hassink (2013)	8/11
Porter, hÓgartaigh ve Baskerville, (b) (2012)	7/20
Pridgen ve Wang (2012).	7/19

Sweeney ve McGarry (2011)	7/20
Sharma ve Kuang (2014)	6/14
Maroun, Coldwell ve Segal (2014)	6/13
Lenz, Sarens ve D'Silva (2014)	6/23
Reheul, Van Caneghem ve Verbruggen (2013)	6/19
Hyatt ve Taylor, (2013)	6/13
Svanström ve Sundgren (2012).	6/30
Hellman (2011)	6/15
Kumarasiri ve Fisher (2011)	6/34
Habib (2015)	5/12
Coetzee ve Lubbe (2014)	5/20
Butcher, Harrison ve Ross (2013)	5/10

Tablo 3'de "Current Issues in Auditing" adlı dergide yapılan atıf sayılarına yer verilmiştir.

Tablo 3. Current Issues in Auditing Dergisi Atıf Sayıları

Yazar(lar)	Atıf Sayısı Scopus /Scholar Google
Bedard, Johnstone ve Smith (2010)	22/54
Huggins, Green ve Simnett (2011)	19/45
Fontaine, Letaifa ve Herda (2013)	11/24
Bedard vd. (2012)	8/85
Turner vd. (2010)	8/24
Fontaine ve Pilote (2012)	7/23
Glover ve Prawitt (2014)	6/20
Clune ve Gramling (2012)	6/9
Hansen, Stephens ve Wood (2009)	6/14
Hermanson, Smith ve Stephens (2012)	5/25
Boyle, Hermanson ve Mensah (2011)	5/11
Church (2014)	4/22
Almer vd. (2011)	4/11
Knechel (2013)	4/23

Gradison ve Boster (2010)	4/9
Gramling ve Watson (2009)	4/6
Jones vd. (2012)	3/2
Taylor vd. (2011)	3/4
Rosner ve Markelevich (2011)	3/4
Evans, Boster ve Gradison (2011)	3/4
Daugherty ve Pitman (2009)	3/4
Boritz ve Timoshenko (2014)	2/11
Anderson vd. (2014)	2/0
Christensen, Glover ve Wood, (2013)	2/12
Herda ve Snyder (2013)	2/5

Tablo 4'de dergi yayın sayıları ile en az 1 atıf almış yayın sayılarına yer verilmiştir.

Tablo 4. Dergi Yayın ve Atıf Sayıları

Dergi Adı	Toplam Yayın Sayısı	En az 1 atıf alan yayın sayısı
Auditing	303	267
International Journal of Auditing ⁴	131	78
Current Issues in Auditing ⁵	126	60
Toplam	560	405

Dergi yayın sayılarına bakıldığında en fazla yayın ile en az 1 atıf almış yayın açısından en fazla yayının "Auditing" adlı dergide olduğu görülmektedir.

Aşağıdaki tabloda son beş yılda dergilerin yayın başına etki ve ortalamaları verilmiştir.

Tablo 5. Dergilerin Yayın Başına Etki Değerleri

Yıllar	Dergiler Yayın başına etki (Impact per Publication) ⁶		
	A	IJA	CIA
2012	1,62	0,42	0,37
2013	2,53	0,93	0,32
2014	1,98	1,00	0,20

⁴ Bu dergi Scopus'ta 2011 tarihinden itibaren yayınlanmaya başlamıştır. Veriler ise Scopus'ta 2011-2017 yıllarını kapsamaktadır.

⁵ Bu dergi Scopus'ta 2009 tarihinden itibaren yayınlanmaya başlamıştır. Veriler ise Scopus'ta 2009-2016 yıllarını kapsamaktadır.

⁶ 3 yıllık atıf oranlarına göre oluşturulmuş bir faktördür. Faktör değerleri Scopus'tan alınmıştır.

2015	2,40	1,34	0,33
2016	2,50	1,07	0,33
Ortalama	2,20	0,95	0,31

Yayın başına etki hesaplanırken son üç yıllık atıf sayıları dikkate alınmaktadır. Bu açıdan yapılan sıralamada en fazla etkiye sahip derginin “Auditing” olduğu görülmüştür. Dergilerin son beş yıllık yayın başına etkilerine bakıldığında en düşük ortalamaya sahip derginin “Current Issues in Auditing” olduğu görülmüştür.

Aşağıdaki tabloda dergilerde yapılan çalışmaların içeriklerinin genel olarak sınıflandırılması verilmiştir.

Tablo 6. İçeriklerin Konulara Göre Ayrılması

İçerikler	Dergiler			Toplam	%
	Auditing	International Journal of Auditing	Current Issues in Auditing		
Mesleki Şüphencilik	2	-	2	4	0,05
Şeffaflık	-	-	4	4	0,05
Sarbanes-Oxley Yasası Ve Etkileri	8	-	-	8	0,10
Denetimde Kalite	3	3	1	7	0,09
Denetim Komitesi	-	3	-	3	0,04
Denetçi Bağımsızlığı	2	1	-	3	0,04
İç Denetim	-	2	2	4	0,05
Denetim Ücretleri	1	2	1	4	0,05
Denetim Standartları	-	1	3	4	0,05
Denetçi Görüşleri	2	2	-	4	0,05
Denetçi- Müşteri İlişkisi	-	-	2	2	0,02
Denetimde Beklenti –Performans	-	3	-	3	0,04
İç Kontrol - Risk Yönetimi	2	-	1	3	0,04
PCAOB Raporları ve Etkileri	1	1	4	6	0,08
Denetim – Kurumsal Yönetim	2	1	-	3	0,04
Risk Odaklı İç Denetim	-	1	-	1	0,01
Güvence – Aşırı Tahmin Belirsizliği	2	-	1	3	0,04
Bilgi Teknolojisi	-	1	-	1	0,01
Dış Denetim	-	1	-	1	0,01

Denetim Alanındaki Gelişmeler	-	3	2	5	0,06
Denetimde Çalışma Kâğıtları	-	-	1	1	0,01
Muhasebe – Denetim Ve Akademik Kariyer	-	-	1	1	0,01
Toplam	25	25	25	75	100

Söz konusu en çok atıf alan makalelerin konu içeriklerine bakıldığında, çalışmaların içeriklerini daha çok Sarbanes-Oxley Yasası ve etkileri, denetimde kalite ve PCAOB raporları ve etkileri gibi konulardan oluştuğu görülmektedir.

Aşağıdaki tabloda makalelerin ülkelere göre sınıflandırılması verilmiştir.

Tablo 7. Makalelerin Ükelere Göre Sınıflandırılması

Ülkeler	Dergiler			Toplam	%
	A	IJA	CIA		
ABD	47	8	58	113	0,57
Avustralya	9	8	7	24	0,12
İngiltere	-	1	-	1	0,01
Kanada	-	-	6	6	0,03
Almanya	-	2	-	2	0,01
Hollanda	1	4	1	6	0,03
İrlanda	-	4	-	4	0,02
İspanya	3	-	-	3	0,01
Belçika	1	6	-	7	0,03
Tunus	-	1	-	1	0,01
Mısır	-	1	-	1	0,01
Norveç	-	2	-	2	0,01
İsveç	-	1	-	1	0,01
Güney kore	2	-	-	2	0,01
Çin	2	-	-	2	0,01
Singapur	3	-	-	3	0,01
Güney Afrika	-	5	-	5	0,02
Finlandiya	-	7	-	7	0,03
Tayland	-	2	-	2	0,01

Yeni Zelanda	-	6	-	6	0,03
Toplam	68	58	72	198	100

Yazarların çalıştıkları kurumların ülkelere göre sayılarına bakıldığında en fazla yazarın 113 adet (%57) ile ABD, ardından 24 adet (%20) ile Avustralya olduğu görülmektedir.

Aşağıdaki tabloda makalelerin yazar sayılarına göre sınıflandırılması verilmiştir.

Tablo 8. Yazar Sayılarına Göre Dağılımlar

Dergi adı	Auditing			International journal of auditing			Current issues in auditing			Toplam
	Tek	İki	Üç ve üzeri	Tek	İki	Üç ve üzeri	Tek	İki	Üç ve üzeri	
2008	2	2	6	-	-	-	-	-	-	10
2009	1	2	3	-	-	-	-	2	1	9
2010	1	-	2	-	-	-	-	1	2	6
2011	1	-	1	2	3	3	-	1	5	16
2012	-	-	2	1	3	3	-	2	3	14
2013	-	-	2	-	1	4	1	1	2	11
2014	-	-	-	-	3	1	1	2	1	8
2015	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
2016	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2017	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	5	4	16	4	10	11	2	9	14	75

Yazar sayılarına bakıldığında tek yazarlı makale sayısı 11, iki yazarlı makale sayısı 23 ve üç ya da daha fazla yazardan oluşan makale sayısı ise 41'dir. Buna göre yapılan çalışmaların çoğunlukla üç ya da daha fazla yazar tarafından yapıldığı ifade edilebilir. Burada ekip çalışması şeklinde yapılan çalışmaların daha fazla atıf aldığı söylenebilir.

Yıllar itibariyle yapılan çalışmalara bakıldığında 2011 yılında 16 çalışma, 2012 yılında 14 ve 2013 yılında ise 11 çalışmanın yer aldığı görülmektedir. Burada 2016 ve 2017 yıllarında makalenin olmaması, makalelerin atıf alması için üzerinden zaman geçip yeni bir eser üretilmesi ve hakem sürecinden geçerek yayınlaması sürecindeki zamanın uzun sürmesinden kaynaklandığı ifade edilebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Araştırma sonucunda; makalelerin Sarbanes-Oxley Yasası ve etkileri, denetimde kalite, PCAOB raporları ve etkileri, mesleki şüphecilik, denetim alanındaki gelişmeler, denetçi bağımsızlığı, denetim ücretleri ve denetim standartları gibi başlıklarda toplandıkları görülmüştür. Bunlar içerisinde en fazla yayının Sarbanes-Oxley Yasası ve etkileri konusunda olduğu tespit edilmiştir.

Yazar sayıları açısından en fazla yayının üç ya da daha fazla yazar tarafından yapıldığı görülmüştür. Burada ekip çalışması şeklinde çalışmalar yapmanın önemli olduğu ve bu şekilde yapılan çalışmaların daha fazla atıf aldığı ifade edilebilir.

Yazarların çalıştıkları kurumların ülkelere göre sınıflandırılmalarına bakıldığında en fazla ABD menşeli kurumların, ardından Avusturya'nın geldiği görülmüştür. Burada ABD'nin bu kadar büyük fark oluşturmasında üniversite ve dolayısıyla çalışan öğretim elemanı sayısının etkili olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte her ne kadar ABD üniversitelerinde çalışan sayısı fazla çıksa da dikkat çeken diğer husus ABD kurumlarında çalışan yazarların isimlerinden de anlaşılacağı üzere farklı etnik kökenlere sahip oldukları görülmüştür. Bu da göstermektedir ki ABD farklı kökenden araştırmacıların yoğunlukta olduğu bir ülke olarak bu çeşitliliğin oluşturduğu çıktılarından yararlanarak etkinlik sağladıkları ifade edilebilir. Ayrıca burada Türkiye'den hiçbir çalışmanın olmaması dikkat çekmektedir.

Dergilerin yayın başına etkileri açısından sınıflandırılmasına bakıldığında üç dergi içerisinde en fazla "Auditing" adlı derginin etkisinin olduğu, en az da "Current Issues in Auditing" adlı derginin yayın başına etkisinin olduğu görülmüştür. En az 1 atf almış makalelerin sayısı da bu durumu destekleyici unsurlar olarak göze çarpmaktadır.

Sonuç olarak çalışmanın literatürdeki çalışmalardan farklı olarak atf sayılarını da dikkate alması bakımından denetim literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Al-Akra, M., Abdel-Qader, W., & Billah, M. (2016). "Internal auditing in the Middle East and North Africa: A Literature Review", *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 26, 13-27.
- Allegrini, M., D'Onza, G., Paape, L., Melville, R., & Sarens, G. (2006). "The European Literature Review on Internal Auditing", *Managerial Auditing Journal*, 21(8), 845-853.
- Almer, E. D., Lightbody, M., Single, L. E., & Vigilante, B. (2011). "New Leadership Tracks in Accounting Firms: An Alternative to The Partnership", *Current Issues in Auditing*, 5(1), A39-A53.
- Archel, P., Husillos, J., Larrinaga, C., & Spence, C. (2009). "Social Disclosure, Legitimacy Theory And The Role of The State. Accounting", *Auditing & Accountability Journal*, 22(8), 1284-1307.
- Ascui, F., & Lovell, H. (2011). "As Frames Collide: Making Sense of Carbon Accounting", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 24(8), 978-999.
- Bebbington, J., Higgins, C., & Frame, B. (2009). "Initiating Sustainable Development Reporting: Evidence from New Zealand", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 22(4), 588-625.
- Bedard, J. C., Deis, D. R., Curtis, M. B., & Jenkins, J. G. (2008). "Risk Monitoring and Control in Audit Firms: A Research Synthesis", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 27(1), 187-218.
- Bedard, J. C., Johnstone, K. M., & Smith, E. F. (2010). "Audit Quality Indicators: A Status Update on Possible Public Disclosures And Insights From Audit Practice", *Current Issues in Auditing*, 4(1), C12-C19.
- Bedard, J. C., Sutton, S. G., Arnold, V., & Phillips, J. R. (2012). Another Piece of The "Expectations Gap: What Do Investors Know about Auditor Involvement With Information in The Annual Report?", *Current Issues in Auditing*, 6(1), A17-A30.
- Blankley, A. I., Hurtt, D. N., & MacGregor, J. E. (2012). "Abnormal Audit Fees and Restatements", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 31(1), 79-96.
- Boritz, J. E., & Timoshenko, L. M. (2014). "On The Use of Checklists in Auditing: A Commentary", *Current Issues in Auditing*, 8(1), C1-C25.
- Boyle, D. M., Hermanson, D. R., & Mensah, M. O. (2011). "Addressing The Accounting and Auditing Faculty Shortage: Practitioners' Perceptions of Academia", *Current Issues in Auditing*, 5(1), A70-A85.
- Böhm, F., Bollen, L. H., & Hassink, H. F. (2013). Spotlight on the design of European audit committees: a comparative descriptive study. *International Journal of Auditing*, 17(2), 138-161.
- Brennan, N. M., Guillamon-Saorin, E., & Pierce, A. (2009). "Methodological Insights: Impression Management: Developing And Illustrating A Scheme of Analysis for Narrative Disclosures—A Methodological Note", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 22(5), 789-832.
- Butcher, K., Harrison, G., & Ross, P. (2013). Perceptions of audit service quality and auditor retention. *International Journal of Auditing*, 17(1), 54-74.

- Carcello, J. V., Hermanson, D. R., & Ye, Z. (2011). "Corporate Governance Research in Accounting and Auditing: Insights, Practice Implications, and Future Research Directions", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 30(3), 1-31.
- Carson, E., Fargher, N. L., Geiger, M. A., Lennox, C. S., Raghunandan, K., & Willekens, M. (2012). "Audit Reporting for Going-Concern Uncertainty: A Research Synthesis", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 32(sp1), 353-384.
- Chan, K. C., Farrell, B., & Lee, P. (2008). "Earnings Management of Firms Reporting Material Internal Control Weaknesses Under Section 404 of The Sarbanes-Oxley Act", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 27(2), 161-179.
- Cho, C. H., Freedman, M., & Patten, D. M. (2012). "Corporate Disclosure of Environmental Capital Expenditures: A Test of Alternative Theories", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 25(3), 486-507.
- Choi, J. H., Kim, C., Kim, J. B., & Zang, Y. (2010). "Audit Office Size, Audit Quality, and Audit Pricing", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 29(1), 73-97.
- Choi, J. H., Kim, J. B., & Zang, Y. (2010). "Do Abnormally High Audit Fees Impair Audit Quality?", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 29(2), 115-140.
- Christensen, B. E., Glover, S. M., & Wood, D. A. (2012). "Extreme Estimation Uncertainty in Fair Value Estimates: Implications for Audit Assurance.", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 31(1), 127-146.
- Christensen, B. E., Glover, S. M., & Wood, D. A. (2013). "Extreme Estimation Uncertainty and Audit Assurance", *Current Issues in Auditing*, 7(1), P36-P42.
- Clune, R. R., & Gramling, A. A. (2012). "Hiring Recent University Graduates into Internal Audit Positions: Insights from Practicing Internal Auditors", *Current Issues in Auditing*, 6(2), A1-A14.
- Coetzee, P., & Lubbe, D. (2014). Improving the efficiency and effectiveness of risk-based internal audit engagements. *International Journal of Auditing*, 18(2), 115-125.
- Cohen, J. R., Krishnamoorthy, G., & Wright, A. M. (2008). "Form Versus Substance: The Implications for Auditing Practice and Research of Alternative Perspectives on Corporate Governance", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 27(2), 181-198.
- Collier, P. M. (2008). "Stakeholder Accountability: A Field Study of The Implementation of A Governance Improvement Plan", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 21(7), 933-954.
- Daugherty, B., Dickins, D., & Tervo, W. A. (2011). Negative PCAOB inspections of triennially inspected auditors and involuntary and voluntary client losses. *International Journal of Auditing*, 15(3), 231-246.
- Daugherty, B., & Pitman, M. K. (2009). "Auditing The Auditors: A Case on PCAOB Inspection Reports of Registered Public Accounting Firms", *Current Issues in Auditing*, 3(1), B1-B18.
- De Villiers, C., Rinaldi, L., & Unerman, J. (2014). "Integrated Reporting: Insights, Gaps And An Agenda for Future Research", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 27(7), 1042-1067.
- Deumes, R., & Knechel, W. R. (2008). "Economic Incentives for Voluntary Reporting Internal Risk Management and Control Systems", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 27(1), 35-66.
- DeZoort, F. T., Hermanson, D. R., & Houston, R. W. (2008). "Audit Committee Member Support for Proposed Audit Adjustments: Pre-SOX Versus Post-SOX Judgment", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 27(1), 85-104.
- Durden, C. (2008). "Towards A Socially Responsible Management Control System", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 21(5), 671-694.
- Eileen T., Bierstaker, J. & Brazel, J. (2011). "Comments by the Auditing Standards Committee of the Auditing Section of the American Accounting Association on the Securities and Exchange Commission Proposed Rules for Implementing the Whistleblower Provisions of Section 21F of the Securities Exchange Act of 1934", *Current Issues in Auditing*: June 2011, Vol. 5, No. 1, pp. C16-C27.
- Evans, R. J., Boster, R. S., & Gradison, B. (2011). "Increasing Transparency: A Prototype of The Nonpublic Portions of PCAOB Large-Firm Inspection Reports", *Current Issues in Auditing*, 5(1), A1-A21.
- Fargher, N. L., & Jiang, L. (2008). "Changes in The Audit Environment and Auditors' Propensity to Issue Going-Concern Opinions", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 27(2), 55-77.

- Ferguson, C., Green, P., Vaswani, R., & Wu, G. H. (2012). Determinants of Effective Information Technology Governance. *Journal of Business Ethics*, 105(1), 45-60.
- Ferreira, A., Moulang, C., & Hendro, B. (2010). "Environmental Management Accounting And Innovation: An Exploratory Analysis", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 23(7), 920-948.
- Fontaine, R., & Pilote, C. (2012). "Clients' Preferred Relationship Approach with Their Financial Statement Auditor", *Current Issues in Auditing*, 6(1), P1-P6.
- Fontaine, R., Letaifa, S. B., & Herda, D. (2013). "An Interview Study to Understand The Reasons Clients Change Audit Firms and The Client's Perceived Value of The Audit Service", *Current Issues in Auditing*, 7(1), A1-A14.
- Francis, J. R. (2011). "A Framework for Understanding and Researching Audit Quality", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 30(2), 125-152.
- Ghosh, A., & Pawlewicz, R. (2009). "The Impact of Regulation on Auditor Fees: Evidence from The Sarbanes-Oxley Act", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 28(2), 171-197.
- Glover, S. M., & Prawitt, D. F. (2014). "Enhancing Auditor Professional Skepticism: The Professional Skepticism Continuum", *Current Issues in Auditing*, 8(2), P1-P10.
- Gold, A., Gronewold, U., & Pott, C. (2012). The ISA 700 auditor's report and the audit expectation gap—do explanations matter?. *International Journal of Auditing*, 16(3), 286-307.
- Gradison, B., & Boster, R. (2010). "The PCAOB's First Seven Years: A Retrospection", *Current Issues in Auditing*, 4(1), A9-A20.
- Gramling, A. A., & Watson, M. G. (2009). "Analysis of Peer Review Reports: A Focus on Deficiencies of The Top Triennially Inspected Firms", *Current Issues in Auditing*, 3(2), A1-A14.
- Habib, A. (2015). The New Chinese Accounting Standards and Audit Report Lag. *International Journal of Auditing*, 19(1), 1-14.
- Hay, D. (2013). Further evidence from meta-analysis of audit fee research. *International Journal of Auditing*, 17(2), 162-176.
- Hansen, J., Stephens, N. M., & Wood, D. A. (2009). "Entity-Level Controls: The Internal Auditor's Assessment of Management Tone at The Top", *Current Issues in Auditing*, 3(1), A1-A13.
- Hass, S., Abdolmohammadi, M. J., Burnaby, P. (2006). "The Americas Literature Review on Internal Auditing", *Managerial Auditing Journal*, Vol. 21 Issue: 8, pp.835-844.
- Hellman, N. (2011). Chief financial officer influence on audit planning. *International Journal of Auditing*, 15(3), 247-274.
- Herda, D. N., & Snyder, H. W. (2013). "Independent Audits Of Conflict Minerals Reports", *Current Issues in Auditing*, 7(2), A24-A32.
- Hermanson, D. R., Smith, J. L., & Stephens, N. M. (2012). "How Effective Are Organizations' Internal Controls? Insights into Specific Internal Control Elements", *Current Issues in Auditing*, 6(1), A31-A50.
- Hogan, C. E., & Martin, R. D. (2009). "Risk Shifts in The Market for Audits: An Examination of Changes in Risk For "Second Tier" Audit Firms", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 28(2), 93-118.
- Hogan, C. E., Rezaee, Z., Riley Jr, R. A., & Velury, U. K. (2008). "Financial Statement Fraud: Insights from The Academic Literature", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 27(2), 231-252.
- Hoitash, R., Hoitash, U., & Bedard, J. C. (2008). "Internal Control Quality and Audit Pricing Under The Sarbanes-Oxley Act", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 27(1), 105-126.
- Hopper, T., Tsamenyi, M., Uddin, S., & Wickramasinghe, D. (2009). "Management Accounting in Less Developed Countries: What Is Known And Needs Knowing", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 22(3), 469-514.
- http://kutuphane.itu.edu.tr/docs/librariesprovider59/formlar/yazar_profilu_duzeltme_kilavuzu.pdf?sfvrsn=2 Erişim Tarihi:12.08.2017.
- Huang, H. W., Raghunandan, K., & Rama, D. (2009). "Audit Fees for Initial Audit Engagements Before and After SOX", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 28(1), 171-190.

- Huggins, A., Green, W. J., & Simnett, R. (2011). "The Competitive Market For Assurance Engagements on Greenhouse Gas Statements: Is There A Role for Assurers from The Accounting Profession?", *Current Issues in Auditing*, 5(2), A1-A12.
- Humphrey, C. (2008). "Auditing Research: A Review Across The Disciplinary Divide", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 21(2), 170-203.
- Hurt, R. K. (2010). "Development of A Scale to Measure Professional Skepticism", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 29(1), 149-171.
- Hyatt, T. A., & Taylor, M. H. (2013). The effects of time budget pressure and intentionality on audit supervisors' response to audit staff false sign-off. *International Journal of Auditing*, 17(1), 38-53.
- Ittonen, K., & Peni, E. (2012). Auditor's gender and audit fees. *International Journal of Auditing*, 16(1), 1-18.
- Jones, K. L., Aier, J. K., Brandon, D. M., Carpenter, T. D., Caster, P., Lisic, L. L., & Pevzner, M. B. (2012). "Comments by the Auditing Standards Committee of the Auditing Section of the American Accounting Association on the PCAOB Rulemaking Docket Matter 029: PCAOB Release No. 2011-007, Improving Transparency Through Disclosure of Engagement Partner and Certain Other Participants in Audits: Participating Committee Members", *Current Issues in Auditing*, 6(1), C1-C6.
- Karjalainen, J. (2011). Audit quality and cost of debt capital for private firms: Evidence from Finland. *International journal of auditing*, 15(1), 88-108.
- Khlif, H., & Samaha, K. (2014). Internal Control Quality, Egyptian Standards on Auditing and External Audit Delays: Evidence from the Egyptian Stock Exchange. *International Journal of Auditing*, 18(2), 139-154.
- Knechel, W. R. (2013). "Do Auditing Standards Matter?", *Current Issues in Auditing*, 7(2), A1-A16.
- Knechel, W. R., Krishnan, G. V., Pevzner, M., Shefchik, L. B., & Velury, U. K. (2012). "Audit Quality: Insights from The Academic Literature", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 32(sp1), 385-421.
- Krishnan, J., Rama, D., & Zhang, Y. (2008). "Costs to Comply with SOX Section 404", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 27(1), 169-186.
- Kumarasiri, J., & Fisher, R. (2011). Auditors' perceptions of fair-value accounting: developing country evidence. *International Journal of Auditing*, 15(1), 66-87.
- Laine, M. (2009). "Ensuring Legitimacy Through Rhetorical Changes? A Longitudinal Interpretation of The Environmental Disclosures of A Leading Finnish Chemical Company", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 22(7), 1029-1054.
- Langfield-Smith, K. (2008). "Strategic Management Accounting: How Far Have We Come in 25 Years?", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 21(2), 204-228.
- Lenz, R., Sarens, G., & D'Silva, K. (2014). Probing the discriminatory power of characteristics of internal audit functions: sorting the wheat from the chaff. *International Journal of Auditing*, 18(2), 126-138.
- Maroun, W., Coldwell, D., & Segal, M. (2014). SOX and the Transition from Apartheid to Democracy: South African Auditing Developments through the Lens of Modernity Theory. *International Journal of Auditing*, 18(3), 206-212.
- Milne, M. J., Tregidga, H., & Walton, S. (2009). "Words Not Actions! The Ideological Role of Sustainable Development Reporting", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 22(8), 1211-1257.
- Muhammad Azizul Islam, Craig Deegan, (2008). "Motivations for An Organisation within A Developing Country to Report Social Responsibility Information: Evidence from Bangladesh", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, Vol. 21 Issue: 6, pp.850-874.
- Nelson, M. W. (2009). "A Model and Literature Review of Professional Skepticism in Auditing", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 28(2), 1-34.
- Niskanen, M., Karjalainen, J., & Niskanen, J. (2011). Demand for audit quality in private firms: evidence on ownership effects. *International Journal of Auditing*, 15(1), 43-65.
- Orij, R. (2010). "Corporate Social Disclosures in The Context of National Cultures And Stakeholder Theory", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 23(7), 868-889.

- O'Sullivan, N., & O'Dwyer, B. (2009). "Stakeholder Perspectives on A Financial Sector Legitimation Process: The Case of Ngos And The Equator Principles", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 22(4), 553-587.
- Owen, D. (2008). "Chronicles of wasted time? A Personal Reflection on The Current State of, And Future Prospects for, Social And Environmental Accounting Research", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 21(2), 240-267.
- Öncü, M. A., Yücel, S., & Bağdat, A. (2014). "Türkiye'de Bağımsız Denetim ve İlişkili Konularda Yayımlanmış Akademik Çalışmalar (2007-2014 Arası Literatür Taraması)", *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*.
- Pflugrath, G., Roebuck, P., & Simnett, R. (2011). "Impact of Assurance and Assurer's Professional Affiliation on Financial Analysts' Assessment of Credibility of Corporate Social Responsibility Information", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 30(3), 239-254.
- Porter, B., Ó hÓgartaigh, C., & Baskerville, R. (2012). Audit Expectation-Performance Gap Revisited: Evidence from New Zealand and the United Kingdom. Part 1: The Gap in New Zealand and the United Kingdom in 2008. *International Journal of Auditing*, 16(2), 101-129.
- Porter, B., hÓgartaigh, C. Ó., & Baskerville, R. (2012). Audit Expectation-Performance Gap Revisited: Evidence from New Zealand and the United Kingdom. Part 2: Changes in the Gap in New Zealand 1989–2008 and in the United Kingdom 1999–2008. *International Journal of Auditing*, 16(3), 215-247.
- Pridgen, A., & Wang, K. J. (2012). Audit committees and internal control quality: Evidence from nonprofit hospitals subject to the Single Audit Act. *International Journal of Auditing*, 16(2), 165-183.
- Rankin, M., Windsor, C., & Wahyuni, D. (2011). "An Investigation of Voluntary Corporate Greenhouse Gas Emissions Reporting in A Market Governance System: Australian Evidence", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 24(8), 1037-1070.
- Reheul, A. M., Van Caneghem, T., & Verbruggen, S. (2013). Auditor performance, client satisfaction and client loyalty: Evidence from Belgian non-profits. *International journal of auditing*, 17(1), 19-37.
- Robinson, D. (2008). "Auditor Independence and Auditor-Provided Tax Service: Evidence from Going-Concern Audit Opinions Prior to Bankruptcy Filings", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 27(2), 31-54.
- Rosner, R. L., & Markelevich, A. (2011). "Original and Revised Auditor Fee Data", *Current Issues in Auditing*, 5(1), A54-A69.
- Ruiz-Barbadillo, E., Gómez-Aguilar, N., & Carrera, N. (2009). "Does Mandatory Audit Firm Rotation Enhance Auditor Independence? Evidence from Spain", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 28(1), 113-135.
- Sarens, G., & Abdolmohammadi, M. J. (2011). Monitoring effects of the internal audit function: agency theory versus other explanatory variables. *International Journal of Auditing*, 15(1), 1-20.
- Selimoğlu, S., & Uzay, Ş. (2007). "Türkiye'de Son 10 yılda Bağımsız Denetim Alanında yapılan Araştırmalar: Literatür Çalışması", *Mali Çözüm Dergisi*, 83.
- Serçemeli, M. (2017). "En çok Atf Yapılan Uluslararası Muhasebe Eğitimi Literatür İncelemesi (2012-2016)", *Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı*, 20-22 Nisan, İstanbul.
- Sikka, P. (2008). "Enterprise Culture And Accountancy Firms: New Masters of The Universe", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 21(2), 268-295.
- Svanström, T., & Sundgren, S. (2012). The Demand for Non-Audit Services and Auditor-Client Relationships: Evidence from Swedish Small and Medium-Sized Enterprises. *International Journal of Auditing*, 16(1), 54-78.
- Sweeney, B., & McGarry, C. (2011). Commercial and professional audit goals: Inculcation of audit seniors. *International Journal of Auditing*, 15(3), 316-332.
- Tilling, M. V., & Tilt, C. A. (2010). "The Edge of Legitimacy: Voluntary Social And Environmental Reporting in Rothmans' 1956-1999 Annual Reports", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 23(1), 55-81.
- Turner, J. L., Mock, T. J., Coram, P. J., & Gray, G. L. (2010). "Improving transparency and Relevance of Auditor Communications with Financial Statement Users", *Current Issues in Auditing*, 4(1), A1-A8.
- Uddin, S., & Choudhury, J. (2008). "Rationality, Traditionalism And The State of Corporate Governance Mechanisms: Illustrations from A Less-Developed Country", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 21(7), 1026-1051.

- Urton L. Anderson, Lisa Milici Gaynor, Karl E. Hackenbrack, Ling Lei Lisic, and Yi-Jing Wu (2014). "Comments by the Auditing Standards Committee of the Auditing Section of the American Accounting Association on PCAOB Release No. 2013-009, Proposed Rule on Improving the Transparency of Audit: Proposed Amendments to PCAOB Auditing Standards to Provide Disclosure in the Auditor's Report of Certain Participants in the Audit", *Current Issues in Auditing*, Vol. 8, No. 2, pp. C1-C7.
- Uzday, İ. T. (2007). "Bilimsel Niteliğin Saptanmasında Atıflar Nasıl Değerlendirilmelidir?", Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık. <http://uvt.ulakbim.gov.tr/tip/sempozyum5/page129-131.pdf>. Erişim Tarihi: 27.05.2016.

MINT Ülkelerinde Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Nedensellik Analizi

The Relationship between Energy Consumption and Economic Growth in MINT Countries: Panel Causality Analysis

Ali Altiner¹

Öz

Bu çalışmada, MINT ülkelerinde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda, 1971-2014 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak panel veri analizi yapılmıştır. Ampirik analiz kısmında, Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) tarafından geliştirilen Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Tüm panel için uygulanan nedensellik testi sonuçlarına göre, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında herhangi nedensellik ilişkisinin olmadığı belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre, MINT ülkelerinde yansızlık hipotezinin geçerli olduğu görülmüştür. Ülkelere özgü nedensellik testi sonuçları ise Meksika'da ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Ancak Endonezya ve Nijerya ve Türkiye'de herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Bu bulgular ışığında, Meksika'da "koruma hipotezinin", diğer ülkelerde ise "yansızlık hipotezinin" geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi, MINT ülkeleri, Panel Veri Analizi.

Abstract

In this study, it is aimed to examine the relationship between energy consumption and economic growth in MINT countries. In this context, panel data analysis was carried out using annual data for 1971-2014 period. In the empirical analysis section, the Granger causality test developed by Emirmahmutoğlu and Köse (2011) was applied. According to the results of the causality test applied to the all panel, it is determined that there is no causality relationship between energy consumption and economic growth. According to these results, "neutrality hypothesis" is valid in MINT countries. Country-specific causality test results showed that there is a one way causality relationship from economic growth to energy consumption in Mexico. However, no causality relationship has been found in the Indonesia, Nigeria and Turkey. In the light of these findings, it was reached that "conservation hypothesis" is valid in Mexico whereas "neutrality hypothesis" is valid in other countries.

Keywords: Economic Growth, Energy Consumption, MINT Countries, Panel Data Analysis.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL: O47, O40, C23

Submitted: 16 / 08 / 2018

Accepted: 20 / 06 / 2019

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, ali.altiner@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7362-8198.

Giriş

Sanayi devrimiyle birlikte önemi artan enerji, 1970'li yıllarda yaşanan iki petrol krizinin ardından üretim sürecinin temel girdilerinden biri olarak görülmeye başlanmıştır. Günümüzde ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişmelerini sağlamaları bakımından vazgeçilemez doğal kaynaklardan biri olan enerjinin ekonomik büyüme ile ilişkisi sıklıkla tartışılan konulardan biri haline gelmiştir.

Enerji, emek, sermaye ve diğer üretim faktörlerinin verimliliğini yükseltmenin yanında, bir ülkenin ekonomik durumunu gösteren elektrik gibi ticari enerji kullanımını artırma bakımından da gelişme sürecinde rol oynayabilmektedir. Enerji tüketiminin ekonomi üzerinde sahip olduğu rol ise bir ülkenin üretim yapısı ve gelişmişlik düzeyine bağlı olarak değişebilmektedir. Örneğin ABD gibi hizmetler sektörünün ağırlıkta olduğu bir ülkede imalat sanayi sektörünün ağırlıkta olduğu bir ülkeye göre yoğun düzeyde enerji kullanımına gerek olmamaktadır. Ayrıca enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi, devletin enerji piyasasında etkin olduğu ülkelerde enerji politikalarının oluşturulması ve yönlendirilmesi açısından önemlidir. Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında ilişki olmadığı durumda, enerji tasarrufu, enerji vergileri ve enerji fiyat politikası gibi enerji koruma politikalarının ekonomik performans üzerinde herhangi olumsuz bir etkisi söz konusu olmaz. Ancak enerji tüketimi ve büyüme arasında bir ilişki söz konusu ise, enerji tüketimini azaltıcı politikalar ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkilere sahip olabilir (Jumbe, 2004: 61; Cheng, 1995: 82; Aytaç, 2010: 483).

Enerji kullanımı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ortaya konulması uygulanacak enerji politikalarının etkinliği açısından büyük önem taşıdığından, çalışmada enerji tüketimi ve ekonomi büyüme ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda çalışma 4 bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki teorik çerçevenin açıklanmasından sonra, ikinci bölümde ilgili literatür özeti sunulmuştur. Üçüncü bölümde veri seti ve ekonometrik yöntem tanıtıldıktan sonra, dördüncü bölümde ampirik analiz ve sonuçları sunulmuştur. Araştırma, genel değerlendirme ve önerilerin yapıldığı sonuç ve değerlendirme bölümüyle tamamlanmıştır. Çalışmanın uygulanan ekonometrik yöntem bakımından literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

1. Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Temel

Enerji ve ekonomik büyüme ilişkisi arasındaki ilişki temel olarak 2 şekilde incelenmiştir. Birincisi, enerji üretimde önemli bir girdi olarak görülmeye başlanmış ve üretim fonksiyonuna dahil edilerek ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. İkincisi, karşılıklı etkileşimin irdelenmesi bağlamında nedensellik ilişkisi boyutunda olmuştur (Stern, 1993: 139-140).

Ana akım iktisatçılar üretimin temel belirleyicileri olarak sermaye, emek ve toprağı görmekteirler. Ancak zamanla üretimde önemli bir değişken olduğu düşünülen petrol, gaz ve kömür gibi yenilenemez doğal kaynakların üretim fonksiyonunda yer almaması önemli bir eksiklik olarak görülmüş ve bu eksikliğin giderilmesi amacıyla Solow büyüme modeli yenilenemez doğal kaynakları kapsayacak şekilde genişletilmiştir:

$$Y = K^{\alpha} (AL)^{\beta} E^{\varphi} \quad (1)$$

$$\Delta R = -E \quad (2)$$

Denklem (1)'deki Cobb-Douglas üretim fonksiyonunda, K fiziksel sermayeyi, AL etkin emek girdisini ve E terimi kullanıldıkça miktarı azalan yenilenemez doğal kaynakları örneğin ham petrolü temsil etmektedir. (2) nolu denklem ise yenilenemez doğal kaynak birikimini göstermektedir. Buna göre denklemdeki E terimi her dönem yok olan doğal kaynak miktarını göstermektedir. Ayrıca yenilenemez enerji kaynaklarının her yıl s_E kadarının kullanıldığı kabul edilmektedir:

$$E = s_E R \quad (3)$$

Bu varsayım altında denklem (2) yeniden yazılabilir:

$$\Delta R = -s_E R \quad (4)$$

Sermaye ve emeğin olduğu Genel Solow modelinde ölçüğe göre sabit getiri varsayımına göre, çıktı girdilerle aynı oranda artarken yenilenemez doğal kaynakların dahil edildiği (sermaye, emek ve doğal kaynaklar gibi üç rakip girdinin) genişletilmiş modelde çıktının sermaye ve emek girdilerine oranla daha az artması büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Sezgisel olarak ifade edilen bu husus, üretim fonksiyonunun her iki tarafı L terimine bölünerek de görülebilir:

$$y = k^{\alpha} A^{\beta} (s_E R/L)^{\varphi} = k^{\alpha} A^{\beta} s_E^{\varphi} R^{\varphi} L^{-\varphi} \quad (5)$$

y , k terimleri sırasıyla işçi başına çıktı ve işçi başına sermayeyi göstermektedir. Denklem (5), s_E teriminin sabit olduğu ve (4) nolu denklemde $\Delta R/R = g_R = -s_E$ olduğu göz önünde bulundurularak büyüme hızları itibariyle yeniden yazılırsa:

$$g_y = \alpha g_k + \beta g_A + \varphi g_R - \varphi g_L \quad (6.a)$$

$$g_y = \alpha g_k + \beta \theta - \varphi s_E - \varphi n \quad (6.b)$$

Denklem (6.b)'de θ etkinliktaki artışa bağlı olarak teknoloji ilerleme hızını göstermektedir. Bu denklem, (K/Y) yani sermaye-hasıla oranının durağan durumda yine sabit olduğu dolayısıyla $g_k = g_y$ olduğu hesaba katılarak yeniden yazılabilir:

$$g_y = \alpha g_y + \beta \theta - \varphi s_E - \varphi n \quad (7)$$

$$g_y = [\beta / (\beta + \varphi)] \theta - [\varphi / (\beta + \varphi)] n - [\varphi / (\beta + \varphi)] s_E \quad (8)$$

$\varphi = 0$ ve $s_E = 0$ iken genel Solow modelinde ulaşılan sonucu ($g_y = \theta$) tekrarlayan (8) nolu denkleme göre, teknolojik gelişmenin ekonomik büyümeye katkısı Genel Solow modelinkinden küçüktür ($\beta / (\beta + \varphi) < 1$) ve dolayısıyla $[\beta / (\beta + \varphi)] \theta < \theta$ olur. Genişletilmiş Solow modeline göre, yenilenemez doğal kaynaklar büyüme hızının düşmesine yol açar ve etkinin büyüklüğü $-[\varphi / (\beta + \varphi)] s_E$ teriminin değerine bağlıdır. Sonuç olarak yenilenemez doğal kaynakların her yıl ne kadar büyük kısmı kullanılırsa, durağan durum büyüme hızı o kadar düşük olacaktır (Ünsal, 2007: 227-229).

Genişletilmiş Solow modelinde enerji kaynaklarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi negatif olarak kabul edilirken, sonraki dönemlerde yapılan çalışmaların bazılarında enerji değişkeni üretim fonksiyonuna pozitif etkili bir girdi olarak dahil edilmiştir. Enerji ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin diğer analiz yöntemi ise, ilk olarak Kraft ve Kraft (1978) tarafından yapılan çalışmayla başlayan nedensellik ilişkisi bağlamındadır. Buna göre literatürde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisini ifade eden 4 yaklaşım vardır. Birincisi, "*büyüme hipotezi*"dir. Buna göre, enerji büyümenin temel kaynağıdır ve enerji olmaksızın işgücü ve sermayenin üretime katkıda bulunması imkansızdır. Bu bakımdan enerji kullanımı ekonomik büyümeyi etkileyen bir faktör olarak görülmektedir. İkinci yaklaşım, enerjinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin nötr olduğunu ifade eden "*yansızlık hipotezi*"dir. Buna göre, enerji maliyetleri GSYH içinde çok küçük bir paya sahiptir ve buna bağlı olarak büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır (Ghali ve Sakka, 2004: 225). Enerji ve büyüme ilişkisiyle ilgili üçüncü hipotez, ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru olan bir nedensellik ilişkisini ifade eden "*koruma hipotezi*"dir. Buna göre, büyümeden enerji tüketimine doğru bir nedensellik ilişkisi bulunuyorsa, enerji koruma politikaları ekonomik büyüme üzerinde düşük düzeyde ters etkiye sahip olacak ya da hiçbir etkiye sahip olmayacaktır (Paul ve Bhattacharya, 2004: 978). Bu konudaki dördüncü ve son hipotez "*geri besleme hipotezi*"dir. Bu hipotez çerçevesinde, enerji tüketimi ile büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik söz konusu olup, birbirleriyle tamamlayıcılık ilişkisi içindedirler (Esso, 2010: 1383).

2. Literatür Özeti

1970'li yıllardaki petrol krizleri sonucunda enerjinin ülkeler için ne kadar önemli olduğu ortaya çıktıktan sonra, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında ilişkiyi inceleyen çalışma sayısı gittikçe artmıştır. İlgili değişkenler arasındaki ilişki, gerek enerjinin üretim fonksiyonuna girdi olarak dahil edilmesiyle gerekse nedensellik ilişkisi bağlamında incelenmiştir. Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test eden çalışmalarda, enerji tüketimini temsilen genellikle kişi başına düşen petrol tüketimi ve kişi başına düşen elektrik tüketimi verileri kullanılmıştır. Yukarıda açıklanmış teorik bilgiler doğrultusunda ilgili literatüre ait çalışmalardan bir kısmı Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Literatür Özeti

Yazar/Yılı	Ülke/Dönem	Yöntem	Sonuç
Akarca ve Long (1980)	ABD/1973-1978	Granger Nedensellik	<i>Yansızlık hipotezi geçerlidir.</i>
Yu ve Choi (1985)	Filipinler ve Kore/1954-1976	Granger Nedensellik	Filipinler için <i>büyüme hipotezi</i> , Kore için ise <i>koruma hipotezi geçerlidir.</i>
Shiu ve Lam (2004)	Çin/1971-2000	VECM-Granger Nedensellik	<i>Büyüme hipotezi geçerlidir.</i>
Şengül ve Tuncer (2006)	Türkiye/1960-2000	Toda-Yamamoto Nedensellik	<i>Büyüme hipotezi geçerlidir.</i>
Erdal vd. (2008)	Türkiye/1970-2006	Granger Nedensellik	<i>Geri besleme hipotezi geçerlidir.</i>
Karanfil (2008)	Türkiye/1970-2005	VECM-Granger Nedensellik	<i>Koruma hipotezi geçerlidir.</i>
Abosedra vd. (2009)	Lübnan/1995-2005	Dolao-Lütkepohl ve Granger Nedensellik	<i>Büyüme hipotezi geçerlidir.</i>
Mucuk ve Uysal (2009)	Türkiye/1960-2006	Granger Nedensellik	<i>Büyüme hipotezi geçerlidir.</i>
Odhiambo (2009)	Güney Afrika/1971-2006	Granger Nedensellik	<i>Geri besleme hipotezi geçerlidir.</i>
Soytaş ve Sarı (2009)	Türkiye/ 1960-2000	Toda-Yamamoto Nedensellik	<i>Geri besleme hipotezi geçerlidir.</i>
Ağır ve Kar (2010)	Türkiye'deki 81 il/2000	Yatay Kesit Analizi	<i>Büyüme hipotezi geçerlidir.</i>

Odhiambo (2010)	Güney Afrika, Kenya ve Kongo/1972-2006	ARDL- Granger Nedensellik	Güney Afrika ve Kenya'da <i>büyüme hipotezi</i> , Kongo'da <i>koruma hipotezi geçerlidir</i> .
Pao ve Tsai (2010)	Rusya hariç BRIC/1971-2005, Rusya/1990-2005	VECM-Granger Nedensellik	<i>Geri besleme hipotezi geçerlidir</i> .
Adom (2011)	Gana/1971-2008	Toda-Yamamoto Nedensellik	<i>Koruma hipotezi geçerlidir</i> .
Fuinhas ve Marques (2012)	Portekiz, İtalya, Yunanistan ve Türkiye/1965-2009	ARDL-Sabit ve Rasal Etkiler Modeli	<i>Geri besleme hipotezi geçerlidir</i> .
Shahbaz ve Feridun (2012)	Pakistan/1971-2008	Toda-Yamamoto Nedensellik	<i>Büyüme hipotezi geçerlidir</i> .
Ouedaogo (2013)	Batı Afrika Ülkeleri/1980-2008	VECM-Granger Nedensellik	Uzun dönemde <i>büyüme hipotezi</i> ve kısa dönemde <i>koruma hipotezi geçerlidir</i> .
Kasman ve Duman (2015)	Yeni AB üyesi ve Adayı ülkeler/1992-2010	VECM-Granger Nedensellik	Kısa dönemde <i>büyüme hipotezi</i> ve uzun dönemde <i>geri besleme hipotezi geçerlidir</i> .
Magazzino (2016)	10 Ortadoğu Ülkesi/1971-2006	VAR-Granger Nedensellik	Körfez İşbirliği Konseyi üyesi 6 ülke için <i>büyüme hipotezi</i> , diğer ülkeler için ise <i>yansızlık hipotezi geçerlidir</i> .
Shahbaz vd. (2016)	N11 ülkeleri/1972-2013	Zamanla Değişen Granger Nedensellik	Filipinler, Türkiye ve Vietnam'da koruma hipotezi, Bangladeş'te <i>büyüme hipotezi</i> , Güney Kore'de <i>geri besleme hipotezi</i> ve diğer ülkelerde <i>yansızlık hipotezi geçerlidir</i> .
Usta (2016)	Türkiye/2004-2011	Sabit Etkiler Modeli	Enerji tüketimindeki artış ekonomik büyümeyi pozitif etkiler.
Acaravcı ve Erdoğan (2017)	Türki Cumhuriyetler/1992-2012	Konya Nedensellik Testi	Kazakistan ve Özbekistan'da <i>geri besleme hipotezi</i> , Türkmenistan'da <i>koruma hipotezi</i> ve Azerbaycan ile Kırgızistan'da <i>yansızlık hipotezi geçerlidir</i> .
Karadaş vd. (2017)	AB ülkeleri/2004-2012	Toda-Yamamoto Nedensellik	Elektrik tüketimi değişkeni ile yapılan analizde <i>geri besleme hipotezi</i> , petrol tüketimi ile yapılan analizde <i>yansızlık hipotezi geçerlidir</i> .
Aydın (2018)	13 Düşük ve 12 Orta Gelirli Ülkeler/1971-2013	Konya Nedensellik Testi	Kenya'da <i>geri besleme hipotezi</i> geçerli iken ülkelerin çoğunluğunda <i>yansızlık hipotezi geçerlidir</i> .

Tablo 1'de sunulan çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi konusunda farklı görüşlerin olduğu; ele alınan ülke, zaman, değişkenler ve kullanılan yöntemle ilgili olarak göre teorideki 4 hipotezden herhangi birinin geçerli olduğu görülmektedir. Ayrıca bu konuda yapılmış çalışmaların daha çok zaman serisi analizleri ile gerçekleştirildiği belirlendiğinden, çalışmamızda panel veri analizi kullanılarak literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

3. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Bu çalışmada MINT ülkelerinde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla 1971-2014 dönemine ait yıllık verilerden yararlanılmıştır. Eski Goldman Sachs'ın kuruluşunun baş ekonomisti olan Jim O'Neill'in 2014 yılında ortaya koyduğu ve Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye'den oluşan MINT ülkeleri, BRICS ülkelerinin alternatifi olarak görülmüştür. Bu ülke grubu, BRICS ülkelerinin sahip olduğu yüksek nüfus, güçlü ekonomik büyüme, hızla gelişen orta sınıf ve girişimcilik kültürü gibi özelliklere sahiptirler. Ancak son dönemlerde BRICS ülkelerinin ekonomik performanslarındaki düşüşe bağlı olarak MINT ülke grubu dünya ekonomisinin "yeni devleri" olarak gösterilmeye başlanmıştır (Financial Times, 2015: 1). Bu bakımdan son dönemlerde yüksek ekonomik büyüme hızları yakalayan bu 4 ülkenin enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisinin incelenmesi önemlidir. Analiz kapsamında enerji tüketimini(ENERJİ) temsil etmek üzere kişi başına düşen kilogram cinsinden petrol tüketimi verileri kullanılmış olup, ekonomik büyümeyi(BÜYÜME) temsilen 2010 yılı sabit fiyatlarına göre hesaplanan kişi başına GSYH değerleri kullanılmıştır. İlgili değişkenler Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan ekonometrik model aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

$$BÜYÜME_{it} = \alpha_0 + \alpha_{1t} ENERJİ_{it} + \varepsilon_{it}$$

Çalışmanın analiz kısmı metodolojik olarak 3 aşamadan oluşmaktadır. İlk olarak modelde kullanılan değişkenlerde ve eşbütünlük denkleminde yatay kesit bağımlılığı araştırılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı $CDLM_1$, $CDLM_2$ ve $CDLM_{adj}$ testleri uygulanarak tespit edildikten sonra, 2. aşamada serilerin durağan olup olmadığı Pesaran (2007) tarafından ortaya konulan CADF ikinci nesil birim kök testiyle araştırılmıştır. Sonraki aşamada ise seriler arasındaki nedensellik ilişkilerinin ortaya konulması amacıyla Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik testi uygulanmıştır.

4. Panel Veri Analizi

4.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Çalışmada yatay kesit bağımlılığının test edilmesi için ilk olarak zaman boyutunun yatay kesit boyutundan büyük olduğu durumlarda kullanılabilen Breusch-Pagan (1980) $CDLM_1$ testi kullanılmıştır;

$$CDLM_1 = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (9)$$

$\hat{\rho}_{ij}$, kalıntıların ikili korelasyonun tahmini olup,

$$\hat{\rho}_{ij} = \hat{\rho}_{ji} = \frac{\sum_{t=1}^T e_{it}e_{jt}}{(\sum_{t=1}^T e_{it}^2)^{1/2}(\sum_{t=1}^T e_{jt}^2)^{1/2}} \quad (10)$$

$e_{it} = y_{it} - \hat{\beta}'_i x_{it}$ ve u_{it} 'nin en küçük kareler yöntemiyle ile yapılan tahmini sonucunda bulunur. Daha sonra Pesaran (2004) bu testi geliştirerek, hem zaman boyutu hem de yatay kesit boyutu büyük olduğu durumlarda kullanılabilen $CDLM_2$ testini oluşturmuştur;

$$CDLM_2 = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \quad (11)$$

Bunun yanında Pesaran vd. (2008) tarafından LM istatistiğine yapılan bir düzeltmeyle Düzeltilmiş $CDLM$ ($CDLM_{adj}$) testi ortaya konulmuştur;

$$CDLM_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \left[\hat{\rho}_{ij}^2 \left(\frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{v_{Tij}} \right) \right] \sim N(0,1) \quad (12)$$

Denklemden μ_{Tij} ortalamayı, v_{Tij} varyansı göstermektedir (Pesaran, 2004: 6-7; Pesaran vd., 2008: 1-4).

4.2. CADF Panel Birim Kök Testi

Pesaran (2007) tarafından önerilen CADF (Cross-sectional Augmented Dickey Fuller) testi için göz önünde bulundurulmuş temel eşitlik;

$$y_{it} = (1 - \phi_i)\mu_i + \phi_i y_{i,t-1} + u_{it}, \quad i = 1, \dots, N; \quad t = 1, \dots, T \quad (13)$$

şekindedir. (13) numaralı denklemde, hata terimi u_{it} , tek faktörlü bir yapıdadır;

$$u_{it} = \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (14)$$

Burada f_t , gözlemlenemeyen ortak faktör (etki) ve ε_{it} , bireysel hatadır. Buradan hareketle (13) ve (14) nolu denklemler aşağıdaki gibi gösterilebilir;

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{i,t-1} + \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (15)$$

Bu denklemde, $\alpha_i = (1 - \phi_i)\mu_i$, $\beta_i = -(1 - \phi_i)$ ve $\Delta y_{it} = y_{it} - y_{i,t-1}$ 'dir. Buna göre, birim kök hipotezi, aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir;

$$H_0: \beta_i = 0 \quad (\text{tüm } i\text{'ler için}) \quad (16)$$

$$H_a: \beta_i < 0, \quad i = 1, 2, \dots, N_1, \quad \beta_i = 0, \quad i = N_1 + 1, N_1 + 2, \dots, N \quad (17)$$

Yukarıda, H_0 hipotezi "her bir birim birim köke sahiptir" ve H_a hipotezi "yatay kesit birimlerinin bir kısmı birim köke sahip değildir yani durağandır" şeklinde oluşturulmuştur.

Her bir yatay kesit birimine ait CADF test istatistiklerinin aritmetik ortalamasının alınmasıyla tüm panele ait istatistik (CIPS) bulunabilmektedir. CIPS istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır;

$$CIPS(N, T) = t - bar = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_i(N, T) \quad (18)$$

Yukarıdaki eşitliklerde, CADF veya CIPS istatistikleri mutlak değer olarak kritik tablo değerlerinden büyük olduğunda paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin veya tüm panelin durağan bir yapıya sahip olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir (Pesaran, 2007: 265-303).

4.3. Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) Panel Nedensellik Testi

Çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini incelemek için Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) panel nedensellik testinden yararlanılmıştır. Test, heterojen panellerde uygulanabilen basit bir Granger nedensellik testidir. Bu testin avantajı, heterojen panel veri setlerinde yatay kesit bağımlılığı olduğunda ve seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmadığında da kullanılabilmesidir.

Bu test Toda-Yamamoto Granger nedensellik testine dayalı olup, VAR sürecinde değişkenler durağan ise Wald istatistikleri q serbestlik derecesiyle asimptotik olarak ki-kare dağılıma sahiptir. Ancak değişkenler bütünleşik ve eşbütünleşme var ise standart asimptotik teori VAR modelindeki hipotezi test etmeye uygun değildir. Değişkenler birinci farklarında entegre ve aralarında eşbütünleşik ise değişkenlerin birinci farklarında bir VAR modeli, standart asimptotik teorenin test edilen hipotezinin VAR modelinde geçerli olup olmadığını belirlemek için tahmin edilebilir. Değişkenler eşbütünleşik ise Granger nedenselliği test etmenin yolu vektör hata düzeltme modelini (VECM) kullanmaktır. Ancak çoğu çalışmada değişkenlerin durağan olup olmadıkları ya da eşbütünleşik olup olmadıkları önceden saptanamaz. Bundan dolayı uygun VAR modeli tahmin edilmeden önce değişkenlerin bütünleşme derecesini belirlemek için ön testler gereklidir. Toda ve Yamamoto (1995) bu problemi aşmak için VAR modelinin katsayı sınırlamasını test eden alternatif bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu yaklaşım standart asimptotik dağılımlı ki-kare dağılımını sağlar. Bir VAR ($p+dmax$) modeli tahmin edildiğinde, asimptotik ki-kare dağılımını veren gecikmesi genişletilmiş bir VAR (LA-VAR) modelinde değiştirilmiş bir Wald testinin (MWALD) kullanılmasını önermiştir. p , gecikme uzunluğu ve $dmax$ maksimum bütünleşme derecesidir. LA-VAR yaklaşımı için gerekli olan tek ön test, maksimum bütünleşme derecesidir.

Sıfır hipotezinin " $H_0 = A_{1,2,ij} = 0$ " yani "nedensellik ilişkisi yoktur" şeklinde oluşturulan heterojen paneller için VAR modeli ($k_i + dmax$) aşağıda gösterildiği gibi tahmin edilmektedir;

$$z_{i,t} = \mu_i + A_{i1}z_{i,t-1} + \dots + A_{ik_i}z_{i,t-k_i} + \sum_{j=1}^{k_i+dmax} A_{i1}z_{i,t-j} + u_{i,t} \quad (19)$$

$$i = 1, 2, \dots, N \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (20)$$

Model tahmininden sonra, heterojen panellerde nedenselliğin olup olmadığını test etmek için Fisher test istatistiği kullanılır;

$$\lambda = -2 \sum_{i=1}^N \ln(p_i) \quad i = 1, 2, \dots, N \quad (21)$$

Denklem (20)'de, p_i , i . yatay kesitin Wald istatistiğine özgü p değeri olup, $2N$ serbestlik derecesiyle ki-kare dağılımına sahiptir. Fisher test istatistiği, seriler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğunda etkin sonuçlar vermemektedir. Bu sorunu çözmek için bootstrap yöntemini izlenerek test istatistiğinin ampirik dağılımı elde edilebilir. Buna bağlı olarak $k_i + dmax$ gecikmeye sahip VAR modeli aşağıdaki gibi tahmin edilir;

$$x_{i,t} = \mu_i^x + \sum_{j=1}^{k_i+dmax} A_{11,ij}x_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+dmax} A_{12,ij}y_{i,t-j} + u_{i,t}^x \quad (22)$$

$$y_{i,t} = \mu_i^y + \sum_{j=1}^{k_i+dmax} A_{21,ij}x_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+dmax} A_{22,ij}y_{i,t-j} + u_{i,t}^y \quad (23)$$

Denklem (21) ve (22)'de, $dmax$ her bir i yatay kesit birimi için maksimum bütünleşme derecesini göstermektedir (Emirmahmutoğlu ve Köse, 2011: 870-872).

4.4. Ampirik Analiz Sonuçları

Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisinin sınanması amacıyla uygulanan panel veri analizi kapsamında, ilk olarak yatay kesit birimleri arasındaki bağımsızlık test edilmiştir. Analiz sonuçları aşağıdaki Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişkenler	$CDLM_1$	Olasılık Değeri	$CDLM_2$	Olasılık Değeri	$CDLM_{adj}$	Olasılık Değeri
BÜYÜME	48.425 ^a	0.006	12.247 ^a	0.000	10.918 ^a	0.000
ENERJİ	54.362 ^a	0.000	13.961 ^a	0.000	3.102 ^a	0.000
Model	28.438 ^a	0.000	6.477 ^a	0.000	6.733 ^a	0.000

Not: a,b ve c, sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 2'de yer alan yatay kesitler arasındaki bağımlılığın incelendiği $CDLM_1$, $CDLM_2$ ve $CDLM_{adj}$ testlerine ait sonuçlar, hem BÜYÜME hem de ENERJİ serisinde %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesitler arasında bağımlılık olduğunu göstermektedir. Ayrıca oluşturulan modelde de yatay kesit bağımlılığının olduğu görülmüştür.

Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) panel nedensellik testi için ön bilgi niteliğinde maksimum bütünleşme derecesini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen CADF durağanlık testi sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. CADF Panel Birim Kök Testi Sonuçları

	Düzyer Değerler				1. Fark Değerler			
	ENERJİ	G.U	BÜYÜME	G.U	ENERJİ	G.U	BÜYÜME	G.U
Endonezya	1.136	2	-1.672	2	-5.391 ^a	2	-3.532 ^c	4
Meksika	-2.930	2	-3.409 ^c	3	-5.208 ^a	2	-	
Nijerya	-1.482	4	-0.463	4	-6.213 ^a	2	-8.908 ^a	2
Türkiye	-2.929	12	-4.779 ^c	2	-5.208 ^b	2	-	
CIPS	-1.551		-2.581 ^a		-5.505 ^a		-	

Not 1: G.U, gecikme uzunluklarını göstermekte ve Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir.

Not 2: CADF testine ait kritik değerler, -3.94^a, -3.29^b ve -2.94^c, olmak üzere, sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Kritik değerler Pesaran (2007) tarafından yapılan çalışmadaki Tablo 1c'den alınmıştır.

Not 3: CIPS testine ait kritik değerler, -2.55^a, -2.33^b ve -2.21^c olmak üzere, sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Kritik değerler Pesaran (2007) tarafından yapılan çalışmadaki Tablo 2c'den alınmıştır.

CADF panel birim kök testi sonuçlarını gösteren Tablo 3 incelendiğinde, çoğu yatay kesit birimlerinde yani ülkelerin çoğunda hem enerji tüketimini temsil eden ENERJİ hem de ekonomik büyümeyi temsilen kullanılan BÜYÜME değişkeninin düzey değerlerinde durağan olmadığı görülmektedir. Ancak Meksika ve Türkiye'de BÜYÜME serisinin düzeyde durağan olduğu tespit edilmiştir. Serilerin birinci farkı alındığında tüm ülke setinde hem ENERJİ hem de BÜYÜME değişkeninin durağan bir yapıya kavuştuğu belirlenmiştir. Tüm Panel için inceleme imkanı veren CIPS istatistiklerine göre ise ENERJİ serisinin seviye değerlerinde birim köke sahip olduğu fakat birinci farklarında durağan hale geldiği tespit edilmiştir. BÜYÜME serisinin ise seviye değerlerinde durağan olduğu gözlenmiştir. Sonuç olarak nedensellik testinde kullanılacak d_{max} maksimum bütünleşme derecesinin 1 olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Şimdiye kadar yapılan analizler neticesinde yatay kesit bağımlılığı tespit edilmiş ve serilerin durağanlık derecesi belirlenmiştir. Bu bilgilere bağlı olarak enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerinin ortaya konulması amacıyla Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) panel nedensellik testi uygulanmıştır. Nedensellik testi sonuçları aşığıdaki Tablo 4 ve Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Tüm Panel için Nedensellik Testi Sonuçları

H_0 Hipotezi	İstatistik	Olasılık Değeri
ENERJİ, BÜYÜME'nin Granger nedeni değildir.	4.993	0.758
BÜYÜME, ENERJİ'nin Granger nedeni değildir.	9.327	0.315

Not: a, b ve c, sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 4'te sunulan ve panelin tümü için yapılan nedensellik testi sonuçları, "ENERJİ, BÜYÜME'nin Granger nedeni değildir" sıfır hipotezinin %10 anlamlılık düzeyinde dahi reddedilemediğini gözler önüne sermiştir. Yani enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Bunun yanında "BÜYÜME, ENERJİ'nin Granger nedeni değildir" sıfır hipotezi de reddedilemediğinden, panelin tümü için ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığı belirlenmiştir. Bu sonuçlar ışığında ele alınan dönem itibariyle MINT ülkelerinde ilgili literatürde belirtilmiş olan "yansızlık hipotezi"nin geçerli olduğu söylenebilir.

Tablo 5. Ükelere Özgü Nedensellik Testi Sonuçları

Ükeler	Gecikme Uzunluğu	ENERJİ → BÜYÜME	Olasılık Değeri	BÜYÜME → ENERJİ	Olasılık Değeri
Endonezya	1	0.026	0.872	0.035	0.852

Meksika	1	0.892	0.350	4.720	0.035 ^b
Nijerya	1	0.506	0.481	0.748	0.392
Türkiye	1	0.315	0.578	0.002	0.961

Not: a,b ve c, sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Ülkelere özgü nedensellik testi sonuçlarının gösterildiği Tablo 5'e bakıldığında, ele alınan ülke setinden sadece Meksika'da ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir. Ayrıca hiçbir ülkede enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanılamamıştır. Bu sonuçlara bağlı olarak Meksika dışındaki MINT ülkelerinde enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensel ilişkinin olmadığı görülmüştür. Meksika'da ise "koruma hipotezi"nin geçerli olduğu kanaatine varılmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Günümüzde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi politika yapıcılar açısından büyük öneme sahiptir. Bu çalışmada Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye'den oluşan MINT ülkelerinde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Bu amaçla 1971-2014 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Ampirik analiz kapsamında gerçekleştirilen yatay kesit bağımlılığı testleri ve durağanlık testleri sonucunda, serilerde yatay kesit bağımlılığının olduğu ve birinci dereceden durağan oldukları belirlenmiştir. Bu bulgular ışığında hem panelin tamamı hem de paneli oluşturan her bir ülke için Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik testinden yararlanılmıştır. Panelin tamamı için elde edilen sonuçlar, MINT ülkelerinde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki olmadığını dolayısıyla "yansızlık hipotezi"nin geçerli olduğunu ortaya koymuştur. Ülkelere özgü yapılan test sonuçlarına göre ise, Meksika dışında diğer MINT ülkelerinde ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru bir nedensellik ilişkisi belirlenmemiştir. Ayrıca MINT ülkelerinin hiçbirinde enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Bu sonuçlara göre, MINT ülkelerinden sadece Meksika'da "koruma hipotezi"nin geçerli olduğu ifade edilebilir. Diğer ülkeler için ise "yansızlık hipotezi"nin geçerli olduğu söylenebilir.

Enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkisinin olmaması, Cheng (1995) tarafından yapılan çalışmada vurgulandığı gibi MINT ülkelerinde üretimde sanayi sektöründen ziyade hizmetler sektörünün ağırlıkta olmasına bağlanabilir. Dünya Bankası veri tabanından temin edilen bilgilere göre, ele alınan dönem boyunca MINT ülkelerinde hizmetler sektörünün GSYH içindeki payının arttığı ve üretimde büyük ağırlığa sahip olduğu görülmüştür². Dolayısıyla incelenen ülke setinde hizmetler sektörü büyüdükçe, üretimde enerjiye olan bağımlılığı azaldığı söylenebilir. Sonuç olarak MINT ülkelerinde enerji tüketimi konusunda uygulanan politikaların büyüme üzerinde önemli etkilere sahip olmadığı ve bu bakımdan enerji tasarrufu sağlayacak önlemlerin alınmasının uygun olacağı ifade edilebilir.

Kaynakça

- Abosedra, A., Dah, A. ve Ghosh, S. (2009). Electricity Consumption and Economic Growth, The Case of Lebanon. *Applied Energy*, 86(4), 429-432.
- Acaravcı, A. ve Erdoğan, S. (2017). Türki Cumhuriyetlerde Enerji Tüketimi, Reel Gelir ve Dışa Açıklık İlişkisi: Bootstrap-Granger Nedensellik Yaklaşımı. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 3(2), 73-84.
- Adom, P. K. (2011). Electricity Consumption-Economic Growth Nexus: The Ghanaian Case. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 1(1), 18-31.
- Ağır, H. ve Kar, M. (2010). Türkiye'de Enerji Tüketimi ve Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi İlişkisi: Yatay Kesit Analizi. *Sosyoekonomi*, 149-176.
- Akarca, A. T. ve Long, T. V. (1980). On the Relationship Between Energy and GNP: A Reexamination. *Journal of Energy and Development*, 5, 326-331.
- Altınay, G. ve Karagöl, E. (2005). Electricity Consumption and Economic Growth: Evidence from Turkey. *Energy Economics*, 27, 849-856.

² Worldbank, <https://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators#>

- Aydın, M. (2018). Enerji Tüketimi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Düşük ve Orta Gelirli Ülkeler Örneği. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36(1), 1-15.
- Aytaç, D. (2010). Enerji ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Çok Değişkenli VAR Yaklaşımı ile Tahmini. *Maliye Dergisi*, 158, 482-495.
- Cheng, B.S. (1995). An Investigation of Cointegration and Causality Between Energy Consumption and Economic Growth. *Journal of Energy and Development*, 21, 73-84.
- Ciarreta, A. ve Zarraga, A. (2010). Electricity Consumption and Economic Growth in Spain. *Applied Economic Letters*, 17 (14), 1417-1421.
- Emirmahmutoğlu, F. ve Kose, N. (2011). Testing For Granger Causality in Heterogeneous Mixed Panels. *Economic Modelling*, 28(3), 870-876.
- Erdal, G., Erdal, H. ve Esengül, K. (2008). The Causality Between Energy Consumption and Economic Growth in Turkey. *Energy Policy*, 36, 3838-3842.
- Ergün, S. ve Polat, M. A. (2015). OECD Ülkelerinde CO₂ Emisyonu, Enerji Tüketimi ve Büyüme İlişkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 45, 115-141.
- Esso, L. J. (2010). Threshold Cointegration and Causality Relationship between Energy Use and Growth in Seven African Countries. *Energy Economics*, 32(6), 1383-1391.
- Financial Times, (2015). The MINT Economies: Sweet Flavour Can Still Entice. <http://im.ft-static.com/content/images/86158152-61a7-11e5-a28b-50226830d644.pdf>.
- Fuinhas, J.A. ve Marques, A.C. (2012). Energy Consumption and Economic Growth Nexus In Portugal, Italy, Greece, Spain and Turkey: An ARDL Bounds Test Approach (1965-2009). *Energy Economics*, 34, 511-517.
- Ghali, K. H. ve M. I. T. El-Sakka. (2004). Energy Use and Output Growth in Canada: A Multivariate Cointegration Analysis. *Energy Economics*, 26(2), 225-238.
- Güvenek, B. ve Alptekin, V. (2010). Enerji Tüketimi ve Büyüme İlişkisi: OECD Ülkelerine İlişkin Bir Panel Veri Analizi. *Enerji, Piyasa ve Düzenleme*, 1(2), 172-193.
- Jumbe, C. B. L. (2004). Cointegration and Causality between Electricity Consumption and GDP: Empirical Evidence from Malawi. *Energy Economics*, 26(1), 61-68.
- Karadaş, H.A, Koşaroğlu, Ş.M. ve Salihoğlu, E. (2017). Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(1), 129-141.
- Karanfil, F. (2008). Energy Consumption and Economic Growth Revisited: Does The Size of Unrecorded Economy Matter?. *Energy Policy*, 36, 3029-3035.
- Kasman, A. ve Duman, Y.S. (2015). CO₂ Emissions, Economic Growth, Energy Consumption, Trade and Urbanization in New EU Member and Candidate Countries: A Panel Data Analysis. *Economic Modelling*, 44, 97-103.
- Magazzino, C. (2016). CO₂ Emissions, Economic Growth, and Energy Use In The Middle East Countries: A Panel VAR Approach. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 11(10), 960-968.
- Mucuk, M. ve Uysal, D. (2009). Türkiye Ekonomisinde Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme. *Maliye Dergisi*, 157, 105-115.
- Odhambo, N. M. (2009). Electricity Consumption and Economic Growth in South Africa: A Trivariate Causality Test. *Energy Economics*, 31(5), 635-640.
- Odhambo, N. M. (2010). Energy Consumption, Prices and Economic Growth In Three SSA Countries: A Comparative Study. *Energy Policy*, 38, 2463-2469.
- Ouedraogo, N.S. (2013). Energy Consumption and Economic Growth: Evidence From The Economic Community of West African States (ECOWAS). *Energy Economics*, 36, 637-647.
- Pao, H-T. ve Tsai, C-M. (2010). CO₂ Emissions, Energy Consumption and Economic Growth in BRIC Countries. *Energy Policy*, 38, 7850-7860.
- Paul, S. ve R. N. Bhattacharya. (2004). Causality between Energy Consumption and Economic Growth in India: A Note on Conflict Results. *Energy Economics*, 26, 977-983.

- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. *Cambridge Working Papers in Economics*, 435, 1-39.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence. *Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Shahbaz, M. ve Feridun, M. (2012), "Electricity Consumption and Economic Growth: Empirical Evidence From Pakistan", *Quality & Quantity*, 46(5), 1583-1599.
- Shahbaz, M., Mahalik, M.K., Shah, S.H. ve Sato, J.R. (2016). Time-Varying Analysis of CO2 Emissions, Energy Consumption, and Economic Growth Nexus: Statistical Experience In Next 11 Countries. *Energy Policy*, 98, 33-48.
- Shiu, A. ve Lam, P. L. (2004). Electricity Consumption and Economic Growth in China. *Energy Policy*, 32(1), 47-54.
- Soytaş, U. ve Sarı, R. (2009). Energy Consumption, Economic Growth, and Carbon Emissions: Challenges faced By An EU Candidate Member. *Ecological Economies*, 68, 1667-1675.
- Stern, D. I. (1993). Energy and Economic Growth in the USA- A Multivariate Approach. *Energy Economics*, 15(2), 137-150.
- Şengül, S. ve Tuncer, İ. (2006). Türkiye’de Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme: 1960-2000. *İktisat İşletme ve Finans*, 21(242), 69-80.
- Usta, C. (2016). Türkiye’de Enerji Tüketimi Ekonomik Büyüme İlişkisinin Bölgesel Analizi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 2(2), 181-201.
- Ünsal, E. M. (2007). *İktisadi Büyüme*, Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Wolde-Rufael, Y. (2014). Electricity Consumption and Economic Growth in Transition Countries: A Revisit Using Bootstrap Panel Granger Causality Analysis. *Energy Economics*, 44, 325-330.
- Worldbank, (2019). <https://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators#>.
- Yu, E. S. H. ve Choi J. P. (1985). Causal Relationship Between Energy and GNP: An International Comparison. *Journal of Energy and Development*, 10(2), 249-272.

Gruevski'den Zaev'e Makedonya'nın* İç ve Dış Politikasındaki Gelişmeler¹

Developments in Macedonia's Domestic and Foreign Policy from Gruevski to Zaev

Gönül Tezcan²

Öz

Makedonya 1991 yılında "Makedonya Cumhuriyeti" adıyla bağımsız olduğundan bu yana ülkenin en önemli iç politika meselesi etnik Makedon-etnik Arnavut sorunu, en önemli dış politika meselesi ise Yunanistan'ın ülkenin anayasal ismini tanımaması olmuştur. Bu çalışma, 2006-2016 yılları arasında ülkeyi on yıl boyunca başbakan olarak yönetmiş olan İç Makedon Devrimci Örgütü – Makedonya'nın Ulusal Birliği Demokratik Partisi'nin (VMRO-DPMNE) muhafazakâr-milliyetçi lideri Nikola Gruevski ile 31 Mayıs 2017 tarihinde başbakan olan Makedonya Sosyal Demokrat Birliği (SDSM) partisi lideri Zoran Zaev'in ülkenin yukarıda sözü edilen iki temel sorununa yaklaşımlarını kıyaslayarak günümüze uzanan süreci analiz etmektedir. Çalışmada, Avrupa'da milliyetçilik rüzgarları esmekteyken, Zaev iktidarıyla birlikte, bu rüzgarın ters yönünde adımlar atan Makedonya'nın, çözüm yanlısı siyasi irade gösterildiğinde, en köklü iç ve dış politika sorunlarının bile aşılabileceğini göstererek benzer sorunlar yaşayan diğer Batı Balkan ülkeleri için örnek teşkil edebileceğini savunmaktadır. Bu süreçte Avrupa Birliği'nin bölgeye vereceği desteğin özellikle önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Makedonya, Yunanistan, Arnavutlar, Gruevski, Zaev

Abstract

Ever since Macedonia's declaration of independence in 1991, the most important domestic policy issue of the country is the Macedonian- Albanian inter-ethnic conflict; whereas, it's most significant foreign policy issue is Greece's rejection of the country's constitutional name. The aim of this study is to compare the approaches of Nikola Gruevski, the nationalist-conservative leader of The Internal Macedonian Revolutionary Organization – Democratic Party for Macedonian National Unity (VMRO-DPMNE) who ruled the country as prime minister between 2006-2016 and the period of Zoran Zaev the social democrat leader of Social Democratic Union of Macedonia (SDSM) who took office on 31 May 2017, concerning the foregoing issues reaching the present day. The study suggests that Macedonia, which has taken opposite steps to the nationalism winds in Europe under the rule of Zaev, will set an example for other Western Balkan countries that face similar problems by showing that even the most rooted domestic and foreign policy problems can be resolved when a solution-oriented political will is displayed. In this process, the support of the European Union to the region will be particularly important.

Keywords: Macedonia, Greece, Albanians, Gruevski, Zaev

Derleme [Review]

JEL: D72, D74, F50

Submitted: 05 / 09 / 2018

Accepted: 16 / 07 / 2019

¹ Bu makale 27-28 Haziran 2018 tarihlerinde Balıkesir Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi'nde düzenlenmiş olan International Conference on Empirical Economics and Social Science (ICEESS'18) konferansında sunulmuş ve özet metni basılmış olan çalışmanın genişletilmiş halidir.

² Arş. Gör. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İ.İ.B.F., Uluslararası İlişkiler Bölümü, gkucukyuru@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8014-2794

* 17 Haziran 2018 tarihinde Yunanistan'la yapılan "Prespa Anlaşması" ile Makedonya Cumhuriyeti'nin adının "Kuzey Makedonya Cumhuriyeti" olarak değiştirilmesi kararlaştırılmış, öngörülen anayasa değişikliği 13 Şubat 2019 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu çalışma, söz konusu isim değişikliği sürecini geçmişten bugüne analiz etmeyi amaçladığı için, başlıkta Kuzey Makedonya ismi kullanılmamıştır.

Giriş

Makedonya, etnik, dilsel, dinsel ve kültürel açıdan Balkanlar'ın en kozmopolit ülkelerinden biridir. Konumu bakımından coğrafi ve beşerî bir kesişme noktası olması nedeniyle tarih boyunca çeşitli kavimlerin istilasına uğramıştır. Bunlardan kalıcı olanları yerli halka karışarak Makedonya'yı bir kültür mozaği haline getirmiştir. Makedonya'nın etnik tablosunda Güney Slavları (Slovenler, Hırvatlar, Sırlar ve Bulgarlar), Romenler, Yunanlar, Arnavutlar ve 14. yüzyılda Osmanlı'nın bölgeye girişi sonrası eklenen Türkler bulunur. Bu etnik gruplar yüzyıllarca kendi kimlik ve kültürlerini koruyarak bir arada yaşamışlardır (Erol, 2013: 281-282). Bu karmaşık etnik yapı, komşu devletlerin Makedonya üzerindeki hak iddialarının temelini oluşturmuştur (Ürer, 2012: 80).

Kuzeyde Şar dağlarından, güneyde Olimpos ve Pindus'a, doğuda Rodop'tan batıda Ohri gölüne dek uzanan coğrafi Makedonya bölgesinde (Saatçi, 2013: 539), Neolitik çağdan bu yana yerleşimin olduğu bilinmektedir. Bölgenin hakkında bilgi sahibi olunan ilk sakinleri Traklar ve İllirlerdir. Makedonların etnik kökeni tartışmalı olsa da, ayrı bir Makedon kimliğinin çok çeşitli etnik unsurun karışımıyla tedricen oluştuğu söylenebilir. Tarihçi Andrew Rossos'a göre, Makedonların etnik kökeninde büyük olasılıkla Traklar ağır basmaktadır (Rossos, 2008: 11). Barbara Jelavich ise Makedonların etnik bakımdan İliryalı olma ihtimali üzerinde durmuştur (Jelavich, 2009: 7). Anavatanları olan Aliakmon (Haliacmon) bölgesinden doğuya doğru genişleyen Makedonlar, M.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısında Kral I. Perdikas idaresinde siyasi bir birlik kurmuşlar ve M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren Helenize olmuşlardır (Bektaş, 2013: 55). Bu tarihten itibaren resmi iletişim Yunanca yapılmaya başlanmış, yargı mensupları ve elitler giderek Yunan kültürünü benimsemiştir. Bu değişim, Makedonların kökeninin Yunan olduğu tartışmalarını doğurmuştur (Rossos, 2008: 12). III. İskender (M.Ö. 336-323) Asya içlerine kadar seferler yaparak "Büyük İskender" namını kazanmış ve Yunanlar ile Makedonlar arasında paylaşılmayan bir figür olarak tarihe kazınmıştır. İskender ölünce hanedanlıklara ayrılan Makedon Krallığı, V. Filip idaresinde yeniden Balkanlar'a hükmetmiştir. Ancak Makedonya, o dönemde rakibi olan Roma İmparatorluğu ile yapılan Makedon savaşları sonucu bağımsızlığını yitirerek 6. yüzyıldaki Slav akınlarına kadar sırasıyla Roma'nın ve Bizans'ın hâkimiyeti altına girmiştir (Jelavich, 2013:3; Phillips, 2004:17; Rossos, 2008:16; Wachtel, 2009:33).

Makedon tarihinde Slav akınlarının önemli bir yeri olmuştur. Çünkü Slavlar yerleşik halkı zaman içerisinde asimile ederek Makedonya'nın etnik yapısında kalıcı değişikliğe neden olmuşlardır. 20.yüzyılın başlarına kadar bu Makedon-Slavlar coğrafi Makedonya'nın başlıca etnik-dilsel grubunu oluşturmuşlardır (Rossos, 2008: 17-18). 6. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar Makedonya önce Bizans, ardından Bulgar Krallığı ve Sırp Krallığı'nın parçası olmuştur (Rossos, 2008: 36-38; Wachtel, 2009: 50). Sırp Krallığı'nda merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu 1371 Çirmen Savaşı'nda Makedonya'yı fethetmiş ve burada 541 yıl sürecek olan Osmanlı hâkimiyeti başlamıştır (Rossos, 2008: 38).

Osmanlı İmparatorluğu, çok geniş bir coğrafyaya hükmettiğinden, fethedilen toprakların idaresini kolaylaştırmak adına, halkın ırk ya da etnik ayrım gözetilmeksizin, din ve mezheplerine göre gruplandırıldığı "millet sistemi" adlı bir yönetim sistemi uygulamıştır. Millet sistemin göre halk, Müslüman, Ortodoks, Yahudi, Ermeni ve Roma Katolik olarak dini cemaatlere ayrılmıştır. Bu cemaatler sosyal yaşamlarında ve kendi içlerinde serbest bırakılmışlardır (Taştan, 2013: 406-413). Sistemde ayrıca her bir grubun kendi okullarını, hastanelerini, mahkeme ve vakıflarını kurma ve işletme hakları vardır. Bu sistem Balkan halklarının kimlik ve kültürlerini korumalarının yanında, kendi kendilerini yönetebilme kabiliyeti kazanmalarını sağlamıştır. Ayrıca, Osmanlı idaresinin Ortodoks kiliselerine (Rum, Bulgar, Sırp ve Romen) ve din adamlarına vermiş olduğu yargısal, iktisadi, dini ve sosyal yetkiler, onların nüfuz kazanmalarına ve bu suretle Balkanlar'da 19. yüzyıldan sonra başlayan milliyetçilik hareketlerini ve bağımsızlık mücadelelerini örgütlemelerine olanak tanımıştır (Sancaktar, 2011: 37-46).

Dönemin büyük devletlerinden aldıkları desteğin de etkisiyle milliyetçilik akımına Makedonya'dan çok daha önce kapılan Bulgar, Sırp ve Yunanlar, kiliseler, okullar ve nihayet silahlı çetelerle Makedonya üzerinde rekabete başlamıştır (Barker, 1999: 9). Ayrı bir Makedon etnik kimliğini reddeden ve çeşitli yönlerden hak iddialarında bulunan bu üç ayrı komşu milliyetçiliğe tepki olarak ortaya çıkan Makedon milliyetçiliği ancak 1870'lerden sonra yeşerebilmiştir (Rossos, 2008: 84-88). 1893'te "Makedonya Makedonlarıdır" sloganıyla Selanik'te Makedon öğrenciler tarafından kurulan İç Makedon Devrimci Örgütü (VMRO), Makedon milliyetçiliği için ayrı bir önem taşımıştır (Adanır, 1996: 119, 121).

20. yüzyılın ilk on yılı Makedonya'da isyanlar dönemi olmuştur. Bu dönemde Osmanlı'nın isyanları bastırmak için büyük güçlerin de baskısıyla ortaya koyduğu reformlar, bölgede istikrar sağlamaya yetmemiştir (Saatçi, 2013: 545-551; Rossos, 2008: 115-122). Osmanlı'nın Avrupa'daki topraklarında Berlin Antlaşması'nın 23. maddesi uyarınca reform yapmasını isteyen Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'ın, talepleri Osmanlı tarafından reddedilince, İmparatorluk ile tüm diplomatik bağlarını keserek 8 Ekim 1912'de Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmeleri sonucu I. Balkan Savaşı başlamıştır (Rossos, 2008: 125). Her ne kadar Balkan ülkeleri bir araya gelip Osmanlı'ya savaş ilan etmiş olsalar da Makedonya üzerindeki anlaşmazlıklar nedeniyle aralarında tam bir bütünlük sağlayamamışlardır. Makedonya'yı paylaşamayan Sırbistan ve Yunanistan, Romanya'yı da yanlarına katarak Bulgaristan'a saldırmış, akabinde 1913 yazında II. Balkan Savaşı patlak vermiştir. Savaşın sonunda imzalanan Bükreş Antlaşması coğrafi Makedonya topraklarını üçe bölmüştür.

Yunanistan en büyük Makedon toprağı olan Ege Makedonya'sını, Sırbistan ise en büyük Makedon nüfuslu toprak olan Vardar Makedonya'sını almıştır. Bulgaristan ise, "Büyük Bulgaristan" hayaline hiç uymayan en küçük parçayı, Pirin Makedonya'sını alabilmiştir (Rossos, 2008: 126-127). Sırbistan'a bırakılan Vardar Makedonya'sı bugünkü Makedonya Cumhuriyeti'nin sınırlarını oluşturmakta ve coğrafi Makedonya'nın %38'lik kısmına karşılık gelmektedir (Ürer, 2012: 81-82).

Şekil 1. Coğrafi Makedonya

Kaynak: Durmaz, 2015: 62

Birinci Dünya Savaşı bittiğinde, Sırbistan'ın parçası olan Makedonya, önce 1 Aralık 1918'de kurulan Sırp Hırvat Sloven Krallığı içerisinde yer almıştır. Sırp Hırvat Sloven Krallığı 1929 yılına gelindiğinde isim değişikliğine giderek Yugoslavya Krallığı adını almıştır. Yugoslavya İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi Almanya'sının işgaline uğramış, Nazilerin çekilmesinden sonra yapılan seçimlerden savaş sırasında Partizan örgütünü kurarak bağımsızlık mücadelesi veren Josip Broz Tito galip çıkmıştır. Bu sonucun ardından Tito önderliğinde "Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti kurulmuştur (Bozkurt, 2010: 53-54). Tito, Yugoslavya içerisindeki altı kurucu cumhuriyetten biri olan Makedonya üzerindeki Sırp ve Bulgar emellerine engel olmak için Makedonların ayrı bir ulus kimliğine kavuşmasını arzu etmiş, bunu sağlamak amacıyla da Makedonya'da hızlı bir ulus inşası sürecini başlatmıştır (Mandacı, 2014:239).

Çalışmanın giriş bölümünde Makedonya'nın Antik Çağ'dan Yugoslavya dönemine kadar uzanan süreçteki tarihi özetlenmiştir. İlk bölümde Yugoslavya'nın dağılarak Makedonya'nın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra ülkenin iç ve dış politikasında karşı karşıya kaldığı iki temel sorun olan etnik Makedon-etnik Arnavut çatışması ve Yunanistan'la yaşanan isim anlaşmazlığı ele alınmıştır. Sonraki bölümlerde sırasıyla, 2006-2016 yılları arasında ülkeyi başbakan olarak yönetmiş olan VMRO-DPMNE lideri Nikola Gruevski ve 2017 yılının Haziran ayından itibaren ülkeyi yönetmekte olan SDSM lideri Zoran Zaev dönemlerinde, bahsi geçen sorunlar temelinde ülkenin iç ve dış politikasında yaşanan değişim ve gelişmeler incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı, bu iki sorunun kökenlerini irdelemekten ziyade, bahsi geçen liderlerin bu sorunlara yönelik yaklaşımları arasındaki farkları tespit ve analiz etmektir. Çalışma, Avrupa'da milliyetçilik rüzgârları esmekteyken, Zaev iktidarıyla birlikte, etnik gruplar arası ilişkilerde ve Yunanistan'la yaşadığı isim anlaşmazlığında çözüm yanlısı siyasi irade gösteren ve bu rüzgârın ters yönünde adımlar atan Makedonya'nın, Avrupa Birliği entegrasyon sürecini hızlandıracağı ve benzer köklü iç ve dış politika sorunları yaşayan diğer Batı Balkan ülkeleri için örnek teşkil edebileceğini savunmaktadır.

1. Bağımsız Makedonya

1945-1980 yılları arasındaki 35 yıl boyunca, Tito'nun yönetimi altında farklı etnik köken ve dinden birçok halk çatışmaksızın bir arada yaşayabilmişti. Bunun temel nedenini Tito ve Komünist Parti yönetiminin cumhuriyetler üzerinde sıkı bir siyasi denetim uygulaması ve muhalefeti bastırması (Center for European Studies, 2004: 3) olarak gören görüşler olsa da,

ülkedeki siyasi istikrarda Tito'nun karizmatik bir kişiliğe sahip olmasının ve ulus sorununa tarafsız biçimde yaklaşması nedeniyle halktan gördüğü desteğin etkisi de büyük olmuştur (Ülger, 2003: 68). Tito'nun ölümüyle birleştirici "tutkalını" yitiren Yugoslavya'da, Sırp, Hırvat ve Arnavut milliyetçilikleri güçlenmiş, tarihi düşmanlıklar su yüzüne çıkmıştır (Günel, 2014:129; Sander, 2001:576-577). 1980'lerin sonunda Yugoslavya'nın dağılacağı aşikâr olduğunda, Makedonya dağılmanın yaratacağı sonuçlardan ve Sırp hâkimiyetine girmekten endişe etmeye başlamıştır (Özdal, 2013: s. 207). Bu nedenle başta federasyonun dağılmasına ilişkin çekimsizliğini korusa da, federasyonda Sırp ve Karadağlıların etkisinin artmaya başlamasıyla birlikte bağımsızlığını ilan etmeye karar vermiştir.

8 Eylül 1991 tarihinde gerçekleştirilen bağımsızlık referandumundan %72 olumlu oy çıkmasıyla, yeni anayasa kabul edilmiş ve "Makedonya Cumhuriyeti" ilan edilmiştir. (Babuna, 2000: 80). 8 Nisan 1993'te ise Makedonya'nın Birleşmiş Milletler üyeliği, Yunanistan'ın itirazı sebebiyle, "Makedonya Cumhuriyeti" adıyla değil, "Eski Yugoslav Cumhuriyeti Makedonya" (Former Yugoslav Republic of Macedonia-FYROM) adıyla kabul edilmiştir (Ülger, 2003: 131). Bugüne kadar 140'a yakın sayıda ülke Makedonya'yı anayasal ismiyle tanıırken, Yunanistan'ın itirazları nedeniyle Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi uluslararası örgütler ülkeyi FYROM adıyla tanımıştır. Makedonya ve Yunanistan arasındaki "isim meselesi" Makedonya'nın dış politikasına damga vuran temel sorun olarak yıllarca gündemde kalmıştır.

1.1. Dış Politika: Yunanistan ile İsim Sorunu

Makedonya Yugoslavya'dan savaşız biçimde ayrılmayı başarmış olsa da, devletin kimlik ve sınırlarına ilişkin çözülememiş sorunlar bulunmaktaydı (Petroska-Beska ve Najcevska, 2004: 2). "Makedonya Cumhuriyeti" adıyla bağımsızlık ilan edildiğinde Yunanistan, Makedonya'yı "Tito'nun icadı", "yapay bir oluşum", Makedonca'yı ise yerel bir "şive" ya da "lehçe" olarak niteleyerek ayrı bir Makedon ulusunun varlığını reddetmiştir (Phillips, 2004: 54). Makedonya'nın Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve AB başta olmak üzere uluslararası örgütlere anayasal ismiyle üye olmasını engelleyen Atina, bu konudaki itirazını "Makedonya Cumhuriyeti" isminin Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan arasında paylaştırılmış olan Büyük Makedonya'yı çağrıştırmakta olduğu temeline dayandırmaktaydı. Atina'ya göre, Üsküp buradan referansla Yunanistan'ın kuzeyindeki Makedonya Bölgesi üzerinde toprak talebinde bulunabilirdi (Şahin, 2013: 44). Yunanistan ayrıca Ege Makedonya'sındaki Slavca konuşan Yunanların (Slavafonlar) ulusal azınlık statüsüne kavuşmalarından endişe ediyordu. Atina, Makedonya'nın bayrağında Büyük İskender hanedanlığının simgesi olan Vergina yıldızını kullanmasını, Makedon anayasasının 3. ve 49. maddelerinde Makedon devletinin ülke dışındaki Makedonlarla ilgileceğinin yazmasını ve Makedon paralarında Selanik'teki tarihi Beyaz Kule'nin yer almasını Makedonya'nın yayılcı politikasının işaretleri olarak algılamaktaydı (Mandacı, 2014: 242).

Yunanistan bu dönemde Makedonya'ya yönelik petrol ambargosu başlatarak AB'nin "ticaret serbestisi" kuralını ihlal etmiş, Birliği Maastricht Antlaşması'nı onaylamamakla da tehdit etmiştir. Bu nedenle Atina'nın Avrupa Adalet Divanı'na sevk edilmesi gündeme gelmişse de ABD'nin arabuluculuğuyla, 1995 yılında BM çerçevesinde iki ülke arasında Geçici Anlaşma (Interim Accord) imzalanmıştır. Yunanistan'ın Makedonya'yı "Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti" olarak tanıması ve Üsküp'e uygulamakta olduğu ambargoyu kaldırmasıyla ikili ilişkilerde normalleşme süreci başlamıştır (Mandacı, 2014: 242; Şahin, 2013: 44). Makedonya da buna karşılık bayrağındaki ve paralarındaki simgeleri değiştirmiştir. Ayrıca anayasasında değişiklik yaparak komşularına yönelik yayılcı amaçlar gütmeyeceğini açıklamıştır (Fidanovski, 2018: 18).

Başta Birleşmiş Milletler olmak üzere birçok platformda tartışılmış olan isim sorununa, yakın zamana kadar tarafları memnun edecek bir çözüm bulunamamıştır. Yunanistan isim anlaşmazlığını öne sürerek, Makedonya'nın uluslararası örgütlere üye olmasına engel olurken, Makedonya ise özellikle Gruevski döneminde, Üsküp Havalimanı'nın adını "Büyük İskender Havalimanı" olarak değiştirmek gibi sembolik eylemlerle Yunanistan'ın tedirginliğini körüklemiştir (Şahin, 2013: 44). Ancak Zaev, hükümetini kurar kurmaz isim sorununu çözmeye odaklanmış, yapılan bir dizi görüşme ve 2018 yılı Haziran ayında imzalanan Prespa Anlaşması sonrasında taraflar "Kuzey Makedonya Cumhuriyeti" (The Republic of North Macedonia) ismi üzerinde uzlaşmıştır.

1.2. İç Politika: Etnik Makedon-Etnik Arnavut Çatışması

Bağımsızlıktan sonra Makedonya'nın dış politikasına damga vuran temel sorun isim meselesi olurken, iç politikayı etnik Makedonlar ile etnik Arnavutlar arasındaki gerginlik meşgul etmekteydi. Nüfusun yaklaşık %25'ini oluşturan etnik Arnavutlar, yoğunlukla ülkenin Arnavutluk ve Kosova sınırı boyunca Tetovo, Üsküp, Kumanovo, Gostivar, Kicevo, Struga ve Debar gibi kentlerde ve çevresinde yaşamaktaydı (Ilievski, 2007: 11; Ürer, 2012: 84). Arnavutların, devletin anayasada tanımlanmış biçimi başta olmak üzere, eğitim, kültür, istihdam ve demokratik temsile ilişkin birçok konuda şikâyetleri bulunmaktaydı (Bkz. Koppa, 2001: 37-65).

Şekil 2. Arnavutların Yoğunlukta Olduğu Bölgeler

Kaynak: The Economist, 2017

1991 anayasası Makedonya Cumhuriyeti'ni Makedonların ulus devleti olarak tanımlamakta ancak ülkede yaşayan Arnavut, Türk, Ulah, Roman ve diğer milliyetlere eşit vatandaşlık ve daimî birliktelik hakkı tanımaktaydı. Bu durum Makedon halkını "baskın" ulus haline getirirken, ülkedeki diğer toplulukları azınlık statüsüne indirgemiş olmaktadır (Gülboy, 2012: 104; Ilievski, 2007: 4). Arnavutlar ise ülke nüfusunun en az %25'ini oluşturmaları nedeniyle Makedonlarla birlikte kurucu ulus olmayı istemekteydi (Engström, 2002: 13).

1991 anayasasının 48. maddesi Arnavutçanın ilk ve orta düzey eğitimde kullanılma hakkını garanti ediyor ancak yükseköğretimi dışarıda bırakıyordu. Arnavutlar ise Arnavutçanın başta yükseköğretimde olmak üzere parlamento ve kamu kurumlarında da kullanılabilmesini istiyordu (Koppa, 2001: 44-52). Bunun yanında Arnavutlar anayasasının dini hak ve özgürlüklerle ilgili 19. maddesinde yalnızca Makedonya Ortodoks Kilisesi'nden söz edilmesini bir eşitsizlik göstergesi saymaktaydı (Daskalovski, 2004: 56). Katılım ve istihdam açısından bakıldığında, Arnavutlar ve diğer milliyetler kamu sektöründe, medya ve polis gibi önemli alanlarda nüfuslarına oranla yetersiz temsil ediliyorlardı (Koppa, 2001: 46).

Demokratik temsil açısından ise, Arnavutların beklentileri daha iyi karşılık bulmuştu. Makedonya 1990'ların başında çok partili hayata geçtiğinde, etnik-milliyetçi partilerin kurulması mümkün hale gelmişti. Böylece, 1992'den beri etnik Arnavut siyasi partileri iktidar koalisyonlarında yer almış; 120 sandalyelik parlamentoda 20-25 sandalye Arnavut vekillere ayrılmıştı. Arnavutlar bakan, başbakan yardımcısı olabilmekte, etnik Arnavutların çoğunlukta olduğu yerel yönetim birimlerinde belediye başkanı ve meclis üyesi olarak seçilebilmekteydi (Hislope, 2003: 132; Ilievski, 2007: 7).

Makedon siyasi elitler, etnik Arnavutların siyasi parti kurup koalisyon hükümetlerine dâhil olmasını Makedon anayasasının kabulü olarak algılayıp memnuniyetle karşılamışlardır (Mandacı, 2014: 244). Ancak Arnavutların diğer alanlardaki taleplerine endişeyle yaklaşmışlardır. Bunun temel nedeni Arnavutların ülkenin bağımsızlığından itibaren özerklik referandumu gerçekleştirmek, özerk İlirida Cumhuriyeti'ni ilan etmek, nüfus sayımını boykot etmek gibi devletin meşruiyetini ve Makedon ulus kimliğini zedeleyecek birtakım eylemlerde bulunmaları olmuştur (Daskalovski, 2004: 56-58; Engström, 2002: 13; Hislope, 2003: 139). Zaten milli kimlikleri Bulgarlar, Sırp ve Yunanlar tarafından tehdit altında olan Makedonlar, Arnavutların politik ve kültürel taleplerine ve hızlı nüfus artışlarına ontolojik güvenliklerini koruma içgüdüsüyle yaklaşmışlardır.

1990'lı yıllar yine de büyük çaplı bir çatışma olmaksızın, ancak tarafların kendi etnik ve kültürel kimliklerini vurguladıkları karşılıklı provokatif eylemlerle geçmiştir. 1992'de kabul edilen ve Makedon vatandaşlığı alabilmeyi ülkede 15 yıl yasal ve aralıksız olarak yaşamış olmaya bağlayan yeni vatandaşlık yasasının birçok Kosovalı Arnavut'u dışarıda bırakması Arnavutların tepkisini çekmiştir. 1994'te Tetovo'da (Kalkandelen) Makedon hükümetinin izni olmaksızın Arnavutça eğitim veren özel bir üniversite açılması ve 1997'de Tetovo ve Gostivar belediye binalarına Makedon bayrağının yanı sıra Arnavut ve Türk bayraklarının asılması sonrasında belediye başkanlarının tutuklanması gibi olaylar etnik dengenin kırılganlığını gözler önüne sermiştir (Daskalovski, 2004: 57-58; Grillot, Paes, Risser ve Stoneman, 2004:6; Koppa, 2001: 44). Zaten kırılgan olan bu denge, 2001 yılında başlayan çatışmalarla bozulmuş ve ülke bir iç savaşın kıyısından dönmüştür.

1.3. 2001 Çatışması ve Ohri Çerçeve Anlaşması

Makedonya'daki Makedon ve Arnavut toplumu arasında geçmişten gelen derin sosyal, ekonomik ve demografik ayrımlar vardı. Arnavutlar, kendilerine "baskı ve ayrımcılık" uygulandığını belirtmekteydi. Makedonlar ise ancak 1940'ların sonlarından itibaren inşa etmeye başladıkları ulus kimliklerini tehdit altında hissettiklerinden, Arnavut azınlığın anayasa, eğitim, kültüre ve istihdama ilişkin taleplerine sert tepki göstermekteydi (Brunnbauer, 2004: 566-567).

Arnavutların söz konusu memnuniyetsizlikleri, geçişken Kosova sınırından gelen örgütsel ve lojistik destekle birleşince, çatışma ihtimali kuvvetlenmiştir (Ilievski, 2007: 18). Arnavutları temsil eden siyasi partiler Arnavutların koşullarını iyileştirici adımlar atamayınca Ulusal Kurtuluş Ordusu (NLA/ONA) sahneye çıkmıştır (Hislope, 2003: 129-130). ONA 21 Ocak 2001'de Tetovo Tearçe'deki polis karakoluna saldırmış, şubat ayında çatışmalar alevlenmiştir (Rusi, 2004: 2; Grillot vd., 2004: 6). 27 Nisan 2001'de kent merkezinde 2 Arnavut, polis kontrolü sırasında ONA militanı oldukları gerekçesiyle öldürülmüş, iki gün sonra Makedonya-Kosova sınırındaki Veyçe köyünde 16 güvenlik gücü mensubunu taşıyan askeri araç ONA militanlarının saldırısına uğramıştır (İşyar ve Ahmed, 2005: 226). 30 Nisan 2001 tarihinde Makedonya-Kosova sınırında çıkan çatışmada 8 Makedon askeri yaşamını yitirmiştir. 2 Mayıs 2001 tarihinde Makedonların Manastır'da Arnavut dükkânlarını yakması sonucu Arnavut-Makedon çatışması Kırçova, Üsküp, Debar-Struga ve Tetova-Gostivar bölgelerine sıçramıştır (Koyuncu ve Yılmaz, 2018: 164).

Bu süreçte olayların büyüyen bölgesel bir savaşa yol açmasından endişe eden uluslararası toplum, Makedonya'daki olaylara Bosna ve Kosova'da yaşananlara kıyasla daha hassas ve hızlı tepki vermiştir. Özellikle 500 kişilik bir ONA birliği Üsküp yakınlarındaki Aracinovo'ya girince Makedon güvenlik güçlerinin olayların kontrolünü kaybettiği anlaşılmış, uluslararası toplumun endişesi artmıştır (Ackermann, 2003: 72). Çatışmalar sürerken bir yandan da özellikle AB ve ABD tarafları siyasi düzlemde uzlaştırmak için çaba sarf etmiştir. Nihayetinde yaklaşık altı ay süren, 250 kişinin hayatını kaybettiği ve 170.000 kişinin evinden olduğu çatışmalar, 13 Ağustos 2001'de temel bir çatışma çözümü belgesi olan Ohri Çerçeve Anlaşması'nın (OÇA) imzalanmasıyla sona ermiştir (Grillot vd., 2004: 6; Ilievski, 2007: 20; Kim, 2005: 7-8).

Ohri Çerçeve Anlaşması, Hollandalı siyaset bilimci Arend Lijphart'ın çoğulcu/heterojen toplumlar için demokrasi ve siyasi istikrarı birlikte sunduğu gerekçesiyle model olarak önerdiği konsosyonel demokrasi prensiplerini yansıtmaktaydı (Lijphart, 1969). OÇA, Makedon demokrasininin geleceğini garanti altına alacak, Avro-Atlantik kurumlarla entegrasyonu geliştirecek, etnik kimlikleri ve tüm Makedon vatandaşlarının çıkarlarını korurken öte yandan barışçıl bir sivil toplumun gelişimini destekleyecek bir çerçeve anlaşma olarak düzenlenmişti. Anlaşma temel olarak anayasadaki vatandaşlık tanımının değiştirilmesini, Arnavutların devlet kurumlarında, polis ve orduda nüfuslarıyla orantılı temsil edilmelerini, belli orandaki azınlık milletvekillerinin azınlıkların çıkarlarına zarar verecek kararları veto edebilmelerini (Badinter prensibi) ve yerel yönetimlerin yetkilerinin genişletilerek azınlıkların eğitim, kültür, dillerin kullanımı gibi alanlarda kendi kararlarını alabilmelerini öngörmekteydi (OÇA, 2001).

2001'den bu yana OÇA kapsamında öngörülen yasama faaliyetleri dâhilinde enerji, savunma, çevre, tarım gibi alanlarda reformların yapıldığı, Avro-Atlantik yapılarla bütünleşme için hazırlıkların sürdürüldüğü görülmektedir (Koyuncu ve Yılmaz, 2018: 168). Ülkede 2015 Kumanova olayları dışında ciddi bir çatışmanın olmadığı, yetki paylaşımı hükümetlerinin kurulmaya devam ettiği, Arnavutların haklarını iyileştirici birtakım anayasal ve yasal düzenlemeler yapıldığı söylenebilir. Af ve silahsızlanma, istihdam ve katılımda orantısallık, Arnavutça yükseköğretim kurumları, yerinden yönetimler, dillerin kullanımı ve semboller konularında ilerleme kaydedilmiştir (Koyuncu ve Yılmaz, 2018:174).

Ancak her ne kadar şiddet olayları durarak negatif barışa ulaşılmışsa da yakın zamana dek pozitif barışın tesis edilemediği anlaşılmaktadır. İki etnik grup arasındaki gerilim, Zaevev dönemine dek özellikle OÇA'nın uygulanmasına ilişkin konularda devam etmiştir. Makedon tarafı anlaşmanın uygulanma alanını daraltma ve uygulanma hızını yavaşlatma çabasında olurken Arnavut tarafı özellikle karar alma mekanizmalarında artan ağırlıklarının da etkisiyle, daha talepkâr davranmaya başlamıştır (Koyuncu ve Yılmaz, 2018: 168-169). 2001 yılı sonrasında ülkede sık sık meclis boykotları yaşanmış, 2004 yılında "Belediye Sınırları Kanunu" çıkarılarak belediye sınırlarının etnik kriterlere göre yeniden çizilmesi ve belediye sayısının 120'den 84'e indirilmesi büyük tartışmalara ve etnik gerginliğe neden olmuştur (Lyon, 2012: 103).

OÇA'ya dönük farklı yorum ve algılar her iki tarafta da milliyetçiliği tetiklemiştir. Makedon milliyetçiliği özellikle 2006 yılında milliyetçi Makedon partisi VMRO-DPMNE'nin seçimleri kazanmasıyla tırmanışa geçmiştir. Gruevski'nin politikaları yalnızca içerideki etnik Arnavutların değil, bölge ve AB ülkelerinin de tepkisini çekmiştir. Milliyetçiliğin yükselişi ve etnik siyaset provokatif olayları ve küçük çaplı çatışmaları da canlı tutmuştur (Koyuncu ve Yılmaz, 2018:171).

2. Gruevski Döneminde Makedonya

Makedonya'da demokrasi seçimlerde en çok oyu alan Makedon partisinin, Arnavut tabandan en çok oyu alan Arnavut partisi ile koalisyon kurmasıyla işlemektedir. VMRO-DPMNE ve SDSM Makedonya'nın önde gelen iki Makedon siyasi

partisidir. Demokratik Bütünleşme Birliği (DUI) ise yakın zamana kadar Arnavut seçmen arasında hâkim parti konumunda olmuştur (Abdula, 2017: 1). Makedon siyasetine on yılı aşkın bir süre damga vuran Nikola Gruevski 1998 yılında Ticaret Bakanı, 1999'da ise Maliye Bakanı olmuştur. 2003 yılında VMRO-DPMNE başkanlığını Ljubčo Georgievski'den devralmıştır. 2006-2016 yılları arasında ise ülkeyi başbakan olarak yönetmiştir. Kimileri tarafından yolsuzluk, nepotizm, popülizm, otoriterlik ile yan yana anılırken, kimilerince Makedon ulus kimliğini yücelten bir milliyetçi olarak kabul edilen Gruevski, 2006 yılında iktidara geldiğinde ekonomik kalkınma ve büyüme söylemleriyle meşruiyet zeminini oluşturmuştur (The Economist, 2011).

Yunanistan'ın 2008 yılındaki Bükreş Zirvesi'nde Makedonya'nın NATO'ya katılımını veto etmesi ve beraberinde 2008 küresel ekonomik krizinin etkisi, Gruevski hükümetinin başta ortaya koyduğu ekonomik kalkınma ve büyüme söylemlerini değiştirmiş, bu tarihten sonra Gruevski siyasette milliyetçilik kartını oynamaya başlamıştır (The Economist, 2011). Gruevski'nin iktidarda olduğu on yıl boyunca gerek Yunanistan'la isim meselesi gerekse içeride etnik Makedon-etnik Arnavut ilişkileri bu kimlik siyasetinden, popülist söylemlerden ve güvenlik politikalarından fazlasıyla etkilenmiştir.

2.1. Yunanistan'la İsim Meselesi ve Dış Politika: Çözumsuzlük

İktidara geldiği ilk anda Avro-Atlantik yapılarla ilişkin bağlılığını vurgulayan Gruevski, Ortadoğu'da ABD yanlısı politikaları desteklemiş, Makedonya Afganistan ve Irak'a askeri personel göndermiştir. Ekonomide ise post-Keynesyen ilkeler ışığında hızlı bir liberalleşmeye girişilmiştir (Petsinis, 2015). Üsküp, 2001 çatışması sırasında AB ile İstikrar ve Ortaklık Anlaşması imzalamıştır. 2004 yılındaysa AB'ye üyelik başvurusunda bulunmuştur. 2005 yılında aday ülke statüsü kazanan Makedonya için 2009 yılında Komisyon'dan üyelik müzakerelerinin açılması yönünde olumlu görüş çıkmıştır.

Ancak Yunanistan ile yaşanan isim anlaşmazlığı Makedonya'nın hem NATO hem AB entegrasyon sürecini olumsuz etkilemiştir. NATO'nun Nisan 2008 Bükreş Zirvesi Üsküp'ün Batı ile ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. ABD'nin Makedonya'yı NATO genişlemesine dâhil etme çabasına rağmen, Makedonya'ya müzakerelere başlama daveti verilmesinin Yunanistan'ın vetosuyla engellenmesi, Makedon tarafında büyük hayal kırıklığı yaratmıştır. Bu noktadan sonra tamamen isim meselesine odaklanan ülke siyasi bir krize sürüklenmiş, yapılan erken seçimlerden daha sert, daha milliyetçi ve daha savunmacı bir Gruevski galip çıkmıştır (Karajkov, 2009).

Avrupa Komisyonu'nun 2009 yılı ve sonrasında birçok kez daha Makedonya ile müzakerelerin açılması tavsiyesi, yine Yunanistan'ın vetosu nedeniyle Konsey tarafından dikkate alınamamıştır. Bu durum Makedon tarafında AB'ye karşı güvensizlik yaratmış, AB-Makedonya ilişkilerinde duraklama dönemine girilmiştir. Bu duraklama, ülkenin reform hızını yavaşlatmış ve etnik gruplar arası ilişkileri de olumsuz yönde etkilemiştir (McEvoy, 2014: 197). 2008 küresel ekonomik krizi de zaten Doğu genişlemesi nedeniyle bir "genişleme yorgunluğu" içinde olan, derinleşme ihtiyacı duyan AB'yi Avro krizi ve borç krizine sürükleyerek genişleme ivmesini düşürmesine neden olmuştur. Birliğin kendi iç sorunlarına odaklanması ve Gruevski iktidarına yönelik "otoriterlik" eleştirileri ve beraberinde Yunanistan'la yaşanan isim meselesinin yansımaları Brüksel-Üsküp ilişkilerini zayıflatmıştır (Petsinis, 2015).

Batı'yla soğuyan ilişkiler Gruevski'nin Rusya ile yakınlaşmasına neden olmuş, Rusya Gruevski ve VMRO-DPMNE'nin önemli bir destekçisi haline gelmiştir. İki ülke arasında enerji ve diğer ekonomik alanlarda işbirliği artırılmıştır. Makedonya, Rus gazına tamamen bağımlı olması nedeniyle ve bölgede doğal gaz transit merkezi olma niyetiyle Güney Akım ve yerini alan Türk Akımı projelerinde yer almayı hedeflemiştir (CSD, 2018: 1). Rusya aynı zamanda Makedonya'da medya kuruluşları, hayır kurumları ve Slav-Ortodoks yakınlığı vasıtasıyla yumuşak güç kullanmaya da çalışmıştır. Rusya ülkede yaşanan siyasi krizlerde harici güçlerin payının olduğu, ülkenin bölünmek istendiği gibi söylemlerle Gruevski yönetimini siyasi açıdan etkilemeye çalışmıştır. Öte yandan Makedonya da Ukrayna krizi nedeniyle Rusya'ya uygulanan yaptırımlara katılmayarak Moskova'ya bir anlamda destek vermiştir (CSD, 2018: 12-13).

Ancak belirtmek gerekir ki, Arap Baharı ve Suriye İç Savaşı sonrasında Avrupa'nın karşı karşıya kaldığı mülteci krizi ve 2015 yılında derinleşen bu krizde Avrupa'ya giden koridoru tutmak suretiyle Makedonya'nın oynadığı rol, Birliğin Üsküp'e yönelik tavrında bir miktar değişiklik yaratmıştır. Gruevski iktidarı otoriter uygulamalar sergilemesine rağmen, Makedonya'da Balkan rotasıyla gelen göçmen girişini durduracak istikrarlı ve güçlü bir hükümetin varlığına duyulan ihtiyaç, Gruevski'nin Batı Avrupalı liderlerden diplomatik destek görmesine neden olmuştur (Ceka, 2018: 151).

Gruevski dönemi, Atina-Üsküp ilişkilerinde gerginliğin arttığı bir dönem olmuştur. 2010 yılında ortaya konan "Üsküp 2014" (Skopje 2014) projesi ve beraberindeki politikalar hem isim meselesini hem de etnik gruplar arası ilişkileri kötü yönde etkilemiştir. Bir çevre düzenleme ve Üsküp'ü bir metropole çevirme projesi olarak ilan edilen (Matevich, 2014: 69) "Üsküp 2014" kapsamında başkent, Makedon tarihine ait Büyük İskender ve diğer birçok önemli tarihi figürün bronz ve mermer heykel ve büstleriyle donatılmış, parlamento ve hükümet binalarının ön cephelerinde değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca birçok yeni idari bina, müze ve sanat binası inşa edilmiştir (Marusic, 2015).

Bir "antikleştirme (antiquization)" projesi olan Üsküp 2014, "günümüz etnik Makedonları ile antik Makedonlar arasında doğrudan bir bağ olduğu varsayımına dayalı kimliksel (identitarian) politikaları" ifade etmekteydi (Vangeli, 2011: 13).

Aslında Gruevski iktidarı, proje duyurulmadan çok daha önce süreci başlatmıştı. Havalimanının ismi “Büyük İskender Havalimanı” olarak değiştirilmiş; Yunanistan’a giden ana karayoluna “Makedon İskender”, ülkedeki stadyuma ise Büyük İskender’in babası Filip’in adı verilmişti. Bunun yanında Makedonların Slav kökenli değil, antik Makedonların torunları olduklarını iddia eden “Makedon Halkının Tarihi” (The History of the Macedonian People) yayınının basılması hükümet tarafından finanse edilmişti (McEvoy, 2014: 194). Bütün bunlar Yunanistan’la zaten sorunlu olan ilişkileri daha da gerginleştirmiştir.

BM özel temsilcisi Matthew Nimetz isim sorununu çözmek üzere çeşitli alternatifler geliştirmiştir. 2005 yılında “çift isim formülünü” sunarak Makedonya’nın biri Yunanistan ile ikili ilişkilerinde, diğeri ulusal düzeyde ve Yunanistan dışındaki ülkelerle ilişkilerinde ayrı isimler kullanmasını önermiştir. 2008 yılında “Anayasal Makedonya Cumhuriyeti”, “Demokratik Makedonya Cumhuriyeti”, “Bağımsız Makedonya Cumhuriyeti”, “Yeni Makedonya Cumhuriyeti”, “Yukarı Makedonya Cumhuriyeti” gibi isim önerilerinde bulunmuş ama tarafları uzlaştıramamıştır (Emin, 2014: 36). Yunanistan “Kuzey Makedonya Cumhuriyeti” ya da “Makedonya Cumhuriyeti Üsküp” gibi Makedonya adını coğrafi olarak niteleyecek bir isim üzerinde durmuştur (Şahin, 2013: 44,46). 2013 yılında sunulan “Makedonya Yukarı Cumhuriyeti” isim önerisi de taraflarca kabul edilmemiştir (Balkan Insight, 2014). Nimetz’in tüm çabalarına karşın taraflar uzlaşamamış, Gruevski hükümetinin ontolojik güvenliğe ve Makedon ulus kimliğine vurgu yapan milliyetçi politikaları, isim sorununda çözüme yaklaşılmamasını zorlaştırmıştır.

2.2. Etnik Makedon-Etnik Arnavut Sorunu ve İç Politika: Gerginlik

Ohri Çerçeve Anlaşması etnik Makedonlar ile etnik Arnavutlar arasında yaşanan çatışmayı durdurabilmişse de iki toplum arasındaki güven duygusunu inşa edememiştir (Koppa, 2001: 38). Gruevski döneminde uygulanan politikalar bu iki etnik grup arasında zaten var olan mesafeyi iyice açmıştır. Bu dönemde 2009 yılında Makedon Bilim ve Sanat Akademisi tarafından yayınlanan ulusal ansiklopedide Arnavutlara yönelik küçültücü ifadeler kullanılması, 2012 yılında Makedon polislerinin park yeri nedeniyle 2 Arnavut’u vurması, aynı yıl Nisan ayında 5 etnik Makedon balıkçının Smiljkovci köyü yakınlarındaki gölde ölü bulunması, VMRO-DPMNE tarafından meclise 2001 çatışmasında gazi olan güvenlik gücü mensuplarına özel haklar tanıyan bir yasa tasarısı sunulması gibi olaylarla karşılıklı ilişkiler gerginleşmiştir (Armakolas ve Beta, 2012; RT, 2009; Vasilev, 2011: 700).

Bu dönemde özellikle “Üsküp 2014” projesi yalnızca Yunanistan’la ilişkileri değil, ülkedeki etnik Makedon-etnik Arnavut ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. Gruevski’ye göre söz konusu proje çerçevesinde uygulanan politikalar aslında Makedonya’nın tüm geçmişini birleştirmekte ve milli gururu yükseltmekteydi. Ancak “Üsküp 2014” toplumun bir kesimine göre her ne kadar özünde Yunanistan’la yaşanan isim meselesini ve tarihi Makedonya sorununu işaret eder görünse de, beraberinde devletin kamusal alana müdahalesini ve çok etnikli bir toplumda ‘tek etnikli ulus inşasını’ yansıtmaktaydı. Bu nedenle “onur kırıcı” ve “dışlayıcıydı” (Vangeli, 2011: 14). McEvoy’a göre, etnik gruplar arası gerginliği artıran proje, Arnavutları ve diğer etnik grupları yabancılaştırmış, ülkenin çok etnikli yapısını korumaya çalışan OÇA’nın ruhuna ters düşmüştür (McEvoy, 2014: 195). “Üsküp 2014” yalnızca kimlik inşası açısından değil, ekonomik açıdan da tepki çekmiştir. Başlangıçta 80 milyon Avro olarak ilan edilmiş olan projenin bütçesinin, yaklaşık 560 milyon Avroyu bulması, işsizlik, yoksulluk gibi ekonomik sorunlarla uğraşan halkın projeye yönelik olumsuz görüşlerini körüklemiştir (Marusic, 2015).

Gruevski hükümetinin uyguladığı kimlik siyaseti ve güvenlik politikaları, beraberinde artan otoriter eğilimler ve devlet zapturaptı Arnavutlar başta olmak üzere ülkedeki diğer etnik grupları rahatsız etmiştir. Bu dönemde yargı ve medya üzerindeki kontrol sıkılaşmış, patronaj ilişkileri ve seçim süreçlerindeki manipülasyonlar artmıştır. Eleştirel medya ve yayın organları kapatılmış, özellikle “Üsküp 2014” projesiyle bağlantılı biçimde yolsuzluk tırmanmıştır. 2005 yılında Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi’ne göre 167 ülke içerisinde 43. sırada olan Makedonya, 2017 yılına gelindiğinde 180 ülke içerisinde 111. sıraya gerilemiştir (Ceka, 2018: 150).

Bu dönemde ülkede siyaset de kırılğan bir zeminde ilerlemiştir. Ülke yakın zamana kadar sık sık siyasi krizlerle ve meclis boykotlarıyla gündeme gelmiştir. 2007 yılında etnik Arnavut partisi DUI Badinter prensibinin uygulanmadığı gerekçesiyle meclisi boykot etmiş; NATO ve AB’nin araya girmesi sonucu VMRO-DPMNE ile muhalefetteki DUI arasında Mayıs Anlaşması yapılmıştır. 2008 yılında SDSM, partinin başkan yardımcısı Zoran Zaev’in tutuklanmasına meclisi boykot ederek karşılık vermiştir. 2009 yılının Ağustos’unda DPA hükümetin Arnavutçayı ülkenin ikinci resmi dili olarak kabul etmemesini gerekçe göstererek 2011 yılı Mart ayına kadar boykot kararı almıştır. Ocak 2011’de ise ana muhalefet partisi SDSM’nin lideri Crvenkovski Makedonya’nın antidemokratik, otoriter bir rejimle yönetildiği eleştirisiyle partisinin parlamentoyu boykot ettiğini duyurmuştur (Ilievski ve Taleski, 2009: 362; McEvoy, 2014:185-186).

SDSM lideri Zoran Zaev, 2015 yılının Şubat ayında dönemin Başbakanı Gruevski’nin yargıç, polis, büyükelçi ve gazetecilerin de aralarında bulunduğu yaklaşık 20.000 kişiyi usulsüz dinlediğine, yargı ve medya üzerinde baskı uyguladığına ilişkin kayıtları açığa çıkarmış, böylece ülkede ciddi bir siyasi kriz başlamıştır (Ceka, 2018:143). Ülke bu ses kayıtları ile çalkalanırken, mayıs ayında Kumanova kentinde hükümetin “terörist eylem hazırlığında” olduğunu açıkladığı bir grup Arnavut’a karşı operasyon düzenlenmiş ve bu operasyonda 8’i polis olmak üzere 22 kişi yaşamını yitirmiştir. Ancak

söz konusu olayların, dinleme skandalına karşı gündemi değiştirmeyi amaçlayan hükümet tarafından planlandığı iddia edilmiştir (Ekinci, 2015).

Krizin giderek büyümesi AB'nin müdahalesini gerektirmiştir. AB Komisyonu'nun genişlemeden sorumlu üyesi Johannes Hahn iki lider ile birçok kez görüşerek bir anlaşmaya varılmasını sağlamıştır (Baumgartner, 2016). Meclisteki dört ana siyasi partinin lideri 2 Haziran 2015'te anlaşmaya varmış, liderler 15 Temmuz'da "Przino Anlaşması" adında ek bir protokol imzalamışlardır. Bu anlaşmaların imzalanmasında Genişlemeden Sorumlu Komiser Hahn ve Avrupa Parlamentosu üyelerinin yanı sıra AB ve ABD Üsküp büyükelçilerinin arabuluculuğu önemli olmuştur. Anlaşmalar SDSM'nin meclise dönmesi, seçimlerin 2016 yılının Nisan ayında gerçekleştirilmesi ve usulsüz dinleme iddialarını araştırmak üzere özel bir savcının atanması hususunda mutabakata ulaşmıştır (European Commission, 2015). Ancak alınan kararlar hemen uygulanamamış, seçimler ancak 11 Aralık 2016 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

Seçimlerden sonra bir başka kriz de hükümetin kurulmasına ilişkin yaşanmıştır. Seçimlerde 120 sandalyeli parlamentonun 51 sandalyesini VMRO-DPMNE, 49'unu ise SDSM kazanmıştır. Etnik Arnavut partiler arasında ise DUI'in sandalye sayısı 19'dan 10'a düşmüştür. Bu düşüş Arnavut seçmenin DUI'in VMRO-DPMNE'nin etno-milliyetçi politikalarına gereken tepkiyi göstermemesi ve Arnavut haklarını yeterince savunmamasına yönelik bir tepki olarak algılanmıştır. Seçimlerde iki yeni etnik Arnavut partisi BESA ve Arnavutlar için İttifak (Alliance for Albanians/AA) sırasıyla 5 ve 3 sandalye kazanmıştır. 1990'larda hâkim parti konumundaki Arnavut Demokratik Partisi (Democratic Party for Albanians) ise yalnızca 2 koltuk kazanmıştır (Ceka, 2018: 153).

Etnik Arnavut partileri, 11 Aralık seçimlerinden en çok oyu alarak çıkan VMRO-DPMNE'nin lideri Gruevski ile koalisyon girmek için "Arnavut Platformu" ya da "Tirana Platformu" olarak adlandırılan bir bildiri yayınlamışlardır. Makedonlarla eşit statüde olmak, Arnavutçanın ülkenin ikinci resmi dili olması, toplulukların haklarına saygı gösterilmesi, etnik Arnavutların yargılandığı davalarda bağımsız uluslararası kurumların gözlemciler yapması ve duraklama dönemine girmiş Avro-Atlantik bütünleşme sürecinin canlandırılması gibi taleplerde bulunmuşlardır (Mejdini, 2017).

Gruevski'nin bu şartları kabul etmemesi üzerine, hükümet kurma yetkisi teknik olarak seçimlerden ikinci parti olarak çıkan SDSM'ye geçmiştir. Böylece, DUI ve AA ile koalisyonda anlaşılan sosyal demokratlar mecliste 62 sandalyeyi garantilemişlerdir. Ancak Cumhurbaşkanı Ivanov, Zaev'in Arnavut Platformu'nu kabul etmesinin ülkenin bölünmesine yol açma ihtimalini gerekçe göstererek Zaev'i yetkilendirmemiştir. Krizi aşmak için AB Genişlemeden Sorumlu Komiseri Hahn'ın ve Bakanlar Konseyi başkanı Donald Tusk'ın Ivanov'u ikna çabalarından da ilk etapta olumlu sonuç çıkmamıştır (Ceka, 2018: 153).

2017 Nisan ayında ilk kez Arnavut bir meclis başkanı seçilecekken, parlamentoya VMRO-DPMNE destekçileri tarafından saldırı olmuş, aralarında Zaev ve Arnavut parti üyelerinin de olduğu birçok vekil yaralanmıştır. Bütün bu sancılı süreç 31 Mayıs 2017'de Zaev'in hükümeti kurarak başbakan olmasıyla sona ermiştir. SDSM 2017 yılı Ekim ayındaki yerel seçimlerde kontrol ettiği belediye sayısını 4'ten 57'ye çıkarmıştır. Gruevski Aralık ayında VMRO-DPMNE liderliğini Hristijan Mickoski'ye bırakmıştır (Ceka, 2018: 153-154). Başbakanlığı döneminde aldığı yaklaşık 600 bin Avroluk lüks otomobil nedeniyle yolsuzluktan yargılanarak 2 yıl hapse mahkûm edilen Gruevski, önce Arnavutluk'a oradan da Macaristan'a kaçarak iltica başvurusunda bulunmuştur (Euronews, 2019; Marusic, 2019).

3. Zaev Döneminde Makedonya

1996 yılından itibaren SDSM parti üyesi olan Zoran Zaev, 2003-2005 yılları arasında milletvekilliği yapmıştır. 2006 yılında SDSM başkan yardımcısı ve 2013 yılında SDSM parti lideri olmuştur. 2005 yılında Ustrumca belediye başkanı seçilmiş, 2016 Aralık ayına dek görevini sürdürmüştür. Przino Anlaşması'nın gereği olarak 2016 Aralık ayında parlamento seçimleri yapılmış, seçim sonrası yaşanan yaklaşık beş aylık hükümet kurma krizinden ve meclis başkanlığı seçimi sırasında yaşanan kanlı parlamento saldırısından sonra Zaev, 31 Mayıs 2017 tarihinde etnik Arnavut partileriyle bir koalisyon hükümeti kurarak Makedonya'nın yeni başbakanı olmuştur (Vlada, 2018).

Siyasi bölünmüşlükler, etnik gerginlikler ve zayıf bir ekonomi devralan Zaev, AB bütünleşmesine öncelik vermiş, geciken reformlara ve komşularla iyi ilişkilere odaklanmıştır (Şahin, 2018). Zaev "güçlü ve bağımsız yargı, eleştirel medya, güçlü muhalefet, yürütme organlarını denetleyebilecek ve hükümetin talimatlarıyla hareket etmeyecek güçlü bir parlamento" hedeflediklerini belirtmiştir (Dimishkovski, 2017). Yeni iktidar ülkedeki etnik azınlıklar ve ayrıca ABD ve AB başta olmak üzere uluslararası toplum tarafından önemli ölçüde iyimserlik ve geleceğe yönelik umutla karşılanmıştır.

3.1. Yunanistan'la İsim Meselesi ve Dış Politika: Çözüm

Zaev'in iktidara gelirken ortaya koyduğu söylem ve vaatleri, Gruevski'nin benimseyegeldiği ontolojik güvenlik algısını değiştireceğini ve komşularla iyi ilişkilere, Avro-Atlantik kurumlarla bütünleşmeye ve Yunanistan'la isim meselesinin

çözülmesine odaklanacağını göstermiştir. Bu bakımdan “karşılıklı bağımlılık, bölgesel istikrar ve ekonomik işbirliğinin” Zaev döneminde ülkenin dış politikasını şekillendirecek temel parametreler olacağı anlaşılmıştır (Abdula, 2017: 4).

Makedonya, Ağustos 2017’de Sofya ile Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması imzalamıştır. Böylece hem Bulgaristan’la ilişkileri düzeltmek hem de Avro-Atlantik entegrasyon sürecinde Bulgaristan’ın desteğini almak hedeflenmiştir (Marusic ve Cheresheva, 2018). Makedonya bağımsız olduğunda Bulgaristan, Makedonya’yı anayasal ismiyle tanıyan ilk ülke olmuşsa da aslında Makedon ulusunu değil, “devletini” tanımıştır. Çünkü Makedonların Bulgar olduğunu, Makedon dilinin ise Bulgarcanın eski bir lehçesi olduğunu iddia etmeyi sürdürmüştür (Lesnikovski, 2011: 65). Bu anlaşmanın hem Bulgaristan ile ilişkileri geliştirmek hem de ayrı bir Makedon ulusunun, dilinin ve kimliğinin Bulgaristan tarafından kabul edildiğini kanıtlamak adına önemli bir adım olması umulmuştur (META, 2017a). Ancak anlaşmanın üzerinden henüz iki yıl geçmişken Üsküp-Sofya ilişkileri, iki ülke için tarihi bir ortak kahraman olan Gotse Delchev’in etnik kimliği üzerinden yeniden gölgelenmiştir. Makedon tarafının Delchev’i anma gününün tarihi figürün naaşının Makedonya’ya getirildiği gün olan 7 Ekim’de kutlanmasını önermesi üzerine, Bulgaristan Savunma Bakanı ve bazı diğer bakanlar tepki göstermiştir. Bunun üzerine Makedon kimliği tartışmaları yeniden alevlenmiştir. Bulgaristan’la ilişkilerin kötüleşmesi durumunda, Sofya’nın Kuzey Makedonya’nın Avro-Atlantik yapıları entegrasyon sürecini baltalayabileceği endişeleri doğmuştur (Dimitrov ve Marusic, 2019).

Zaev, ülkedeki Arnavutları göz önünde bulundurarak Kosova ve Arnavutluk ile daha yakın ilişkiler kurarken öte yandan Sırbistan ile dengeleri korumaya da dikkat etmiştir (Abdula, 2017: 4). Ancak Makedonya’nın Kosova’yı tanınması ve Kosova’nın UNESCO üyeliğini desteklemesi, 2017 Ocak ayında Belgrad-Üsküp ilişkilerini germiş, Dışişleri Bakanı Ivica Dacic Sırbistan’ın Makedonya’yı anayasal ismiyle tanınmasının hata olduğunu belirtmiştir (META, 2017b). Ardından Sırbistan 2017 Ağustos ayında diplomatlarını Üsküp’ün Sırbistan kurumlarına yönelik ‘saldırgan istihbarat eylemlerinde bulunduğunu’ öne sürerek Makedonya’dan geri çekmiştir (Zivanovic ve Marusic, 2017). Ancak ilişkiler aynı yılın Kasım ayında Zaev’in Sırbistan’ı ziyaret etmesiyle yumuşamıştır (MIA, 2017a).

Zaev’in Yunanistan’la yaşanan isim anlaşmazlığına yaklaşımı, Gruevski’nin “güvenikleştirme”¹ (securitization) politikasının tersine, konuyu “güvenlik dışılaştırma”² (de- securitization) yoluyla çözüme iradesi göstereceğini ortaya koymuştur. Avro-Atlantik yapılarla bütünleşmenin önünü açmak için ivedilikle Yunanistan ile isim meselesinin çözülmesine odaklanılmıştır. Yapılan bir dizi görüşmeden sonra, 17 Haziran 2018 tarihinde, Zoran Zaev ve dönemin Yunanistan Başbakanı olan Alexis Çipras’ın yanı sıra, AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini ile Avrupa Komisyonunun Genişlemeden Sorumlu Üyesi Johannes Hahn’ın da bulunduğu törende, Makedonya ve Yunanistan Dışişleri Bakanları tarafından Prespa Anlaşması imzalanmıştır. Böylece, 27 yıldır çeşitli önerilerle çözülmeye çalışılan isim sorunu Makedonya’nın anayasal ismini “Kuzey Makedonya Cumhuriyeti” olarak değiştirmeyi taahhüt etmesiyle aşılmıştır (Şahin, 2018). Makedonya adının bu şekilde bir coğrafi niteleme ile vurgulanması ile Yunanistan’ın Makedonya tarafından Yunan topraklarına yönelebileceğinden endişe ettiği olası irredentist eğilimler bertaraf edilmiştir.

Anlaşma, her iki tarafın Makedonya ve Makedon algılarının farklı tarihsel bağlamlara ve kültürel mirasa dayandığının altını çizmiştir. Anlaşmada ülke vatandaşlarının “Kuzey Makedonya vatandaşları” olarak nitelendirileceği, Makedoncanın Güney Slav dillerine ait olduğu, Makedonya’nın Antik Yunan medeniyetiyle bir ilişkisi bulunmadığı gibi maddeler yer almıştır. Yunanistan ise Kuzey Makedonya’nın uluslararası örgütlere üyeliğine karşı çıkmayacağını taahhüt etmiştir (Prespa Agreement, 2018).

Anlaşma 20 Haziran 2018 tarihinde 69 milletvekilinin onayıyla kabul edilmiştir. Ancak Ivanov anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle anlaşmayı veto etmiştir. Temmuz ayının başında parlamento anlaşmayı ikinci kez onaylayınca, sıra referandum yapılmasına gelmiştir (Şahin, 2018; Reuters, 2018; TRT World, 2018). 30 Eylül 2018 tarihinde yapılan referandumda katılımcıların yaklaşık yüzde 90’ı “evet” oyu vermiş olsa da katılımın yüzde 50’nin altında kalması nedeniyle referandum geçersiz sayılmıştır. Katılımın düşük olmasında Cumhurbaşkanı George Ivanov’un tepkisi ve milliyetçi muhalefet partisi VMRO-DPMNE’nin boykot çağrılarının da etkisi olmuştur. Yine de NATO, AB ve ABD’den referandum sonuçlarından duyulan memnuniyete ilişkin açıklamalar gelmiştir. Ayrıca katılımın yüzde 50’ye ulaşmaması anlaşmanın parlamentoda oylanmasına engel oluşturmamıştır (BBC, 2018; Gotev, 2018). Bütün tepki ve protestolara rağmen, 2019 yılı Ocak ayı içerisinde önce Makedon parlamentosuna sunulan isim anlaşması 120 milletvekilinden 81’inin evet oyu kullanmasıyla onaylanmıştır. Ardından 25 Ocak tarihinde 300 sandalyelik Yunan parlamentosu, 153 evet oyuyla anlaşmayı onaylamıştır (Akşam, 2019). 27 yıllık sorunda sona gelmesiyle, Üsküp’ün Avro-Atlantik entegrasyonunun önü açılmıştır. 6 Şubat 2019 tarihinde Üsküp ile katılım protokolü imzalayan NATO üyeleri, Kuzey Makedonya’nın örgüte katılımını

¹ Güvenikleştirme, “bir şeyin, değerli olduğu kabul edilen bir öznenin varlığına yönelik bir tehdit olarak kurgulanması ve bu kurgulamanın buna mukabil alınan istisnai tedbirleri desteklemek için kullanılması” olarak tanımlanabilir (Buzan, 2008: 108).

² Güvenlik dışılaştırma “daha önce tehdit olarak kabul edilen bir şeyin artık tehdit olarak inşa edilmemesidir” (Buzan, 2008: 108).

sağlayacak süreci başlatmıştır. Üye ülkelerdeki onay süreçleri tamamlandığında Kuzey Makedonya NATO'nun 30. üyesi olacaktır (Emmot, 2019).

İsim sorununda tarafların üzerine düşeni yapmasının ardından, NATO ve AB'nin atacağı karşı adımlar önem kazanmıştır. Bu bakımdan NATO'nun hızlı davranarak üyelik sürecini başlatması olumlu bir adım olmuştur. AB ise Prespa Anlaşması'nın imzalanmasının ardından 26-28 Haziran Zirvesi'nde Kuzey Makedonya ile gerekli koşullar sağlanırsa 2019 yılı Haziran ayında müzakerelerin açılacağı duyurmuştur (European Western Balkans, 2018). Ancak Üsküp'ün üzerine düşen siyasi kararlılığı göstermesine rağmen, bazı AB üyesi ülkelerin direnişi nedeniyle öngörülen tarihte müzakereler başlatılmamıştır. Berlin süreci çerçevesinde Polonya'nın Poznan kentinde gerçekleştirilen Batı Balkanlar Zirvesi'nde 2019 yılı Ekim ayına dek Kuzey Makedonya ve Arnavutluk'a müzakerelere başlanma tarihine ilişkin net bir cevap verilmesi gerektiği hususunda uzlaşmıştır (Ademoğlu, 2019). AB'nin kararlılığını sürdürmesi ve üye ülkeler arasındaki genişlemeye yönelik görüş ayrılıklarının ve Birliğin iç sorunlarının Üsküp'e yakılmış olan ışığı söndürmemesi çok önemlidir. Avro-Atlantik yapılarla bütünleşme ivmesinin hızlanması zamanla Makedon tarafındaki milliyetçi tepkileri de yumuşatabilecektir.

3.2. Etnik Makedon-Etnik Arnavut İlişkileri ve İç Politika: Optimizm

Zoran Zaev ve partisi SDSM 2016 yılında yapılan genel seçimlerde "eşit yurttaşlık, çok kültürlülük, Arnavutçanın resmi dil olacağı" söylemleriyle Arnavut tabanın da desteğini almıştır. SDSM Arnavut kökenli ilk meclis başkanının seçilmesini desteklemiştir. 2017 Ekim ayında yapılan yerel seçimlerde de 81 belediyenin 57'sini kazanarak önemli bir başarı elde etmiştir (Abdula, 2017: 2).

Hükümetini kurduktan sonra "herkes için çalışan bir başbakan olacağını" (Marusic, 2017) açıklayan Zaev'le birlikte daha kapsayıcı bir politikaya geçiş yapılmış ve etnik Arnavutların taleplerini karşılamaya yönelik önemli adımlar atılmaya başlanmıştır. SDSM 2017 Nisan ayında ilk Arnavut meclis başkanı Talat Xhaferi'nin seçilmesini desteklemiştir (MIA, 2017b). Arnavutçanın resmi dil olması Arnavutların ülkenin bağımsızlığından beri talep ettikleri başlıca düzenlemelerden biridir. OÇA 7. maddede Makedoncanın ve Kiril alfabesinin ülke genelinde ve uluslararası ilişkilerde devletin resmi dili ve alfabesi olduğunu (Md. 7.1); ancak yerel öz yönetim birimlerinde nüfusun en az %20'sini tarafından konuşulan dillerin de Makedoncayla birlikte resmi dil sayılacağını belirtmiştir (Md. 7.6) Fakat bu düzenleme Arnavutların, 'dillerinin ülke genelinde ikinci resmi dil olması' taleplerini karşılamada yetersiz kalmıştır. Buna karşılık, Zaev ve Tirana Platformu'nun girişimi ile 2017 Mart ayında yapılan oylama sonucunda 64/123 olumlu oy ile Arnavutçanın ikinci resmi dil olması kabul edilmiştir. Bu kararla birlikte Arnavutların yaşamadığı yerlerde bile belediye, mahkeme, hastane gibi tüm kurumlarda Arnavutça resmi olarak kullanılabilir (Sielska, 2018: 87).

Gruevski'nin Batı'yla ilişkileri soğutmasını eleştiren Arnavutlar, Zaev'le birlikte Makedonya'nın yeniden Avro-Atlantik rotaya girmesini memnuniyetle karşılamışlardır. Zira NATO ve özellikle AB bütünleşmesi Arnavutların ülkenin bağımsızlığından bu yana destekledikleri, ülkedeki tüm etnik grupları bir araya getiren ortak bir hedef olagelmıştır. AB üyeliği, tüm etnik gruplar için üst bir kapsayıcı kimlik sunacak, azınlık haklarını iyileştirecek ve "yetki ikamesi" prensibi kapsamında yerinden yönetim sürecini güçlendirilecektir (McEvoy, 2014: 200). Ayrıca Batı Balkan ülkeleri tümüyle AB'ye üye olduğunda, bölgedeki tüm Arnavutlar AB bayrağı altında birleşeceği için "Büyük Arnavutluk" hayali bir bakıma barışçıl bir biçimde gerçekleşmiş olacaktır.

Avrupa Komisyon'un 2018 yılında yayınladığı Makedonya raporunda ülkedeki gelişmelerden olumlu yönde bahsedilmiştir. Zaev'le birlikte reform-odaklı bir hükümet kurulduğunun, ülkede demokrasi ve hukukun üstünlüğünün güçlenmeye başladığının ve daha kapsayıcı ve açık bir siyasi atmosferin oluşmakta olduğunun altı çizilmiştir. 2018 yılı Ekim ayında yapılan yerel seçimlerin halk tarafından hükümetin AB-yönlü politikalarının desteklediğinin göstergesi olduğu ifade edilmiştir. Raporla etnik gruplar arası ilişkilerin sakin kalabildiği belirtilirken, Ohri Çerçeve Anlaşması'nın uygulanmasının bu konudaki önemi ve gerekliliği vurgulanmıştır. Hükümetin topluluklar arası güveni artırmak konusundaki kararlılığı ve sivil topluma verdiği desteğin yanı sıra medya ve basın üzerindeki baskının azaltılması olumlu gelişmeler olarak sayılmıştır (European Commission, 2018).

Bir etnik Makedon partisi olan SDSM'nin 2016 yılı Aralık ayı seçimlerinde Arnavut seçmenden de oy alabilmesi, Makedonya'da siyasetin etno-milliyetçi yapısının değişmekte olduğu izlenimini yaratmıştır. Ancak SDSM'nin Arnavutlardan alacağı desteğin Arnavut partilerinin oylarını düşüreceği endişesinin etnik Arnavut partilerini rahatsız etme ihtimali vardır. Çünkü Makedon siyaseti hala sıfır toplamlı bir oyun gibi görülmektedir. Ayrıca Zaev'in de kendi etnik Makedon tabanının endişelerini de dikkate almak durumunda olması manevra alanını daraltabilecektir. Öte yandan 2017 Aralık ayında Zaev koalisyonunda kabine görevleri hususunda anlaşmazlık yaşanmış, Arnavutlar için İttifak'ın hükümeti terk etmesi Zaev'i zorda bırakmıştır. Zaev muhalefetteki etnik Arnavut partilerden geçici destek almak durumunda kalmıştır (Ceka, 2018: 155).

İki yılı aşkın bir süredir iktidarda olan Zaev'in gerek iç politikada gerekse dış politikada atmış olduğu cesur ve kararlı adımlar Makedonya'yı daha aydınlık bir geleceğin beklediğinin işaretleri olmuştur. Ancak Zaev ülkede kökleşmiş olan birçok yapısal sorunla mücadele etmek durumundadır. Bu uzun ve zorlu yolda, özellikle AB tarafından verilecek destek ve taahhütlerin süreç için ayrı bir önem taşıdığı düşünülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bağımsızlığından bu yana Makedonya'nın en önemli iç politika meselesi etnik Makedon-etnik Arnavut sorunu, en önemli dış politika meselesiye Yunanistan'ın ülkenin anayasal ismini tanımaması olmuştur. Ülke 2006-2016 yılları arasında VMRO-DPMNE partisinin muhafazakâr-milliyetçi lideri Nikola Gruevski başkanlığında yönetilmiştir. 31 Mayıs 2017 tarihinden itibaren ise SDSM partisi lideri Zoran Zaev yönetimi devralmıştır. Gruevski'den Zaev'e Makedonya, iç ve dış politikada önemli değişimlere adım atmıştır.

Makedonya-Yunanistan arasındaki isim meselesinin çözülmesi, çözüm yanlısı siyasi irade gösterildiğinde, ülkelerin en köklü dış politika sorunlarının bile "güvenlik dışılaştırma" yoluyla çözüme kavuşturulabileceğinin bir örneği olmuştur. 17 Haziran 2018 tarihinde Üsküp ve Atina arasında Prespa Anlaşması imzalanmış, her iki ülkede de gerekli onay süreçlerinin tamamlanmasının ardından Makedonya'nın adı "Kuzey Makedonya Cumhuriyeti" olarak değiştirilmiştir. Yunanistan'ın Üsküp'ün uluslararası örgütlere üyeliği önündeki vetosunun kalkmasıyla, Gruevski döneminde AB ve NATO hedeflerinden uzaklaşan Makedonya'nın yeniden Avro-Atlantik rotaya girmesi mümkün olmuştur. NATO'ya katılım protokolü imzalanmış olup ülkenin örgütün 30. üyesi olması için süreç başlamıştır. Bundan sonraki dönemde AB'nin vereceği destek çok önemli olacaktır. 2005 yılından bu yana aday olarak bekleyen Üsküp ile en kısa zamanda müzakerelerin açılması, isim değişikliğine itiraz etmiş olan milliyetçi çevrelerin tepkilerine, elde edilen ve edilecek somut kazanımları göstermek suretiyle bir cevap niteliği taşıyacaktır. Batı Balkanlar'daki köklü anlaşmazlıklardan birinin böylece çözüme kavuşması, bölgedeki bir diğer zorlu anlaşmazlığın, Sırbistan-Kosova sorununun, da yeterli siyasi irade ve çaba olursa çözülebileceğine dair bir umut yaratmıştır. Balkanlar bir ülkedeki sorun ve çatışmaların kolayca komşu ülkelere ihraç edilebildiğini kanıtlayan örneklerle meşhursa da, aynı yayılma etkisinin çözüm ve uzlaşma için de gerçekleşmesi umut edilebilir. Ancak bu noktada siyasi liderlerin yapıcı rolü çok önemlidir.

Zaev döneminde Makedon siyasetinde gerçekleşen bir diğer kırılma da iç politikada, etnik Makedon-etnik Arnavut ilişkilerinde yaşanmıştır. Kapsayıcı söylem ve Arnavutların haklarını iyileştirmeye yönelik adımlar sosyal bütünlük ve etnik gruplar arası ilişkiler bağlamında olumlu bir süreci başlatmıştır. İlk kez Arnavut kökenli bir meclis başkanının seçilmesi, Arnavutçanın Makedonya'nın ikinci resmi dili olması gibi gelişmeler Zaev Makedonya'sının daha özgür, daha demokratik ve azınlık haklarına saygılı bir döneme geçiş yaptığını göstermektedir. Elbette ki, tarihten gelen kökleşmiş bazı sorunlar ve toplumlararası mesafe nedeniyle "kırılğanlaşmış" ilişkilerin bir anda rayına oturması mümkün değildir. Ancak bu konuda benzer politikaların sürdürülmesiyle zamanla ülkedeki etnik gruplar arası ilişkilerin uzlaşma ve sosyal bütünlük yönünde evrileceği düşünülmektedir. Özellikle AB üyeliği bir üst kimlik sağlayarak etnik kimlik vurgusunu bir miktar azaltabilecektir.

Makedonya, Zaev'in, Gruevski ile kıyaslandığında, dış politikada Avro-Atlantik kurumlara odaklı olması, iç politikada ise daha kapsayıcı, adaletli ve sorumlu bir siyaset anlayışına yönelmesi nedeniyle uzun yıllardır gündemi meşgul eden iki köklü sorunda çözüme ilerlemiştir. Bu durum, Batı Balkanlarda ve Avrupa genelinde milliyetçilik yükselişten, rüzgârın tersi yönde adımlar atan Üsküp'ün gerek etnik gruplar arası ilişkiler gerekse Avrupa entegrasyon süreci bakımından süreçte daha geride olan Batı Balkan ülkelerine örnek olabileceğini göstermiştir. Ancak elbette ki, çevre ülkelerde, özellikle de Kosova'da, Sırlarla Arnavutlar arasında yaşanabilecek bir çatışma ya da gerginliğin Makedonya Arnavutlarını provoke etme potansiyeli vardır. Bu açıdan iyi komşuluk ilişkileri ve bölgesel işbirliği büyük önem arz etmektedir. AB entegrasyon süreci ise bölgesel işbirliğine katkıda bulunabilecek en önemli faktördür. Bu nedenle, AB'nin de gerekli kararlılığı göstererek Kuzey Makedonya ile üyelik müzakerelerini bir an önce başlatması gerekmektedir.

Kaynakça

- Abdula, S. (2017), "Makedonya'da Yerel Seçimler ve Siyasal Değişim", *Seta Perspektif*, 183, <https://setav.org/assets/uploads/2017/11/Makedonya-yerel-secimleri-ve-siyasal-degisim.pdf>, (03.03.2019).
- Ackermann, A. (2003), "The Idea and Practice of Conflict Prevention", *Journal of Peace Research*, 40(3): 339-347.
- Adanır, F. (1996), *Makedonya Sorunu*, (Çev. İhsan Çatay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Ademoğlu, Y. (2019), "Batı Balkanlar Zirvesi: Arnavutluk ve Kuzey Makedonya Ekim'de AB'den Net Cevap Alacak", <https://tr.euronews.com/2019/07/05/bati-balkanlar-zirvesi-arnavutluk-ve-kuzey-makedonya-ekimde-abden-net-cevap-alacak>, (05.07.2019).

- Akşam (2019), "Yunanistan Makedonya ile İsim Anlaşmasını Onayladı", <https://www.aksam.com.tr/dunya/yunanistan-makedonya-ile-isim-anlasmasini-onayladi/haber-816839>, (03.03.2019).
- Armakolas, I. ve Feta, B. (2012) "A dangerous inter-ethnic balance in the Former Yugoslav Republic of Macedonia", *ELIAMEP Briefing Notes*, 24 (6), <https://www.files.ethz.ch/isn/147771/New-BN1.pdf>, (02.03.2019).
- Babuna, A. (2000), "The Albanians of Kosovo and Macedonia: Ethnic identity superseding religion", *Nationalities Papers*, 28(1), s. 67-92.
- Balkan Insight (2014), "Nimet'z Name Proposal for Macedonia Revealed", <http://www.balkaninsight.com/en/article/nimetz-s-name-proposal-for-macedonia-revealed>, (02.03.2019).
- Barker, E. (1999), "The Origin of the Macedonian Dispute", James Pettifer (Ed.), *The New Macedonian Question*, Palgrave Macmillan, UK, s. 3-14.
- Baumgartner, P. (2016), "Explainer: Roots of Macedonia's Political Crisis Run Deep", *Radio Free Europe Radio Liberty*, <http://www.rferl.org/a/explainer-crisis-in-macedonia-leads-to-violent-protests/27675969.html>, (09.02.2017).
- BBC (2018), "Makedonya'da İsim Değişikliği Referandumuna Katılım Yeterli Sayıya Ulaşamadı", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45650598>, (03.03.2019).
- Bektaş, E. (2013), "Balkanlarda Tarih Öncesi ve Erken Uygarlıklar", B. A. Gökdağ ve O. Karatay (Ed.), *Balkanlar El Kitabı*, Akçağ Basım Yayım, Ankara, s. 47-62.
- Bozkurt, G. S. (2010), "Tito Sonrası Dönemde Eski Yugoslavya Bölgesindeki Türkler ve Müslümanlar", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 10 (2), s. 51-95.
- Brunnbauer, U. (2004), "Fertility, Families and Ethnic conflict: Macedonians and Albanians in the Republic of Macedonia 1944-2002", *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 32 (3), s. 565-598.
- Buzan, B. (2008), "Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi", *Uluslararası İlişkiler*, 5 (18), 107-123.
- Ceka, B. (2018), "Macedonia: A New Beginning?", *Journal of Democracy*, 29 (2), s. 143-157.
- Center for European Studies (2004), "What Happened to Yugoslavia? The War, The Peace and the Future" <https://2.files.edl.io/Dnc43aPUUKqrd0cure2RqrgS8WlzwuSnhbNcfeESnKxsv4i.pdf>, (06.05.2017).
- Center for the Study of Democracy (2018), "Assessing Russia's Economic Footprint in Macedonia", <http://www.csd.bg/artShow.php?id=18131>, (25.07.2018).
- Daskalovski, Z. (2004), "Democratic Consolidation and the 'Stateness' Problem: The Case of Macedonia", *The Global Review of Ethnopolitics*, 3 (2), s. 52-66.
- Dimishkovski, A. (2017), "Macedonia Has New Government, but Rocky Road Ahead", *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2017/06/01/world/europe/macedonia-zoran-zaev-election.html>, (27.07.2018).
- Dimitrov, M. ve Marusic, S. J. (2019), "Long-Dead Hero's Memory Tests Bulgarian-North Macedonian Reconciliation", *Balkan Insight*, <https://balkaninsight.com/2019/06/25/long-dead-heros-memory-tests-bulgarian-north-macedonian-reconciliation/>, (03.07.2019).
- Durmaz, M. (2015), "Makedonya Sorunu ve Yunanistan'ın İsim Anlaşmazlığı", *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 2 (3), s.59-68.
- Ekinci, M.U. (2015), "İstikrarsızlaşan Makedonya ve Arnavut Faktörü", *Aljazeera*, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/istikrarsizlasan-makedonya-ve-arnavut-faktoru>, (29.07.2018).
- Emin, N. (2014), *Makedonya Siyasetini Anlama Kılavuzu*, Seta Yayınları, İstanbul.
- Emmot, R. (2019), "Macedonia Signs Accord to Join NATO despite Russian Misgivings", *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/us-nato-macedonia/macedonia-signs-accord-to-join-nato-despite-russian-misgivings-idUSKCN1PV1KB>, (03.03.2019).
- Engström, J. (2002), "The power of perception: The Impact of the Macedonian Question on Inter-Ethnic Relations in the Republic of Macedonia", *The Global Review of Ethnopolitics*, 1 (3), s. 3-17.
- Erol, M. S. (2013), "Makedonya Sorunu'nun Temel Dinamikleri", B. A. Gökdağ ve O. Karatay (Ed.), *Balkanlar El Kitabı*, Akçağ Basım Yayım, Ankara, s. 281-288.

- Euronews (2018), "Eski Makedon Başbakanı Gruevski'nin Macaristan'a İlticasına Onay", https://tr.euronews.com/2018/11/20/eski-makedon-basbakan-gruevski-nin-macaristan-a-ilticasina-onay_, (24.02.2019).
- European Commission (2018) "The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2018 Report", SWD (2018) 154 Final, Strasbourg, 17.4.2018, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-the-former-yugoslav-republic-of-macedonia-report.pdf>, (24.02.2018).
- European Commission (2015), "Statement by Commissioner Hahn and MEPs Vajgl, Howitt and Kukan: Agreement in Skopje to Overcome Political Crisis", http://europa.eu/rapid/press-release_STATEMENT-15-5372_en.htm, (09.02.2017).
- European Western Balkans (2018), "EU to Open Accession Negotiations with Macedonia and Albania in June 2019", <https://europeanwesternbalkans.com/2018/06/26/eu-open-accession-negotiations-macedonia-albania-june-2019/>, (25.07.2018).
- Fidanovski, K. (2018), "What's in a Name? Possible Ways Forward in the Macedonian Name Dispute", *Slovo*, 31(1), s. 18-44.
- Final Agreement for the Settlement on the Name Issue (Prespa Agreement), 17.08.2018 http://mfa.gov.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=2780:konechen-dogovor-za-reshavanje-namakedonsko-grchkiot-spor-za-imeto-i-za-strateshko-partnerstvo&catid=52&Itemid=684&lang=en, (24.02.2019).
- Gotev, G. (2018), "EU and NATO Hail Macedonia's Referendum Result Despite Low Turnout", Euractiv, <https://www.euractiv.com/section/all/news/eu-and-nato-welcome-macedonias-referendum-result-despite-low-turnout/>, (03.03.2019).
- Grillot, Suzette R. ve diğerleri. (2004), "A Fragile Peace: Guns and Security in Post-Conflict Macedonia", Cenevre: UNDP-Small Arms Survey Report.
- Gülboy, P. (2012), "Makedonya'da Arnavut-Makedon Çatışması ve Ohrid Anlaşması", Yeliz Okay ve Tuncay Babalı (Ed.), *Türkiye-Makedonya İlişkileri*, Doğu Yayınevi, İstanbul, s.101-116.
- Günel, A. (2014), "Sırbistan Cumhuriyeti", Arman, M. N. ve Mandacı, N. (Ed.), *Çağdaş Balkan Siyaseti: Devletler, Halklar, Parçalanma ve Bütünleşme*, 2. Basım, Seçkin Yayıncılık, Ankara, s.121-148.
- Hislope, R. (2003), "Between a Bad Peace and Good War: Insights and Lessons from the Almost-war in Macedonia", *Ethnic and Racial Studies*, 26 (1), s. 129-151.
- Ilievski, Z. (2007), "Ethnic Mobilization in Macedonia", EURAC Research, <http://www.eurac.edu/en/research/autonomies/minrig/Documents/Mirico/Macedonia%20Report.pdf>, (06.05.2017).
- Ilievski, Z. ve Taleski, D. (2009), "Was the EU's Role in Conflict Management in Macedonia a Success?", *Ethnopolitics: Formerly Global Review of Ethnopolitics*, 8(3-4), s. 355-367.
- İşyar, Ö. G. ve Ahmed, E. (2005), "Makedonya Cumhuriyeti'nde Arnavut Azınlık Sorunu", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (3), s. 1-29.
- Jelavich, B. (2013), *Balkan Tarihi 1: 18. Ve 19. Yüzyıllar*, (Çev. İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç), 3. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul.
- Karajkov, R. (2009), "Macedonia Name Issue: The Bucharest Summit Syndrome Redux", http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/d-mk/dv/0120_13/0120_13en.pdf, (27.07.2018).
- Kim, J. (2005), "Macedonia (FYROM): Post-Conflict Situation and U.S. Policy", *CRS Report for Congress*.
- Koppa, M. E. (2001), "Ethnic Albanians in the Former Yugoslav Republic of Macedonia: Between Nationality and Citizenship", *Nationalism and Ethnic Politics*, 7 (4), s. 37-65.
- Koyuncu, Ç.A. ve Yılmaz, S. (2018), "Makedonya'daki İstikrarın Sürdürülebilirliğinin Ohrid Çerçeve Anlaşması Bağlamında Analizi", *International Journal of Social Inquiry*, 11(1), s.155-181.
- Lesnikovski, L. (2011), "Macedonia's Ontological Insecurity and the Challenges of Stabilizing Inter-Ethnic Relations", *Eurasia Border Review*, 2 (1), s.61-71.
- Lijphart, A. (1969), "Consociational Democracy", *World Politics*, 21(2), s. 207-225.
- Lyon, A. (2012), "Between the Integration and Accommodation of Ethnic Difference: Decentralization in the Republic of Macedonia", *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 11 (3), s. 80-103.

- Mandacı, N. (2014), "Makedonya", Arman, M. N. ve Mandacı, N. (Ed.), *Çağdaş Balkan Siyaseti: Devletler, Halklar, Parçalanma ve Bütünleşme*, 2. Basım, Seçkin Yayıncılık, Ankara, s. 233-267.
- Marusic, S. J. (2017), "Macedonia Parliament Approves New Gov't after Prolonged Stalemate", *Balkan Insight*, <https://balkaninsight.com/2017/05/31/macedonia-parliament-approves-zaev-s-new-govt-05-31-2017/>, (03.02.2019).
- Marusic, S. J. (2019), "Gruevski Fled Macedonia 'to Avoid Assassination'", *Balkan Insight*, <https://balkaninsight.com/2019/02/02/macedonia-s-fugitive-gruevski-insists-his-life-was-in-danger-02-02-2019/>, (24.02.2019).
- Marusic, S.J. (2015), "Skopje 2014: The New Face of Macedonia, updated", *Balkan Insight*, <http://www.balkaninsight.com/en/gallery/skopje-2014>, (24.07.2018).
- Marusic, S.J. ve Cheresheva, M. (2018), "Macedonia Approves Landmark Friendship Treaty with Bulgaria", *Balkan Insight*, <http://www.balkaninsight.com/en/article/macedonia-approves-landmark-friendship-treaty-with-bulgaria-01-15-2018>, (03.03.2019).
- Matevich, T. H. (2014), "Analysis of ethnic relations in the Former Yugoslav Republic of Macedonia", *Cultural Relations Quarterly Review*, 1(2), s. 66-71.
- McEvoy, J. (2014), *Power-sharing executives: governing in Bosnia, Macedonia, and Northern Ireland*, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania.
- Mejdini, F. (2017), "Albanian Parties Set Terms for Macedonia's Next Government", *Balkan Insight*, <http://www.balkaninsight.com/en/article/albanian-parties-in-macedonia-seven-conditions-for-the-new-government-01-07-2017>, (03.03.2019).
- META (2017a), "Zaev: The Agreement with Bulgaria Clearly States It's About Two States, Two Nations and Two Languages", <http://meta.mk/en/zaev-the-agreement-with-bulgaria-clearly-states-it-s-about-two-states-two-nations-and-two-languages/>, (03.03.2019).
- META (2017b), "Ivica Dačić: Serbia Made a Mistake by Recognizing Macedonia Under Its Constitutional Name", <http://meta.mk/en/dacic-serbia-made-a-mistake-by-recognizing-macedonia-under-its-constitutional-name/>, (03.03.2019).
- MIA (2017a), "PM Zaev Pays Official Visit to Serbia", <https://mia.mk/en/Inside/RenderSingleNews/61/133975273>, (27.07.2018).
- MIA (2017b), "SDSM Nominates Talat Xhaferi for Parliament Speaker", <https://www.mia.mk/en/Inside/RenderSingleNews/61/133628232>, (29.07.2018).
- Ohri Çerçeve Anlaşması (2001), <http://www.ucd.ie/ibis/filestore/Ohrid%20Framework%20Agreement.pdf>, (25.07.2018).
- Özdal, B. (2013), *Avrupa Birliği Siyasi Bir Cüce, Askeri Bir Solucan Mı?*, Dora Yayıncılık, Bursa.
- Petroska-Beska, V. ve Najcevska, M. (2004), "Macedonia: Understanding History, Preventing Future Conflict", USIP, Washington.
- Petsinis, V. (2015), "From pro-American to pro-Russian? Nikola Gruevski as a Political Chameleon", *Open Democracy*, <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/vassilis-petsinis/from-proamerican-to-prorussian-nikola-gruevski-as-political-cha>, (22.07.2018).
- Phillips, John. (2004), *Macedonia: Warlords&Rebels in the Balkans*, I.B. Tauris, London.
- Reuters (2018), "Macedonian President Refuses to Sign 'Criminal' Law to Change Country's Name" <https://www.reuters.com/article/us-macedonia-greece-name/macedonian-president-refuses-to-sign-law-on-countrys-name-change-idUSKBN1JM0W2>, (01.03.2019).
- Rossos, A. (2008), *Macedonia and the Macedonians: A History*, Hoover Institution Press, Stanford.
- RT (2009), "Albanian-Macedonian Conflict Inflamed by New Encyclopedia", <https://www.rt.com/news/albanian-macedonian-conflict-encyclopedia/>, (01.03.2019).
- Rusi, I. (2004), "From Army to Party: The Politics of The NLA", *The 2001 Conflict in FYROM-Reflections*, 4(15), s. 1-16.
- Saatçi, M. B. (2013), "Makedonya Sorunu", Bilgehan Gökdağ ve Osman Karatay (Ed.), *Balkanlar El Kitabı Cilt 1: Tarih*, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 539-553.

- Sancaktar, C. (2011), "Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyeti ve Siyasal Mirası", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2 (2), s.27-47.
- Sander, O. (2001), *Siyasi Tarih 1918-1994*, 9. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Sielska, Z. (2018), "Albanian Minority questions in Macedonia: Selected Issues", *Political Preferences*, 19, s. 77-90.
- Şahin, Y. (2013), *Batı Balkanlar AB Yolunda*, İktisadi Kalkınma Vakfı, İstanbul. https://oldweb.ikv.org.tr/images/upload/data/files/bati_balkanlar_ab_yolunda-web.pdf, (01.03.2019).
- Şahin, Y. (2018), "İKV'den İsim Sorununun Çözümüne Yönelik Makedonya ile Yunanistan Arasında Varılan Anlaşmaya İlişkin Analiz", İKV, https://www.ikv.org.tr/icerik_print.asp?id=3221, (02.03.2019).
- Taştan, Y. K. (2013), "Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri", B. A. Gökdağ ve O. Karatay (Ed.), *Balkanlar El Kitabı 2*. Baskı, Akçağ Basım Yayım, Ankara, s. 403-433.
- The Economist (2011), "A Profile of Gruevski", <https://www.economist.com/eastern-approaches/2011/08/12/a-profile-of-gruevski>, (02.03.2019).
- The Economist (2017) "A Macedonian breakdown gets Europe's attention" <https://www.economist.com/europe/2017/03/09/a-macedonian-breakdown-gets-europes-attention>, (03.03.2019).
- TRT World (2018), "Macedonia's Parliament Ratifies Name Deal with Greece for Second Time", <https://www.trtworld.com/europe/macedonia-s-parliament-ratifies-name-deal-with-greece-for-second-time-18689>, (02.03.2019).
- Ülger, İ. K. (2003), *Yugoslavya Neden Parçalandı? Balkan Dramının Perde Arkası*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Ürer, L. (2012), Kimlik Tartışmalarında Politik Bir Özne Olarak Makedonya, Y. Okay ve T. Babalı (Ed.), *Türkiye-Makedonya İlişkileri*, Doğu Kitabevi, İstanbul, s. 71-88.
- Vangeli, A. (2011), "Nation-building Ancient Macedonian style: the origins and the effects of the so-called antiquization in Macedonia" *Nationalities Papers*, 39(1), s. 13 -32.
- Vasilev, G. (2011), "EU Conditionality and Ethnic Coexistence in the Balkans: Macedonia and Bosnia in a Comparative Perspective", *Ethnopolitics*, 10 (1), s. 51-76.
- Vlada (2018), "President of the Government of the Republic of Macedonia-Zoran Zaev", <http://vlada.mk/node/14652?ln=en-gb>, (27.07.2018).
- Wachtel, A. B. (2009), *Dünya Tarihinde Balkanlar*, (Çev. Ali Cevat Akkoyunlu), Doğan Kitap, İstanbul.
- Zivanovic, M. ve Marusic, S.J. (2017), "Serbia Pulled Diplomats From Macedonia Over 'Offensive' Actions", *Balkan Insight*, <http://www.balkaninsight.com/en/article/serbia-cites-intelligence-offensive-against-its-staff-in-macedonia-08-21-2017>, (03.03.2019).

Siyasal Katılım Araçları Üzerinden Merkezi ve Yerel Düzeydeki Katılımın İncelenmesi¹

Investigation on Central and Local Level Participation in The Relevance of Political Participation Instruments

Abdullah Aydın²

Öz

Eski Yunandan sonra demokrasinin tekrar gündeme gelmesi ve yaygınlaşması ile demokrasi kültürü gelişmiş, halkın karar alma süreçlerinde aktif olarak yer alma arzusu cevap bulmuştur. Siyaset Bilimi literatüründe "Siyasal Katılım" olarak kavramlaşan bu olgu demokrasinin işlerliğini ve kalitesini ortaya koyan bir ölçüttür. Özellikle son çeyrek asırdır yerelleşmenin artması ile katılım yeni bir boyut kazanmıştır. Çünkü yerel yönetimlerin güçlenmesi son karar merciinin yani yöneticilerin, ilk karar verici olan bireye yaklaşmasını sağlamıştır. Bunu daha da efektif kılmak adına bazı araçlar kullanılmaktadır. Sadece yerel düzeyde değil aynı zamanda merkezi düzeyde de gerçekleşen siyasal katılımı sağlayan bu araçlar bireyi siyasal alanda bulunmaya teşvik eden veya bunu kolaylaştıran bir vazife icra etmektedir. Bu çalışmada siyasal katılım kavramı incelenirken yerel ve merkezi düzeyde nasıl gerçekleştiği üzerinde durulmuş ve buna katkı sağlayan araçlar incelenmiştir. Zira bu araçların yaşamış olduğu değişimler veya geçişlilikler siyasal katılım ve hatta tüm siyaset bilim için önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Demokrasi, Siyasal Katılım, Merkezi Yönetim, Yerel Yönetim, Siyasal Katılım Araçları

Abstract

After the Ancient Greeks, the democracy came to the agenda again and the democratic culture developed and the people's desire to take an active part in the decision-making process was answered. This phenomenon, which is conceptualized as "Political Participation" in Political Science literature, is a measure that reveals the function and quality of democracy. Especially with the increase of local residents in the last quarter of a century, participation has gained a new dimension. Because the strengthening of local governments has allowed the final decision maker means state administration to approach the original decision maker. Some tools are being used to make this even more effective. These tools, which provide political participation not only at the local level but also at the central level, perform a task that encourages or facilitates the individual to be in the political field. In this study, how the concept of political participation is realized at the local and central level and the tools that contribute to it are examined. Because of the changes or transpositions that these instruments have experienced are important for political participation and even for all political science.

Keywords: Democracy, Political Participation, Central Administration, Local Authorities, Political Participation Tools

Derleme [Review]

Submitted: 11 / 09 / 2018

Accepted: 16 / 07 / 2019

¹ 2017 yılında Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan "Sosyal Medya Paradigmasındaki Dönüşümün Siyasal Katılıma Yansımaları" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, abduhaydin01@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1785-4999>

Giriş

Geçmişten günümüze insanlar değişik yönetim anlayışlarını benimsemişler ve kendi çağdaş rejimleri arasında güç ve kabiliyet ekseninde farkındalık yaratma çabası içerisinde olmuşlardır. Toplumların geçmişten geleceğe yaşamakta oldukları yönetsel tecrübeler onların bir manada toplumsal DNA'larını oluşturmaktadır. Diğer bir ifade ile geleneklerin ve geçmiş tecrübelerinin etkileri her yeni bir dönüşümde kendini iyiden iyiye hissettirmektedir.

Siyasal katılım kavramı da siyaset biliminin günümüzde en çok tartışılan ve üzerinde kafa yorulan kavramlarının başında gelir. Özellikle modern dönem ile birlikte demokratik rejimlerin hâkim olması, siyasal katılım ve bağlantılı kavramlarını, diğer kavramlardan bir adım öne taşımıştır.

Ele alınacak siyasal katılım araçları incelendiğinde iki düzeyde incelemelerin olduğu görülmektedir. Birincisi merkezi düzeyde, ikincisi ise yerel düzeydedir. Bunun temelinde yatan ana unsur özellikle son çeyrek yüzyılda yerel ile ilgili kavramların ön plana çıkması ile yerel düzeydeki siyasal argümanların yeniden ele alınması ve yorumlanmasıdır. Diğer yandan çalışmanın merkezini oluşturan siyasal katılım araçlarının neler olduğu ve hangi düzeye ait olduğu ve bu araçların güncel gelişmeler ışığında değişikliğe uğrayıp uğramadığı soruları, siyasal katılım ile ilgili tartışmalarda önemli bir babı teşkil etmektedir. Nitekim özellikle yeni imkânlar sayesinde yerele veya genele has katılım araçlarının bir değerine taşındığını veya her ikisinde de sıklık ile uygulandığını görülmektedir. Çalışmada siyasal katılım kavramı ve araçlarının genel olarak yerel ve merkezi düzeyde ön plana çıkanların neler olduğu üzerinde durulduktan sonra merkezi ve yerel düzeyde katılıma değinilerek katılım araçlarının değişen durumun üzerinde durularak bunun temelinde yatan öğelerin neler olduğu incelenmeye çalışılmıştır.

1. Siyasal Katılım Kavramının İncelenmesi

Günümüzün popüler konuları arasında yer alan katılım kavramı en genel tanımı ile iş, iştirak, iletişim ve/veya müşterek hareket etme yoluyla belirli veya belirsiz bir toplumsal duruma müdahil olma, katılma işi sürecidir (tdk, 2015).

Diğer yandan katılım, bir katılma durumunu ifade eder; yani düşünce ya da icraat aşamasında olan bir eyleme veya fikre katılmak, mevcut olan bir şeyi, durumu ve görüşü paylaşmaktır. Günümüz dilinde katılım, "herhangi bir şeyden pay almak, bir şeyin veya durumun içine girmek, bir şeyin ortağı olmak, beraber yapmak, birlikte organize etmek, yönetişmek" manası ile ifade edilmekte ve kullanılmaktadır (Kaypak, 2011: 136).

Tanımlardan da anlaşılacağı gibi katılım, hayatın hemen her alanında birlikte çalışan ve hareket etmek zorunda olan insanların başvurmadan kaçamadıkları bir olgudur. Bu açıdan değerlendirildiğinde katılım, yardımlaşmaktan birlikte ekonomik faaliyet yürütmeye, idare etmekten siyasal yönetimi belirlemeye ve etkilemeye kadar çok çeşitli alanlarda rastlamak mümkün olabilmektedir. Yani katılım demokratik toplumlarda devlet ile olan temel münasebeti belirleyen en temel unsurların başında gelmektedir (Belli ve Aydın, 2012: 138).

Temelde sosyal, siyasal, yönetsel vb. faaliyetlere iştirak manasına gelen siyasal katılım, sosyal ve siyasal kurum veya kuruluşların almış olduğu kararlardan etkilenen (veya etkilenme ihtimali olan) kişi veya grupların bu kararların alınmasına (alınması sürecine) katılmasını anlatan bir kavramdır (Yayla, 2003: 93). Ancak siyasal katılım bu kısa tanımda belirtildiği kadar açık ve üzerinde mutabakat sağlanmış bir kavram değildir.

Katılım, kişi ya da bir grubun karar alma sürecine en alt seviyede sesini duyurması en üst seviyede ise kararı alması arasında geniş bir alanda gerçekleşen bir manada, kişinin bir karar alma sürecine olan müspet veya menfi katkısını ifade ettiğinden birçok farklı anlamda ele alınması doğaldır. Katılım kavramının daha iyi anlaşılması için 2004 yılında Galler hükümeti tarafından yapılan katılım kavramı açıklama yarışmasında kazanan tanımlamaya göz atmakta fayda vardır: Katılım bir kişinin doğrularının kendisini ilgilendiren ve etkileyecek olan bir karar alma sürecine dâhil olması, yani çok sesliliğin ve seçimin olması demektir (participationworkerswales, 2015). Siyasal tercihlerin somut bir yansıması olarak da görülebilecek siyasal katılım, aynı zamanda seçmenlerin mevcut seçenekler arasında bir tercih yapması olacağından tarihsel süreç içerisinde siyasal partiler mitingler ile başlayan ve radyo programları ile devam eden siyasal pazarlama taktiklerini, zamanla gelişerek yazılı, sesli ve görsel öğelerle zenginleştirilerek siyasal katılımın oranı artırılmaya çalışılmıştır (Yıldız, 2018a: 523).

Demokrasinin olmazsa olmazı veya en azından asgari şartı olarak görülen katılım (Dahl, 2001: 39) dar anlamda, sadece seçimlere katılım olarak kısıtlanabilir (Çukurçayır, 2011: 43). Yani bu tanımlamada siyasal katılım sadece tekil davranışlarla gerçekleşir, bireyin devletle olan ilişkisi interaktif bir süreç izlemez (Higgs vd., 2008: 596). Başka bir ifade ile bu durum en alt düzeyde katılımın ifadesidir.

Konu çerçevesinde ele alındığında bilim insanları katılımın iki düzeyde gerçekleştiğini vurgulamaktadırlar. Bunlar merkezi ve yerel düzeylerdir.

1.1. Merkezi Düzeyde Katılım

Ülkenin ana yönetim yeri ve baş karar üssü olan merkez bütünlük yönetim anlayışı çerçevesinde ülkenin her tarafına eşit ve sağlıklı hizmet götürmek için çalışma yapar. Bu bağlamda ele alındığında merkez ve onun oluşturduğu siyasal alan yerele nazaran daha elit, masraflı ve sıradan bir birey için girilmesi zor bir alandır. Bu bağlamda siyasal katılım süreçleri incelendiğinde ilk olarak farklı toplum kademelerinin merkezi yönetimin aldığı kararlarla ilgili çabalarının (etkileme, müdahil olma, değiştirme) olduğu ön plana çıkmaktadır. Merkezi düzeyde siyasal katılım, genel olarak toplumu ve idarenin işleyişini etkileyecek kararların, oluşma sürecine halkın aktif olarak müdahil olması durumudur. Merkezi düzeydeki katılımın temel hedefi demokrasinin işlenmesine katkıda bulunmanın yanında, halkın kendisini doğrudan ilgilendiren konularla ilgili alınan kararları emir niteliğinden uzaklaştırmak ve bu kararları tüm toplum kademelerinin kararına dönüştürmektir (Yatkin, 2002: 4).

1.2. Yerel Düzeyde Katılım

Katılım kavramı, toplumun her kesiminin siyasete olan uzaklığının eşit mesafede olmasını arzu eden bir toplumsal olgudur. Bu bağlamda taşınmış olduğu anlam açısından katılım ve onun gerçekleşme düzeyi toplumsal eşitlik ve adalet bakımından ciddi önem arz etmektedir (Görün, 2006: 164-165). Yeni yönetim anlayışının ortaya koyduğu temel değerlerin başında gelen vatandaş odaklılık, hesap verebilirlik ve şeffaflık gibi kavramların sadece merkezi düzeyde değil yerel düzeyde de önem arz ettiği aşikârdır (Eren, 2001: 223-225). Son dönemde yaşanan gelişmeler ile yereldeki siyasal hareketlerin fazlalığı demokrasinin olmazsa olmazına dönüşmüş durumdadır. Yani halkın kendisine en yakın yönetim ile yönetilmesi yerel yönetimlerin, yerel demokrasinin ve insan haklarının temel bir kıstastır (Belli ve Aydın, 2017: 403). Yerel yönetimlerin değişimi takip etmeleri ve özellikle karar alma süreçlerine yerel halkın katılımının sağlanması önem arz etmektedir (Eren ve Yılmaz, 2018: 532). Yerelde demokratik yöntemler ile seçilmiş bireylerin yönetimi elinde bulundurması yerel demokrasi için tek başına yeterli değildir. Bunun yanında yerelde halkın yerel yönetime ve yerel siyasetin diğer kademelerine katılımı yerel demokrasinin seviyesini ve gücünü belli eden en önemli unsurlardan biridir (Keleş, 2009: 82).

Yerel yönetimlerin merkezi yönetimle olan ilişkilerinin şekli ve düzeyini bir yana bırakılacak olursa, yerelde demokratik bir düzenden bahsedilmesi için yerel katılımın sağlanacağı ortam, imkân ve cesaretlendirici unsurların olması gerekmektedir. İşte bu unsurların varlığı ve kapasiteleri katılımı, devamında ise yerel demokrasiyi şekillendirmektedir (Görün, 2006: 164-165).

Bilhassa yerel yönetimlerin tarihsel geçmişi çok eski tarihlere dayanmaktadır. Batı dünyasında yerel yönetimler ve yerelle ilgili konular diğer toplumlara göre daha eski ve ön plana çıkmış vaziyettedir. Bunun temelinde yüzyıllarca devam eden güç mücadeleleri yatmaktadır. Nitekim gelinen noktada batı toplumlarının, demokrasinin en iyi şekilde uygulandığı yerler olarak ifade edilmesindeki en temel etken yerelin ve yerel demokrasinin güçlü olmasıdır. Yani iyi bir demokrasi yerelsiz olamaz. Sanayileşmenin kaçınılmaz sonucu olan şehirlerin gelişmesiyle kentleşme olgusu önemli bir kavram haline gelmiş, kırsaldan kente yapılan göçler kent merkezlerinde yaşanan sorunların sayısını ve çeşitliliğini artırmıştır. Siyasiler, bir yandan bu sorunları çözmeye çalışırken, bir yandan da kent nüfusuna dâhil olan kesimleri modern kent hayatına adapte olmalarını sağlayacak tedbirler ile kentleşme sürecini kontrol altına almaya çalışmışlardır. Şehir merkezlerine gelen bireyler, iletişim olanaklarının artması neticesinde siyasete daha çok ilgi duymaya başlamış, sadece oy kullanmakla sınırlı olan siyasal katılım düzeylerini, siyasi partilerin alt ve orta düzeylerinde görevler alarak daha ileri taşımışlardır (Yıldız, 2018b, 14-15). Yerel halkın kendilerini yakından ilgilendiren konular ve kararlar ile ilgili yine kendilerince, özgür bir şekilde ve demokratik yol ve yöntemler çerçevesinde karar alma süreçlerine katılımı yerel demokrasinin temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda yerel demokrasinin geliştirilmesinde en mühim kıstas, yerel halkın yereldeki siyasete katılımı ve yerel nitelikteki kararların alınma sürecine yaptıkları katkı derecesidir (Okur ve Çakıcı, 2011: 4-6).

Yerel kamuoyu, yerel yönetimin ve yerel demokrasinin en önemli öğelerinden birisidir. Yerel yönetimler kendi kendine neşvünema bulmayan yerel kamuoyunu oluşturucu hamleler yapmak zorundadır. Yerel demokrasinin güçlü olduğu ülkeler ile ilgili söylenebilecek en önemli nokta, bu ülkelerin katılım kanallarını açması, bu kanallara doğru toplumun kendisini yönlendirmesi ve özendirmesi gibi çalışmalar yapılmasıdır. Zira bu ülkeler yerel kamuoyunun, yerel demokrasi için bir şart olduğunun farkındadırlar (Çevikbaş, 2008: 72).

Hill'e göre de; yerel yönetimler demokrasinin gelişmesi açısından bir okul vazifesi görmektedir (Yaylı ve Pustu, 2008: 135). Nitekim Birleşmiş Milletlerin Ekonomik ve Sosyal Konseyi, hükümetlere, ulusal ve yerel kalkınma temel stratejisi olarak herkesin eşit şekil ve şartlarda katılabileceği katılımcı bir yönetim anlayışını benimsemelerini tavsiye etmiştir. Ayrıca hükümetlere, ticaret, gençlik, çocuk ve kadın organizasyonları gibi hükümet dışı organizasyonları oluşturmalarının yanında en geniş perspektifte katılımın sağlanması yolunda imkânların çoğaltılması noktasında öneri ve desteklerini sunmuştur (Bulut, 2000: 51). Sadece Birleşmiş Milletler değil, diğer birçok uluslararası kuruluşun yerel yönetimlere verdiği önemi uluslararası metinlerde görmek mümkündür. Bu bağlamda öne çıkan "Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı" insan haklarıyla ilgili diğer uluslararası belgelerde yurttaşların siyaset ve kamu yönetimi ile ilgili her konuya katılım hakkının,

Avrupa Konseyi üyesi bütün ülkelerce benimsenen temel bir demokratik ilke olduğunu ifade etmekte ve yerel yönetimlerin demokratik sistemlerin olmazsa olmazı olduğu nazara verilmektedir (Önder, 2013: 315).

1972 Stockholm Konferansı Bildirisi'nde, 1975 tarihli Helsinki Konferansı Sonuç Belgesi'nde, 1985 ile 1986 Haziran'ında yapılan Dünya Çevre Kalkınma Komisyonu raporlarında toplumun her bireyinin etrafındaki sorunlar ile ilgili çalışma yapması ve özellikle çevresel sorunların çözümünde katılım yapması vurgusu yapılmıştır. Bunların yanında 1992 yılında Brezilyanın Rio De Janeiro şehrinde düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda (UNCED) kamuoyunun yerel yönetimlere ve çevreye karşı duyarlılığının ve katılımının artırılmasının üzerinde durulmuştur. Yine bu konferansta ortaya çıkan "Gündem 21" de toplumun çeşitli kademelerinin yerel yönetimlere katılım sağlamanın önündeki engellerin kaldırılması ile sivil toplum ve bireylerin kent ve çevre yönetimlerine aktif olarak katılmasının önünün nasıl açılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bahsi geçen ve benzeri birçok örnek göstermektedir ki yerel katılım için gerekli siyasal, toplumsal ve hukuksal ortamın sağlanması kendisini demokratik olarak ifade eden devletler için bir mecburiyettir. Bu ortamların sağlanması neticesinde yerel birey, halk ve sivil toplum hem kendilerine sunulacak hizmetleri içselleştirerek bunlara sahip çıkacak, hem de kent yönetiminin daha nitelikli ve işlevsel hale gelmesi sağlanacaktır (Bulut, 2000: 52).

2. Siyasal Katılım Araçları

Siyasal Katılım araçları sadece sayılacaklar olmamakla birlikte, Referandum, Seçimler, Halk Denetimi, Halk Girişimi, Halk Toplantıları ve Bireysel Başvuru (Halka İlişkiler) şeklindeki başlıklarla değerlendirilebilir. Bunlardan ilk ikisi yani Referandum ve seçimler merkezi ağırlığı daha fazla olan diğerleri ise yerel ağırlığı daha fazla olan kavramlardır.

2.1. Referandum ¹

Referandum kavramı ile plebisit kavramı birbirlerinin yerine kullanılmalarında sakınca olmayan, aynı manayı ifade eden kelimeler gibi görünse (anayasa, 2019) dahi bu yerleşik bir yanlışlıktır. Kelime kökenleri incelendiğinde referandum Latince atıfta bulunma, geri besleme yapma ve geri getirme manalarını ifade etmektedir. Plebisit ise yine Latince parti işleri ile uğraşmayan sıradan halk manasına gelmektedir (oxforddictionaries, 2016). Referandum bir konu ile ilgili olarak halkın görüşünü almaya yönelik yapılan oylamayı ifade etmektedir. Referandum siyasal otorite veya yasalarca halka tanınmış bir haktır. Halkın siyasal hayata müdahalesini içerdiği için siyasal katılımın en bariz yöntemlerinin başında gelir (thefreedictionary, 2016).

Referandum kavramı ilkel örneklerinin yanında modern olarak J. J. Rousseau'nun halk egemenliği teorisini üzerinden kurgulanmaktadır. Modern demokrasilerde halkın sadece seçim süreçlerinde hatırlanması, bir manada pasif durumda olması çıkmazını kırmak için çokça başvurulan bu yöntem, ortak akıl ve bütünlük bir düşünce oluşturma konusunda ciddi katkılar sağlamaktadır. Halk, referandum yöntemi ile siyasal iktidara etki etme noktasında, ciddi imkânlar elde etmekte; bu yöntem sayesinde katılımcı demokrasinin yerleşmesi sağlanmaktadır (Çevikbaş, 2008: 79).

Referandum, seçilmiş yöneticilerin almış olduğu kararlara yönelik eylemler olduğu için bir manada denetleme işlevini de yerine getirir. Teknolojik gelişmelerin ortaya koyduğu yeni teknikler sayesinde sıklıkla uygulanması ve denetleme işlevinin daha etkin ve verimli olması sağlanmaktadır. Bu noktadaki temel kanı, geçmişte her ne kadar genel veya yerel seçimler kadar pahalı ve zaman alan bir işlem olmasa dahi referandumun maliyetli ve karar alma sürecini sekteye uğratan bir yöntem olarak karşılanması üzerineydi ve referanduma sıklık ile başvurmanın sakıncalı olduğu ifade edilmekteydi. Fakat günümüzde artık referandum, genel teorisinin ifade ettiği yöneten ile yönetilenler arasında köprü mesuliyetini görme görevini eksiksiz, maliyeti eskiye nazaran düşük ve başarılı bir şekilde yerine getirmektedir. Referandum sayesinde katılım sağlayan halkın, her ne kadar birçok propagandayla karşılaşsa da, referanduma mevzu olan konunun dar olması nedeniyle avantajlı durumdadır. Bu sayede enformatik kirliliğe çok fazla maruz kalmadan konuyu kendi açısından ele alır ve doğru bir karar alması daha kolay olur. Bu süreç ise sağlıklı bir katılımın gerçekleşmesini sağlar. Bu durum ise halkın iktidarda söz sahibi olmasının önünü açmaktadır. Nitekim halkın yönetenlere olan güvenini arttırmakta ve katılımı tetikleyici bir unsur olmaktadır. Bu yöntemle başvuran halk, seçimlere daha hevesli katılmakta ve kendini ifade etme noktasında daha özgür hareket edebilmektedir (Kurt, 2001: 21–22).

¹ Özellikle anayasa hukuku çerçevesinde incelendiğinde "referandum" ile "plebisit" kavramlarını birbirinden ayırdığını söylemek gerekir. Yani birçok kaynakta üzerinde durulan ve iki kavramın aynı şey oldukları algısının yanlış olduğu ile ilgili yapılan bir takım kaynaklara rastlamak mümkündür. Ancak derinlemesine bakıldığında Plebisit de aslında bir referandum çeşidi gibi değerlendirilmesinin yaygın olduğu görülmektedir. Çalışmanın orijinalinde iki kavram aynı başlık altında ele alınma yoluna gidilmişti. Fakat Kemal Gözler'in Referandum Mu, Plebisit Mi? İsimli çalışması düşünülen yanlış düzeltme fırsatı vermiştir. Bu noktada düşünülen yanlışın altında iki kavramın başvurduğu yöntemin benzerliği yani ortak bir paydada buluşması durumu söz konusudur. Son tahlilde Gözler'in (2019) bu konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir: Referandum ile plebisit arasında bir diğer fark ise, demokratiklik bakımından ortaya çıkmaktadır. Referandum, demokratik bir usuldür: Halk etkendir, öznedir; karar alma sürecinin başına, ortasına ve sonuna katılır. Plebisit ise, anti-demokratik bir usuldür: Halk edilgendir, nesnedir; karar alma sürecinin sadece sonuna katılır. Referandumun yapılmasını isteyen, halkın seçtiği temsilcilerdir.

2.2. Seçimler

Devletin ve devlet yönetiminin mevcudiyet sebebi olan halk, kendi adına kendisini yönetecek idarecilere bir şekilde devlet yönetimi bırakır. Modern devlet yöntemlerinin ortaya koyduğu en bariz ve olmazsa olmaz uygulama olan seçimler ile halkın kendisi adına belli süreliğine idareyi elinde bulunduracak kişileri seçmesi veya kabul etmesi eylemi ifade edilmektedir. Fakat bu noktada "Form" ile "seçim" kavramlarını ayırt etmek gerekmektedir. Form bir adaya veya bir konuya sadece onay verme durumudur. Alternatifsiz olan ya da baskı ve eksik katılım ile gerçekleşen bu yöntem, seçim sayılamaz. Seçim sayılabilmesi için özgür ve tam katılımın ve en azından iki seçim ihtimalinin olması gerekmektedir (britannica, 2016). Seçimlerin iki temel manası olduğunu söylemek gerekir. Bunlardan ilki halkın, kendi adına yapılan görev ve hizmetler ile ilgili olarak ortaya çıkan karar ve sonuçların tümünü ayrı ayrı oylaması durumudur. Bu durumda halk, yönetimi direkt olarak elinde tutar. Yani halk kendini doğrudan yönetmektedir (Çevikbaş, 2008: 81). İkincisi ise, halkın kendi kendisini yönetmesi veya direkt olarak kararların hepsine katılması yerine, kendi adına karar vermesini uygun gördüğü kişileri seçmesi durumudur. Halkın kendini araçlar olmadan yönetmesi ancak dar kapsamlı, nüfusun az olduğu bölge ve yerlerde uygulanabilir olmasından dolayı günümüzde ikinci modele daha çok başvurulmakta ve güncel demokrasi kuramları bu nokta üzerine şekillenmektedir. Diğer bir ifade ile doğrudan demokrasinin uygulanamaz olması temsil kavramını doğurmuş ve literatürün kullanımına sunmuştur (Kurt, 2001: 22).

Temsil kavramı ile doğrudan demokrasinin insanlara sunduğu doğrudan/direkt katılım imkânı ortadan kalkmış ve bireyler ve gruplar yeni katılım metotları arama yoluna gitmiştir. Bununla beraber yöneticiler eksik katılımın doğurduğu ve doğuracağı sorunları görerek bu katılım metotlarını geliştirme gayreti içinde olmuşlardır. Bu noktada ifade edilmelidir ki, katılım kavramının modern dönemde gündemi bu kadar çok işgal etmesinin temelinde alternatiflerinin uygulanamaz görülmesi sebebiyle güçlenen temsili demokrasi yatmaktadır. Bu bağlamda demokrasi kavramı artık seçim olmadan düşünülemez hale gelmiştir. Nitekim demokrasi halkın belli bir zaman dilimi ve belli bir yöntem doğrultusunda yönetimi kendi belirlediği temsilciler aracılığı ile elinde tutması durumu şekline dönüşmüştür (Akıncı, 2017: 403-420). Dolayısıyla birey ve grupların yalnızca seçim dönemlerinde oy atan birer aygıt gibi algılanmasının önüne geçilmesi, sosyal, aktif birey ve grupların ortaya çıkması günümüz demokrasi anlayışının olmazsa olmazıdır. Halkın kendini direkt olarak etkileyen uygulama ve politikalara müdahil olmak istemesi tabiidir. Fakat bu müdahale sürecinin kıstaslarının yönetenler tarafından belirlenmesi ciddi bir sorunu teşkil etmektedir. Çünkü halk kendisi ile ilgili bir durumda yasal sınırlar içinde olmak kaydıyla ne zaman, ne şekilde ve nerede müdahil olacağını belirleme özgürlüğüne sahiptir (Göksu ve Bilgiç, 2003: 59; Çevikbaş, 2008: 81). Bu durumda seçimler yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla çok sağlıklı olarak yapılan seçimlerin yanında diğer katılım metotları olmadan ideal bir siyasal katılımdan bahsetmek mümkün değildir.

2.3. Halk Denetimi

Devletin yönetiminin etkin ve verimli bir şekilde gerçekleşmesi için halkın ihtiyaç, talep ve önerilerine kayıtsız kalmaması gerekmektedir. Bu yüzden halk ile yönetimi buluşturacak metotların uygulanması mecburidir. Temsili demokrasi anlayışında toplumun her kademesinin yönetimin aslî bir unsuru gibi olmasının sağlanması önemlidir. Bu bağlamda seçimle iş başına gelen idarecilerin görev süreleri boyunca denetlenmesi gerekmektedir. Bu denetleme yöntemlerinden birisi de halk denetimidir. Halk denetiminin gerçekleşmesini sağlayacak en önemli husus halkın baskı grupları vasıtası ile örgütlenmiş ve bütünlük hareket etme kabiliyetini kazanmış olmasıdır (Sağır, 2003: 33). Çünkü dar kapsamlı yani bireysel olarak denetim mekanizması oluşturma çabası ciddi manada etkin ve verimli bir denetimi ortadan kaldırır (Çevikbaş, 2008: 81). Bu bağlamda halk denetimi halkın sadece genelde değil yerelde de olmak üzere bir devlet uygulamasına karşı örgütlü olarak ortaya koyduğu tepkiyi ifade etmektedir. Bu tepkinin oluşmasını sağlayan en önemli hususun, özellikle yeni kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde ortaya çıkan şeffaflık ve hesap sorulabilirlik kavramları olduğu aşikârdır. Şeffaflaşan ve hesap sorulmasına fırsat veren kamu yönetimi halkın denetimini sağlayacak ve katılımı sağlıklı bir hale getirecektir.

Halk Vetosu

Seçilmiş yöneticilerin ani ve tepeden inme bir karar almasına engel olmak için geliştirilmiş bir yöntem olan "Halk vetosu" halkın yönetime katılmasını sağlayan önemli bir yöntemdir. Bu yöntemle halka, karar mercileri tarafından hazırlanan ve kabul edilen bir kanun veya politika sunulurken, halkın belli bir süre içerisinde buna itiraz gösterebilmesi veya bunu reddedebilmesi sağlanmaya çalışılır. Bu veto sayesinde halk bir manada hukuktaki gibi yürütmeyi durdurma kararı olarak geçici süre için zaman kazanmakta ve yönetimin çıkarttığı kanunun tam olarak reddi için referandum yolu açılmaktadır. Veto kararına müteakip gerçekleşen referandum neticesinde halkın tam katılımı sağlanarak kanun veya politikanın halkın her kesimi tarafından onayının veya reddinin yolu açılır.

Halk vetosunun muallak bir tanımı vardır ancak yasalarla düzenlenirse etkin ve verimli bir yönetim ve katılımın sağlanması gerçekleşebilir. Bunun için hangi zaman zarfında veto için başvurulacağı, kaç kişi veya grubun başvurusunun gerektiği gibi hususların ülkelerin kendine has özelliklerine göre belirlenmesi gerekmektedir. Bir manada referandum gibi algılsa da halk vetosu daha çok ara bir yöntem olarak göz önüne çıkmaktadır (Özer, 2000: 133).

2.4. Halk Girişimi

Halk girişimi, halkın kendi inisiyatifi ile herhangi bir konuda yeni veya hâlihazırda bulunan bir yasayla ilgili olarak gösterdiği yapma veya değiştirme iradesidir. Yani yöneticilerin değil, halkın bir yasa hazırlayarak kamuoyunun gündemine sunmasıdır.

Halk girişimi iki şekilde gerçekleşmektedir. Bunlar doğrudan ve dolaylı halk girişimleridir. Doğrudan halk girişimi halktan gelen yeni yasa talebinin direkt olarak halkın oylamasına sunulması yoluyla onay veya ret almak şeklinde gerçekleşir. Bu yöntem günümüzde doğrudan demokrasi anlayışının en önemli göstergelerinden biridir. Dolaylı halk girişimi ise halkın hazırladığı kanun teklifinin, temsilci yöneticilere sunmak ve onların kabul etmesi için onlara baskı yapmak manasına gelmektedir (ncsl, 2016).

Halk girişiminin modern manada ilk örneklerinden biri 1898 yılında Amerika'nın Güney Dakota eyaletinde uygulanmaya başlanmıştır (ncsl, 2016). Fakat bu, özellikle 68 Kuşağı ile tüm dünyada meşhur olmuştur. Bu ve benzeri eğilimler sayesinde modern dünyanın rejimi olan temsili demokrasinin, temsilin kalitesi ve güvenilirliği noktasında yaşadığı kriz bir manada sona ermiştir. Çünkü bu vesileyle halkın siyasal hayata katılımı daha da kolaylaştırılarak halk, sadece onay veren veya onay verenleri seçen bir merciden, üreten ve ürettiğini kamuoyuna sunan bir yapıya dönüşmüştür. (Çukurçayır, 2005: 222).

2.5. Halk Toplantıları

Demokratik ve antidemokratik toplumlarda, istense de istenmese de çeşitli açılardan kademeler meydana gelmektedir. Bu kademelerin bazıları siyasal katılım bağlamında oluşmaktadır. Halk toplantıları ile katılım kademelerinin alt kısmında bulunan kişilerin katılımı hedeflenmektedir. Yöneticilere bir şekilde ulaşamayan kişilerin bu mesafelerini ortadan kaldırmak için ve toplumun her kademesinde bulunan bireylerin yönetim ile eşit etkileşim sağlanmasına imkan tanımak amacı ile yapılan bu toplantılar sabit bir yöntem olmakla beraber spontane gelişen bir durum içinde söylenebilir. Devlet yönetimini elinde bulunduran yöneticiler oluşan durum, çıkan yeni bir yasa ya da çıkacak yeni bir düzenleme ile ilgili halka yeterince bilgi aktarma konusunda mesuldürler. Bu konuda dezavantajlı kesimden olan insanlara direkt olarak ana kaynaktan paylaşım yapılması önem arz etmektedir. Yönetim kademelerinin birimleri bu toplantıları belli zaman aralığında düzenleyebilirler (Çevikbaş, 2008: 81).

Yerel ve merkezi yönetim tarafında gerçekleştirilen toplantılarda halk konseyi, halk kurultayı, kent kurultayı, kent halk meclisi, kent dayanışma meclisi, sivil meclisler, meslek meclisleri, bölge meclisleri gibi çeşitli yöntemler kullanılmaktadır (Çukurçayır, 2005: 225).

2.6. Bireysel Başvuru (Halkla İlişkiler)

Teknik olarak birbirinden farklı kavramlar olan bireysel başvuru ve halkla ilişkilerin, yöneten-yönetilen bağlamında ele alındığında birbirini tamamlayan ve kapsayan kavramlar olduğu gözükmektedir. Bu cihette daha geniş bir kavram olan halkla ilişkiler çerçevesinde konuyu ele almak daha uygun olacaktır.

Dünyanın küresel bir köy olduğu günümüzde bütün toplumların ortak bir paydada büyük bir toplumun oluşumuna doğru yol aldığı söylenebilir. İletişim araçları artık anlık olarak haber vermekte, dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan olay diğer yerlerde ve toplumlar tarafından izlenmekte ve iletişim kurulmaktadır. Bu bakımdan halkla birebir ilişki kurmak yani halkla ilişkiler faaliyetlerini yürütmek bütün dünyada önem arz etmektedir (Sayın ve Yılmaz, 2017: 1740). Halkla ilişkiler kamu yönetimi açısından, devlet ve halk arasında karşılıklı yarar sağlayan ilişkiler kuran bir stratejik iletişim sürecidir (prsa, 2016). Bu bağlamda devlet mekanizmasında yönetici tarafında görev alanların halkla ilişkiler uygulamalarına ehemmiyet göstermesi yurttaşlık kültürü ve toplum bilinci açısından ciddi bir önem arz etmektedir. Herkesin malumudur ki modern demokratik yönetimler insan, yani birey merkezli bir yönetim tarzını benimsemişlerdir (Coşkun, 1999: 108). Bireylerin kendi istek ve arzuları ile yönetime katılmasını sağlayacak metotlar geliştirmek yöneticilerin temel vazifesidir. Bu vazife, birey merkezli, adil, demokratik ve oturmuş bir yapının meydana gelmesi için mecburidir.

Kamu yönetimi açısından halkla ilişkiler iki eksenle ortaya çıkar. Bunlardan birincisi yönetilen orjinli iken bir diğeri de yöneten orjinlidir. Yönetilen orjinli halkla ilişkiler belli bir yönetime bağlı kalmadan yönetilenin yönetim ile kurmak istediği bağı ifade etmektedir. Bu durumda yöneten erkin kendini yönetilene karşı hazır tutması ve yönetilenin zorlayıcı unsurlarını kabul ederek makul çerçevede karşılık vermesi gerekir. İkinci durum olan yöneten orjinli halkla ilişkilerde, halktan gelmesi muhtemel talep, istek ve önerilerin ilgili yerlere ulaşması için hazırlıklı olmak ve süreçleri azami derecede hızlandırmak için çalışma yapmak vardır. Bunun yanında halka yönelik alternatif ilişki kurma yöntemleri sunularak onların yönetime katılmasının hızlandırılması, sunulan bu yöntemlerle mümkün kılınmalıdır. Özellikle teknolojik gelişmeler neticesinde sunulan yöneten ve yönetilen arasındaki mesafeyi ortadan kaldıracak araçlar, halkla ilişkiler yöntemlerini ve nihayet konunun temel özü olan siyasal katılımı ciddi manada değiştirmiş, geliştirmiş ve kolaylaştırmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Siyasal katılım kavramı hangi araç yardımı ile hayat bulursa bulsun demokrasinin olmazsa olmazına dönüşmüş bir kavramdır. Ele alınan siyasal katılım araçları incelendiğinde siyasal katılımın sadece yerel veya sadece merkezi düzeyde olmasının mümkün olamayacağı aşikârdır. Bunun yanında siyasal katılımın düzeyleri arasındaki farklılıkların da kapandığını gözükmemektedir. Yani artık bir katılım aracı ne sadece yerele ne de sadece genele aittir.

Yerel siyasetin demokrasi ve siyaset okulu olarak ifade edilmesinin temelinde bir bireyin yönetime hem yöneticilerle olan ilişkiler bağlamında hem de yöneticiliğe talip olma bağlamında yakın olması yatmaktadır. Merkezi yönetim ise ulaşılması zor bir yer gibi düşünülmektedir. Hatta siyasal elitlere teslim olma veya razı olmanın temelinde de bu yatmaktadır. Halkta 'Başkente gönderilenleri sadece seçimden seçime görürüz' gibi bir kabullenme olmaktadır. Ancak bu anlayış git gide değişime uğramaktadır. Zira günümüz teknolojik gelişmeleri yerel-merkez arasındaki farkı kapatmıştır (Bachmann ve Gil de Zuniga, 2013: 498; Ekström vd., 2014: 170). Özellikle bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişim yöneten-yönetilen, siyasetçi-toplum veya hangi şekilde ifade edilirse edilsin siyasal alanda aktif olan bireyler ile sıradan halk arasındaki mesafeyi azaltmıştır (Knoll vd, 2018: 2-3; Borge vd, 2009: 900-901). Artık en uzak olduğu düşünülen bir yönetici bile klasik tabirle 'bir tık uzaktadır'. Bu durum sadece sosyal medyanın gücü olarak değerlendirilmemelidir (Effing, 2011: 33). Onun yanında yine Türkiye özelinde de görüleceği gibi, internet teknolojisi tabanlı turkiye.gov.tr, BİMER² (Başbakanlık İletişim Merkezi), CİMER (Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi) vb. araçlar insanlara siyasal alana ulaşma konusunda ciddi imkânlar sunmaktadır.

Günümüzde referandum ve seçimlerin sadece merkeze ait olması durumu ve halk denetimi, halk girişimi, halk toplantıları ve bireysel başvurunun yerele ait olması durumu yoktur. Artık özellikle yeni teknolojiler internet üzerinden halk girişimlerini, halk toplantılarını ve bireysel başvuruları merkezi düzeyde de mümkün kılmaktadır. Bu çerçevede katılım yollarının klasik manada merkez ve yerel düzeyde algılanması, teknolojik gelişmeler (özellikle internet teknolojilerindeki gelişmeler) nedeniyle farklılaşmaktadır. Zira ideal demokrasi için gerekli olan birey-yönetim mesafesinin azalması yeni şartlarda daha çok söz konusu olmaktadır.

Kaynakça

- Akıncı, B. (2017), "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Seçim Sistemi Arayışları: Dar Bölge Seçim Sisteminin Yönetimde İstikrar Ve Temsilde Adalet Kriterleri Açısından Değerlendirilmesi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 63 , p. 403-420, Winter II 2017.
- Bachmann I. ve Gil de Zuniga H. (2013), "News platform preference as a predictor of political and civic participation". *Convergence* 19(4): 496–512.
- Belli A. ve Aydın A. (2017), 6360 Sayılı Kanun ve Yerelde Merkezileşme, *International Journal of Social Science* Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS6945> Number: 55, p. 401-413, Spring II 2017
- Belli, A.ve Aydın, A. (2012). "Yerel Demokrasi Ve Katılım: Kahramanmaraş Ve Hatay İllerinin Karşılaştırılması" II. Bölgesel Sorunlar Ve Türkiye Sempozyumu.
- Borge, R., Colombo, C., Welp, Y. (2009), Online and offline participation at the local level: A quantitative analysis of the Catalan Municipalities. *Information, Communication & Society* 12, 899–928
- Bulut, Y. (2000), "Büyük Şehirlerde Katılımlı Yönetimin Hayata Geçirilmesinde Rol Oynayan Etmenler", *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, Güz, Cilt:1 Sayı:1, s 47- 63.
- Çevikbaş, R. (2008), "Türkiye'de Yerel Yönetimlerde Yerel Özerklik ve İdari Vesayet ", *Yerel Siyaset Dergisi*, Sayı: 32, s. 74- 86.
- Çevikbaş, R. (2008), "Yerel Yönetimlerde Siyasal Katılım", *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 461, s. 72- 95.
- Çukurçayır, M. A. (2005), "Siyasal Katılım Olanakları Açısından Yerel Siyaset: Yönetişim Ve Yerel Alanda Yararlanabilecek Diğer Yönetimler, (Ed.: Hüseyin Özgür Ve Muhammet Kösecik), *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar -1*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Çukurçayır, M. A. (2011), *Yerel Yönetimler Kuram Kurum ve Yeni Yaklaşımlar*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Dahl, Robert A. (2001), *Demokrasi Üzerine*, (Çev.: Betül Kadioğlu), Ankara: Phoenix Yayınevi.

² BİMER, her ne kadar Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile kaldırılmış olsa da halkın merkeze ulaşmasını internet teknolojileri ile ulaşma noktasında ilk olması hasebiyle önem arz etmektedir.

- Effing R., van Hillegersberg J., Huibers T. (2011), *Social Media and Political Participation: Are Facebook, Twitter and YouTube Democratizing Our Political Systems?*, E. Tambouris, A. Macintosh, and H. de Bruijn (Eds.): ePart 2011, LNCS 6847, pp. 25–35.
- Ekström M., Olsson T., Shehata A. (2014), “Spaces for public orientation? Longitudinal effects of Internet use in adolescence”, *Information Communication & Society* 17(2): 168–183.
- Eren, V. (2001), *Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı (Büyükşehir ve İl Belediyeleri Üzerinde Bir Araştırma)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Eren, V. ve Yılmaz, V. (2018), “Büyükşehir Belediye Yönetiminde Karar Alma Sürecinde Etkinlik ve Verimlilik Problemi: Hatay Örneği”, *International Journal of Academic Value Studies*, Vol. 4, Issue. 19, pp. 518-533.
- Göksu, T., Bilgiç, V.(2003), “Baskı Grupları ve Karar Alma Mekanizmalarına Etkileri”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 36, Sayı: 2, Haziran 2003.
- Gözler, K. (2019), Referandum Mu, Plebisit Mi? <http://www.anayasa.gen.tr/plebisit.htm>, , (06.05.2019).
- Görün, M., (2006) “Yerel Demokrasi Ve Katılım: İzmir, Konya Ve Ağrı İl Genel Meclis Üyeleri Üzerinde Bir Araştırma”, *Yönetim Bilimleri Dergisi* (4: 2)
- Higgs, G., , Berry, R.T, Kidner D., Langford, M. (2008).Using IT approaches to promote public participation in renewable energy planning: Prospects and challenges, *Land Use Policy* Volume 25, Issue 4, October, s. 596–607
<http://www.ncsl.org/research/elections-and-campaigns/initiative-referendum-and-recall-overview.aspx>, (08.06.2016).
<https://www.prsa.org/aboutprsa/publicrelationsdefined/#.V6LgufmLTIU>, (08.06.2016).
<http://www.tdk.gov.tr>. (05.05.2015).
www.participationworkerswales.org.uk, (05.10.2015).
<https://global.britannica.com/topic/election-political-science>, (08.06.2016).
<http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/referendum>, (08.06.2016).
<http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/referendum>, (08.06.2016).
<http://www.anayasa.gen.tr/plebisit.htm>, (15.02.2019).
<https://global.britannica.com/topic/election-political-science>, (08.06.2016).
- Kaypak, Ş., (2010). “Antakya'nın Kent Kimliği Açısından İrdelenmesi” *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), s. 373-392.
- Keleş, Ruşen (2009). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, İstanbul: Cem Yayınevi
- Knoll J., Matthes J. , Heiss R. (2018) “The social media political participation model: A goal systems theory perspective”, *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies* 1–22
- Kurt, N. (2001), “Yarı-Doğrudan Demokrasi Kurumlarının Yerel Yönetimler Düzeyinde Uygulanması”, *Yerel Yönetim ve Denetim Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 5, Mayıs
- Okur, F. ve Çakıcı, B. A., (2011), “Küreselleşme Sürecinde Yerelleşme ve Yerel Demokrasi”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 11, <http://www.akademikbakis.org/eskisite/sayi11/makale/fatmaokur.pdf> , (05.05.2015).
- Özer, M. A. (2000), “Yerel Demokrasi ve Yerel Yönetimler ve Yerel Yönetimlerin Demokratikleşmesi Kavramlarının Tahlili Üzerine”, *Türk İdare Dergisi*, Yıl: 72, Sayı: 426, Mart
- Sağır, M. (2003). “Küreselleşme Süreci ve Siyasal Katılımda Yeni Arayışlar: Yerel Gündem 21 Antalya Kent Konseyi Kadın Meclisi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 4, s. 28-41.
- Sayın, A.K. ve Yılmaz, V. (2017), “Halkla İlişkiler Toplumu ve Güvenlik Hizmetleri, Toplum Destekli Polislik Örneği”, *Social Sciences Studies Journal*, Vol. 3 Issue. 11, pp. 1739-1748.
- Yatkin, A. (2002). “Türkiye’de Demokratikleşme ve Yerel Yönetimler”, *Yerel Yönetim ve Denetim Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 6,s.3-12.
- Yayla, A. (2003). *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, Ankara: Liberte Yayınları.

- Yaylı, H. ve Pustu, Y. (2008) "Yerel Demokrasinin İlkeleri", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı:16. <http://www.yerelsiyaset.com>, (26.03.2016).
- Yıldız, M. (2018a). Seçim Afifleri ile Türk Siyasal Hayatında Milli Görüş Hareketi. *2nd International Symposium on Social Science and Educational Research (ISCER)*, Konya. ss.(522-533)
- Yıldız, M. (2018b). 1950-1960 Dönemi Köyden Kente Olan Göçlerin Türk Siyasal Hayatına Olan Etkileri. Ed. Ercan Yılmaz ve Süleyman A. Sulak, *Human Society and Education in the Changing World içinde* (13-22). (1. Baskı). Konya: Palet Yayınları.

Karar Alma Süreçlerine Çıkar Gruplarının Erişimi Açısından AB Örneği¹

The Case of EU in terms of Access of Interest Groups in Decision-Making Process

Feza Solak Tuğgun²

Öz

Siyasal sistemlerde karar alma süreçlerine erişim, bu süreçte alınan kararları ortak çıkarları doğrultusunda etkilemek isteyen çıkar grupları için belirleyici bir unsurdur. AB'de de AB üyesi olsun veya olmasın farklı ülkelerden ortak çıkarlar etrafında bir araya gelmiş gruplar, AB karar alma süreçlerine erişim sağlamak için faaliyet göstermektedir. Bu çalışmada AB karar alma sürecine doğrudan katılan Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu ve Bakanlar Konseyi ile diğer AB kurumlarının (Avrupa Birliği Adalet Divanı, Avrupa Ombudsmanı, Avrupa Sayıştay, Ekonomik ve Sosyal Komite, Bölgeler Komitesi, Avrupa Yatırım Bankası, Avrupa Merkez Bankası) çıkar gruplarıyla etkileşimleri ve çıkar gruplarının bu kurumlara erişiminde öne çıkan unsurlar belirlenmeye çalışılmıştır. Buna göre, Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu ve Bakanlar Konseyi geliştirdikleri etkileşim süreçleri ile çıkar gruplarının erişimini karşılıklı fayda sağlayan bir süreç olarak değerlendirmekte ve bu gruplara farklı erişim noktaları sunmaktadır. AB'nin diğer kurumları ise görev ve yetki alanları kapsamında kurdukları etkileşim süreçleri ile çıkar gruplarına sınırlı erişim noktaları sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Erişim, Avrupa Birliği, Çıkar grubu, Etkileşim

Abstract

Access to decision-making processes in political systems is a determinant factor for interest groups asking for affecting the decisions in accordance with common interests during this process. Groups of different nations, whether they are EU membership or not, gathering with these common interests are active for accessing EU decision-making process. This study deals with interactions of European Commission, EU Parliament, Council of Minister and also other EU institutions (such as; Court of Justice of European Union, European Ombudsman, European Court of Auditors, Economic and Social Committee, Committee of Regions, European Investment Bank and European Central Bank) with interest groups and outstanding factors in access of interest groups to these institutions. Thereto, European Commission, EU Parliament and Council of Minister evaluate access of interest groups as reciprocally benefitting process by their improved interaction processes and submit different access points to these groups. Other EU institutions present limited access points to interest groups by their interaction processes within the context of their scope of authority and assignment.

Keywords: Access, European Union, Interest group, Interaction

Derleme [Review]

Submitted: 17 / 11 / 2018

Accepted: 08 / 05 / 2019

¹ Bu çalışma "Ulus-ötesi Bir Çıkar Grubu Sistemi Olarak Avrupa Birliği: Türk Çıkar Gruplarının Örgütlenme ve Avrupa Birliği Kurumları Karar Alma Süreçlerindeki Etkinliği" adlı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, fezasolak@ hotmail.com, Orcid: 0000-0002-9928-9005

Giriş

Grup teorisine göre gruplar, politik süreçte devlet tarafından dikkate alınan, pozitif ve gerçek politik çıkarları temsil eden oluşumlardır. Teoriye göre her grupta ortak bir çıkar vardır ve gruba üye olan bireyler bu ortak çıkarlar doğrultusunda çaba harcamaktadır (Woll, 1974: 33-34). Kamu politikaları da çoğu zaman grupların çabalarının bir ürünüdür. Buna göre ortak çıkarlar etrafında bir araya gelmiş gruplar, karar otoriteleri ile etkileşime girerek alınacak kararları yönlendirebilmektedir. Bu etkileşim sürecinde belirleyici unsur, grupların karar alma süreçlerine erişimidir. Erişim vasıtasıyla gruplar, devlet kurumları ile bağ kurarak grubun amaç ve isteklerini gerçekleştirebilmekte, grubun etki gücü ile örgütsel değer ve kapasitesini arttırabilmektedir (Jayapalan, 2002: 149). Bu süreçte erişim kanallarının gruplara açık olması, grupların örgütsel yapısı, statüsü, liderlik yapısı ve maddi kaynakları gibi unsurlar önem taşımaktadır (Anderson, 2010: 21).

AB'de, AB üyesi olsun veya olmasın farklı ülkelerden ortak çıkarlar etrafında bir araya gelmiş gruplar, AB kurumları ile etkileşime girmektedir. Sivil ve üretici çıkarlarını temsil eden bu gruplar çevresel gruplar, bölgesel gruplar, tüketici grupları, firmalar, meslek örgütleri ve çalışan grupların oluşturduğu örgütler olarak ifade edilmektedir (Lehmann ve Bosche, 2003: 6-15). AB düzeyinde alınan kararları çıkarları doğrultusunda etkilemeye çalışan bu grupların AB karar alma süreçlerine erişiminde Değişim ve Kaynak Bağımlılığı Teorileri önem taşımaktadır (Bouwen, 2001: 5). Kişilerarası ilişkileri karşılıklı fayda-maliyet analizine dayandıran ve 1960'lı yıllarda kurumlar-arası ilişkileri analiz etmekte kullanılan Değişim Teorisi, çıkar grupları ile kamu kuruluşları arasındaki fayda-maliyet analizi çerçevesinde kurulacak ilişkilerden her iki tarafın da fayda sağlayacağı yaklaşımını esas almaktadır (Sanderson, 2010: 433; Levine ve White, 1961: 601). Buna göre AB kurumları, fonksiyonlarını yerine getirebilme ve optimal işleyişlerini garanti altına almak için çıkar gruplarına erişim imkanı sağlayacaktır. Örgütlerarası etkileşimle ortaya çıkan ve karşılıklı bağımlılık ilişkisine vurgu yapan Kaynak Bağımlılığı Teorisi ise, örgütlerin ayakta kalması için kaynak sağlamak zorunda olduklarını, bu kaynakları sağlamak için de çevre örgütlere bağımlı olduklarını ifade etmektedir (Donaldson, 1995: 129). AB kurumlarına erişim, kaynak değişimi temeline dayalı olarak çıkar gruplarına verilmiştir. Buna göre AB kurumları, karar alma süreçlerine erişim karşılığında çıkar gruplarından Uzman Bilgisi ve Kuşatan Çıkarlar Hakkındaki Bilgiler'i talep etmektedir (Bouwen, 2001: 6-9). Bu bilgilerden Uzman Bilgisi, belli bir sektöre özgü politika oluşturmak, bu politikaları geliştirmek, oluşturulacak mevzuatın etkilerini ve ortak pazarı daha iyi anlamak için AB karar alma sürecinde ihtiyaç duyulan teknik bilgilerdir. Kuşatan Çıkarlar Hakkındaki Bilgi ise çıkar formülasyonuna dâhil olan tarafların sayısı (kuşatan) ile toplumdaki üyelerin geniş bir kesimi tarafından paylaşılan çıkarlar (kuşatan çıkar) ile ilgili bir kavramdır (Charrad, 2005: 9). Buna göre çıkar gruplarının üyelerinin ortak çıkarları hakkındaki bilgiler, Kuşatan Çıkarlar Hakkındaki Bilgiler'dir ve bu bilgiler Yurtiçini Kuşatan Çıkarlar (yurtiçi politika, sosyal alan ve piyasa içinde oluşan ihtiyaçlar) ve Avrupa'yı Kuşatan Çıkarlar (iç pazar, Avrupa ekonomik alanı yani Avrupa politik ve sosyal alanı) Hakkındaki Bilgiler olarak ayrılmaktadır (Smismans, 2006: 281). AB karar alma sürecinde her bir AB kurumunun kurumsal yapısı, yetki ve fonksiyonları ile karar alma sürecindeki rolü, Uzman Bilgisi ve Kuşatan Çıkarlar Hakkındaki Bilgi ihtiyacını farklılaştırmaktadır. Buna göre hangi AB kurumunun niçin ve hangi süreçte Uzman Bilgisi ve Kuşatan Çıkarlar Hakkındaki Bilgi'ye ihtiyaç duyduğu, bütün AB kurumlarına erişimde bu bilgilerin ne derece önemli olduğu, çıkar grupları ile etkileşimleri bilgi ihtiyacına dayanmayan AB kurumlarına nasıl erişim sağlanacağı, karar alma süreçlerine etki edebilmek açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada, AB kurumlarının çıkar gruplarıyla etkileşim kurduğu ve bu grupların erişimine açık olduğu varsayımından hareketle, her bir AB kurumunun çıkar gruplarıyla etkileşimleri ile çıkar gruplarının bu kurumlara erişiminde öne çıkan unsurlar belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada, AB kurumları karar alma sürecindeki etkinliklerine göre, karar alma sürecine doğrudan katılan AB kurumları ile diğer AB kurumları olarak iki başlıkta ele alınmıştır.

1. AB Karar Alma Süreçlerine Doğrudan Katılan AB Kurumlarına Erişim

AB kurumlarından Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu ve Bakanlar Konseyi, AB karar alma sürecine doğrudan katılan kurumlardır. Bu kurumların çıkar grupları ile etkileşimlerinde kurumsal fonksiyonlarına göre ihtiyaç duydukları Uzman Bilgisi ve Kuşatan Çıkarlar Hakkındaki Bilgiler önem taşımaktadır.

1.1. Avrupa Komisyonu'na Erişim: Uzman Bilgisi Önceliği

Komisyon, AB yasalaştırma sürecinde yasama sürecini başlatan ve yasama önerilerini sunma hakkını elinde tutan bir güç olarak gündem belirleyici bir role sahiptir. Orijinal komisyon önerilerinin en az yüzde seksen'inin Konsey tarafından nihai taslakta kabul edildiği bilinmektedir (Cini, 1996: 147). Bu açıdan çıkar grupları için önemli bir kurum olan Komisyon, Avrupa bütünleşmesinin ilk zamanlarından bu yana AB içinde çıkar grubu faaliyetlerinin gelişmesini destekleyerek, bu gruplara yasama süreçlerine erişim imkânı sağlamıştır. AB'de ulus-üstü çıkar gruplarının işbirliğini teşvik ederek, AB düzeyinde ağların kurulmasına da öncülük eden Komisyon, finansal açıdan ve çeşitli teşvikler sunmak yoluyla da bu grupların desteğini sağlamıştır (Kohler-Koch, 1998: 127; Cram, 1998: 71). Çıkar grupları, Komisyonla sırayla Komisyon üyeleri, bu üyelere bağlı genel müdürlüklerdeki komiser ve bürokratlar, taslakları hazırlayan orta kademedeki görevliler ile bu görevlilerin bilgi ve yardım aldığı uzmanlık ve danışma komitelerine erişim sağlamayı hedeflemektedir (Mazey ve

Richardson, 1993b: 200; Ara, 2004: 51; Cini, 1996:147). Komisyon, çıkar gruplarına ılımlı yaklaşımı ve sağladığı erişim kolaylığı yanında saydamlık ilkesine önem veren bir kurum olarak da dikkat çekmektedir (Greenwood, 2003: 53-57). Komisyonun böyle bir yaklaşım tarzı geliştirmesinde ihtiyaç duyduğu Uzman Bilgisi ve Kuşatan Çıkarlar Hakkındaki Bilgiler'i ilgili çıkar gruplarından sağlama isteği ile meşruiyetini arttırma konusundaki çabası etkili olmaktadır. Değişim ve Kaynak Bağımlılığı Teorileri'ne göre ihtiyaç duyduğu Uzman Bilgisi ve Kuşatan Çıkarlar Hakkındaki Bilgiler'i ilgili çıkar gruplarından sağlayan Komisyon, bu yolla, erişim sağlayan gruplara, yasa önerilerinin çıkarılmasını desteklemek, engellemek veya içeriğini kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmek konusunda fırsat sunmaktadır (Schmitter ve Streeck, 1994: 176).

Komisyonun ihtiyaç duyduğu Uzman Bilgisi ve Kuşatan Çıkarlar Hakkındaki Bilgiler ise yasama sürecinin evrelerine göre farklılık göstermektedir. Buna göre karar yapım sürecinin ilk aşamasında politika üreten ve ürettiği politikalarla ilgili bilgiye ihtiyaç duyan Komisyonun, hazırladığı yeni yasama önerileri politik alanda çok özel uzmanlık gerektirebilmektedir. Bu süreçte Uzman Bilgisine ihtiyaç duyan Komisyonun bu talebi, uzman ihtiyacını arttırmaktadır. Ancak Komisyon görevlilerinin Komisyonun yetki alanına giren bütün konularda bilgi sahibi olması mümkün olmadığı gibi Komisyondaki yetersiz kadro ve bütçe kısıtlamaları da bu ihtiyacı karşılamada onu dış kaynaklara yönlendirmektedir. Bu aşamada Komisyon, uzman ve Uzman Bilgisi ihtiyacını ilgili çıkar gruplarından veya danışmanlardan karşılamaktadır. Diğer yandan politikaların kabul edilmesinde üye devletler arasında aracılık rolü üstlenen Komisyon, anlaşma yükümlülüklerinin yerine getirilmesi ve üye devletlerin anlaşmalara uyumunu izleme konusunda sorumlu tutulmuştur. Komisyonun bu görevi onun Avrupa'yı Kuşatan Çıkarlar Hakkındaki Bilgi ihtiyacını ve talebini arttırmaktadır. Ancak yasama sürecinin ilk evrelerinde Yurtiçini Kuşatan Çıkarlar Hakkında Bilgi talebi olmayan Komisyon için bu bilgi, Parlamento ve Konseyle müzakere sürecinde yasama önerilerinin düzeltilmesi aşamasında dikkate alınmaktadır (Bouwen, 2001: 25-28).

1.2. Avrupa Parlamentosu'na Erişim: Kuşatan Çıkarlar Hakkındaki Bilgi Önceliği

Avrupa Parlamentosu'nun kurumsal yapısı, konumu ve değerleri, Avrupa yurttaşlarının temsilcisi konumunda olması bu kurum çıkar grupları için önemli kılınmış, çıkar grubu-parlamento etkileşiminin gelişmesinde ise Parla mentonun artan yetkileri etkili olmuştur. Parla mentonun zamanla artan yasama sürecindeki yetkileri örgütlenme düzeyi düşük, finansal kaynakları kısıtlı çıkar gruplarının Parlamento ile etkileşimlerini arttırmıştır (Arabacı, 2008: 89). Ayrıca Parlamento, komite yapısı gereği çıkar gruplarına erişim kolaylığı sağladığı gibi, Parlamento çalışmaları da çok sayıda çıkar grubuna erişim ve gözlem yapma imkânı sunmaktadır. Bu anlamda çıkar gruplarının Parlamento ile etkileşim kurması güçlü örgütsel yapı ve pahalı çalışmaları gerektirmemektedir (Pollack, 1997: 581). Ayrıca önerilen yasaları düzeltme yeri olan Parla mentoda, sabitlenmiş bir çoğunluğun bulunmaması, her görüşmede yeni baştan çoğunluğun inşasını gerektirmektedir. Bu durum Parlamento içinde önceden tahmin edilemeyen koalisyonlara zemin hazırlamaktadır. Parla mentoda çıkar gruplarının etkileşim kuracakları aktörlerin başında ise Parla menterler gelmektedir. Seçim usulüyle bağlantılı olarak taleplere duyarlı olması gereken Parla menterler, ulusal çıkarlarını ve seçmenlerin çıkarlarını Parla mentoya taşıma refleksiyle çıkar gruplarıyla etkileşime girmektedir. Bu süreçte çıkar grupları, büyük ölçekli ulusal nitelikte çıkar grubu faaliyetleri ile Parla mentoya erişim sağlayabilmektedir. Ayrıca Parla menterlerin siyasi gruplara bölünmesi, Brüksel'de her parti grubunun bir sekreteryasının olması ve İntergruplar da Parla mentoya erişimde önemli araçlar olarak dikkat çekmektedir (Gorges, 1996: 33 ; Bouwen, 2004: 484).

Parla mentonun önüne gelen bir taslakta temel rolü, taslağı inceleyen ve konu hakkında yapılması gereken değişikliklere yönelik rapor yazan raportör oynamaktadır. İlgili komite raportörün yazdığı raporu inceleyerek rapordaki değişiklikleri oylamaya sunmakta, değişiklikler kabul edilirse genel kurula göndermektedir. Ancak raportörün gelen bir yasa taslağı üzerinde rapor hazırlayıp değişiklik önerebilmesi için bilgiye ihtiyacı vardır. Komiteler tarafından yönetilen oturma larda üçüncü taraflardan sağlanan bilgi ve uzmanlık, komitelerin rapor taslaklarına yardım etmek için kullanılmaktadır (Greenwood, 2003: 40). Bununla birlikte görüşülen konu ve yasalastırma sürecinde uygulanan prosedüre göre farklı rollere sahip olan Parlamento, yasama rolünün ışığında pazarı doğru anlamak ve bu yönde yasa geliştirmek için sınırlı miktarda ihtiyaç duyduğu Uzman Bilgisi'ni kendi iç birimlerinden karşılamaktadır (Corbett vd., 1995: 182). Parla menterler ise seçmenler ile korunan bağlar ve kurulan iletişim dâhilinde yerel ve bölgesel endişeleri dile getirmek, kendi seçmen tercihleri ve ihtiyaçları hakkında fikir sahibi olabilmek için Yurtiçini Kuşatan Çıkarlar Hakkında Bilgi'ye ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla ulusal politik alan ile iç pazarın çıkar ve ihtiyaçları hakkında Parla menterlere bilgi aktaran ve seçmenleri mobilize etmede önemli bir güç unsuru olan çıkar grupları, erişim açısından avantaj sağlamaktadır. Ayrıca yasama önerilerini Avrupa perspektifinden değerlendiren Parlamento, bu önerilerin AB düzeyindeki etkisini tespit etmek için bilgiye ihtiyaç duymakta (Kohler-Koch, 1997: 12) bu süreçte Avrupa'yı Kuşatan Çıkarlar Hakkındaki Bilgiler önem kazanmaktadır (Bouwen, 2001: 29-30).

1.3. Bakanlar Konseyi'ne Erişim: Kuşatan Çıkarlar Hakkındaki Bilgi Önceliği

Kurumsal yapısı gereği yasama sürecine yönelik sunulan önerilerin ve siyasal açıdan yapılan önemli düzenlemelerin Konseyin onayından geçmesi, Konseyi, Parlamento ve Komisyona göre oldukça güçlü bir kurum yapmaktadır. Ancak Konseyin, çalışmalarını üye ülkelerin temsilcileri ve bürokratları arasında kapalı ilişkiler içinde yürütmesi, çıkar gruplarının Konseye erişimini zorlaştırmaktadır (Dinan, 2005: 233). Bununla birlikte Konseydeki bakanlara erişmek yüksek nitelikli temsil kabiliyetini gerektirmekte, üye ülkelerin bakanlarıyla etkileşim kurabilen çıkar grupları da Konseyde kısmen etkili olabilmektedir. Ayrıca ülkelerin Konseydeki pozisyonu ve Konseyin karar alma sürecinin karmaşıklığı çıkar gruplarının faaliyetlerinden verim almasını engellemektedir. Üye ülkeler bakanları aracılığıyla Konseyde çıkarlarını ifade etmek yerine, Brüksel'de AB düzeyinde karar verilirken kendi ülkelerinin temsilcisi olarak Konseyi etkileme faaliyetlerini yürütmektedir (Arabacı, 2008:88). Diğer yandan çıkar gruplarının Konseyle etkileşiminde Daimi Temsilciler Komitesi'nin (COREPER) ayrı bir önemi vardır. Gündem belirleme konusunda kilit rol oynayan COREPER'ler, Konsey kararlarının ön çalışmasını yaparak bakanların tartışacakları ve anlaşacakları konuları belirlemektedir (Dinan, 2005:233-234). Ayrıca Konsey, ulusal görevlilerin bulunduğu çalışma grupları vasıtasıyla çalışmalarını yürütmektedir. Dolayısıyla ulusal çıkar grupları kendi ülkelerinden atanmış COREPER'lerle veya çalışma grupları vasıtasıyla Konseye erişim sağlayabilmektedir.

Konsey, yasalastırma sürecinde uygulanan prosedüre göre yasama önerisinin son şeklini farklı derecelerde etkileyebilme gücüne sahiptir. Yasama önerilerinin üzerinde ayrıntılara inilmiş olduğu bu süreçte, Konseyin Uzman Bilgisi ihtiyacı önemli ölçüde azalmış olmaktadır. Konseyde ulusal çıkarların ön planda olması ise üye devletin ulusal çıkar kavramının tanımlanmasına yardımcı olacak Yurtiçini Kuşatan Çıkarlar Hakkındaki Bilgi'ye ihtiyacını arttırmaktadır. Ayrıca Konseyde temsil edilen devletlerin AB mevzuatını uygulamakla yükümlü olmaları, Konsey için AB mevzuatının uygulanmasını kolaylaştıracak bu bilginin önemini arttırmaktadır. Konseyin ulus-üstü ve hükümetler-arası konumu kolektif fikirleri, kolektif amaçları ve kolektif taahhüt duygusunu somutlaştırmaktadır. Bu durum Avrupa çıkarlarının tespit edilerek bu çıkarların korunması süreciyle de ilgili olduğundan, Avrupa'yı Kuşatan Çıkarlar Hakkındaki Bilgiler, Konsey için önem taşımaktadır. Bununla birlikte Konseyde yer alan üye devletlerin temsilcileri, ulusal düzeyde seçilmiş ulusal politikacılar oldukları için, bu kişiler kendi ulusal parlamentolarına ve seçmenlerine hesap vermekle yükümlüdür. Dolayısıyla AB düzeyinde yönetimin meşrulaştırılmasında önemli rol oynayan Konseyin, talep ettiği Kuşatan Çıkarlar Hakkındaki Bilgiler'le politik sürece farklı grupların katılımı da desteklenmiş olmaktadır (Bouwen, 2001: 31-35).

Sonuç olarak; AB karar alma sürecine doğrudan katılan Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu ve Bakanlar Konseyi, karar alma sürecinin evrelerine ve bu süreçteki fonksiyonlarına göre ihtiyaç duydukları Uzman Bilgisi ve Kuşatan Çıkarlar Hakkındaki Bilgiler'i sağlayan çıkar gruplarına erişim noktaları sunmaktadır.

2. AB Karar Alma Sürecine Doğrudan Katılmayan AB Kurumlarına Erişim

AB kurumlarından, Avrupa Birliği Adalet Divanı, Avrupa Ombudsmanı, Avrupa Sayıştay, Ekonomik ve Sosyal Komite, Bölgeler Komitesi, Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa Merkez Bankası, AB karar alma süreçlerine doğrudan katılmayan kurumlardır. Bu kurumlardan her birinin görev ve yetki alanına göre çıkar gruplarıyla kurdukları etkileşim süreçleri, erişim sürecini yönlendirmektedir.

2.1. Avrupa Birliği Adalet Divanı'na Erişim

AB'nin yargı organı olan Avrupa Birliği Adalet Divanı, AB hukukunun AB içerisinde her yerde aynı şekilde yorumlanmasını ve uygulanmasını sağlamakla görevlidir (Fontaine, 2006: 20). Yargı organı olması dolayısıyla karar alma sürecine doğrudan katılmayan Divan, AB düzeyinde karar alma sürecinin kurallarını ve politik sonuçlarını etkilemesiyle dikkat çekmektedir. Buna göre Divan, politikaların oluşturulma sürecinde yaşanan ihtilafları çözüme kavuşturarak farklı kurumların ve üye devletlerin, karar alma sürecindeki etkilerini arttırarak veya azaltarak müzakere sürecine etkide bulunmaktadır (Dinan, 2005: 81). Ayrıca AB hukukunun üye devletlerde doğrudan uygulanması ve AB hukukunun ulusal hukuktan üstün olması gibi iki kuralı gerçeğe dönüştürmesi de Divanın önemini arttırmaktadır (Erhan vd, 2009: 69). Üye devletler tarafından Divan kararlarının doğrudan uygulanması gerekliliği, ulusal düzeyde iç politikalar konusunda karar alma sürecini ve alınan kararları etkilemektedir. Buna göre Divanın, ulusal düzeyde eğitim politikası, endüstri ilişkileri, cinsiyet eşitliği ve kürtaj hizmetleri ile ilgili reklamlar gibi çok çeşitli alanlarda üye devletlerin iç politikalarını etkilediği bilinmektedir (Dinan, 2005:81-82). AB hukukunun ulusal hukuktan üstün olması da karşı çıktıkları ulusal politikalarla mücadele eden çıkar gruplarını, Divanda dava açmaya sevk etmekte, çıkar grupları ulusal kanallardan elde edemedikleri sonuçları, Avrupa hukuk sistemi yoluyla sağlayabilmektedir. Bu durum ulusal politikaların dışında ulus-üstü yapının ortak politikalarına yönelik etki oluşturma süreci için de benzer sonuçlar doğurmaktadır. AB'nin herhangi bir politikasına karşı çıkan ve bu politikaların oluşum sürecini etkileme gücü zayıf olan ulusal hükümetler, AB kurumları ve çıkar grupları, Divanda dava açma yoluna girerek mevcut durumu değiştirebilme konusunda etkin olabilmektedir. Ayrıca AB hukukunun sadece üye devletlere değil, bireylere de uygulanmasının zorunlu kılınması (Bouwen ve McCown, 2007: 426) kendi ulusal

hukuk düzenleri içinde bireylere ileri sürebilecekleri haklar yanında Birlik hukukunun uygulanması konusunda da denetim rolü vermektedir (Baykal, 2002: 5-6).

Avrupa vatandaşlarına kendi hükümetlerinden, Avrupa'nın hukuki yükümlülüklerine uygun davranmalarını talep edebilme hakkı, 1963 yılında Divanda görülen Van Gend En Loos davasıyla gündeme gelmiş, takip eden dönemlerde bu tür davalar çıkar grupları için önemli bir araç haline gelmiştir. Örneğin, İngiliz Fırsat Eşitliği Merkezi, kadın erkek eşitliği ile ilgili İngiliz yasalarını Divana taşımıştır (Dinan, 2005: 79-81). Yine mahkeme bir işyerinde kadın-erkek ayrımcılığı yapıldığına ve İngiltere'de içme suyunun kirletildiğine ilişkin davalarda, ilgili üye devletler aleyhine kararlar vermiştir (Mazey ve Richarson, 1993a: 15-16). Ayrıca ekonomik çıkar gruplarının işlem ve tazminat davaları yoluyla üye devletlerin haksız uygulamalarına karşı Divana başvurması (Alkan, 1999:49), ulusal devletleri ve AB kurumlarının uygulamalarını hukuksal sınırlar içine çekmelerini sağlamıştır. Çıkar grupları, kendi lehlerine olması veya beklentilerine cevap vermesi durumunda Divan kararlarının uygulanması konusunda takipçi rol üstlenmekte, gerekirse AB kurumları ve hükümetler üzerinde baskı oluşturabilmektedir. Özellikle kadın ve çevre grupları (ayrıca sendikalar) kendi çıkarlarına yönelik önemli politika değişiklikleri içeren Divan kararlarını (Lehmann ve Bosche, 2003:42) ve mahkeme yorumlarını yakından takip etmektedir. Ayrıca AB kurumlarının işlemlerine dair açılan davaları ele alan Divan (Erhan vd., 2009:67), bu yönüyle çıkar gruplarına, kendi çıkarları aleyhine alınan karar ve gerçekleştirilen uygulamalara karşı dava açabilme imkânı sunmaktadır. Divanın yaptırım gücü daha çok para cezası ile sınırlı olsa da sorunların mahkemeye intikal ettirilmesi ve mahkeme kararıyla ulusal hükümetlerin uygulamalarının değiştirilmesi çıkar grupları için önemli bir fırsat oluşturmaktadır. Ancak Divan aracılığıyla çıkar arayışına yönelik izlenecek sürecin zor bir süreç olması, tüm çıkar grupları için bu yolun kullanılmasını mümkün kılmamaktadır. Ulusal düzeyde ve AB düzeyinde çıkarlarını gerçekleştirilmeye yönelik faaliyetlerinde başarılı olamayan çıkar grupları, Komisyonu, Divana dava açmaya ikna edebilme yolunu seçebilmektedir. Bu konuda etki gücü olmayan ve şikâyetçi olunan konudan doğrudan etkilenen çıkar grupları ise ulusal mahkemelerde dava açma yoluna giderek konuyu Divana taşıyabilmekte, şikâyetçi olunan uygulamadan etkilenen kişileri de dava açmaya ikna edebilmektedir. Ancak bu süreçlerin her aşaması ayrı bir güç ve çabayı gerektirmektedir. Dava eyleminin sonu belirsiz uzun bir süreç olması, ağır mali yükler getirmesi, yüksek temsil kabiliyetine sahip, finansal kaynakları yeterli, hukuksal konuda donanıma sahip çıkar grupları için bu yolu daha uygun kılmaktadır (Eising, 2008: 13 ; Lehmann ve Bosche, 2003: 42).

2.2. Avrupa Ombudsmanı'na Erişim

Avrupa Ombudsmanı, AB kurumlarının faaliyetlerine ilişkin olarak, üye devlet vatandaşlarından veya üye devletlerde ikamet eden tüm gerçek ve tüzel kişilerden gelen kötü idare (idari düzensizlikler, haksızlık, ayrımcılık, yetkinin kötüye kullanılması, bilgi eksikliği veya bilginin reddi, şeffaflık eksikliği, AB kurumlarıyla görevliler arasındaki ilişkiler, personelin işe alımı, rekabetin işleyişi, işlemlerde gereksiz gecikme, yanlış prosedür uygulama vs.) ve hukuka aykırılık iddialarını incelemekle görevlidir (Cullingworth, 2004: 117; Erhan vd., 2009: 77-78). Görev alanı Avrupa Birliği Adalet Divanı ve İlk Derece Mahkemesi dışındaki kurumları kapsayan Ombudsman, üye ülke hükümetleri organları ile ulusal, bölgesel ve yerel yönetimler hakkında soruşturma yetkisine sahip değildir. Ayrıca ulusal nitelikteki Ombudsmanlardan farklı olarak ulus-üstü düzeyde faaliyet göstermektedir (Reif, 2004: 374; Warleigh, 2002: 140). Birliğin karar alma sürecinde etkin bir kurum olmayan Ombudsman, soruşturma yapma ve rapor hazırlama yetkisiyle dikkat çekmektedir. Yaptığı soruşturmaları bir raporla Avrupa Parlamentosu'na sunan Ombudsman, görevini yaparken tamamen bağımsız hareket etmektedir. İkna etme ve öneri getirme usulüyle çalışan Ombudsmanın herhangi bir yaptırım gücü bulunmamaktadır.

Ombudsman, AB içinde yaşayan kişilerin karşılaştıkları sorunları çözüme kavuşturma ya da öneride bulunma sürecinde çıkar gruplarıyla etkileşime girmekte, çıkar grupları kötü yönetim uygulamalarına dönük şikâyetleri Ombudsmana taşıyabilmektedir (Reif, 2004: 237). Kural gereği şikâyet sahibi iddia edilen kötü yönetimden etkilenen dahi Ombudsmana başvurabilmektedir (Harden, 2001: 124). Ombudsman, başvurular sonucunda şikâyeti inceleyerek ikna yoluyla veya ikna yoluyla çözemediği konuları Parlamento'ya rapor ederek, konunun tazmini ve telafisi hakkında alternatif önerebilmekte, bu yollarla, ilgili kurumlarda düzenlemelere gidilmesini sağlayabilmektedir. Örneğin Ombudsman, Fransız sınırı ile Madrid arasında hızlı tren bağlantısını içeren Madrid-Barselona-Perpignan-Montpellier ekseninin Trans-Avrupa Ağı projesini gerçekleştirme sürecinde maliyetin dörtte biri'nden fazlasını karşılayacak olan Avrupa Yatırım Bankası'nın çevresel etki değerlendirmesini yapmadığına yönelik bir şikâyeti incelemiştir. Ombudsman, Avrupa Yatırım Bankası'ndan projeye mali kaynak aktarmadan önce değerlendirme dökümanının sağlanmasını istemiş, banka ise kurallarını değiştirmeyi ve belgelendirme şeklini geliştirmeyi kabul etmiştir ("Decision of the European Ombudsman Closing...", 2014). Bu uygulamaya benzer çoğu uygulama, çıkar grupları ile Ombudsman etkileşimini geliştirmektedir. Çoğu çıkar grubu Ombudsmana başvurarak çıkar konusu işlemin gerçekleştirilmesi konusunda çaba gösterirken, aynı zamanda kamuoyu oluşturarak destek sağlamakta, dolaylı olarak da Parlamento'ya ulaşmaktadır. Ombudsman kendisine gelen şikâyetleri soruşturması sonucunda birtakım mesajlar verme rolüyle de dikkat çekmektedir. Polonya'da bazı gruplar, 2001 yılında sel nedeniyle Polonya'nın yeniden yapılandırılması çalışmalarında Avrupa Yatırım Bankası'nı çevresel etki değerlendirmesi direktiflerine uymadığı gerekçesiyle Ombudsmana şikâyet etmiştir. Ombudsman bu şikâyetle kritik bir açıklama yaparak, Avrupa Yatırım Bankası'na yönelik önemli bilgileri gündeme getiren çıkar gruplarının anahtar rolüne dikkat çekmiştir. Yine

AB'nin yeni kimyasallar düzenlemesi REACH ile ilgili olarak Greenpeace, Komisyonla Kimya endüstrisindeki çıkar grupları arasındaki ticari çalışma yerlerini eleştirmeye yönelik açıklama yapmıştır. Komisyon sözcüsü, Greenpeace tarafından yapılan açıklamanın haksız ve asılsız bir iddia olduğunu dile getirmiştir. Bunun üzerine Greenpeace yanlış ve iftiralara dayalı suçlama iddiasıyla Ombudsmana başvurmuştur. Ombudsman şikâyet sonucu Komisyon sözcüsünün açıklamasında kötü yönetime dayalı bir kanıt bulamadığını açıklayarak AB yasalastırma sürecinde çıkar grupları ile ilişkilerde şeffaflığın önemini dile getirmiştir ("Ombudsman, NGOs can help EU institutions...", 2014).

2.3. Avrupa Sayıştay'ına Erişim

Birliğin gelir ve harcamalarını inceleyerek işlemlerin hukuka uygunluğunu denetleyen Sayıştay, karar alma sürecinde etkin olan bir kurum değildir. Ancak fonların AB kurumları tarafından yönetimini denetleyerek bu konuda rapor hazırlama yetkisine sahiptir. Sayıştayın, yapısal fonların yönetimiyle ilgili raporları ise iyileştirilmesi mümkün olan alanlara dikkat çekmesi yönüyle önem taşımaktadır. Örneğin Sayıştayın 1992 yılında hazırladığı raporunda, çeşitli projeleri finanse etmekte kullanılan topluluk fonlarının bazı olumsuz sonuçlar doğurduğu ve bu sonuçların telafi edilmesi için Birliğin diğer fonlarından yararlanılması gerektiği belirtilmiştir (Baker, 1997: 52). Diğer yandan çıkar gruplarıyla etkileşimleri de bu kapsamda şekillenen Sayıştayın, topluluk fonunun kullanımına yönelik tespitleri özellikle çıkar grupları tarafından yakından takip edilmektedir. Örneğin, İspanya'da yapısal fonların kullanılmasından kaynaklanan çevre ihlalleri konusundaki Sayıştay kayıtları önemli bir ihbar rolü oynamıştır. Yine WWF International, İsviçre merkezli Avrupa ve Ortadoğu'daki bölgesel ofisleri ile koordinasyon sağlayarak, mektup kampanyaları yoluyla üyelerini harekete geçirerek bu tür yaklaşımlara karşı çıkmıştır (Greenwood, 2003: 155-156). Özellikle çevreci gruplar AB anlaşmalarında yer alan çevre projelerinin uygulanması sırasında göz ardı edilen hususlara karşı Sayıştay yolunu kullanmışlar (Baker, 1997: 52), bu konularda topluluk kurumları tarafından verilen kararların iptali konusunda çaba göstermişlerdir.

2.4. Ekonomik ve Sosyal Komite'ye Erişim

Ekonomik ve Sosyal Komite, ekonomik ve sosyal alanda faaliyette bulunan çeşitli mesleki ve sosyal kesimleri temsil eden ve politik niteliği bulunmayan AB'nin danışma organı olarak faaliyet gösteren bir kurumdur (Lodge ve Valentine, 1980: 276). Komite, işçileri, işverenleri, üreticileri, çiftçileri, işadamlarını, zanaatkarları, kooperatifleri, küçük ve orta ölçekli işletmeleri, çevrecileri, tüketicileri vb. grupları temsil etmektedir (Karluk, 2007: 148). Bu anlamda AB'de çıkar gruplarının resmi olarak temsil edildiği, çıkar gruplarının taleplerini, isteklerini ve yasama tasarıları hakkındaki görüş ve düşüncelerini iletebilecekleri kurum Ekonomik ve Sosyal Komite'dir. Ayrıca, AB müktesebatında, Komisyon önerilerinin taslak halinde Komite'ye sunulması zorunlu kılınmıştır. Ancak karar alma sürecinde önem arzetsen de Komitenin görüşleri bağlayıcı değildir. Güçlü kesimlerin eğilimlerini yansıttığı için Konsey ve Komisyon üzerinde ağırlığa sahiptir (Erhan vd., 2009: 71). Çıkar grupları Komitede temsil edilerek ve çeşitli etkileşim süreçleri geliştirerek Komite içinde etkin olmaya çalışmaktadır. Üyeleri genellikle üye ülkelerdeki örgütlenmiş çıkar gruplarından seçilen Komitede, bir üye ancak tek bir grupta görev alabilmektedir. Örneğin işverenler grubundaki bir üye, aynı zamanda çalışanlar grubunun üyesi olamamaktadır (Ateş, 2005:51). Komite üyelerinin niteliği ve konumu, kurumlar üzerinde etkili olabilme açısından önem taşımakla birlikte, Komite üyelerinin, ülkesine ve bölgesine bakılmaksızın Avrupa'daki çeşitli sosyo-ekonomik grupları temsil etmeleri öngörülmüştür. Diğer bir ifadeyle mensup oldukları üye ülkelerin ulusal çıkarlarını değil, ait oldukları mesleki sosyal kesimin ortak çıkarlarını koruma, geliştirme ve AB'deki diğer sosyal kesimlerin çıkarları ile uzlaştırılmaları esas alınmıştır (Andersen ve Kjell, 1991: 20).

Komite, işlevselliği sürecinde birtakım sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bir kere üye ülkeler Komiteye atadıkları kişiler vasıtasıyla kendi tercihlerini öne çıkarttıklarından uzlaşma sorunu sıklıkla yaşanabilmektedir. Ayrıca Komite içinde işveren gruplarının belli bir ağırlığı bulunmaktadır. Bu nedenle Komite, Avrupa düzeyinde örgütlenmiş, çevre, engelliler ve tüketici çıkar grupları gibi sivil çıkarları tam olarak kucaklayamamıştır. Komite bu sorunu AB vatandaşlarının seçimiyle oluşan "İrtibat grupları" vasıtasıyla aşmayı amaçlamıştır. Komitenin taslak raporlarının hazırlanmasında teknik yeterlilik sebebiyle kendi üyelerinden çok dışarıdan uzman kişilere yönelmesi çeşitli sorunları beraberinde getirmiştir. Ayrıca her gruptan komite üyeleri AB karar otoritelerine erişmek için lobicilik veya AB düzeyinde şemsiye örgütlerle bağlantı kurmak gibi farklı araçlara yönelmişlerdir. Örneğin tarım çıkar grupları doğrudan Komisyona yönelik etkileşim faaliyetine odaklanmışlardır (Warligh, 2002: 169). Komitenin etkiliği konusunda ise, görüş bildirmesine rağmen yasama organları tarafından yeteri kadar dikkate alınmadığına dair görüşler yanında ortak politika alanlarında yasama süreçlerine katkı sağlayan faydalı bir forum olduğuna dair görüşler bulunmaktadır (Mazey ve Richarson, 1993a: 2-26; Gorges, 1996:35). Bununla birlikte Komite görüşlerinin üçte ikisinin Komisyonda hazırlanan tasarımlara etki ettiği bilinmektedir ("EESC Mission Statement.....", 2014). Diğer yandan Komite, çıkar gruplarının temsil edildiği bir sosyal diyalog ortamının oluşturulduğu Avrupa platformu niteliğiyle de öne çıkmaktadır. Sosyal diyalog, çeşitli çıkar gruplarının toplumu ilgilendiren temel ekonomik ve sosyal sorunların çözümlenmesine ilişkin politikaların belirlenmesi sürecine katılmaları ve bu politikaların uygulanmasında çeşitli roller üstlenmesi olarak tanımlanmakta (Ateş, 2005:46) ve Avrupa Sosyal Diyalogu içinde bir tür sosyal ortaklık kavramını ortaya çıkarmaktadır. Özellikle sektörel düzeyde veya sektörlerarası çeşitli gruplar (işçi ve işverenleri temsil eden örgütler)

arasında oluşan sosyal ortaklık, sosyal veya istihdam politikaları ile ilgili mevzuatı başlatma, bu konularda ortak metinler yayınlama ve bunların uygulanmasını sağlama yoluyla AB yönetim sürecinde yer almaktadır.

2.5. Bölgeler Komitesi'ne Erişim

Bölgeler Komitesi, AB'nin farklı bölgelerindeki yerel sorunları örgüt düzeyine taşımak ve tartışmak, üye ülkelerin ekonomik ve sosyal bütünleşmesini sağlamak amacıyla kurulmuş danışma nitelikli bir kurumdur. Komite, bölgesel çıkarların söz konusu olduğu eğitim, ekonomik ve toplumsal bütünleşme, gençlik, kültür, Avrupa çapında ulaşım, telekomünikasyon ve enerji ağları, halk sağlığı, istihdam politikaları, mesleki eğitim ve sosyal politikalar, çevre sorunları gibi konularda Konsey ve Komisyona görüş bildirmekle yükümlüdür (Wagstaff, 1999: 192). Bu süreçte alınan kararları etkileyebilen Komite, yerel ve bölgesel hükümetlerin çıkarlarını koruyarak kurumların daha demokratik çalışmasını sağlamaktadır (Erhan vd., 2009: 72). Komite ile Birliğin konfederatif karar yapım sürecinde daha fazla meşruiyet sağlanmış, AB'nin gücü ulusal, bölgesel ve yerel yasama organlarına doğru kaymıştır. Takip eden süreçlerde ise Komite, Avrupa içindeki bölgesel çıkarların meşrulaştırılmasını sağlayan bir araç haline dönüşmüştür. Özellikle Almanya ve Belçika'nın eyalet ve bölgesel birimlerinin oluşturdukları baskı, ulusal yönetimlerin anayasalarında değişikliğe gidilmesini sağlamış Alman eyaletleri, Brüksel'de açtıkları ofislerle kendi çıkarlarını korumak ve geliştirmek için Birlik düzeyinde faaliyete geçmişlerdir (Brzinski vd., 1999: 52). Bu süreçlerle birlikte Komite, kendi çıkarlarını temsil etmek yönünde Birliğin yasal yapısında etkili olmak isteyen aktörlerin hedefinde yer almıştır. Ancak çıkar gruplarının etkileşimi açısından Komitenin içyapısı, işlevselliği ve çıkar temsilinde kurumsallaşmamış olması bazı zorlukların aşılmasını gerektirmiştir. Öncelikle Komitenin danışma nitelikli bir kurum olması, AB karar yapım sürecinde belirleyici bir unsur olmasını engellemiştir (Esen, 2004:119). Bu da çıkar grupları açısından Komitenin cazibesinin azalmasına yol açmıştır. Ayrıca Komite yapısında devlet ve hükümet başkanlarının hâkimiyeti ile ulusal temsil sağlanmış, ancak ulusaltı halkların temsili gerçekleşmemiştir. Örneğin İspanya başkanı İspanya halkını değil, Bask, Katalan ve Galicia'yı temsil etmiştir (Brzinski vd., 1999: 52). Bu yapı, ulusaltı halkların sorunlarının çıkar grupları vasıtasıyla Komiteye yansımaları ve Komite ile sağlanmak istenen Bölgeler Avrupası, halka yakınlık ve demokratik meşruiyet iddialarının gerçekleşmesini de engellemiştir. Bununla birlikte Komitede temsil edilen yerel yönetimlerin nüfus ve ekonomik olarak büyük olanlar (İtalya vs.) ve çok küçük ölçekli yerel yönetimler (Lüksemburg) şeklinde bir arada bulunması (Esen, 2004: 99) çıkar temsilinde eşit bir ortamın oluşmasını engellemiştir. AB'nin coğrafi açıdan Kuzey ve Güney ülkelerinin farklı bölgesel çıkarlara sahip olması ve bu çıkarlar arasındaki farklılıkların kendi içinde rekabete yol açması, Komitenin kurum olarak kendi içinde bölünmesine yol açmıştır (Arabacı, 2008: 91). Komite içinde oluşan konfederatif rekabet, yasama yetkisi ile yasal temsil konusunda ilerleme sağlanmasını zorlaştırmıştır (Brzinski vd., 1999: 52-53). Ayrıca Komitede bölge ve yerel yönetimlerin bir arada temsil edilmesi çıkar farklılıkları olan bu iki birimin öncelikler konusunda çatışma yaşamasına yol açmış, bu durum da Komitenin çalışmasını güçleştirmiştir. Komitenin AB karar mekanizması içinde kendisini ilgilendiren kararlarda veto yetkisine sahip olmaması ve Divana başvuramaması danışma işlevinin zayıf kalmasına neden olmuştur (Esen, 2004: 119- 121). Dolayısıyla bölgesel çıkarları temsil etmede önemli bir araç olan Komitede, tüm bu sorunlar, çıkar temsilinin kurumsallaşmasını engellerek çıkar grupları açısından bu kurumun cazibesini azaltmıştır.

2.6. Avrupa Yatırım Bankası'na Erişim

AB'nin finans kurumu olan Avrupa Yatırım Bankası, Birliğin entegrasyonunu sağlayan devlet ve özel sektör projelerini finanse etmek, istikrarlı büyümeye, ekonomik ve sosyal uyumun gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla kurulmuş tüzel kişiliğe ve mali özerkliğe sahip bir kuruluştur. Yatırım ve kalkınma bankası olduğu için mevduat toplamayan, cari hesaplar bulundurmeyen banka, kar amacı gütmemektedir. AB üyesi ülkeler tarafından finanse edilen banka aynı zamanda sermaye piyasalarından aldığı kredilerle çalışmaktadır (Peterson ve Shackleton, 2012: 201). Orta ve büyük ölçekli firmalara yatırımlarında garanti ve kredi sağlayan Banka, fonksiyonel yapısı gereği çıkar gruplarının hedefinde yer almaktadır. Bankanın çıkar gruplarıyla etkileşiminde ise özellikle çevreci çıkar gruplarının faaliyetleri ön plana çıkmaktadır. Bu grupların Avrupa Yatırım Bankasına, İmar ve Kalkınma Bankası ile birlikte gerçekleştirdiği büyük ölçekli projelerde, çevre standartlarına uyulması konusunda baskı uyguladıkları görülmektedir. Friends of the Earth Europe, CEE Bank Watch, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde oluşan örgütler, uluslararası finans kuruluşlarının faaliyetlerini yakından izlemektedir (Greenwood, 2003: 46). Diğer yandan üye devletlere alt yapı yatırımlarında kaynak sağlayan Banka, aynı zamanda üye devletlerin yetkililerinin kendi ülke çıkarlarını gerçekleştirmek adına çıkar grubu olarak etkileşim kurdukları bir kurum olmuştur.

2.7. Avrupa Merkez Bankası'na Erişim

1998 yılında faaliyete geçen Avrupa Merkez Bankası'nın amacı, AB'nin para politikalarını oluşturmak, yürütmek, döviz operasyonlarını yönlendirerek ödemeler sisteminin düzgün çalışmasını sağlamaktır. Banka, Birliğin kabul ettiği para birimi Euro'yu ihraç etmek ve korumakla birlikte üye ülkelerde fiyat istikrarını sağlamakta ve faiz oranlarını belirlemektedir. Bankanın karar alma sürecindeki rolü yapısal oluşumu ve görevleriyle yakından ilgilidir. Başkan ve üyeleri Parlamenta danışıldıktan sonra Konsey tarafından atanan Bankanın, faaliyetleri ile ilgili olarak Konseye ve Parlamenta rapor vermesi

gerekmektedir. Bağımsız çalışan ve uygun gördüğü politikaları uygulamakta tamamen serbest hareket eden Bankanın bağımsızlığı da Parlamento'nun tasarrufundadır (Maier, 2002: 76). Bankanın karar alma sürecinde, Euro bölgesindeki çıkar gruplarının etkisinin yanısıra çeşitli ulusal ve AB politik birimlerinin banka ile kurduğu etkileşimin rolü bulunmaktadır (Kaltenthaler, 2006: 10). Banka ile etkileşim kuran çıkar grupları onun bağımsızlık düzeyini azaltmada etkili olmasalar da Parlamento veya hükümetler aracılığıyla kararlarına etki edebilmektedir. Özellikle iyi organize olmuş ve geniş bir kesimi temsil eden, hükümet politikaları için desteğine ihtiyaç duyulan ve talepleri hükümet tarafından dikkate alınan çıkar grupları bu süreçte avantaj sağlamaktadır (Maier, 2002: 76). Ayrıca çıkar grupları finans sektörü (ticari bankalar) gibi doğrudan araçlarla Bankanın kararlarını etkileyebilmektedir. Özellikle güçlü finans sektörleri uygulayacakları lobi faaliyetleri ile para politikasının yönünü değiştirebilmektedir. Para politikası kararlarının ulusal merkez bankası başkanlarının oy gücünün hâkim olduğu yönetim konseyi tarafından alınması, koordineli bir çalışmayla ulusal çıkar grupları tarafından konseyin etkilenmesini mümkün kılabilir. Bu anlamda finans sektörünün ulusal merkez bankası başkanlarına ve Frankfurt'ta bulunan direktörlere erişim gücü de yüksektir. Fiyat istikrarının başarısı üzerine para politikasının odağı olarak konumlanan finans sektörünün, sahip olduğu güç ve pozisyon, sendikalar gibi diğer çıkar gruplarına göre onu avantajlı kılmaktadır (Hayo, 2003: 211). Genel olarak çıkar gruplarının para politikasını yönlendirme konusunda etkili olabilmesi, bu konuda bilgi sahibi olmalarını zorunlu kıldığı gibi bilgi sağlama konusunda uzmanlardan alınacak yardım da uygun bir mali yapıyı gerektirmektedir.

Sonuç olarak; AB karar alma sürecine doğrudan katılmayan Avrupa Birliği Adalet Divanı, Avrupa Ombudsmanı, Avrupa Sayıştay, Ekonomik ve Sosyal Komite, Bölgeler Komitesi, Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa Merkez Bankası etkileşim kurdukları çıkar gruplarına görev ve yetki alanlarıyla sınırlı erişim noktaları sunmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Grup teorisine göre ortak çıkarlar etrafında bir araya gelmiş gruplar, karar otoriteleri ile etkileşime girerek alınacak kararları yönlendirebilmektedir. Bu süreçte belirleyici unsur ise grupların karar alma süreçlerine erişimidir. AB'de farklı ülkelerden ortak çıkarlar etrafında bir araya gelmiş gruplar, AB düzeyinde alınan kararları etkilemek için karar alma süreçlerine erişim sağlamaya çalışmaktadır. Ancak AB karar alma süreçlerinde her bir AB kurumunun kurumsal yapısı, yetki ve fonksiyonları ile karar alma sürecindeki rolü, bu kurumlara erişim süreçlerini farklılaştırmaktadır. Buna göre karar alma süreçlerine doğrudan katılan Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu ve Bakanlar Konseyi'nin çıkar grupları ile etkileşimlerinde Değişim ve Kaynak Bağımlılığı Teorileri öne çıkmakta, bu kurumlar farklı düzeyde ihtiyaç duydukları bilgileri erişim karşılığında çıkar gruplarından talep etmektedir. Erişim sürecinde belirleyici olan bu bilgiler bir çeşit teknik bilgi niteliğinde olan Uzman Bilgisi ile toplumun geniş bir kesimi tarafından paylaşılan çıkarlarla ilgili olan Kuşatan Çıkarlar Hakkındaki Bilgiler'dir. Çıkar gruplarıyla en güçlü etkileşim sürecini geliştiren Komisyon, bu bilgilerden öncelikle Uzman Bilgisi'ne ihtiyaç duymakta, bunu karar alma sürecinin evrelerine göre Kuşatan Çıkarlar Hakkındaki Bilgi takip etmektedir. Çıkar gruplarının etkileşimi açısından Komisyonu Parlamento takip etmekte, Uzman Bilgisi ihtiyacını kendi iç birimlerinden karşılayan Parlamento, Kuşatan Çıkarlar Hakkındaki Bilgi ihtiyacını çıkar gruplarından talep etmektedir. Komisyon ve Parlamento'ya göre oldukça güçlü bir kurum olan Konsey ise çıkar gruplarının etkileşimi açısından bu kurumlardan sonra gelmekte ve Kuşatan Çıkarlar Hakkındaki Bilgi ihtiyacı ile dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Komisyon, Parlamento ve Konsey çıkar gruplarının erişimini, karşılıklı fayda sağlayan bir süreç olarak değerlendirmektedir. Bu kurumlara erişimde, çıkar gruplarının bu kurumların talep ettiği bilgiyi tespit etme ve bunu sağlayabilme kapasitesi belirleyici olmaktadır.

AB karar alma süreçlerine doğrudan katılmayan AB kurumları (Avrupa Birliği Adalet Divanı, Avrupa Ombudsmanı, Avrupa Sayıştay, Ekonomik ve Sosyal Komite, Bölgeler Komitesi, Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa Merkez Bankası) ise çıkar gruplarıyla etkileşim kurmakta, çıkar grupları bu kurumlardan her birine erişim sağlayabilmektedir. Ancak bu süreç, AB karar alma süreçlerine doğrudan katılan AB kurumlarındaki -Değişim ve Kaynak Bağımlılığı Teorileri'ne dayalı- karşılıklı fayda sağlamaya yönelik süreçten oldukça farklıdır. Görev ve yetki alanları mevzuat tarafından sınırlanmış bu kurumların, çıkar gruplarıyla esnek olmayan belli kalıplara göre şekillenmiş etkileşim süreçleri, kurumsal karar alma süreçlerine çıkar gruplarının katılımını ve erişimini sınırlandırmıştır. Buna göre Avrupa Birliği Adalet Divanı'na yargısal düzlemde erişim sağlayan çıkar grupları, Divan kararlarının ortak politikalara yönelik etki oluşturması yönü ile; Avrupa Ombudsmanı'na şikâyet yoluyla erişim sağlayan çıkar grupları Ombudsman'ın ikna etme, öneri getirme ve Parlamento'ya rapor etme yetkisi ile; Sayıştay yoluna başvuran çıkar grupları da Sayıştay'ın hukuki denetim ve rapor hazırlama yetkisi ile karar alma süreçlerine etki edebilmektedir. AB'nin danışma nitelikli kurumları olan Ekonomik ve Sosyal Komite ile Bölgeler Komitesi ise bağlayıcı karar alma yetkisine sahip değillerdir. Ayrıca kurumsal yapılarında aşması gereken sorunlar, çıkar gruplarının erişimi açısından bu kurumların cazibesini azaltmaktadır. Çıkar gruplarının Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa Merkez Bankası'na erişimi ise oldukça düşük düzeyde kalmaktadır.

Sonuç olarak; AB karar alma sürecine doğrudan katılan AB kurumlarının, çıkar gruplarının erişimini karşılıklı faydaya dayandırması, bu kurumların çıkar gruplarıyla etkileşim süreçlerini geliştirirken, erişim alanlarını da genişletmektedir. Karar alma süreçlerine doğrudan katılmayan AB kurumlarının çıkar gruplarıyla belli kurallara dayalı esnek olmayan etkileşim süreçleri bu kurumlara erişim alanlarını sınırlandırmaktadır.

Kaynakça

- Alkan, H. (1999). "Avrupa Birliği Karar Alma Süreçlerinde Baskı Grupları", Türk İdare Dergisi, Yıl:71(422), Ankara, s.35-51.
- Ara, B. (2004). Avrupa Birliği'nde Lobcilik, Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Arabacı, A. (2008). "Avrupa Birliğinde Çıkar Temsilinin Gelişimi", Uluslararası İlişkiler, 5(17), s.23-103.
- Andersen, S., Kjell, E. (1991). "European Community Lobbying", European Journal of Political Research, 20 (2), s.173-187.
- Anderson, J.E. (2010). Public Policymaking: An Introduction, Wadsworth Cengage Learning Publishing, Boston.
- Ateş, T. (2005). "Avrupa'da Sosyal Diyalogun Kurumsal Yapısı: AB Ekonomik ve Sosyal Komitesi", Ankara Avrupa Araştırmaları Dergisi, 1 (1), s.45-85.
- Baker, R. (1997). Environmental Law and Policy in the European Union and the United States, Praeger Publishing, Westport.
- Baykal, S. (2002). AT Hukukunun Etkili Biçimde Uygulanması ve Bireysel Haklar, Ankara Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Bouwen, P. (2001). Corporate Lobbying in the European Union: Towards a Theory of Access, European University Institute, Italy.
- Bouwen, P. (2004). "The Logic of Access to the European Parliament: Business Lobbying in the Committee on Economic and Monetary Affairs", Journal of Common Market Studies, 42(3), s.473-495.
- Bouwen, P., McCown, M. (2007). "Lobbying Versus Litigation: Political and Legal Strategies of Interest Representation in the European Union", Journal of European Public Policy, 14 (3), s. 422-443.
- Brzinski, J.B., Lancaster, T.D., Tuschhoff, C. (1999). Compounded Representation in West European Federations, Frank Cass Publishers, London.
- Charrad, K. (2005). Lobbying the European Union, Nachwuchsgruppe Europäische Zivilgesellschaft.
- Cını, M. (1996). The European Commission, Manchester University Press, New York.
- Corbett, R., Jacops, F. Shackleton, M. (1995). European Parliament, Cartmill Publishing, London.
- Cram, L. (1998). "The EU Institutions and Collective Action", (Der.) J. Greenwood ve M. Aspinwall, Collective Action in the European Union, Routledge Publishing, New York, s.63-80.
- Cullingworth, N. (2004). BTEC National Public Services, Nelson Thornes Publishing, United Kingdom.
- Decision of the European Ombudsman Closing his inquiry into complaint 244 /2006 / (BM) JMA against the European Investment Bank (02.05.2014). <http://www.ombudsman.europa.eu/cases/decision.Faces/en/3995/htm>.
- Dinan, D. (2005). Avrupa Birliği Ansiklopedisi, (2.cilt), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Donaldson, L. (1995). American Anti-Management Theories of Organization, Cambridge University Press, United Kingdom.
- EESC Mission Statement, <http://www.eesc.europa.eu/?i=portal.en.about-the-committee> (04.04.2014).
- Eising, R. (2008). Interest Groups and Policy-making, Living Reviews in European Governance, 3(4).
- Erhan, Ç., Kızılırmak, A.B., Olcay, C.A. (2009). Avrupa Birliği: Temel Konular, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Esen, S. (2004). Avrupa Birliği Bölgeler Komitesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 59 (1), s.90-117.
- Fontaine, P. (2006). Europe in 12 Lessons, European Commission General for Communication Publications, Brussels.
- Gorges, M. J. (1996). Euro Corporatism?: Interest Intermediation in European Community, University Press of America, London, s.1-30.

- Greenwood, J. (2003). *Interest Representation in the European Union*, New York, Palgrave.
- Harden, L. (2001). "When Europeans Complain: The Work of the European Ombudsman", *The Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, (Ed: A. Dashwood, J. Spencer, A. Ward, C. Hillion), Hard Publishing, Oregon, s.199-237.
- Hayo, B. (2003). *European Monetary Policy: Institutional Design and Policy Experience*, *Intereconomics*, 7 (8), s.209-218.
- Kaltenthaler, K. (2006). *Polycymaking in the European Central Bank*, Littlefield Publishing, Maryland.
- Karluk, R. (2007). *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Kohler-Koch, B. (1997). *Organize İnterests in the EC and the European Parliament*, *European İntegration Online Papers* 1,(9).
- Kohler-Koch, B. (1998). *Organized Interests in the EU and the European Parliament: Lobbying, Pluralism and European Integration*, (Der.) Paul-H Claeys et al, European Interuniversity Press, Brussels.
- Lehmann,W., Bosche, L. (2003). *Lobbying in the European Union*, European Parliament, Luxembourg.
- Levine, S., White,P.E. (1961). "Exchange as a Contual Fraework fort he Study of İnteromanizational Relationships", *Administrative Science Quarterly*, (5), s.583-601.
- Lodge, J., Valantine, H. (1980). "The Economic and Social Committee in EEC Decision-making", *International Organizations*, 34 (2), s.265-284.
- Maier, P. (2002). *Political Pressure, Rhetoric and Monetary Policy*, Edward Elvar, Publishing, United Kingdom.
- Mazey, S., Richardson, J. (1993.a). "Transference of Power, Decision Rules, and Rules of the Game", *Lobbying in the European Community*, (Ed: S. Mazey and J. Richardson), Oxford University Press, Oxford, s.3-26.
- _____ . (1993.b). "İnterest Groups in the European Community" *Pressure Groups*, (Ed: J.J.Richarson), Oxford Univ Pres, New York, s.191-213.
- Ombudsman, NGOs can Help EU Institutions do Their Job Beter (02.02.2014), <http://www.ombudsman.europa.eu/en/press/release.faces/en/236/html>.
- Peterson, J., Shackleton, M.(2012). *The Institutions of the European Union*, Oxford University Press, 3, United Kingdom.
- Pollack, M.A. (1997). "Representing Diffuse Interests in EC Policy-Making", *Journal of European Public Policy*, 4 (4), s.572-590.
- Reif, C.L. (2004). *The Ombudsman, Good Governance and the International Human Rights System*, Koninklijke Brill NV Publishers, Netherlands.
- Sanderson, C.A. (2010). *Social Psychology*, Wiley Publishing, USA.
- Schmitter, P.C., Streeck, W. (1994). "Organized İnterests and the Europe of 1992", (Ed: B.F.Nelsen, A. C-G. Stubb), *The European Union: Theory and the Practice of the European Union*, Lynn Rienner Publishers, London, s.169-188.
- Smismans S. (2006). *Civil Society and Legitimate European Governance*, Edwar Elgar Publishing, UK.
- Jayapalan, N. (2002). *Comprehensive Modern Political Analysis*, Atlantic Publishers and Distributors, Delhi.
- Wagstaff, P. (1999). *Regionalism in the European Union*, Intelleg Book Publishing, United Kingdom.
- Warleigh, A. (2002). *Understanding European Union Institutions*, Rodledge Publishing, London.
- Woll, P. (1974). *Public Policy*, Winthrop Publishing, Cambridge.

Şikâyet Yönetim Sürecinde Müşterilerin Algıladığı Adaletin Müşteri Memnuniyeti ve Tekrar Satın Alma Niyeti zerindeki Etkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama

The Effect of Consumer Perceived Justice in Complaint Management Process on Consumer Satisfaction and Repurchase: A Study on Banking Sector

Arzu Deniz akırođlu¹, Leyla Gödekmerdan nder²

z

Hizmet sektörünün önemli bir parçası olan bankacılık hizmetlerinde, müşterilerle uzun dönemli ilişkiler kurmak ve Şikâyetleri etkin bir Şekilde yönetmek büyük önem taşımaktadır. Etkin Şikâyet yönetimi ise bu süreçte müşterilerin algıladıkları adalet duygusuyla ilişkilidir. Müşteriler Şikâyetleri adil bir Şekilde çözümlenirse, memnun olmakta ve bankadan hizmet almaya devam etmektedir. Buradan hareketle bu araştırmada müşterilerin Şikâyet yönetim sürecinde algıladıkları adalet ile memnuniyet dzeyeleri arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Buna ek olarak müşterilerin memnuniyet düzeyi ile tekrar satın alma eğilimi ve ağızdan ağıza iletişim arasındaki ilişkiler de incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre müşterilerin Şikâyet yönetim sürecinde algıladıkları adalet memnuniyet dzeyelerini etkilemektedir. Ayrıca müşterilerin Şikâyet yönetim sürecinden memnuniyetleri de tekrar satın alma eğilimlerini etkilemektedir. Buna karşılık bu araştırmada müşterilerin Şikâyet yönetim sürecinden memnuniyetleri ile ağızdan ağıza iletişim değişkeni arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.

Anahtar kelimeler: Şikâyet Yönetim Süreci, Algılanan Adalet, Müşteri Memnuniyeti, Tekrar Satın Alma, Ağızdan Ağıza İletişim

Abstract

Managing the complaints efficiently and developing the long-term relationships with the customers have a great importance in banking services that are an important part of service sector. The effective complaint management is related to customers' perceived justice in this process. Customers will be satisfied and go on getting services from the bank if their complaints are solved fairly. So in this study the relationships between customer perceived justice in complaint management process and satisfaction are investigated. Additionally the relationships among customer satisfaction, repurchase intention and word of mouth are examined. According to the results perceived justice in complaint management process affects consumer satisfaction. And consumer satisfaction in this process affects consumers' repurchase intention. On the other hand in this study it was not determined a relationship between consumer satisfaction in complaint management process and WOM.

Keywords: Complaint Management Process, Perceived Justice, Customer Satisfaction, Repurchase, WOM

JEL: M0, M1, M3

Araştırma Makalesi [Research Article]

Submitted: 20 / 11 / 2018

Accepted: 13 / 06 / 2019

¹Giresun Üniversitesi, İİBF, İŞletme Bölümü, arzdnzaof@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4260-0373

²Ufuk Üniversitesi, MYO, İŞletme Yönetimi Bölümü, Ingodekmdardan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1969-8843

Giriş

Günümüz pazarlarında müşteri tek söz sahibi unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Müşteri memnuniyeti ve sadakati işletmelerin vazgeçilmez amaçları arasındadır. Memnuniyetin sağlanması uygun ürün veya hizmetleri uygun yer, zaman ve fiyatla müşterilere sunmakla gerçekleşmektedir. Bu faaliyetler yürütülürken işletmeyle ilgili veya ilgisiz bir durum nedeniyle müşterilerin problemleri karşılaşma olasılığı yüksektir. Özellikle hizmet sektöründe bu durum daha sık yaşanmaktadır. Müşterilerin ürün veya hizmeti satın aldıktan sonraki süreçte varsa şikâyetlerini önemsemek, bunları işletme için bir fırsat olarak görmek ve bu şikâyetleri etkili bir süreç ile sonuçlandırmak gerekmektedir.

Müşteride memnuniyetsizlik yaratan faktörlerin bulunarak bunların nedenleriyle birlikte çözümlerinin araştırılması şeklinde tanımlanan şikâyet yönetimi, etkin bir biçimde yürütülürse müşterilerin rakiplere geçişini engeller ve memnuniyeti artırır, işletmeye yönelik olumlu bir imaj ve tutum oluşturur, müşterilere çapraz satışı artırır ve iletişimi güçlendirir (Gökdeniz ve diğerleri, 2011; Sarıaldı ve Sevim, 2009). Ancak şikâyeti önemsenmeyen bir müşteri, hem memnun olmayacak hem de müşteri olabilecek kişilere olumsuz duygu ve düşüncelerini bildirerek işletmenin müşteri kaybetmesine neden olacaktır.

İlişkisel pazarlama açısından bakıldığında ise şikâyet sonucu yaşanan memnuniyet veya memnuniyetsizliğin, müşterilerin şikâyet sürecinde algıladıkları adalet olgusuyla ilgili olduğu görülmektedir (Smith vd., 1999). Algılanan adalet müşterinin şikâyet süreci ile ilgili olarak ihtiyacının karşılanması, zamanlama, personelin olumlu veya olumsuz davranışları gibi faktörlerden oluşan bir kavramdır. Adalet algısı müşterilerin şikâyet sonrası memnuniyetini, memnuniyet düzeyi ise tekrar satın alma eğilimini ve müşterilerin ürün veya hizmetle ilgili olarak çevresine olumlu/olumsuz yorumlarda bulunmasını etkilemektedir. Buradan hareketle çalışmada önemli hizmet kuruluşları arasında yer alan bankalardan hizmet alan müşterilerin şikâyet yönetim sürecine ilişkin algıladıkları adaletin; memnuniyet, tekrar satın alma ve ağızdan ağıza iletişim davranışları arasındaki ilişkiler ele alınmıştır.

1. Müşteri Şikâyet Davranışı, Şikâyet Yönetim Süreci ve Algılanan Adalet

Küreselleşmeyle birlikte yaşanan teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı küresel rekabet işletmelerin ayakta kalmasını gittikçe zorlaştırmaktadır. Bununla beraber işletmelerin sunduğu ürün çeşidinin artması, zevk ve tercihlerin değişmesi müşterilerin ürün veya hizmetleri seçmesini ve memnun olmasını etkilemektedir. İşletmelerin, bu durum için izleyebileceği en iyi stratejilerden biri de müşteri memnuniyetini sağlamaya çalışmaktır. Müşteri odaklı firmalar için müşteri memnuniyeti hem bir amaç hem de işletmenin başarısı için ana faktördür. Çünkü memnun olmuş müşteriler fiyata daha az duyarlı olmakta ve uzun zaman süresince işletmenin müşterisi olarak kalmanın yanında tanıdıklarına olumlu düşüncelerini belirtmek suretiyle işletmeye katkı sağlamaktadırlar (Kotler ve Armstrong, 2001; Oruç ve Zengin, 2015). Bu avantajlı durumun aksine satış öncesi firma faaliyetlerinden, üründen veya satış sonrası hizmetlerden memnun olmayıp başka markaya yönelen, yani kaybedilen müşterilerin geri kazanılması için yapılacak harcamalar da işletmeler için çok büyük miktarlara ulaşmaktadır. Yeni bir müşteri elde etmenin maliyeti mevcut müşteriyi elde tutma maliyetinden çok yüksektir. Dolayısıyla yeni müşteri elde etmek yerine eldeki müşterinin memnuniyet düzeyinin üst düzeyde tutulması amaçlanmalıdır (Karaca, 2010). Buna ek olarak işletmeyi terk eden müşterinin kaç müşteriyi olumsuz etkileyerek firmadan koparabileceği olasılığı da bu kapsamda tartışılan konulardan biridir (Arpacı vd., 1992; İslamoğlu, 2006). İşte tam bu noktada sıralanan dezavantajları ortadan kaldırma açısından, ürün veya hizmetlerle ilgili oluşabilecek şikâyetlerin etkili bir şekilde ele alınması ve çözümlenmesinin önem kazandığı ifade edilebilir.

Müşteriler açısından bakıldığında şikâyet aslında olumsuz geribildirimdir. Başka bir tanımlamada şikâyet beklentilerin karşılanmamış olduğunun bir göstergesi olarak ifade edilmektedir (Bell vd., 2004; Butelli, 2007; Gökdeniz vd., 2011). Şikâyet davranışı ise kişilerin ürün ve hizmet ile ilgili olumsuz nitelikte iletişim kurma etkinliklerini içeren eylemler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Jacoby ve Jaccard, 1981). Şikâyet davranışı müşterinin deneyimlerinin incelenerek sunulan hizmet başarısızlıklarının düzeltilmesine yardımcı olmaktadır. Müşterinin ürün veya hizmeti satın alırken tatmin olması ne kadar önemliyse şikâyet sonrası tatmin olması da o kadar önemlidir (Kuo ve Wu, 2012).

Şikâyet davranışı genellikle karşılanmamış beklentiler, ürün hizmet kalitesinin düşük olması veya yerine getirilmeyen vaatler gibi çeşitli nedenlerle ortaya çıkmaktadır. Şikâyet davranışı davranışsal tepki ve eylemsizlik şeklinde sonuçlanmaktadır (Singh ve Widing, 1991; Huefner ve Hunt, 2000; Ceylan vd., 2017). Davranışsal tepki etkin ve edilgin olarak gerçekleşmektedir. Edilgin davranışlar arasında aynı ürün/hizmeti bir daha satın almamak, işletmeyi boykot etmek ve yakınlarını uyarmak sıralanabilir. Etkin davranışlar ise memnuniyetsizlik derecesi yüksek olan tüketicilerde görülmektedir. Bunlar, ürün ya da hizmetteki kusuru düzeltme ile ilgili eylemler, yargı yollarına başvurma veya şikâyet merkezlerine başvurma şeklinde kendini göstermektedir. Eylemsizlik durumu ise şikâyet konusunda hiçbir şey yapılmamasıdır. Bunun nedeni, tüketicinin harcayacağı zaman, para ve enerji karşılığında elde edeceği sonucun değerinin küçük olacağını düşünmesidir (Odabaşı ve Barış, 2002).

Müşterilerin tatminsizlik durumunda verebileceği tepkiler bir başka şekilde özel tepkiler, doğrudan seslendirme ve üçüncü şahıs eylemleri şeklinde sınıflandırılabilir. *Özel tepkiler*, aile üyeleri, arkadaş ve tanıdık kişilere yönelik ortaya çıkan ağızdan ağıza iletişimidir. Şikâyetçinin sosyal ilişki ağında bulunan fakat ilgili işletme veya ürün konusunda tatminsizlik deneyimi yaşamamış olan kişilere düşüncelerini aktarmasıdır. *Doğrudan seslendirme*; müşterilerin şikâyetlerini ürünün satış, dağıtım ve üretimi ile ilgilenen satıcı, üretici, perakendeci ve hizmet sağlayıcılara iletmesini ifade eder. *Üçüncü şahıs eylemleri* ise şikâyetlerin, şikâyet davranışı ile doğrudan ilgisi olmayan fakat kanaat oluşturmada toplumda etkin bir rol oynayan kişi ve kurumlara iletilmesidir (Ekiz vd., 2008; Filip, 2013).

Müşteri şikâyet davranışları işletmeler tarafından olumsuz algılsa da aslında şikâyetçi müşteriler, işletmenin ürün veya hizmetlerini, faaliyetlerini iyileştirme yolunda mesaj vermektedirler. Tatminsizliğin neden kaynaklandığı, tatminsizlik durumunda müşterilerin nasıl tepkiler verdiği, müşterilerin şikâyet yönetim sürecinden beklentileri şikâyetlerin incelenmesiyle anlaşılabilir. Özellikle hizmet işletmeleri için müşteri şikâyet davranışları büyük önem taşımaktadır. Çünkü müşteri sadakati açısından müşteri şikâyet davranışları ve memnuniyetsizlik, yapılan hizmetin doğruluğunun kontrolü açısından çok önemli bir belirleyicidir. Firmalar müşterilerinden gelen şikâyetler doğrultusunda yanlışlarını düzelterek sadık ve kalıcı müşteriler elde etmektedirler (Kozak, 2007). Özetle, şikâyetlerin doğru yönetilmesi sadık müşteri sayısını artırır, marka ve işletme imajını olumsuz etkilerden korur, müşterinin zihninde kalite algısını artırır, işletme toplam gelirini artırır, müşterilerin etrafındakilere olumlu mesajlar iletmesini sağlar (Barış, 2006; Yılmaz vd., 2016).

Şikâyet davranışı ile birlikte şikâyetlerini işletmeye etkin bir şekilde ulaştıran müşterilerin şikâyet sonrasında işletmeden beklentilerinin belirlenmesi de önemlidir. Genel olarak şikâyetçilerin işletmeden beklentileri; ürün iadesi, değiştirme, tamir etme, yerine eşdeğerini verme, teknik yardım, diğer yardımlar, bilgilendirme, telafi etme, özür dileme vb. şeklinde ifade edilebilir (Alabay, 2012). Bunun yanında müşterilerin şikâyetlerini işletmeye ulaştırmak için kullandıkları yöntemler de birbirinden farklıdır. Bu yöntemler ilişkiye dayalı ve teknolojiye dayalı yöntemler olarak sınıflandırılabilir. İlişkiye dayalı yöntemler, müşteri ve işletmenin, karşılıklı olarak etkili bir ilişki kurduğu ve iki taraf arasında bir paylaşım yaşanarak sürekli yeni değerlerin yaratıldığı yöntemlerdir. Bunlar; şikâyet kutuları, personel anketleri, müşteri anketleri, müşteri destek masalarıdır. Teknolojiye dayalı şikâyet toplama yöntemleri ise ücretsiz telefon hatları ve çağrı merkezleri şeklinde ifade edilebilir (Timur ve Sarıyer, 2004).

Müşteriler şikâyetlerinin memnun edici bir şekilde karşılanacağını düşündüklerinde şikâyetlerini işletmeye ulaştırarak müşteri olma eğilimlerine devam etmektedirler. Buna karşılık müşteriler şikâyetlerinin işletme tarafından dikkate alınmayacağına inandıklarında, şikâyetlerinin anlamsız olacağını düşündükleri için şikâyet etmedikleri halde aynı ürün veya hizmeti tekrar satın almayacaklardır (Day ve Landon, 1976). Başarılı bir şekilde gerçekleştirilen şikâyet yönetimi müşteri memnuniyeti, tekrar satın alma ve olumlu ağızdan ağıza iletişim davranışlarını pozitif yönde etkilerken; başarısız bir iyileştirme denemesi müşteriler üzerinde ikinci bir olumsuz etki yaratarak ilk başarısızlığın etkisini katlayarak arttırmaktadır. Dolayısıyla sadık müşteriler yaratabilmek iyi bir şikâyet yönetim sürecini gerektirmektedir (Ekiz vd., 2008).

Şikâyet yönetimi, müşterilerin karşılaştıkları olumsuz durumların düzeltilmesi, ürün ve hizmetlerde kaçınılmaz olarak oluşan hataların ortaya çıkarılması, çözülmesi ve gelecekte meydana gelmesinin engellenmesi için gerçekleştirilen faaliyetler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Gökdeniz vd., 2011). Şikâyet çözüm sürecinin doğru yönetilmesi sayesinde, işletmeler kaybetmek üzere olduğu fakat işletmeyi terk etmeden önce son bir şans vermek isteyen müşterilerini geri kazanabilmektedirler. Terk etmiş müşteriyi işletmeye geri döndürmenin maliyeti, normal yollarla müşteri edinme maliyetine göre 6 kat fazladır. Bu yüzden; işletmelerin, doğru şikâyet yönetimiyle müşterilerini elde tutmaları ve tatmin sağlayabilmeleri ekonomik açıdan da rasyonedir (Alabay, 2012).

Şikâyet eden müşterilerin, işletmenin şikâyet sürecini yönetmesi ve elde edilen sonucun psikolojik, finansal ve zaman açısından maliyetlerini karşılayıp karşılayamaması ile ilgili birtakım endişeleri bulunmaktadır. Bu endişe aslında şikâyet yönetim sürecinin sonuçları, sürecin işleyişi ve etkileşim ile ilgilidir. Bu durum ise algılanan adalet kavramıyla açıklanmaktadır. Algılanan adalet, hizmette yaşanan eksikliğin telafisi sırasında müşteriye ulaşan *sonuçları* yaratan, bir *süreç* ve *etkileşim* içeren olaylar dizisi olarak tanımlanmaktadır. Bir başka deyişle algılanan adalet; müşteriye sunulan hizmet iyileştirici faaliyetleri düzenlemek için gerekli olan kuralları, bu faaliyetlerin nasıl sunulduğunu ve bu faaliyetlerin getirdiği çözümü ifade etmektedir (Gilliland, 1993). Özetle müşteri açısından algılanan adalet, müşterilerin para, zaman, enerji gibi katlandıkları maliyetlerle ulaştığı sonuçlara yönelik değerlendirmeleridir. Müşterilerin şikâyet yönetim sürecinden memnuniyeti bu süreçte algıladığı *adalet* kavramından etkilenmektedir (Hoffman ve Bateson, 2016).

İlişkisel pazarlama, hizmet pazarlaması ve yönetim disiplinlerinde adalet kavramı dağıtımsal, süreçsel ve etkileşimsel adalet şeklinde üç boyutlu olarak ele alınmıştır (Hess ve Ambrose, 2014; Smith vd., 1999). *Süreçsel adalet*, hizmet başarısızlığını düzeltmede kullanılan süreçle ilgili adalettir ve şirket politikaları esastır (Cant vd., 2009). Özellikle şikâyete yönelik karar verilirken kullanılan süreçlerin, prosedürlerin adaletli olmasıyla ilgilidir. Yani sonuçların dağıtımındaki objektiflik ve müşterinin dikkate alınmasıyla ilgili bir kavram olarak ele alınan bir kavramdır. Bir işletme şikâyet sürecini kolaylaştırmasına bakılarak değerlendirilir. Bu süreç, işletmenin müşterilerle iletişim kurmasını sağlayan ve şikâyetleri

sonuca ulaştırmaya yönelik yürütülen politikalar, süreçler ve araçlardır. Müşteriler bu politika ve prosedürlere bakarak işletme ile ilgili doğrudan bir değerlendirme yapabilirler (Davidow, 2003). Süreçsel adaletin değerlendirme kriterleri arasında, müşteri şikâyetlerinin ele alınmasında hızlı olma, sürecin kontrol altında olması, şikâyetin yapılacağı bölüme veya kişiye ulaşabilme, sorunu hızlı bir şekilde çözebilme, müşterinin özel isteklerine uygun çözüm yaratmak için işletme kurallarının ne derece esneklik sağlayabileceği yer almaktadır (Ekiz vd., 2008).

Etkileşimsel adalet, hizmet sürecinin uygulanmasındaki kişilerarası durumu (Hoffman ve Bateson, 2016) yani hizmet veya ürün sunanlarla müşteriler arasındaki etkileşimlerle ilgili adalet algısını ifade etmektedir. Özellikle prosedürlerin yürütülmesi süresince müşteriye olan davranışların adil olması gerektiğini anlatmaktadır. Etkileşimsel adalet iki yönlüdür. Bunlar *kişilerarası duyarlılık ve açıklamalardır*. Etkileşimsel adalet, kişilerarası duyarlılığı, müşterilere saygılı, itibarlı davranmayı ve hizmetin başarısızlığı için uygun açıklamalar yapmayı gerektirmektedir. Hem kişilerarası duyarlılık hem de yapılan açıklamalar müşterilerin adalet algısını etkilemektedir (Ha ve Jang, 2009; Hess ve Ambrose, 2014).

Dağıtımsal adalet bir hizmet başarısızlığının iyileştirilmesi için işletme tarafından sunulan somut sonuçları ifade etmektedir (del Rio-Lanza, 2009). Hizmet başarısızlığının sonuçlarıyla ilgili algılanan adaleti yansıtmaktadır (Nikbin vd., 2010). Dağıtımsal adalet ile ilgili teoriler, fayda ve maliyetlerin dağılımı üzerine odaklanmaktadır. Pazarlama literatüründe bu kavram değerlendirilirken genellikle eşitlik prensibi üzerinde durulmaktadır. Eşitlik değerleri, müşteri memnuniyeti, yeniden satın alma ve ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir. Bir başka deyişle telafi etme, yenisiyle değiştirme, kredi, özür dileme, tamir etme, geri ödeme, düzeltme vb. somut tazmin stratejilerini içeren şikâyeti ele alma faaliyetleri müşterilerin *dağıtımsal adalet* algılarını etkilemektedir (Tax vd., 1998; Tax ve Brown, 2000).

Özetle şikâyet yönetim sürecinde algılanan adalet müşteri memnuniyeti ve bağlılığını etkilemektedir (Karatepe, 2006; Gökdeniz vd., 2011; Olcay ve Özekici, 2018). Müşteri ilişkileri yönetiminde işletmelerin özellikle hizmet başarısız olduktan sonra müşterilerin adalet algılarını dikkate almaları gerekmektedir. Şikâyet sürecinin etkili bir şekilde yönetilmesi sonucunda tatmin olmuş müşterilerin işletmeye olan bağlılıkları da artmaktadır. Buna bağlı olarak sadık müşterilerin işletme hakkında olumlu ağızdan ağıza iletişim yoluyla işletmeye yeni müşteriler kazandırması durumu da söz konusudur. Aksi durumda ise müşteri işletmeyle bağlarını koparabilir ve ağızdan ağıza olumsuz iletişim nedeniyle işletmenin müşteri kaybetmesine neden olabilmektedir (Smith ve Bolton, 1998; Smith vd., 1999).

2. Araştırmanın Metodolojisi

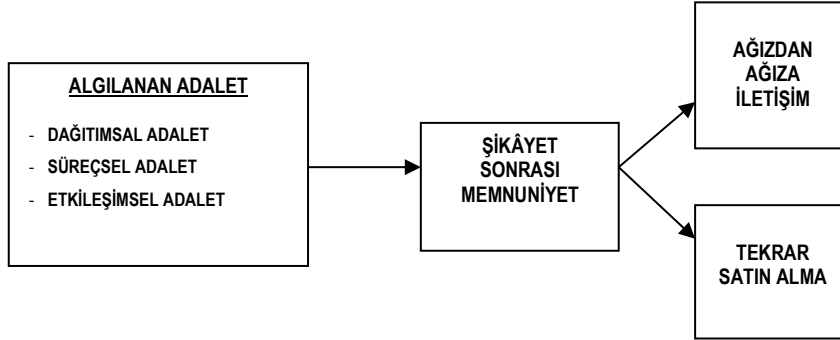
2.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Sınırları

Bu araştırmanın amacı müşterilerin şikâyet yönetim sürecinde algıladıkları adalet ile memnuniyet düzeyleri arasındaki ilişkileri incelemektir. Buna ek olarak müşterilerin şikâyet sürecinden memnuniyetleri ile tekrar satın alma eğilimi ve ağızdan ağıza iletişim arasındaki ilişkiler de ele alınmıştır. Pazarlama ve tüketici davranışı literatüründe bu konuyla ilgili olarak birçok çalışma yapılmıştır. Çalışmalarda genel olarak şikâyet davranışı, şikâyetçi müşterilerin özellikleri, şikâyet davranışının nedenleri, şikâyet yönetim sürecinde algılanan adalet, müşteri memnuniyeti ile algılanan adalet arasındaki ilişkiler, memnuniyet ile tekrar satın alma eğilimi arasındaki ilişkiler, online şikâyet davranışları, şikâyet sonrası memnuniyet, ağızdan ağıza iletişim ve tekrar satın alma arasındaki ilişkiler vb. ele alınmıştır (Blodgett, 1993; Conlon ve Murray, 1996; Maxham III, Netemeyer, 2002; Cho, 2002; Kim vd., 2003; Davidow, 2003; Sariyer ve Timur, 2004; Schoefer ve Ennew, 2005; Karatepe, 2006; Özgül, 2007; Kozak, 2007; Kitapçı, 2008; Fernandes ve Santos, 2008; Sarıdaldı ve Sevim, 2009; Burucuoğlu, 2011; Nimako, 2012; Mensah, 2012; Yalçın, 2012; Hess ve Ambrose, 2014; Yılmaz vd., 2016; Keskin, 2016; Ceylan vd., 2017; Özdal ve Bardakoğlu, 2017). Çalışmalar incelendiğinde farklı değişkenler farklı sektörler açısından ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmada ise önemli hizmet sektörleri arasında yer alan bankacılık sektöründeki şikâyet yönetim süreci ele alınarak bu süreçte müşterilerin algıladıkları adalet duygusunun memnuniyetleri üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca müşterilerin şikâyet sonrası memnuniyetlerinin ağızdan ağıza iletişim ve tekrar satın alma eğilimleri üzerindeki etkisinin de incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın kapsamına Ankara'da yaşayan 18 yaş ve üzeri bankacılık hizmetlerinden faydalanan tüketiciler dâhil edilmiştir. Bu nedenle araştırma sonuçları diğer şehirlere ve sektörler genellenemez.

2.2. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın modeli şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

2.3. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın amacı ve modeli doğrultusunda geliştirilen hipotezler şöyledir;

- H₁: Dağıtimsal adaletin şikâyet sonrası memnuniyet üzerinde etkisi vardır.
H₂: Süreçsel adaletin şikâyet sonrası memnuniyet üzerinde etkisi vardır.
H₃: Etkileşimsel adaletin şikâyet sonrası memnuniyet üzerinde etkisi vardır.
H₄: Şikâyet sonrası memnuniyetin ağızdan ağıza iletişim üzerinde etkisi vardır.
H₅: Şikâyet sonrası memnuniyetin tekrar satın alma eğilimi üzerinde etkisi vardır.

3. Örneklem Süreci ve Veri Toplama Yöntemi

Araştırmanın ana kütesini bankalardan hizmet alan tüketiciler oluşturmaktadır. Uygulama alanının belirlenmesi için bir ön çalışma yapılmış ve tüketicilere en çok şikâyette buldukları hizmet sektörleri sorulmuştur. Bu ön çalışma sonucunda bankacılık sektörü uygulama alanı olarak seçilmiştir. Ana kütenin tamamından veri toplamak zaman ve maliyet açısından mümkün olmadığı için bu ana küteden örnek seçme yoluna gidilmiştir. Örnek büyüklüğünü belirlemek üzere uygulamada en çok kullanılan örneklem formülü olan $n = \frac{\pi(1 - \pi)}{(e / Z)^2}$ kullanılmıştır (Kurtuluş, 2004). Buna göre %95 güven aralığı ve %5 hata payı ile örnek büyüklüğü 384 olarak hesaplanmıştır. Örneklem yöntemi olarak, zaman ve bütçe değişkenleri göz önünde bulundurularak, kolay ve hızlı uygulanması açısından kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır. Ankara’da yaşayan ve bankacılık hizmetlerini kullanan 18 yaş üzeri toplam 400 kişiye yüzyüze anket uygulamasıyla veriler toplanmıştır. Yanlış ve eksik doldurulan anketler elenmiş, toplam 380 anket değerlendirmeye alınmıştır. Anket uygulanmadan önce ifadelerin anlaşılabilirliğini test etmek amacıyla 20 kişi ile görüşülerek öneriler ışığında ankete son hali verilmiştir.

Araştırmada kullanılan süreçsel, etkileşimsel ve dağıtimsal adalet ölçekleri Hess ve Ambrose (2014), şikâyet sonrası memnuniyet ve ağızdan ağıza iletişim ölçekleri Ekiz vd (2008), tekrar satın alma ölçeği Gökdeniz vd. (2011) çalışmalarından yararlanılarak hazırlanmıştır. Algılanan adalet, süreçsel ve dağıtimsal adalet 7’şer, etkileşimsel adalet 6 ifade olmak üzere 20 ifade ile ölçülmüştür. Şikâyet sonrası memnuniyet ölçeğinde 5, tekrar satın alma eğilimi ölçeğinde 3 ve ağızdan ağıza iletişim ölçeğinde ise 4 ifade yer almaktadır. Bu ifadelere ilişkin tutumlar 5’li likert ölçeği (1=Kesinlikle katılmıyorum, 5=Tamamen katılıyorum) ile ölçülmüştür. Araştırmada elde edilen veriler SPSS 22.0 ve Lisrel 8.51 istatistik programları yardımıyla analiz edilmiştir. Araştırmanın analizinde tanımlayıcı istatistikler, açıklayıcı faktör analizi ve regresyon analizi kullanılmıştır.

4. Verilerin Analizi

4.1. Cevaplayıcıların Demografik ve Ekonomik Özellikleri

Tablo 1’ de cevaplayıcıların demografik ve ekonomik özellikleri gösterilmiştir.

Tablo 1. Cevaplayıcıların Demografik ve Ekonomik Özellikleri

Demografik ve Ekonomik Özellikler					
Cinsiyet	f	%	Medeni durum	f	%
Kadın	213	56,1	Evli	164	43,2
Erkek	167	43,9	Bekar	216	56,8
Ailenin Ort. Geliri	F	%	Yaş	F	%
0-1000 TL	77	20,3	18-24	114	30,0
1001-2000 TL	83	21,8	25-31	107	28,2
2001-3000 TL	108	28,4	32-38	96	25,3
3001-4000 TL	48	12,6	39-45	37	9,7
4001 TL ve üzeri	64	16,8	46 ve üzeri	26	6,8
Meslek	f	%	Eğitim	f	%
Memur	78	20,5	İlköğretim	14	3,7
Esnaf	15	3,9	Lise	17	4,5
Ev hanımı	6	1,6	Ön lisans	34	8,9
Öğrenci	131	34,5	Lisans	247	65,0
Özel sektör	141	37,1	Lisansüstü	68	17,9
Diğer	9	2,4	TOPLAM	380	100

Tablo 1'de görüldüğü gibi cevaplayıcıların çoğunluğunu 1000-3000 TL arası gelire sahip, 18-31 yaş aralığında, lisans ve lisansüstü eğitilmiş bekar kadınlar oluşturmaktadır.

4.2. Cevaplayıcıların Satın Alma ve Şikâyet Davranışları

Ankete katılan cevaplayıcıların ne kadar süredir aynı bankadan hizmet aldıkları, hizmet alırken herhangi bir problem yaşayıp yaşamadıkları ile ilgili sorular sorulmuş ve sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Cevaplayıcıların Bankacılık Hizmetleri İle İlgili Davranışları

Problem yaşanan hizmetler	F	%	Bankadan hizmet alma süresi	F	%
Krediler	23	6,1	1 yıldan az	24	6,3
Kredi kartı işlemleri	125	32,9	1-5 yıl	180	47,4
Bankomat kartı işlemleri	24	6,3	5 yıldan fazla	176	46,3
Yatırım hizmetleri	F	%	Problem yaşama durumu	F	%
Mevduat hizmetleri	9	2,4	Evet	340	89,5
Otomatik ödeme, havale, EFT	26	6,8	Hayır	40	10,5
Sigorta emeklilik	F	%	Şikâyetle bulunma durumu	F	%
Şubesiz bankacılık	29	7,6	Evet	150	39,5
Diğer	130	34,2	Hayır	230	60,5
			Toplam	380	100

Tabloya bakıldığında ankete katılan cevaplayıcıların çoğunluğunun aynı bankadan 1-5 yıl arasında hizmet aldığı (%47,4) ve en fazla kredi kartı işlemleri ile ilgili problem yaşadıkları (%32,9) görülmektedir. Ancak cevaplayıcıların %60,5'i herhangi bir problem yaşadıklarında şikâyetle bulunmadıklarını belirtmişlerdir. Şikâyetle bulunmayan müşterilere neden şikâyet etmedikleri sorulmuştur. Cevaplayıcıların çoğunluğu harcadıkları zaman, para ve enerji karşılığında elde edeceği sonucun değerinin küçük olduğunu düşünerek şikâyetle bulunmadıklarını belirtmişlerdir.

Cevaplayıcıların %39,5'i ise hizmet alırken herhangi bir problemle karşılaştıklarında bankaya şikâyetle bulduklarını ifade etmişlerdir. Bu cevaplayıcılara şikâyetlerini bankaya nasıl ilettikleri ve şikâyetlerinin ele alınış süreci ile ilgili sorular sorulmuştur. Şikâyetle bulunan cevaplayıcıların çoğunluğu (%19,2) şikâyetlerini çağrı merkezi aracılığıyla ilettiklerini, şikâyetleri ile ilgili kendilerine bir hafta ile 15 gün arasında bir sürede geri dönüş yapıldığını belirtmişlerdir. Cevaplayıcıların %16,3'ü ise şikâyetlerine geri dönüş yapıldığını belirtmişlerdir.

4.3. Algılanan Adalet Ölçeğine Ait Açıklayıcı Faktör Analizi

Bankacılık hizmetlerini kullanan müşterilerin şikâyet yönetim sürecinde algıladıkları adalet duygusunu ölçmek amacıyla kullanılan ölçeğe açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. 20 değişkenin faktör analizine sokulması sonucu özdeğeri 1'den büyük 3 faktör elde edilmiştir. Kullanılan ölçeğin genel alpha katsayısı 0,96 olarak tespit edilmiştir. Değişkenlerin 0,40 ve üzeri faktör yükleri olanlar dikkate alınmıştır. Bu faktörler toplam varyansın % 72,14'ünü açıklamaktadır (KMO örneklem yeterlilik ölçütü: % 88,7 Barlett Küresellik testi: 1251,517 $p < 0,000$). Analiz sonucunda elde edilen faktörler teorideki faktörler ile büyük bir ölçüde uyum göstermektedir. Tablo 3'te faktörlerin değişkenleri, faktör yükleri, varyans yüzdeleri ve özdeğerleri gösterilmektedir.

Tablo 3. Algılanan Adalet Faktörleri

Değişkenler	Faktör yükleri	Varyans yüzdesi	Özdeğeri
Faktör 1: Dağıtımsal adalet ($\alpha = 0,92$)		58,892	11,778
Bankadan aldığım hizmetlerle ilgili herhangi bir şikâyetim olduğunda banka zararımı tamamen karşılamaktadır.	0,772		
Bankam, şikâyeti olan müşterilerin zararlarını karşılamada tüm müşterilere aynı hassasiyetle davranmaktadır.	0,708		
Hizmet aldığım banka şikâyetimle ilgili olan tüm isteklerimi karşılamaktadır.	0,707		
Bankamın herhangi bir hizmetinden şikâyetçi olduğumda banka sonucun benim lehime olması için çaba göstermektedir.	0,744		
Şikâyetim sonucu bankadan aldığım nihai sonuç zaman kaybı ve güçlüklerle rağmen adaletliydi.	0,719		
Banka hizmetleri ile ilgili yaşadığım problemin sebep olduğu rahatsızlığa göre elde ettiğim sonuç adaletlidir.	0,715		
Şikâyetime konu olan problemime karşılık olarak banka uğradığım zararı hak ettiğimden daha fazla tazmin etmektedir.	0,700		
Hizmet aldığım bankanın şikâyetime makul bir zamanda cevap verdiğini düşünüyorum.	0,555		
Faktör 2: Süreçsel adalet ($\alpha = 0,93$)		8,076	1,615
Herhangi bir şikâyetim olduğunda şikâyetimi banka yetkililerine rahatça ulaştırabilmekteyim.	0,617		
Hizmet aldığım banka şikâyetim hakkında benim de görüşlerime değer vermektedir.	0,823		
Banka herhangi bir şikâyetim olduğunda çözüm süreci ve izlenecek prosedürlerle ilgili beni bilgilendirmektedir.	0,633		
Bankadan aldığım hizmetle ilgili yaşadığım problem can sıkıcı olmasına rağmen banka bu duruma adaletli ve hızlı bir şekilde cevap vermektedir.	0,675		
Hizmet aldığım bankanın şikâyetleri ele almada adaletli politikalar ve faaliyetler izlediğine inanıyorum.	0,660		
Hizmet aldığım banka yetkilileri şikâyetlerim hakkında aydınlatıcı ve net bilgiler vermektedir.	0,768		
Banka yetkilileri şikâyetimi çözmek için yeterince çaba göstermektedir.	0,520		
Hizmet aldığım banka personeli şikâyetimi çözümlerken benim fikirlerimi de göz önünde bulundurmaktadır	0,703		
Faktör 3: Etkileşimsel adalet ($\alpha = 0,86$)		5,181	1,036
Hizmet aldığım banka şikâyetleri kısa bir zamanda sonuçlandırmaktadır.	0,467		
Banka yetkilileri şikâyet sürecinde müşterilere yeterince nazik davranmaktadır.	0,676		
Hizmet aldığım banka personeli şikâyetimle ilgili olarak saygılı davranmaktadır.	0,858		
Hizmet aldığım bankanın çalışanları şikâyetimi ele almadan önce bilgileri benden almaktadır.	0,819		

4.4. Algılanan Adalet, Şikâyet Sonrası Memnuniyet, Ağızdan Ağıza İletişim ve Tekrar Satın Alma Arasındaki İlişkiler

Araştırma modelindeki ilişkileri test etmek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. İlk olarak algılanan adalet boyutlarının şikâyet sonrası memnuniyet üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizi yapılmış ve sonuçlar tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Algılanan Adaletin Şikâyet Sonrası Memnuniyet Üzerindeki Etkisi

R = 0,873		R ² = 0,763		Düzeltilmiş R ² = 0,752	
P = 0,000		Standart hata = 0,544		F = 68,619	
Bağımlı değişken = Müşteri memnuniyeti					
Bağımsız değişkenler	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar		p
	B	Standart hata	B	t	
Sabit	0,022	0,217		0,103	0,918
Dağıtım Adalet	0,516	0,121	0,434	4,275	0,000
Süreçsel Adalet	0,613	0,136	0,543	4,502	0,000
Etkileşimsel Adalet	-0,078	0,105	-0,072	-0,745	0,459

Tablo 4'e bakıldığında F değeri 0,05 önem düzeyinde anlamlı çıkmış ve R² değeri 0,763 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuca göre model istatistiki açıdan anlamlıdır ve bağımsız değişkenler, bağımlı değişkendeki (müşteri memnuniyeti) değişimin %76'sını açıklamaktadır. Dağıtım adalet ($\beta=0,434$, $p= 0,000$), ve Süreçsel adalet ($\beta=0,543$, $p= 0,000$) müşteri memnuniyetini pozitif yönde etkilemektedir. Etkileşimsel adaletin müşteri memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür. Bu sonuçlara göre müşterilerin şikâyet yönetim sürecinden algıladıkları dağıtım ve süreçsel adalet duygusu arttıkça memnuniyetleri de artmaktadır. Araştırmanın "H₁: Dağıtım adaletin şikâyet sonrası memnuniyet üzerinde etkisi vardır." ve "H₂: Süreçsel adaletin şikâyet sonrası memnuniyet üzerinde etkisi vardır." hipotezi kabul edilmiştir. "H₃: Etkileşimsel adaletin şikâyet sonrası memnuniyet üzerinde etkisi vardır." hipotezi reddedilmiştir.

İkinci olarak şikâyet sonrası memnuniyetin ağızdan ağıza iletişim üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla regresyon analizi yapılmış ve sonuçlar tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Şikâyet Sonrası Memnuniyetin Ağızdan Ağıza İletişim Üzerindeki Etkisi

R = 0,022		R ² = 0,001		Düzeltilmiş R ² = -0,14	
P = 0,854		Standart hata = 1,193		F = 0,034	
Bağımlı değişken = Ağızdan ağıza iletişim					
Bağımsız değişkenler	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar		p
	B	Standart hata	B	t	
Sabit	3,450	0,375		9,189	0,000
Müşteri memnuniyeti	-0,024	0,129	-0,022	-0,185	0,854

Tablo 5'e bakıldığında F değeri ve R² değeri dikkate alındığında model istatistiki açıdan anlamlı olmadığı görülmektedir. Bu sonuca göre şikâyet yönetim sürecindeki müşteri memnuniyetinin ağızdan ağıza iletişim üzerinde istatistiki açıdan anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Müşteriler şikâyet yönetim sürecinden memnun olsa dahi bu durumu etrafına anlatmamaktadır. Bu sonuca göre "H₄: Şikâyet sonrası memnuniyetin ağızdan ağıza iletişim üzerinde etkisi vardır." hipotezi reddedilmiştir.

Üçüncü olarak müşterilerin şikâyet sürecinden memnuniyetlerinin tekrar satın alma üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. Sonuçlar tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Şikâyet Sonrası Memnuniyetin Tekrar Satın Alma Üzerindeki Etkisi

R = 0,562		R ² = 0,316		Düzeltilmiş R ² = 0,306	
P = 0,000		Standart hata = 0,939		F = 31,391	
Bağımlı değişken = Tekrar satın alma					
Bağımsız değişkenler	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar		p
	B	Standart hata	B	t	
Sabit	1,464	0,295		4,958	0,000
Müşteri memnuniyeti	0,569	0,102	0,562	5,603	0,000

Tablo 6'ya bakıldığında F değeri 0,05 önem düzeyinde anlamlı çıkmış ve R² değeri 0,316 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuca göre model istatistiki açıdan anlamlıdır ve bağımsız değişken (şikâyet sonrası memnuniyet) bağımlı değişkendeki (tekrar satın alma) değişimin %31'ini açıklamaktadır. Şikâyet sonrası müşteri memnuniyeti ($\beta=0,562$, $p= 0,000$) tekrar satın almayı pozitif yönde etkilemektedir. Bu sonuca göre araştırmanın "H₃: Şikâyet sonrası memnuniyetin tekrar satın alma üzerinde

etkisi vardır.” hipotezi kabul edilmiştir. Müşterilerin şikâyet sonrası memnuniyetleri arttıkça tekrar satın alma eğilimleri de artmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bankalardan hizmet alan müşterilerin şikâyetlerinin ele alınması ile ilgili algıladıkları adalet duygusu ile memnuniyet, tekrar satın alma ve ağızdan ağıza iletişim arasındaki çoklu ilişkileri belirlemeye yönelik yapılan bu çalışmada elde edilen sonuçlar ve uygulamacılara sunulabilecek öneriler şöyledir;

Araştırmada müşterilerin dağıtımsal ve süreçsel adalet algılarının şikâyet sürecinden duydukları memnuniyeti pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ekiz vd. (2008) de eğitim hizmetlerine yönelik yaptıkları araştırmada şikâyet yönetim sürecinden memnuniyet ile bu süreçte algılanan adalet arasında olumlu ilişkiler tespit etmiştir. Buna ek olarak Gökdeniz vd. (2011) müşterilerin şikâyet yönetim sürecindeki memnuniyetini etkileyen faktörleri belirlemek için yaptığı çalışmada benzer sonuçlar elde etmiştir. Dolayısıyla elde edilen bu sonuç teoriyle de uyum göstermektedir (Gilliand, 1993, Karatepe, 2006).

Bankacılık hizmetleri için herhangi bir konu ile ilgili şikâyetlerin ele alınışı ve çözüme kavuşturulması sürecinde müşterilerin yaşadıkları olaylar onların memnuniyet düzeylerini etkilemektedir. Bu sürecin en adaletli şekilde yürütülmesi ve sonuçlandırılması gerekmektedir. Müşterilerle iletişim kurma ve şikâyetleri sonuca ulaştırmaya yönelik yürütülen politikalar, süreçler ve araçlar bu noktada büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle bankaların, şikâyetlerin ele alınmasında ve geri dönüşlerde hızlı olması, bu süreci kontrol altında tutması gerekmektedir. Sürecin hızlandırılması için teknolojik bir altyapının oluşturulması, gerekirse dış kaynak kullanımına giderek destek sağlanması yoluna gidilebilir veya şikâyetlerle ilgilenen eleman sayısı artırılabilir. Özellikle şikâyetlerin bankaya kolayca iletilmesini sağlayan bir sistem oluşturulmalı ve mümkün olduğu kadar kısa zamanda bu şikâyetler çözüme ulaştırılmalıdır.

Araştırma sonuçlarına göre müşteriler bankalara şikâyetlerini en çok teknolojiye dayalı yöntemlerle ulaştırmaktadırlar. En fazla kullandıkları araç ise çağrı merkezleridir. Bu yöntemlerin yanı sıra ilişkiye dayalı yöntemlerin kullanılması yönünde müşteriler bilgilendirilebilir, böylelikle çağrı merkezlerinin yoğunluğu azaltılabilir ve daha çok müşteriyle ilgilenme şansı elde edilebilir. Banka şubelerinde şikâyet kutularının artırılması, şikâyetlerin ulaştırılabileceği ve sadece bu konuyla ilgilenen personellerin görevlendirilmesi, müşteri destek masalarının oluşturulması ve müşteri anketlerinin kullanılması özellikle şikâyetlerin ulaştırılması noktasında müşterilerin memnuniyetini artırabilir. Buna ek olarak müşterilerin özel isteklerine uygun çözüm yaratmak amacıyla işletme kurallarıyla ilgili bazı esnekliklerin sağlanması, sürecin etkili bir şekilde yürütülmesini kolaylaştırabilir.

Şikâyet sürecinin devam etmesi sırasında yaşanan olaylar kadar sürecin sonuçlandırılması da büyük önem taşımaktadır. Müşteriler şikâyetlerinin tatmin edici şekilde sonuçlanacağına inandıklarında işletmeye bağlılıkları artacaktır. Özellikle hizmet sektöründe yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Keskin (2016) tarafından dersane hizmetleriyle ilgili yaptıkları çalışmada şikâyet sonrası tatmin olmuş öğrencilerin yine aynı dershaneyi tercih edebileceklerini tespit etmiştir. Yine Burucuoğlu (2011) gıda endüstrisinde yaptığı çalışmada şikâyet sonrası memnuniyetin tekrar satın alma niyetini desteklediğini tespit etmiştir. Elde edilen bu sonuç da teoriyle uyum göstermektedir. Müşteriler genellikle şikâyetleriyle ilgili işletmeden telafi etme, yenisiyle değiştirme, kredi, özür dileme, tamir etme, geri ödeme, düzeltme gibi somut bir tazmin beklemektedirler. Araştırmaya konu olan bankacılık hizmetleri açısından düşünüldüğünde müşterilerin şikâyetleriyle ilgili beledikleri tazmin, geri ödeme, hatalı bir işlem varsa düzeltme, özür dileme vb. şeklinde gerçekleştirilebilir. Müşteriler şikâyetleriyle ilgili somut bir sonuca ulaştıklarında işletmeye olan tutumları daha olumlu hale gelebilir ve bankadan hizmet almaya devam edebilirler.

Şikâyetlerle ilgili somut tazmin unsuru aslında müşterilerin problem yaşadıklarında şikâyet edip etmeme durumlarını da etkilemektedir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre bazı müşteriler harcadıkları zaman, para ve enerji karşılığında elde edeceği sonucun değerinin küçük olduğunu düşünerek şikâyet etmemektedirler. Oysa şikâyet edilen problemleri çözmek, olumsuz durumları öğrenmek sonuçta memnuniyet ve güven sağlamak açısından işletmeler için bir fırsattır. Böyle düşünen ve şikâyetlerini işletmeye iletmeyen müşteriler bir süre satın almaya devam edecek ancak sorun devam ederse işletmeden ayrılacaklardır. Bu müşteriler bankacılık hizmetleri açısından düşünüldüğünde “altın müşteriler” grubunda yer alıyorsa büyük bir kayıptır. Kaybedilen müşterileri yeniden kazanmak müşteriyi elde tutma maliyetinden daha yüksektir. Her işletme için olduğu gibi bankalar için de tatmin olmamış veya mutsuz müşteriler arasında en fazla tercih edilen ve işletmeye katkı sağlayan müşteri grubu şikâyetlerini bankaya ulaştıranlardır. Bu müşterilerin şikâyetleri aslında iletişimin olumlu hale getirilmesi için bir fırsattır. Bankalar şikâyetlerin nedenlerini ve müşterilerin olumsuz durumlardaki tepkilerini değerlendirerek hizmet kalitesini artıracak pazarlama stratejileri geliştirebilir. Bu sayede müşteri memnuniyetini artırabilir, onları sadık müşteriler haline getirebilir ve yeni müşteriler kazanabilir. Müşterilerin bankaların yürüttüğü şikâyet yönetim sürecinden memnuniyetleri onların bu süreçte algıladıkları adalet duygusundan etkilenmektedir. Dolayısıyla bankaların şikâyetçi müşterilerin elde edeceği sonucun finansal, psikolojik ve zaman açısından maliyetlerini en adaletli

şekilde karşılayacağı yönünde bir algı oluşturması gerekmektedir. Bu algı müşterileri şikâyet etme konusunda cesaretlendirebilir, adaletli bir şekilde yürütülecek şikâyet süreci sayesinde müşteri memnuniyeti sağlanabilir ve böylece tekrar satın alma eğilimleri artırılabilir.

Çalışmada müşterilerin bankacılık hizmetleri ile ilgili şikâyet yönetim sürecinden memnuniyetleri ile ağızdan ağıza iletişim arasında istatistiki açıdan herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Müşteriler bankacılık hizmetleriyle ilgili şikâyetlerinin adil bir şekilde ele alınıp çözümlenmesinden memnun kalsalar dahi banka ve hizmetleriyle ilgili çevrelerine bir aktarım yapmamaktadırlar.

Çalışma hizmet sektörü içinde önemli bir yeri olan bankacılık hizmetleri alanında yapılmıştır. Daha sonra yapılacak çalışmalarda başka sektörler uygulama alanı olarak seçilebilir. Bunun dışında algılanan adalet ve memnuniyet ile ilişkili olabilecek güven, bağlılık, satın alma öncesi davranışlar vb. değişkenler modele dahil edilerek ilişkiler yeniden incelenebilir. Bu çalışmanın uygulaması Ankara ili ile sınırlıdır. Çalışma başka il veya bölgelerde de yürütülebilir.

Kaynakça

- Alabay, N. (2012). Müşteri Şikâyetleri Yönetimi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8 (16), 137-157.
- Arpacı, T., Ayhan, D. Y., Böge, E., Tuncer, D. ve Üner, M.M. (1992). Pazarlama. (1. Baskı). Ankara: Gazi Yayınları.
- Barış, G. (2006). Kusursuz Müşteri Memnuniyeti İçin Şikâyet Yönetimi. İstanbul: MediaCat.
- Bell, J.S., Mengüç, B. ve Stefani, S. L. (2004). When Customers Dissappoint: A Model of Relational Internal Marketing and Customer Complaints. *Academy of Marketing Science*, 32(2), 112-126.
- Blodgett, J. G., Donald H. G. ve Rockney, G. W. (1993). The Effects of Perceived Justice on Complainants' Negative Word of Mouth Behavior and Repatronage Intentions. *Journal of Retailing*, 69 (4), 399-428.
- Burucuoğlu, M. (2011). *Müşteri Memnuniyeti ve Sadakatini Artırmada Müşteri Şikâyetleri Yönetiminin Etkinliği: Bir Olay İncelemesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Butelli, S. (2007). Consumer Complaint Behavior (CCB): A Literature Review. Newcastle: Northumbria University.
- Cant, M.C., Strydom, J.W., Jooste, C.J., Plessis, P.J. (2009). Marketing Management. Kenwyn, South Africa: Juta and Company Ltd.
- Ceylan, H.H, Genç, E. ve Akbulut, İ. (2017). Bireysel Kültürel Değerlerin Şikâyet Davranışına Yönelik Tutuma Etkisi: Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13 (1).
- Cheng, E.W.L. (2001). SEM Being More Effective Than Multiple Regression in Parsimonious Model Testing for Management Development Research. *Journal of Management Development*, 20 (7/8), 650.
- Cho Y., Im, I., Hiltz, R. ve Fjermestad, J. (2002). An Analysis of Online Customer Complaints: Implications for Web Complaint Management. *Proceedings of the 35th Hawaii International Conference on System Sciences*.
- Conlon D.E. ve Murray, N. M. (1996). Customer Perceptions of Corporate Responses to Product Complaints: The Role of Explanations. *The Academy of Management Journal*, 39 (4), 1040-1056.
- Çapık, C. (2014). Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmalarında Doğrulayıcı Faktör Analizinin Kullanımı. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 17, 3.
- Davidow, M. (2003). Have You Heard The Word? The Effect of Word of Mouth on Perceived Justice, Satisfaction and Repurchase Intentions Following Complaint Handling. *Journal of consumer Satisfaction, Dissatisfaction and Complaining Behavior*, 16 (3), 67-80.
- Day, R. L. ve Landon Jr E. L. (1976). Collecting Comprehensive Consumer Complaint Data by Survey Research. Anderson, B.B. (ed.). *Advances in Consumer Research*, 3, 263-268.
- del Rio-Lanza, A. B., Vazquez-Casielles, R., ve Diaz-Martin A.M. (2009). Satisfaction with Service Recovery: Perceived Justice and Emotional Responses. *Journal of Business Research*, 62(8), 775-781.
- Ekiz E. H., Araslı, H., Farıvarsadri, G. ve Bavik, A. (2008). Algılanan Adalet Kavramı Perspektifinde Etkin Şikâyet Yönetimi: KKTC Üniversiteleri Üzerine Bir Araştırma, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi. Bişkek, *Sosyal Bilimler Dergisi*. 19, 43-57.

- Fernandes, H. ve Pizzutti, C. (2008). The Antecedents of the Consumer Complaining Behavior (CCB). *Advances in Consumer Research*, 3, 584-591.
- Filip, A. (2013). Complaint Management: A Custdayomer Satisfaction Learning Process. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 93, 271-275.
- Gilliland, S.W. (1993). The Perceived Fairness of Selection Systems: An Organizational Justice Perspective. *Academy of Management Review*, 18(4), 694-734.
- Gökdeniz, İ., Bozacı, İ. ve Karakaya, E. (2011). Şikâyet Yönetim Süreci Sonrası Memnuniyeti Etkileyen Faktörler Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 173-185.
- Ha, J. ve Jang, S. (2009). Perceived Justice in Service Recovery and Behavioral Intentions: The Role of Relationship Quality. *International Journal of Hospitality Management*, 28, 319-327.
- Hair, J.F. ve Black, W.C., Babin, B.J ve Anderson, R.E. (2014). *Multivariate Data Analysis : Pearson New International Edition. Seventh Edition. Pearson: USA.*
- Hess, R. L. ve Ambrose, M. (2014). The Four Factor Model of Justice: An Application to Customer Complaint Handling: The Differential Effects of Justice on Affective and Behavioral Responses. *International Business and Economic Conference*, 1-14.
- Hoffman, K.D. ve Bateson, J.E.G. (2016). *Services Marketing: Concepts, Strategies and Cases. Edition 5. US: Cengage Learning.*
- Hooper, D., Coughlan, J., ve Mullen, MR. (2008). Structural Equation Modelling: Guidelines for Determining Model Fit. *Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53-60.
- Hu, L.T. ve Bentler, P.M. (1999). Cutoff Criteria for Fit Indexes in Covariance Structure Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6 (1), 1-55.
- Huefner, J. C. ve Hunt, H. K. (2000). Consumer Retaliation as A Response to Dissatisfaction. *Journal of Consumer Satisfaction Dissatisfaction and Complaining Behavior*, 13, 6179.
- İslamoğlu, A. H. (2006). *Pazarlama Yönetimi. 1.Baskı. İstanbul: Beta Yayıncılık.*
- Jacoby, J. ve Jaccard, J. J. (1981). The Sources, Meaning, and Validity of Consumer Complaint Behavior: A Psychological Analysis. *Journal of Retailing*, 57(3), 4-24.
- Karaca, Ş. (2010). Hizmet Sektöründe İlişki Pazarlaması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(19) , 442.
- Karatepe O. M. (2006). Customer Complaints and Organizational Responses: The Effects of Complainants' Perceptions of Justice on Satisfaction and Loyalty. *Hospitality Management*, 25, 69–90.
- Keskin, M. (2016). Müşteri Sadakatini Sağlamak İçin Şikâyet Yönetimi ve Eğitim Sektöründe Yönelik Bir Uygulama. *Tarsus Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (5) , 91-108.
- Kim, C., Kim, S., Im, S. ve Shin, C. (2003). The Effect of Attitude and Perception on Consumer Intentions. *Journal of Consumer Marketing*, 20(4), 352-371.
- Kitapçı, O. (2008). Restoran Hizmetlerinde Müşteri Şikâyet Davranışları: Sivas İli'nde bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 31: 111-120.
- Kotler, P. ve Armstrong, G. (2001). *Principles of Marketing. 7. Edition. New Jersey: Pearson Education.*
- Kozak, M. (2007). Turizm Sektöründe Tüketicilerin Şikâyetlerini Bildirme Eğilimleri. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14 (1), 137-151.
- Kuo, Y-F. ve Wu, C-M. (2012). Satisfaction and Post-Purchase Intentions With Service Recovery of Online Shopping Websites: Perspectives on Perceived Justice and Emotions. *Internaional Journal of Information Management*, 32(2), 127-138.
- Kurtuluş, K. (2004). *Pazarlama Araştırmaları. Genişletilmiş 7. Baskı. İstanbul: Literatür Yayınları.*
- Maxham III, James G. ve Netemeyer, Richard G. (2002). Modeling Customer Perceptios of Complaint Handling over Time: The Effects of Percived Justice on Satisfaction and Internet. *Journal of Retailing*, 78, 239-252.

- Mensah, A. F. (2012). Customer Complaint Behaviour Towards Mobile Telephony Services-Cases of MTN and TIGO Ghana. *International Journal of Business and Social Research*, 2(4), 179-194.
- Nikbin, D., Ismail, I., Marimuthu, M. ve Jalalkamali, M. (2010). Perceived Justice in Service Recovery and Recovery Satisfaction: The Moderating Role of Corporate Image. *International Journal of Marketing Studies*, 2(2).
- Nimako, S. G. M. (2012). Customer Dissatisfaction and Complaining Responses Towards Mobile Telephony Services. *The African Journal of Information Systems*, 4(3), 83-99.
- Odabaşı, Y. ve Barış, G. (2002). Tüketici Davranışı. İstanbul: MediaCat Kitapları.
- Olçay, A. ve Özekici, Y.K. (2018). Restoranlarda Algılanan Adalet Ve Telafi Memnuniyetinin Memnuniyet Ve Sadakat Üzerindeki Rolü: Adalet Teorisine Dayalı Bir Araştırma. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2).
- Oruç, M. ve Zengin, B. (2015). Misyon Vizyon Bildirilerinin Müşteri Odaklılık Yönünden Değerlendirilmesi: 5 Yıldızlı Konaklama İşletmeleri Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9.
- Özdal, F. ve Bardakoğlu, Ö. (2017). Konaklama İşletmelerinde Şikâyet Yönetim Süreci-Bilgi Yönetimi İlişkisi: Çeşme Örneği. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2).
- Özgül, P. (2007). *Müşteri Memnuniyet ve Müşteri Şikâyetleri Üzerine Bir Alan Çalışması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Kahramanmaraş.
- Sarıdaldı, E. ve Sevim, Ş. (2009). Müşteri Şikâyet Yönetimi Performansının Değerlendirilmesi: TCDD 3. Bölge Müdürlüğünde Bir uygulama. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(22), 110-126.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. ve Müller, H. (2003). Evaluating The Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Schoefer, K.S. ve Ennew, C. (2005). Emotional Responses to Service Complaint Experiences: The Role of Perceived Justice. *Journal of Services Marketing*, 19(5), 261-270.
- Singh, J., ve Widing, R. E. (1991). What Occurs Once Consumers Complain? A Theoretical Model for Understanding Satisfaction/Dissatisfaction Outcomes of Complaint Responses. *European Journal of Marketing*, 25(5), 30-46.
- Smith, A. K., Bolton. R. N., ve Wagner, J. (1999). A Model of Customer Satisfaction with Service Encounters Involving Failure and Recovery. *Journal of Marketing Research*, 36(3), 356-372.
- Smith, A. ve Bolton, R. (1998). An Experimental Investigation of Service Failure and Recovery: Paradox or Peril?. *Journal of Service Research*, 1 (1), 65-81.
- Şimşek, Ö.F. (2007). Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş, Temel İlkeler ve LISREL Uygulamaları. Ekinoks: Ankara.
- Tax, S.S. ve Brown, S.W. (2000). Service Recovery, Research Insights and Practices”, in Swartz, T.A. and Iacobucci, D. (Eds). *Handbook of Services Marketing and Management*, Thousand Oaks. Sage Publications. CA: 271-285.
- Tax, S.S., Brown, S.W. ve Chandrashekar, M. (1998). Customer Evaluations of Service Complaint Experiences: Implications for Relationship Marketing. *Journal of Marketing*, 62, 60-76.
- Timur M. N. ve Sarıyer, N. (2004). Kayseri’deki Otomobil Bayilerinde Müşteri Tatmin Aracı Olarak Şikâyet Toplama Yöntemlerine İlişkin Bir Uygulama. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (2), 9-32.
- Yalçın, F. (2012). *İnternet Pazarlamasında Müşteri Memnuniyeti: Günün Fırsatları Üzerine Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Yılmaz, V., Arı, E. ve Doğan, R. (2016). Online Alışverişte Müşteri Şikâyet Niyetleri Ve Davranışlarının Yapısal Eşitlik Modeli ile İncelenmesi. *Journal of Yasar University*, 11(42), 102-112.

İnternet Kaynakları

<https://webrazzi.com/2018/01/24/turkiyenin-2017-yilindaki-online-kartli-odeme-istatistikleri/>, erişim tarihi 26/12/2018).

Postmodern Bağlamda Parodi, İroni ve Absürd'ün Zaytung Örneğinde Yeniden Üretimine İlişkin Bir İçerik Analizi

A Content Analysis on the Reproduction of Parody, Irony, and Absurd in Postmodern Context in the Example of Zaytung

Tahsin Emre Fırat¹

Öz

Parodi, ironi ve absürd postmodern metinlerin en önemli mizahi üslup teknikleridir. İronik anlatımda, söz konusu metin içerisinde ifade edilen ile kastedilen olgu arasındaki uyumsuzluk mizahi anlatımı oluşturmaktadır. Öte yandan parodi daha önce ortaya konmuş söylemin ya da metnin yeniden inşa edilerek gülünç bağlama kavuşmasıdır. Diğer bir deyişle parodi, ciddi bir şeyin üslup ve içerik itibarıyla gülünç biçimde değiştirilmesiyle ortaya çıkan hicivli bir taklitten ibarettir. Absürd ise tüm ifadenin ya da metnin bütünüyle abartılı ve saçma bir görünüm kazanmasına neden olmaktadır. Zaytung örneğinden hareketle, tüm bunların bir arada kullanıldığı postmodern mizah biçemi haber değeri taşıyan olguların yeniden düzenlendiği gülünç anlatım örneklerini de doğurmuştur. Türkiye gündemine dair gelişmelerin parodik, ironik ve absürd bir biçimde ele alınan mizahi haber sitesi olan Zaytung haber olanı gülünç bir dille yeniden anlamlandırarak mizahi bir eleştiri ortaya koymaktadır. Bir yıllık süre zarfı içerisinde Zaytung sitesine yayınlanan siyasi haberlerin nitel açıdan analiz edildiği bu çalışmada içerik çözümlemesi metodu kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Postmodernizm, mizah, ironi, parodi, absürd, Zaytung, içerik analizi.

Abstract

Parody, irony, and absurd are the most important humorous style techniques of postmodern texts. In the ironic expression, the discrepancy between the what is expressed in the text and the meant phenomenon forms the humorous expression. On the other hand, parody means that a discourse or text revealed before is reconstructed and have a ridiculous context. In other words, parody is a satirical reproduction that is revealed by changing a serious matter in a humorous way in terms of style and content. Absurd causes the whole statement or text to have a completely exaggerated and nonsense appearance. Based on the example of Zaytung, the postmodern humor style in which all these are used together generated the humorous examples of expression in which the newsworthy facts are rearranged. Zaytung, which is a humorous news site dealing with the developments on Turkey's agenda in a parodical, ironic, and absurd way, presents a humorous criticism by reinterpreting the news in a humorous expression. In this study, in which the political news published in Zaytung website within one year was analyzed qualitatively, the content analysis method was used.

Keywords: Postmodernism, humor, irony, parody, absurd, Zaytung, content analysis.

Araştırma Makalesi [Research Article]

Submitted: 20 / 11 / 2018

Accepted: 08 / 05 / 2019

¹ Dr., Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İletişim Bilimleri Anabilim Dalı Mezunu, tahsinemrefirat@gmail.com, Orcid: 0000-0002-7384-2853

Giriş

Akademik anlamda üzerinde yoğun bir tartışma olan postmodernizm, birçok şeyde olduğu gibi mizahi olanı da yeniden şekillendirmiştir. Hemen hemen her olgunun biçiminin bozularak yeniden üretildiği bu süreçte ciddi olan ile mizahi olan arasındaki kesin ayrım ortadan kalkarak sınırların daha geçirgen olduğu bir dil ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle gündeme dair ciddi konuların parodik, ironik ve absürd tekniklerle yeniden inşa edildiği yeni haber anlatısıyla özgün bir mizahi dil ortaya koymaktadır. Bu çerçevede geleneksel habercilik anlayışına tepki niteliğinde olan Zaytung, üslubundaki parodik, ironik ve absürd anlatımlarla postmodern bir haber dili oluşturarak yeni bir mizah anlayışına imkân tanımaktadır.

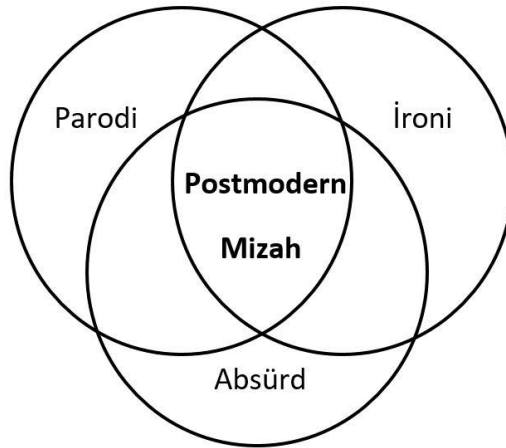
Postmodernizm birçok farklı disipline doğrudan ya da dolaylı tesir ettiği için onu belli bir tanıma oturtmak oldukça güçtür. En genel anlamlandırma ile postmodernizm modern ötesi döneme işaret ederek, modernizmin açmazlarını ve ona dayanan problemleri sorunsallaştırmaktadır. Diğer yandan postmodern söylem ya da üslup bayağılaşmış ve tükenmiş modern ideoloji, söylem veyahut pratiklerden sapmaya gönderme yapmaktadır.

Postmodernizme dair her unsur karşı konamaz ilerleyişi modern anlayış karşısındaki lakayt duruşu ile yakından ilişkilidir. Bu noktada radikal ölçüde yeni sanat biçimlerine duyulan arzunun yerine pastiş, alıntı ve geçmiş biçimlerle oynama, ahlaki hor görme, tecimsellik ve kimi örneklerde daha dobra bir nihilizmin aldığı ifade edilebilir (Best, Kellner, 2016: 30). Postmodernizmin bu indirgemeci üslubu onun daha komplike bir görünüm kazanmasına neden olarak etki ettiği şeylerin yeniden anlamlandırılmasına neden olmuştur.

Postmodernizm olarak nitelendirilen şey, çıkış noktası olarak modernizmin varlığını ve evrensellik iddiasına itiraz ederek ona bir meydan okuma niteliğindedir (Hutcheon, 2004: 26). Postmodernizm temel anlamda, modernizmin dayatmalarından kopmaya ve zamanla yok olmaya işaret etmektedir. Postmodernizm üzerine yapılan çalışmaların büyük bölümü yeni ortaya çıkan yorumlar konusuna odaklanmaktadır. Örneğin ciddi olanın mizaha dönüştürülerek çarpıtılması ciddiye yeni bir görünüme kavuşturup kimliklendirmesi postmodernizme ilişkin en temel yoruma işaret etmektedir.

Topluma doğrudan ya da dolaylı olarak tesir eden her olguyu içerisinde barındırması açısından postmodernizm, teknolojik bağlamda yeni medyada da etkisini göstermiştir. Postmodernizm, topluma dair kültürel, politik ve ekonomik sistem içerisinde ilişkileri yeniden düzenleyen periyodik bir sistemdir. Absürd, ironi, metinlerarasılık, üst anlatı, benzetim, montaj, kesyap, parçalılık, yapıbozum, rastlantısallık, süreksizlik, merkezsizlik ve tarihsellikten kopma gibi bazı kavramlar ile postmodern söylem daha da detaylandırılabilir (Gönenç, 2017: 233).

Toplumsal dönüşümlere bağlı olarak mizah kültürü ve komik unsur zaman içerisinde değişim göstermektedir. Pre-modern dönemde sözlü kültüre dayalı mizahi ürünler modern dönemle birlikte basılı-yazılı kültür vasıtasıyla ifade edilir hale gelmiştir. Postmodern dönemde ise birçok şeyde olduğu gibi mizah kültüründe de köklü bir değişim yaşanarak mizaha dair tüm üst anlatılar ve rasyonel unsurlar farklılaşmıştır. Bu doğrultuda postmodern mizahi anlatıda, parodik, ironik ve absürd türlerin bir arada kullanılması söz konusudur.

Şekil 1. Postmodern Mizahın Bileşenleri

Parodi, ironi ve absürd kökleri oldukça eski bir geçmişe uzanan edebi anlatım teknikleridir. Lakin postmodern süreç ile birlikte daha da fazla kullanım alanına erişen bu anlatım teknikleri, sadece edebiyatta değil tiyatro, resim ve sinema gibi birçok alanda tercih edilir hale gelmiştir. Zaytung açısından değerlendirildiğinde bu mizahi tekniklerini tek başına kendi bünyesinde barındırıyor olması onun en temel niteliğini yansıtmaktadır. Parodik, ironik ve absürd olanı tek bir metin içerisinde toplamayı başaran Zaytung haberleri yeni bir tür niteliğindedir.

1. Postmodern Bir Haber Portalı: Zaytung.com

Dürüst, tarafsız ve ahlaksız haber mottosuyla yayın yapan Zaytung adını Almanca'da gazete anlamına gelen *Zeitung* ifadesinden almaktadır. 2009 yılının Eylül ayından bu yana faaliyette olan site (www.zaytung.com) yayınladığı mizahi haberlerle Türkiye ve dünya gündemine ilişkin eleştirel bir gülünç anlam üretmektedir. Görsel açıdan klasik haber metinleri ile yakın bir benzerlik gösteren Zaytung haberleri, içerdiği parodik, ironik ve absürd öğelerle mizahi bir anlam inşa etmektedir. Kurulduğu zamandan günümüze ulaşınca dek site içerisindeki metin formatları da çeşitlenen Zaytung; *Son Dakika*, *Astroloji*, *Spor*, *Dergi*, *ZTN*, *Fotohaber*, *Video*, *Halkın Sesi* ve *Blog* gibi bölümleri de bünyesine katmıştır.

2012 yılında bir almanak hazırlayan Zaytung editörleri bu almanağın önsöz kısmında şu ifadelere yer vermektedir (2012: 5): *İşbu almanak, zaytung.com adresinden yayın yapmakta olan internet sitemizde kuruluş tarihi olan 2009 yılının Eylül ayından 2011 yılı sonuna kadar yer alan haber ve makalelerin kronolojik sırayla bir derlemesi olup, bundan 20-30 sene sonra büyük ihtimalle böyle bir sitenin var olmayacağı zamanlara bir hatıra bırakmak; yarın bir gün site çöker, server'ı da tüm yedekleriyle birlikte komple yanarsa elimizin altında basılı bir teselliye sahip olmak ve mümkünse bir miktar da para kazanmak gibi maksatlarla vücuda getirilmiştir.*

Bir tür *Fake News* portalı olan Zaytung yeni bir oluşum değildir. Dünya çapında, *The Daily Mash*, *The Onion*, *Truth and Action*, *The New American* ve *The Daily Sheeple* gibi siteler Zaytung'dan çok daha önce kurulmuş ve benzer bir şekilde içerik açısından mizahi bir dile sahiptirler.

Haber üretimi açısından anonim olan site, kayıtlı kullanıcılarına bu imkânı vererek onların içerik oluşturmalarına hizmet etmektedir. Kurgulanan yeni haberler editöryal süreçten geçerek sitede yayınlanmaktadır. Yine bu haberler Zaytung'un 5 milyon Twitter, 620 bin Facebook ve 218 bin abone sayısına sahip Instagram hesaplarında paylaşılarak daha geniş kitlelere ulaşması sağlanmaktadır.

Zaytung'da üretilen haberler, postmodern mizahi teknikler açısından oldukça zengin bir görünüm sergilemektedir. Parodik, ironik ve absürd anlatımın belirgin olduğu bu metinler eleştirel bir anlamı da bünyesinde barındırmaktadır. Siyasi mizahın etkin bir şekilde kullanıldığı Zaytung'daki postmodern mizah üslubu daha net anlamlandırmak adına parodi, ironi ve absürd kavramları daha detaylı açıklanmaya çalışılacaktır.

1.1. Taklit ve Metinlerarası Anlatım: Parodi

Kelime anlamı olarak Yunanca *para* (karşı) ve *ôdiê* (ezgi) kelimelerinin birleşiminden türeyen parodi, ilk kez antik çağ filozoflarından Aristoteles'in metinlerinde tanımlanmıştır. Postmodern dönemin en çok rağbet gören tekniklerinden biri olan parodi en temel biçimiyle, daha önce ortaya konmuş bir metnin komik bir anlam oluşturmak amacıyla başka bir metinle birleştirilmesi şeklinde tanımlanabilir. Metnin temel olarak kurgusunun yeniden inşa edildiği parodi, bu çerçevede ciddi bir yapının konusunun veya yönteminin gülünç bir şekilde değiştirilmesi sonucu ortaya çıkan yeni metindir (Göksel, 2006: 135). Çağdaş parodi için de öne çıkan en belirgin unsur taklittir. Söz konusu bu taklit parodinin tersine çevirmeci mantığıyla birleşerek metinler arası eleştirel bir mesafe ortaya koymaktadır.

Türk Dil Kurumu parodiyi *ciddi sayılan bir eserin bir bölümü veya bütününü alaya alarak, biçimini bozmadan ona bambaşka bir içerik vererek özle biçim arasındaki bu karşıtlıktan gülünç ve eleştirel etkiyi var eden oyun biçimi* şeklinde tanımlamaktadır (erişim: <http://www.tdk.gov.tr>). Etimolojik olarak parodi, tarihi ve sosyolojik bakış açılarını da yansıtarak, daha önce ortaya konmuş bir metnin, başka bir metinle komik etkisi yaratacak biçimde, uyumsuz bir çerçeveye konması olarak tanımlanabilir (Cebeci, 2008: 89).

Parodik anlamın en önemli unsuru metnin taklit edilmesidir. Söz konusu bu taklitte kullanılan ironi metinler arasında ironik bir ayrımın oluşmasına katkı sağlamaktadır. Parodik anlatımın temel argümanı daha önce ortaya konmuş olan söylem ya da metnin yeniden kurgulanarak anlamı yeniden inşa etmektedir. Metinler arasına yaratılan bu ayrım ile ironik bir anlam oluşturulmaktadır. Bir metinde ironinin kullanımı onu karşıtlıklar içeren bir üsluba dönüştürmektedir. Bu bağlamda ironi gibi parodi de çok anlamlılığa işaret etmektedir. Metin yapı taşlarını oluşturan anlam katmanları ironi ve parodi ile yeniden yorumlanmaktadır.

Postmodern mizahın önemli tekniklerinden biri olan parodinin özellikleri şu şekilde özetlenebilir: Parodi belli bir dönem has metinlere gönderme yaparak topluma mesaj vermektedir. Parodi esas metni eleştirdiği takdirde, onun temel niteliği saldırganlığa dönüşmektedir. Parodi, kültürel bir olguya taklidi temel olarak atıfta bulunmaktadır. Parodi birtakım edebi kuralların ne şekilde uygulanacağı noktasında kuralların eskidiği yönünde bir eleştiride bulunmaktadır. Parodi kendini ciddi bir olguya göre tanımlayan ve onun üzerinden varlık bulan hafif bir olgunun varlığını kabullenmektedir (Cebeci, 2008: 90). Parodi karakteristik bir üslup özelliğini ya da bir davranışın farklılaşması üzerine yoğunlaşarak daha sonra bunu komik etkisi oluşturacak bir biçimde görünür hale getirmektedir.

Parodinin önemli özelliklerinden bir diğeri de dili kullanma noktasında uzmanlık gerektirmesidir. Zira parodi, daha önce söylenmiş bir şeyin ya da durumun mizahi bir şekilde yeniden ifadesi olduğundan dilin kıvrak bir şekilde kullanımını elzem kılmaktadır. Parodi üslubunda, tüm konuşmalar bir zincirin ayrı bir parçasıdır ve bu zincire eklemeler yapıldıkça yeni anlamlandırmalar ortaya çıkmaktadır (Dentith, 1995: 3). Bu noktadan hareketle parodinin en önemli özelliğinin dil oyunlarının ustaca kullanımı olduğu söylenebilir. Bu bağlamda parodi içeren yeni yapıt öncekinin dilini ve üslubunu oldukça farklılaştırarak onu yeni bir boyuta taşımaktadır.

Metinlerarasılık (intertextuality) kavramı büyük oranda parodi ile ilişkilidir. Parodinin özünü oluşturan öncül metinle ardıl metin arasındaki ayrımı anlamlandırma noktasında en işlevsel yöntem metinlerarasılıktır (Dentith, 1995: 6). Asıl metnin yeniden üretimi bağlamında metinlerarasılık parodinin en önemli boyutunu oluşturmaktadır. Genel anlamıyla metinlerarasılık iki ya da daha çok metnin arasındaki ortak birliktelik ilişkisi yani temel olarak bir metnin diğer metindeki varlığı olarak tanımlanabilir (Aktulum, 2000: 83).

Tüm bu anlatılanlardan hareketle parodi, önceki metne ya da görsele göndermede bulunarak onu biçim veya içerik yönüyle taklit etme işlemi şeklinde nitelendirilmektedir. Postmodern mizah anlayışını yine Postmodern argümanlar aracılığıyla yansıtan parodi; karşıdakini yerme, eleştirme ve iğneleme gibi amaçlar için kullanılmaktadır. Bir yönüyle asıl metnin ya da olgunun sabote edilmesi anlamına gelen parodinin birçok sanatsal türde karşılığı söz konusudur.

1.2. Ciddiyet Yitimi ve İğnelemenin Kurgusu: İroni

Kavramsal açıdan ironi ya da hiciv, içerisinde alayın belirgin olduğu ve farklı anlamları da bünyesinde barındıran kinayeli ve dolaylı bir anlatım tekniğidir. Yunanca *eironeía* kelimesinden gelen ironide ifade edilen şeyin aksi kastedilerek karşıdakini iğneleme söz konusudur. İroninin en yaygın kullanım biçimi, kişinin gayriciddi bir şeyi ciddiymiş gibi ifade etmesidir. Başka bir biçimi ise, kişinin ciddi bir konuyu şaka yollu dile getirerek bir çeşit espri yapmasıdır. Temel anlamda tüm ironilerin ortak özelliği, direkt ifade edilmediği için doğrudan anlaşılabilmesidir (Kierkegaard, 2009: 272).

İroni kavramına ilişkin ilk örnekler antikçağda Sokrates'in metinlerinde geçmektedir (Colebrook, 2004: 1). Sokrates açısından ironiye *bir olgu / durum / şey'in iç ve dış cepheleri arasında gerilim yaratan bir zıtlık ilişkisinin bulunabileceği fikrinden yola çıkılarak varılabilir. Akıllı, bilge ve yüksek karakter sahibi Sokrates'in kendisini olduğundan az göstermesi buna ek olarak, iç güzelliği ile çelişecek biçimde çirkin bir dış görünüşe sahip olması sözü edilen gerilimli zıtlık ilişkisini örneklendirerek ironi kavramına ilişkin bir başlangıç noktası oluşturur.* (Cebeci, 2008: 57). Bu demektir ki ironide görünen ile içerik arasındaki zıtlık mevzubahistir.

Sokrates ironiyi entelektüel bir silah olarak kullanmış kendini cahil gibi göstererek karşıdakini aydınlatma yolunu tercih etmiştir. Öte yandan Antik Yunanda Sokrates'te olduğu gibi toplumda da ironi oldukça yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Antik Yunan coğrafyasında ironinin bu ölçüde yaygın olmasının en önemli sebebi toplumda zıt yargıların varlık göstermesidir. Bu durumun en önemli örneği o dönem ortaya konan oyunlardaki teatral öğelerdir. O dönemin tiyatro ürünleri büyük oranda bu zıtlıktan yararlanmış, toplumsal anlamdaki bu çelişkileri sahneye taşımıştır (Boz, 2011: 9). Aristophanes'in oyunlarında oldukça belirgin olan bu öğeler insan doğası ve politik problemlere gönderme yapmaktadır (Colebrook, 2004: 1).

İroni olgusu ilerleyen süreçlerde daha da farklılaşarak mizahi yönü daha ağır basan bir yapıya bürünmüştür. Özellikle XIX. yüzyıldan itibaren zekâ ve mizah unsurlarıyla ilişkilendirilen ironik düşünceye, olumlu anlamlandırmalar atfedilmeye başlanmıştır. Cleanth Brooks ironiyi, iç ve dış arasındaki zıtlıkla ilintili bir kavram şeklinde tanımlamaktan öteye taşıyarak, onun izleyici veya okuyucu açısından yaptığı vurguya odaklanmıştır. Ona göre ironi, okuyucu ya da izleyicinin bir eserdeki anlamın anlaşılmasına dair sürecin belirsizliğini görmeye yönlendiren bir çeşit güç olarak nitelendirmektedir (Cebeci, 2008: 90). İroninin okuyucuyu yönlendirdiği bu karmaşık durum, ana hatlarıyla iki zıt unsurun bir arada verilip asıl anlamın yeniden üretildiği bir metin ortaya konmasına işaret etmektedir.

Özetle ironi, kibar bir eleştiriyi de ifade etmektedir. İronik bir anlatımda abartılı bir övgüyle bahsedilen bir konu aslında koyu bir eleştiri de içeriyor olabilir. Şaka yollu ifade edilen bu durum eleştirinin en önemli unsuru niteliğindedir (Barbe, 1995: 97). Şaka ve ironi birbirini tamamlayan unsurlardır. Şaka yoluyla ironik eleştirinin ifadesi mizahın ciddi boyutuna gönderme yapmaktadır. İronide üstü kapalı olarak ifade edilen eleştiri onun en temel argümanıdır. Yani ironide temel amaç eleştirinin doğrudan değil dolaylı olarak ifade edilerek şakayla karışık bir *iğneleme* yani zekice yapılmış esprili içeren bir eleştiri yapmaktır.

1.3. Abartı, Uyumsuzluk ve Saçmanın Dili: Absürd

Absürtlük, temel gündelik mantığın çok daha dışında çelişkiler ve karşıtlıkların ön planda olduğu duruma denilmektedir. Temellerinin tiyatro ile atıldığı absürd mizahta, kişiler hiçbir yere aidiyet bağı ile bağlanamamaktadır ve diyalog biçiminde olan konuşmalar birbirini karşılamamaktadır. Avangart akımlarla birlikte belirginleşmeye başlayan, insanın ümitsizliği ve

çaresizliği İkinci Dünya Savaşı'nın ardından insan üzerinde daha da baskısını arttırır hale gelmiştir. Bu şartlar absürd mizahın ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.

Latince Absurdos'dan gelen absürd sözcüğü, kelime anlamı itibariyle, anlamdan yoksun olan, saçma, akıl dışı, akıl almaz gibi anlamlara gelmektedir. Bu kavram sağır dilsiz anlamına gelen surdus'tan türeyerek günümüzdeki halini almıştır (Gündoğan, 1995: 171). Kavramsal açıdan absürdün kullanımı, ilk kez XIX. yüzyıl felsefesinde başlayarak, 1900'lü yılların ortalarında edebiyat ve tiyatro alanında artış göstermeye başlamıştır. Absürdizm, temelde insanların içerisinde bulunduğu koşulların saçma olduğu ve bundan ötürü mevcut durumun en iyi ifadesinin absürd anlatım olduğunu belirtmektedir. Absürd biçimin en önemli niteliği içerisinde barındırdığı gülünçlüklerdir (Baysal, 2008: 65).

Absürd, genel anlamda akıldışı olan bir duruma ya da olguya gönderme yapmaktadır. Bu durum esasında, akla uygun olmayan ve düşünce yasalarına karşıt bir durumu ifade etmektedir. Yani absürdlüğün temelinde irrasyonelite söz konusudur. Karmaşık ve kaotik bir yapı oluşturan absürdün rasyonel bir açıklamasının yapılması mümkün değildir.

Absürd, kavramların ve olguların ontolojik açmazlarına gönderme yapan ve bunu gülünçleştirerek ortaya koyan bir durumdur. Bu çerçevede insan yaşamı içerisindeki sorunlar absürd biçimle ortaya konarak bunlar üzerine düşünme amaçlanmaktadır. Abartı, uyumsuzluk ve saçma olanın yansıması olan absürd, ontolojik sorunlara gönderme yaparak yeni bir üslup ideolojisi kurgulamaktadır. Özetle absürd mizah, insanın varoluşsal durumundaki anlamsızlığına ve bu duruma ilişkin mantıksal yaklaşımların yersizliğine işaret ederek tüm bunların içerisindeki uyumsuzlukları gülünç hale getirmeyi amaçlamaktadır.

Postmodern mizah parodi, ironi ve absürd gibi postmodern kodları kullanmaktadır. Modernizmin dayatmalarından olan *üslup ideolojisi* postmodern dönemde yıkıma uğradığı için postmodern metinler ölü üslupları yeniden üreterek küresel bir kültür hayali müzesinde depolanmış yeni biçimler arayışındadır (Jameson, 1994: 78). Daha önce üretilen metinleri yeniden üretmek ya da belli bir üslubu kopyalayarak yeni bir mizahi anlatım oluşturmak, bir metni tuhaf bir dizgeye dönüştürmek veya anlamı alaycı ve kinayeli bir yapıyı ile bütünleştirme postmodern mizahi anlatı şemasını ortaya koymaktadır.

2. Zaytung Haberlerinde Parodi, İroni ve Absürd Dilin Analizi

2.1. Yöntem

Postmodern Bağlamda Parodi, İroni ve Absürd'ün Zaytung Örneğinde Yeniden Üretimine İlişkin Bir İçerik Analizi isimli bu makalede, haber metinleri nitel açıdan analiz edilerek sınıflandırılmış ve daha sonra bu ifadeler nicel verilere dönüştürülmüştür. Nitel analiz için MAXQDA isimli programda belli kod sistemleri oluşturularak incelenen haber metinleri içerisindeki ağırlıklı ifade yapılarının hangi kodlar ekseninde şekillendiği ortaya konmak istenmiştir.

Haber metni içerisinde tanımlı belli ifadelerin betimsel açıdan incelendiği bu çalışmada ilgili unsurlar tespit edilerek ağırlıklarına göre farekans analizi ile sayısal verilere dönüştürülmüştür. Bu kapsamda parodi, ironi ve absürd kavramları ve bunların alt kodları metinler üzerinden içerik çözümlemesi yolu ile belirlenmiş ve MAXQDA isimli programda ilgili metinler belirlenen alt kodlara göre sınıflandırılmıştır.

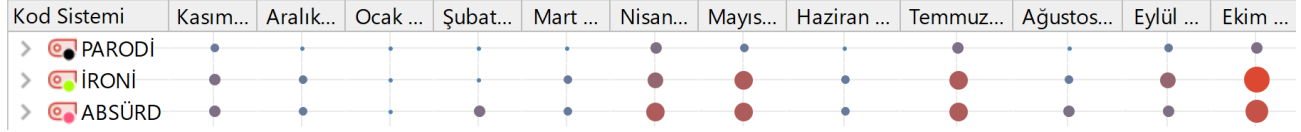
Araştırmanın amacıyla paralel olacak şekilde, betimsel açıdan analiz edilen ifadeler devam eden süreçte içerik analizine tabi tutulmuştur. Nicel verilere dönüştürülen bu ifadeler içeriklerine göre sınıflandırılarak çözümlenmiştir. Temel anlamda içerik analizi *her türlü sözel ve yazılı verinin araştırma problemini aydınlatacak şekilde sınıflandırılması, özetlenmesi, veriler içerisindeki belirli değişkenlerin veya kavramlarının ölçülerek anlamlandırılması amacıyla kategorilere ayrılması* şeklinde tanımlanabilir (Anık, 1992: 119). Bu noktadan hareketle içerik analizi, sosyal gerçekliğin, yazılı açık içeriklerinin özellikleri hakkında çıkarımlar yapma yoluyla ortaya koymaya çalışan bir yöntemdir (Gökçe, 1994: 24). Özetle içerik çözümlemesi yoluyla, nicel veriler aracılığıyla bir takım sosyal realiteler ortaya konmak istenmektedir.

MAXQDA isimli nitel analiz programının kullanıldığı bu çalışmada parodi, ironi ve absürde ilişkin alt kodların da oluşturularak daha detaylı bir inceleme amaçlanmıştır. Parodinin alt kodları olarak metinlerarasılık ve taklit, ironinin alt kodları olarak ciddiyet yitimi ve iğneleme, absürdün alt kodu olarak ise uyumsuzluk, abartı ve saçma belirlenmiş. Bu kodlar çerçevesinde bir yıllık süre zarfı içerisinde Zaytung'da yayınlanan politik haber metinleri nitel açıdan incelenmiştir. Yine bunun devamında her bir metin söylemsel olarak yeniden analiz edilerek yukarıda bahsedilen alt kodlara göre kategorilere ayrılmıştır.

Zaytung.com'da birçok metin formatı söz konusudur. Bunlar, sadece başlıktan ibaret olan *son dakika* haberleri, gündeme ilişkin konuların tartışılmadığı *halkın sesi*, bir fotoğrafa ilişkin üretilen metinle anlam kazanan *foto haber* ve buna benzer bir biçimde videoyu anlamlandıran *video haberlerden* oluşmaktadır. Çalışma kapsamında 1.11.2017 ve 31.10.2018 tarihleri arasında Zaytung.com'da yayınlanan siyasi içerikli *metin haberler* analiz edilmiştir. Zira incelenen haberlerin detaylar göz önüne alındığında, içerisinde parodi, ironi, absürdü ve bunların alt bileşenlerini yoğun olarak barındırdığı gözlenmektedir.

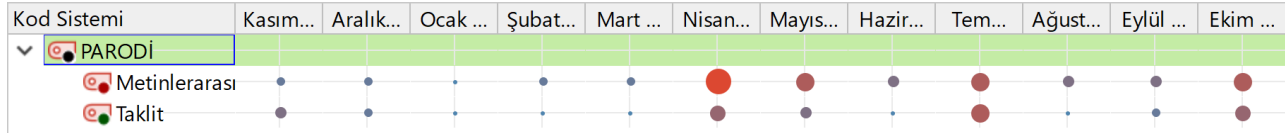
2.2. Bulgular ve Analiz

Çalışma kapsamında bir yıllık süre zarfı içerisinde toplam 78 siyasi içerikli haber parodik, ironik ve absürd olarak ve bunlar için belirlenen alt kodlar dikkate alınarak analiz edilmiştir. Bu analizlere göre elde edilen bulgular aşağıdaki şekil ve grafiklerle ifade edilmektedir.

Şekil 2. Araştırma Kodlarının Zaman Aralıklarına Göre Dağılımı

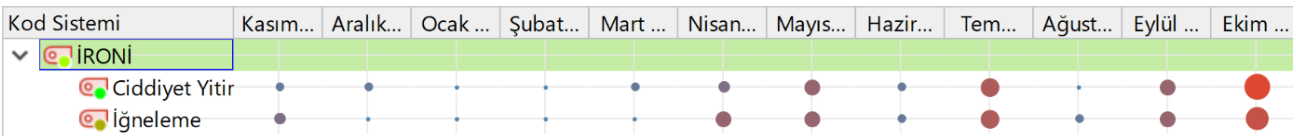
Şekil 2'de incelenen haberlerin içerik açısından büyük çoğunluğunda absürd ifadelerin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bunu kullanım yoğunluğuna göre ironi ve parodi takip etmektedir. Öte yandan haber kod yoğunlukları zaman aralıklarına göre incelendiğinde Ekim ayının başı çektiği gözlenmektedir. Bunu sırasıyla, Temmuz, Nisan, Mayıs ve Kasım ayları izlemektedir. Öte yandan yukarıdaki şekil Türkiye'nin bir yıllık siyasi iklimini de özetlemektedir. Söz konusu şekildedeki değerlere dikkat edildiğinde özellikle bahar ve yaz aylarında Zaytung'daki politik haberlerde bir artış gözlenmektedir. Bu bağlamda cumhurbaşkanlığı seçim sürecinin Zaytung'daki haberlere yansıdığı da söylenebilir.

Şekil 3. Metinlerarasılık ve Taklit Gibi Parodik Unsurların Zaman Aralıklarına Göre Dağılımı

Şekil 3'de de görüldüğü gibi parodik anlatımın en önemli unsurlarından biri olan metinlerarası dilin Zaytung haberlerinde belirgin bir biçimde kullanıldığı dikkat çekmektedir. Haberlerde metinlerarası kullanımların yoğun olduğu zaman aralıkları nisan ve ekim aylarıken bunun azaldığı zaman dilimi ise, Aralık, Ocak ve Şubat aylarıdır. Diğer yandan haber metinlerinde taklit dilinin kullanımı Temmuz, Nisan ve Ekim aylarında oldukça yoğunken, Ocak Haziran ve Ağustos aylarında taklit dili kullanım yoğunluğuna sahip değildir.

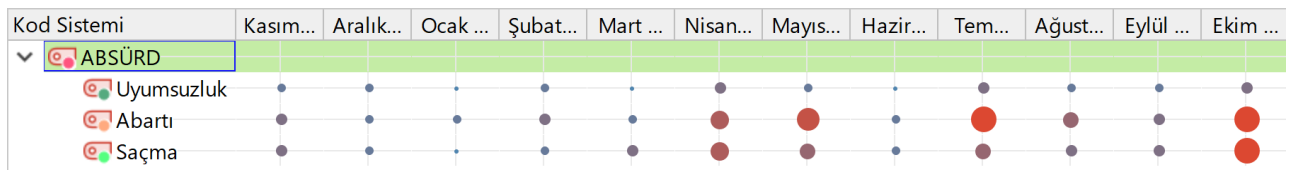
Şekil 4'de ironik metinlerin alt kodlarına ve zamana göre dağılımları gösterilmekte olup, bunların büyük oranda iğneleme

çerdiği anlaşılmaktadır. Öte yandan Ekim Mayıs ve Temmuz aylarında iğneleme içeren haberler yoğunlukta Ocak, Ocak ve Şubat aylarında bu haberlerin yoğunluğu azalmaktadır. Ciddiyet yitimi unsuru Zaytung'un her haberinde görülse

Şekil 4. Ciddiyet Yitimi ve İğneleme Gibi İronik Unsurların Zaman Aralıklarına Göre Dağılımı

Şekil 4'de Ekim, Temmuz ve Mayıs aylarında bu oran fazlayken Ocak, Şubat ve Ağustos aylarında bunun daha az tercih edildiği gözlenmektedir. Bu durumun temel sebebi olarak Türkiye'nin içerisinde bulunduğu siyasi iklim gösterilebilir. Zira bu süreçte Cumhurbaşkanlığı seçimi gibi önemli bir olay söz konusuydu ve bu siyasi gelişmelerin Zaytung haberlerine yansması söz konusudur.

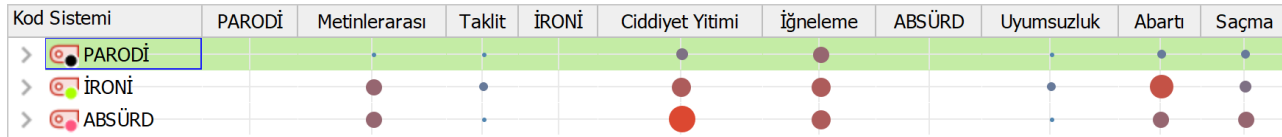

Şekil 5. Uyumsuzluk, Abartı ve saçma Gibi Absürd Unsurların Zaman Aralıklarına Göre Dağılımı

Şekil 5'de absürd unsurların alt kodları ve bunların zamansal dağılımı gösterilmektedir. Kullanım sıklıklarına göre abartı unsuru en fazla yoğunluğa sahipken bunu saçma ve uyumsuzluk takip etmektedir. Temmuz, Ekim ve Mayıs ayları abartı

olgusunun en fazla olduğu zaman dilimidir ve bunun en az olduğu aylar Ocak, Haziran ve Mart'tır. Mayıs ve Temmuz ayında bu oranın yüksek olma sebebi Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesi ve sonrası siyasal atmosferken Ekim ayındaki abartı içeren haberlerin artışının sebebi ekonomik kriz üzerinden yapılan algı ile bağlantılıdır. Saçma içeriklerin kullanım sıklıkları da büyük oranda abartı kodu ile paralellik göstermektedir. Ekim, Nisan ve Mayıs aylarında bu kullanım oldukça fazlayken Aralık, Ocak ve Şubat aylarında bu oranda bir düşüş yaşanmaktadır. Bunun temel sebebi olarak Türkiye siyasetinin söz konusu dönem içerisinde görece durağan olmasından kaynaklanmaktadır. Uyumsuzluk genel anlamda söz konusu haberle için yoğun bir kullanım oranına sahip değildir.

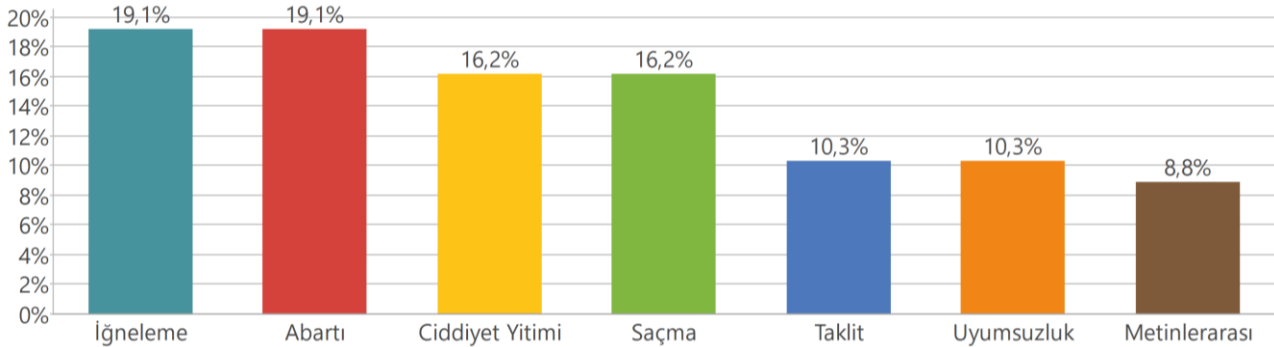
Genel anlamda bir yıllık süreç içerisinde ironik ve absürd anlatım temalarının daha yaygın görünmekle birlikte bunu sağlamak için metinlerarası bağlantılar ve uyumsuzluklar tercih edilmektedir. Bu çerçevede dilsel anlamda tercih edilen bu yapılar haberin mizahi anlatımının temelini oluşturduğu ifade edilebilir.

Şekil 6. Parodi İroni ve Absürd'ün Diğer Alt Kodlarla İlişki Düzeyi

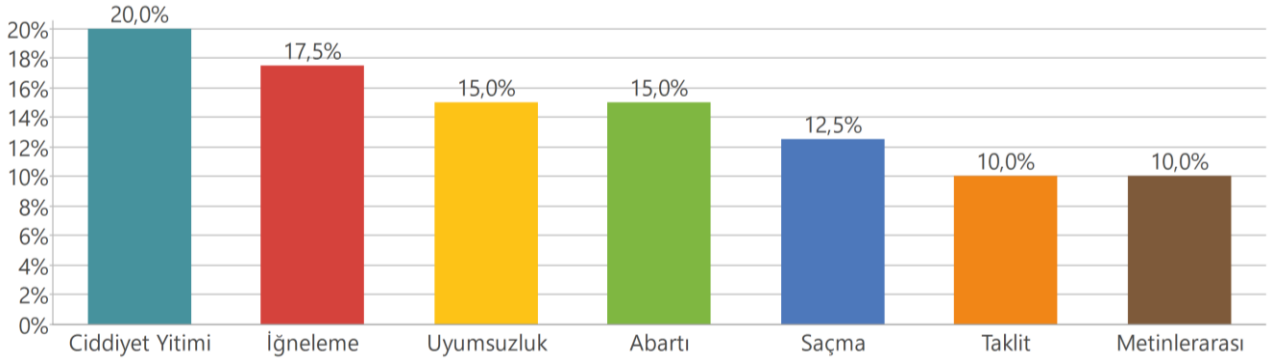
Yukarıdaki şekil, çalışma kapsamında belirlenen kodların ve alt kodların ilişkilerini ifade etmektedir. Bu bağlamda, absürd öğelerle ciddiye yitimi ve iğneleme gibi ironik alt kodlar paralel bir biçimde kullanılmaktadır. Buna ek olarak ironik öğelerle, ağırlıklı olarak abartı, uyumsuzluk ve saçma gibi alt kodların kullanımı birliktelik göstermektedir. Diğer taraftan, incelenen metinlerde ironik ve absürd ifadeler çok yoğun olmamakla birlikte metinlerarası bir görünüm de söz konusudur.

Aşağıdaki grafikler incelenen haber metinlerinin aylara göre kod dağılımları ifade etmektedir. Bu istatistikler, incelenen haberlerin kodlu bölümlere göre frekanslarını ve belirlenen mizahi üst kodlara oranlarını yansıtmaktadır.

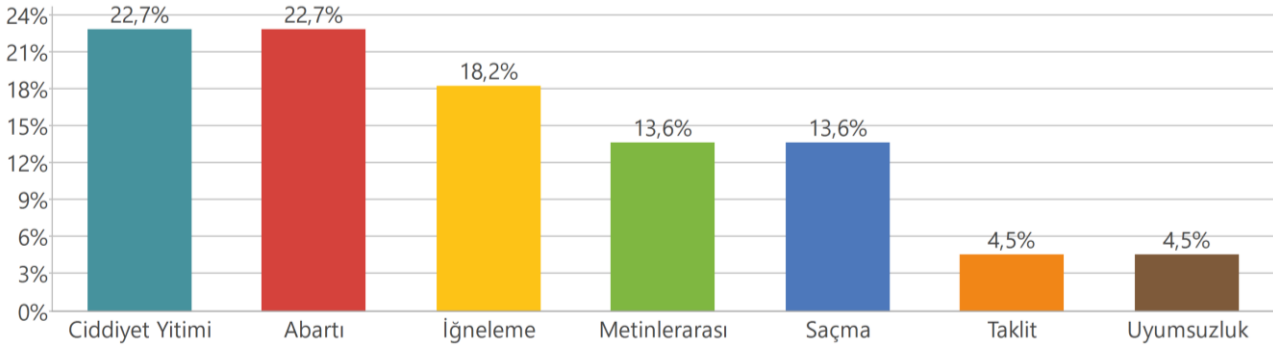
Grafik 1. 2017 Kasım Ayı Haberlerinin Kodlu Bölümlere Göre Frekansları

Yukarıdaki tabloya göre 2017'nin Kasım ayında çıkan tüm politik haberlerinin incelenen bölümlere göre kod yoğunlukları gösterilmektedir. Yoğunluklu olarak %19.1 oranında iğneleme ve aynı oranda abartı söz konusudur. Yine benzer biçimde %16.2 oranında ciddiye yitimi ve aynı oranda saçma ifadeler söz konusudur. %10.3 oranında taklit ve uyumsuzluk alt kodlarının yüzdeleri de birbiriyle aynı görünmektedir. Metinde en az tercih edilen mizahi anlatım tekniği metinlerarasılıktır. Bu oranlar dikkate alındığında, 2017 Kasım ayı Zaytung haberlerinde %45.6 oranında absürd, %35.3 ironik ve %19.1 oranında ise parodik kodlar tercih edilmektedir.

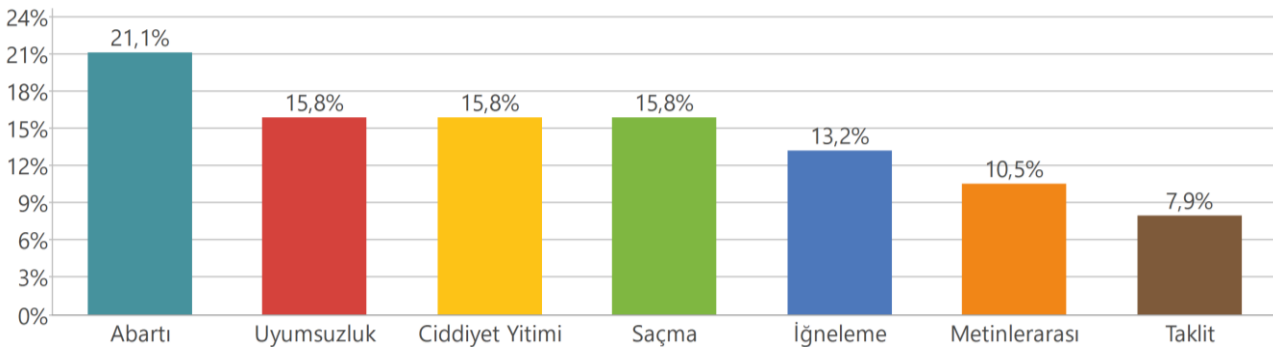
Grafik 2. 2017 Aralık Ayı Haberlerinin Kodlu Bölümlere Göre Frekansları

Grafik 2 dikkate alındığında 2017 Aralık ayında yayınlanan haberlerin alt kod dağılımı birbirlerine yakın oranlardan oluştuğu gözlenmektedir. Bu oranların üst kodlara yansımaları ise; %42.5 oranında absürd, %37.5 oranında ironik ve %20.0 oranında parodik şeklindedir. Bu oranlar çerçevesinde bu ayın haberlerinin büyük oranda absürd unsurlardan oluştuğu dikkat çekmektedir.

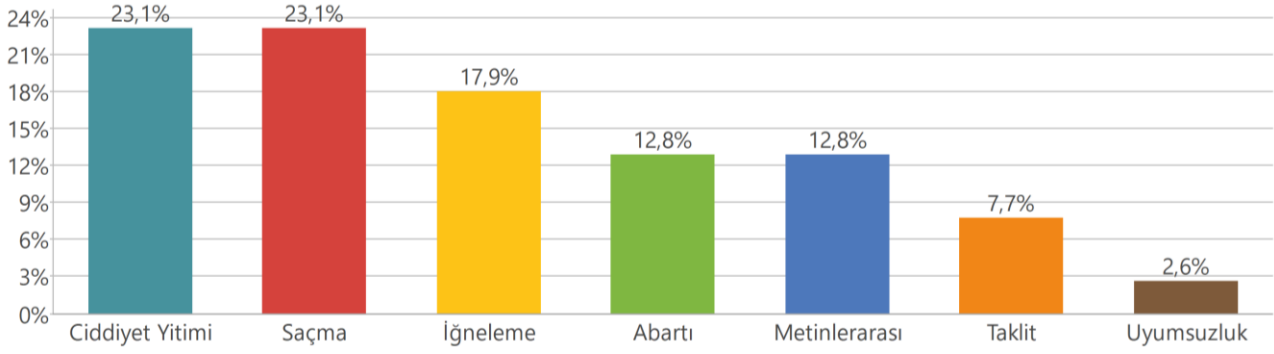
Grafik 3. 2018 Ocak Ayı Haberlerinin Kodlu Bölümlere Göre Frekansları

2018 Ocak ayı haberlerinin kodlu bölümlerinin frekans analizine göre, %40.9'luk bir oranda ironi, %40.8 ile absürd ve %18.1 ile parodik unsurların kullanıldığı ifade edilebilir. Bu oranlara göre ironik ve absürd kodların birbiri ile çok yakın oranda tercih edildiği anlaşılmakta olup metinlerarasılık ve uyumsuzluğun söz konusu olduğu parodik ifadelerin daha az bir yoğunluğa sahip olduğu ifade edilebilir.

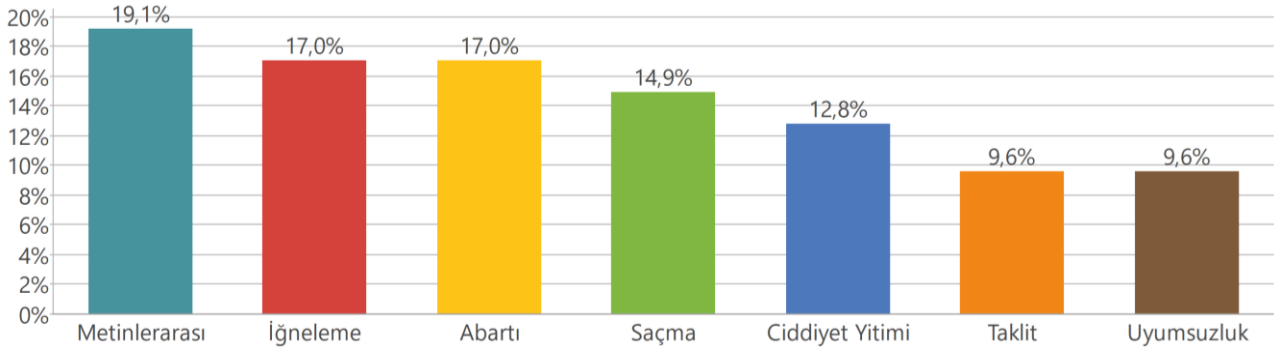
Grafik 4. 2018 Şubat Ayı Haberlerinin Kodlu Bölümlere Göre Frekansları

2018 Şubat ayı Zaytung'daki siyasi haberlerin kod frekanslarını gösteren yukarıdaki grafiğe göre, %52.7 oranında absürd, %29.0 oranında ironi ve %18.4 oranında parodi söz konusudur. Bu oranlar çerçevesinde absürd ifadelerin yoğun olarak kullanıldığı anlaşılmakta ve yine bu oranların önceki aylarla paralellik gösterdiği gözlenmektedir.

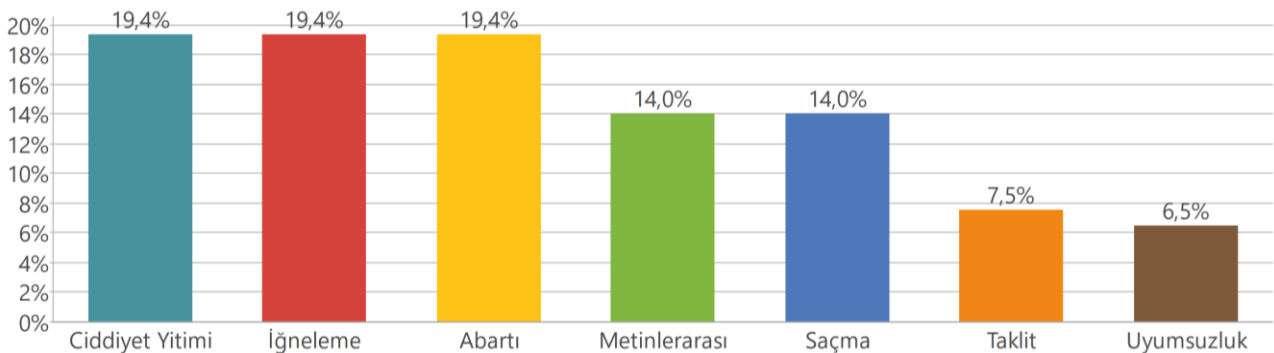
Grafik 5. 2018 Mart Ayı Haberlerinin Kodlu Bölümlere Göre Frekansları

2018 Mart ayı haberlerinin kodlu bölümlere göre frekanslarını gösteren Grafik 5'e göre haberlerin üslup açısından %41.0 ironi, %38.5 absürd ve %20.5 parodi içermektedir. Mart ayı siyasal haber frekans analizine göre önceki aylardan farklılık göstermekte olup bu aydaki haberlerin yoğunluklu olarak ironik unsurlar içerdiği gözlenmektedir. Bu doğrultuda incelenen haberlerin ağırlık merkezinin değiştiği ifade edilebilir.

Grafik 6. 2018 Nisan Ayı Haberlerinin Kodlu Bölümlere Göre Frekansları

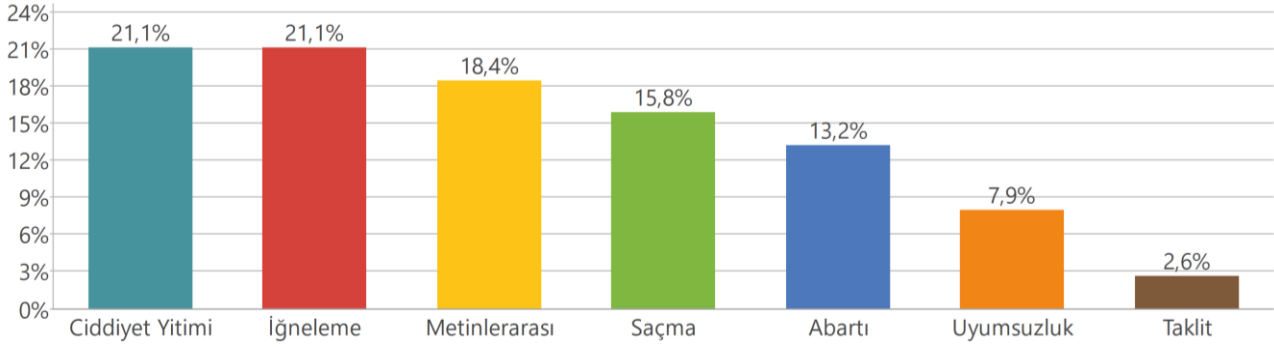
Grafik 6'da yer alan verilere göre Nisan ayı haberlerinin kodlu bölümlerine göre frekansları incelendiğinde, %46 oranında absürd, %29.8 oranında ironik ve %28.7 oranında ise parodik unsurların gözlendiği ifade edilebilir. Bu oranlar dikkate alındığında, Nisan ayı haberlerine ironik unsurların daha belirgin olduğu söylenebilir.

Grafik 7. 2018 Mayıs Ayı Haberlerinin Kodlu Bölümlere Göre Frekansları

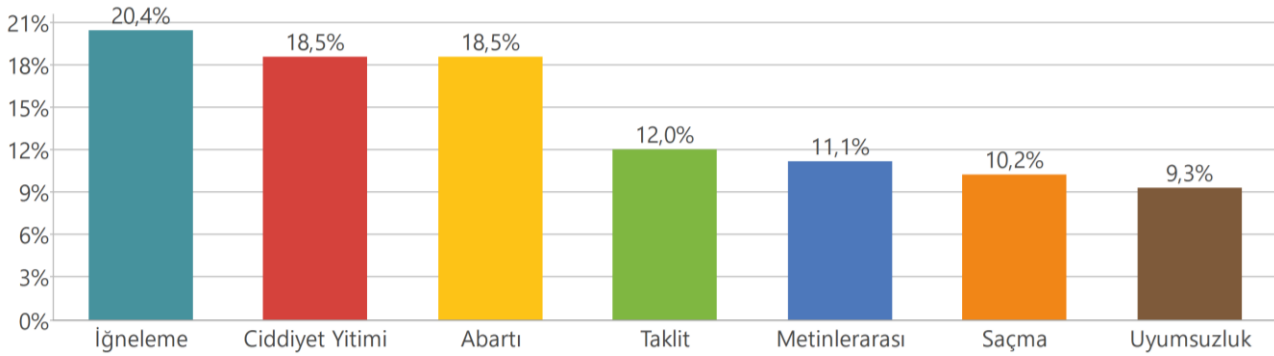
Mayıs ayı haberlerinin kodlu bölümlerine göre frekanslarını içeren 7. grafiğe göre, %39.9 oranında absürd, %38.8 oranında ironi ve %21.5 oranında parodi içeren ifadelerin kullanımı söz konusudur. Mayıs ayında yayınlanan haberlerde ironik ve

absürd unsurların oran açısından birbirine yakın olması siyasi haberlerde tercih edilen üslubun seçim atmosferinden dolayı bu unsurların iç içe geçmesiyle ilişkilidir.

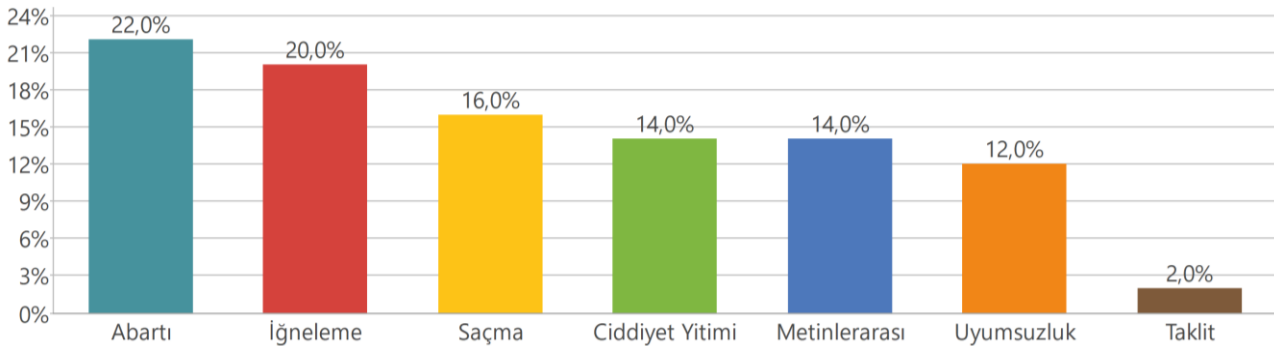
Grafik 8. 2018 Haziran Ayı Haberlerinin Kodlu Bölümlere Göre Frekansları

Haziran ayı haberlerinin kodlu bölümlerine göre frekanslarını içeren yukarıdaki grafiğe göre, %42.2 oranında ironik, %36.9 oranında absürd ve %21.0 oranında parodik ifadelerin kullanımı söz konusudur. Bu istatistiğe göre, ilgili haberlerde önceki aylara nazaran daha fazla ironik unsurların tercih edildiği dikkat çekmektedir.

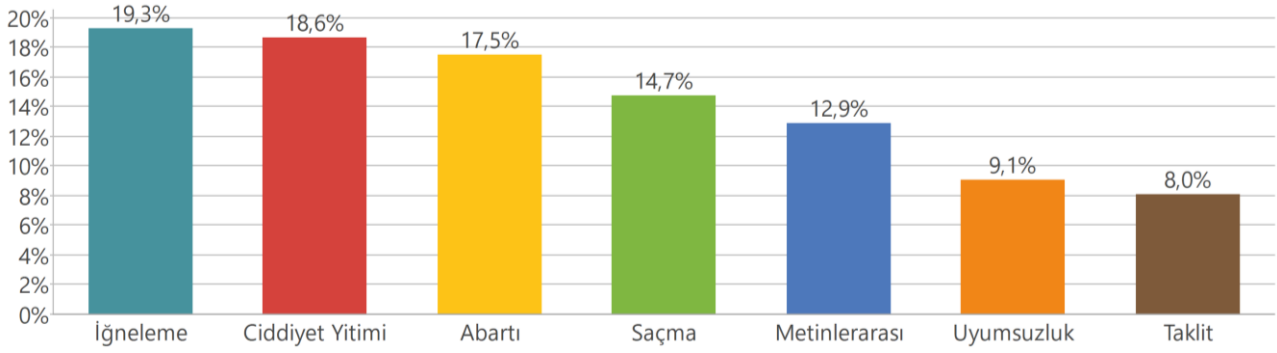
Grafik 9. 2018 Temmuz Ayı Haberlerinin Kodlu Bölümlere Göre Frekansları

Grafik 9'daki Temmuz ayı haberlerinin kodlu bölümlerine göre frekans analizine göre, ilgili metinler %38.9 oranında ironi, %38.0 oranında absürd ve %23.1 oranında parodik unsurları içermektedir. Bu doğrultuda söz konusu süreç içerisinde ironik ve absürd ifadelerin oran olarak birbiri ile oldukça yakın olduğu gözlenmektedir.

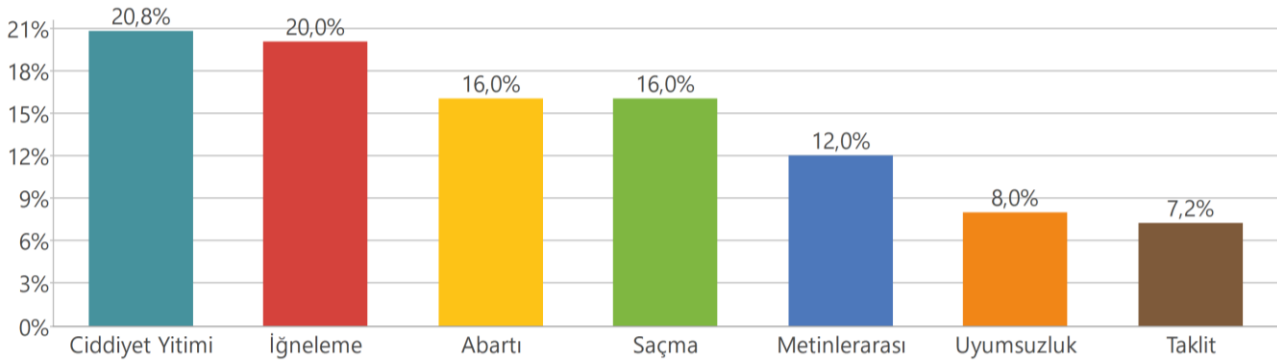
Grafik 10. 2018 Ağustos Ayı Haberlerinin Kodlu Bölümlere Göre Frekansları

Ağustos ayı haberlerinin kodlu bölümlerine göre frekanslarını ifade eden yukarıdaki grafiğe göre, %50.0 oranında absürd, %34.0 oranında ironik ve %16.0 oranında parodik metinler söz konusudur. Bu oranlar dikkate alındığında ilgili süre zarfı içerisinde bir yıllık istatistikle paralel olarak absürd metinlerin haberler içerisinde oldukça yoğun olarak kullanıldığı ifade edilebilir.

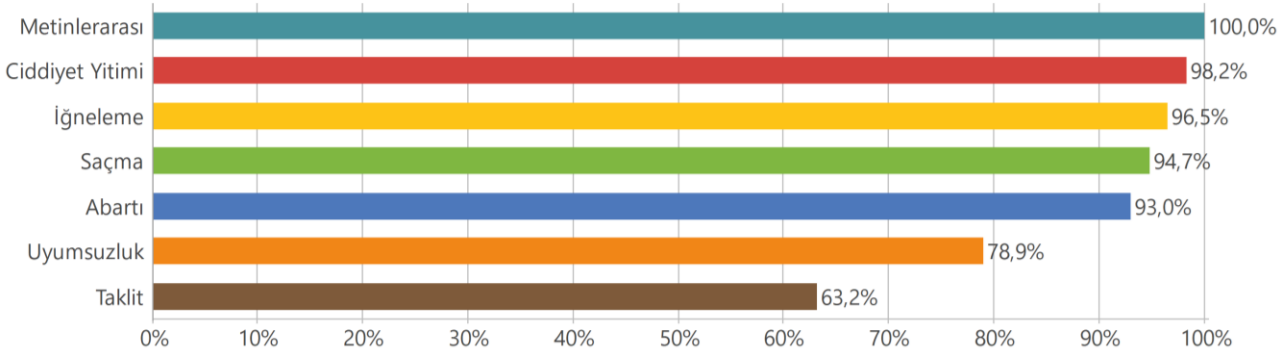
Grafik 11. 2018 Eylül Ayı Haberlerinin Kodlu Bölümlere Göre Frekansları

2018 Eylül ayı haberlerinin kodlu bölümlerinin frekanslarını gösteren yukarıdaki grafiğe göre, %41.3 oranında absürd, %37.9 oranında ironik ve %20.9 oranında parodik ifadelerin söz konusu haberler içerisinde kullanım alanına sahip olduğu söylenebilir.

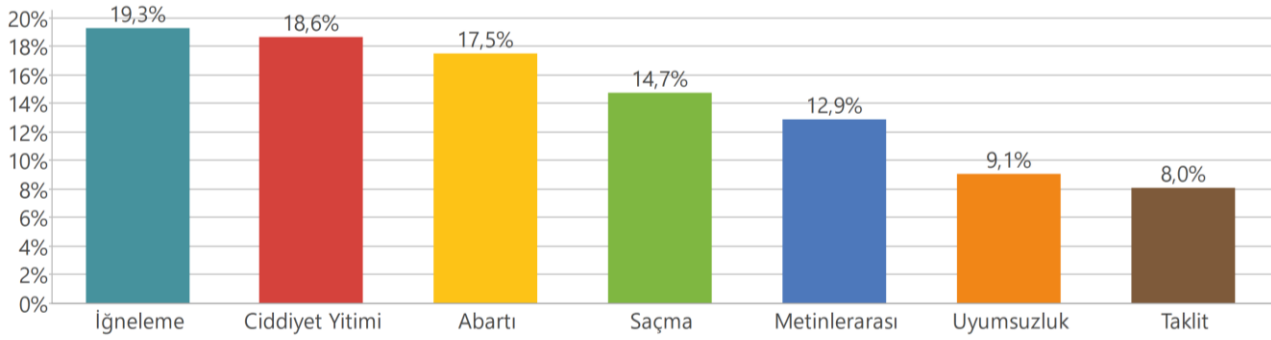
Grafik 12. 2018 Ekim Ayı Haberlerinin Kodlu Bölümlere Göre Frekansları

Grafik 12'deki Ekim ayı haberlerinin kodlu bölümlere göre frekanslarına göre, %40.8 oranında ironik, %40.0 oranında absürd ve %19.2 oranında parodik ifadelerin kullanımı söz konusudur. Buna göre Ekim ayı istatistikleri ironi ve absürdün bir arada kullanıldığını ifade etmektedir.

Grafik 13. Çalışma Kapsamında İncelenen Haberlerin Kodlu Belgelere Göre Frekansları

Yukarıdaki grafik, çalışma kapsamında incelenen haberler metninin kod kullanım oranları ifade etmektedir. Söz konusu grafiğe göre, incelenen her haber istisnasız olarak içerisinde metinlerarası unsurlar barındırmaktadır. Bu ifadelerin büyük çoğunluğu da haber metninin başlık kısımlarında yer almaktadır. Bu durum temelde incelenen tüm haberlerin parodik bir dilin hakim olduğunu göstermektedir. Metinlerarası anlatımı sırasıyla, %98.2 oranında ciddiyet yitimi, %96.5 ile iğneleme, %94.7 ile saçma ve %93.0 ile abartı takip etmektedir. Bu oranlar dikkate alındığında siyasi içerikli Zaytung haberlerinin yüksek oranda (%90+) parodi, ironi ve absürd gibi üst kodlar içerdiği sonucuna ulaşılmaktadır. Öte yandan parodinin ve absürdün alt kodları olan taklit ve uyumsuzluğun kullanım oranları daha düşük olduğu söz konusu grafikte dikkat çeken başka bir durumdur.

Grafik 14. Çalışma Kapsamında İncelenen Haberlerin Kodlu Bölümlere Göre Frekansları

Yukarıdaki grafik, çalışma kapsamında incelenen haberler içerisindeki kodlu bölümlerin frekans dağılımları göstermektedir. İncelenen zaytung metinleri %19.3 oranında iğneleme %18.3 oranında ise ciddiyet yitimi içermektedir. Bu bağlamda incelenen tüm haberler göz önüne alındığında %37.9 oranında İronik unsurların kullanıldığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan haberlerin kodlu bölümlerine göre %17.5 oranında abartı, %14.7 oranında saçma ve %9.1 oranında uyumsuzluk içermektedir. Bu çerçevede üst kod olarak %41.3 oranında absürd ifadelerin tercih edildiği ifade edilebilir. %12.9 oranında metinlerarasılık %8.0 oranında ise taklit kodunun kullanılması metinler içerisinde parodik anlatımların %20.9 olduğu anlaşılmaktadır. Tüm bu oranlar dikkate alındığında Zaytung haber metinlerinde en fazla absürd ifadelerin kullandığı bunu da sırasıyla ironi ve parodinin takip ettiği anlaşılmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Gülünç olan ile ciddi olan arasındaki ayrımın giderek muğlaklaştığı günümüzde, postmodern anlatı topluma dair birçok şeyi olduğu gibi mizahi olanı da yeniden biçimlendirmiştir. Postmodern mizahi teknikler olan parodi, ironi ve absürd özellikle eleştirel anlamda oldukça fazla tercih edilen üsluplardır. Bu teknikler, içerdikleri alt metinlerle geniş bir kullanım alanı yakalayarak üstü örtük eleştirel anlatım olanakları sağlamaktadırlar.

Zaytung bağlamında düşünüldüğünde, yayınlanan siyasi haberler metinsel anlamda parodi, ironi ve absürd ifadeleri içermekte olup bunlar üzerinden muhalif bir anlatım oluşturma çabasıdır. Türkiye'nin son bir yıllık siyasi gündemine dair Zaytung içeriklerinin incelendiği bu çalışmada, sitede yayınlanan haberlerin yoğun olarak absürd unsurları içerdiği görülmektedir. Bunu sırasıyla ironi ve parodi takip etmektedir.

Zaytung metinleri temel anlamıyla o günün gündemiyle bağlantılı olarak üretilen haberlerin bir parodisini ifade etmektedir. Aynı zamanda bu parodik unsurlar absürd ve ironi ile de bağlantılı olarak kullanılmaktadır. Örneğin incelenen bir haber metninin tek bir cümlesinde parodi, ironi ve absürd unsurlarının ortak bir şekilde kullanılabilen olduğu gözlenmektedir. Nitekim bu tekniklerin kesin olarak birbirinden ayrılması oldukça güçtür. Bu yüzden bu üst kodların arasındaki ortak yönleri biraz olsun ayırtmak adına bu kavramlarla bağlantılı alt kodlar belirlenmiştir. Belirlenen bu alt kodlar ekseninde haberlerin analiz edildiği bu çalışmada en çok kullanılan alt kod ironiyle bağlantılı olan iğneleme ve ciddiyet yitimidir. Bunu absürdün alt kodları olan abartı, saçma ve uyumsuz ifadeler kullanılmıştır. Son olarak da metinlerarasılık ve taklit tercih edilen parodik alt kodlar arasındadır.

Sonuç olarak bu çalışmanın bulgularına göre, içerdiği parodik, ironik ve absürd unsurlar çerçevesinde Zaytung haber metinlerinin postmodern bir mizahi anlatıya sahip olduğu söylenebilir. Öte yandan Zaytung'un en bariz özelliği olarak siyasi olanın eğlenceli bir hale getirilmesinin yanında, üretilen yeni haber metninin muhalif bir bakış açısıyla yeniden inşa edilmesi ve eleştiri unsurunun üretilen metinlerin geneline hâkim olmasıdır.

Kaynakça

- Aktulum, K. (2000), *Metinlerarası İlişkiler*, Öteki Yayınevi, Ankara.
- Anık, A. (1992), *Psikolojide Bilimsel Yöntem*, İstanbul Üniversitesi Basımevi, İstanbul.
- Anonim (2012), *Zaytung (2009-2011): Dürüst, Tarafsız, Ahlaksız Haber*, April Yayıncılık, İstanbul.
- Barbe, K. (1995), *Irony in Context*. John Benjamin's Publishing Company, Philadelphia.
- Baysal, A. (2008), "Piyanoya Ters Oturup Klozet Çalan İnek ya da Absürd Reklamcılık", Aşkın Baysal (Ed.), *Yeni Pazarlama Trendleri*, MediaCat, İstanbul, s. 29-56.

- Best, S., Kellner, S. (2016), *Postmodern Teori: Eleştirel Soruşturmalar*, (Çev. Mehmet Küçük), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Cebeci, O. (2008), "Tarihsel Bir Perspektiften İroni Tür ve Tekniklerinin Gelişimi ve Bazı Uygulama Örnekleri", *Cogito: İroni*, 57, s.87-184.
- Colebrook, C. (2004), *İrony*, Routledge Cambridge University Press, New York.
- Dentith, S. (1995), *Parody: The New Critical Idiom*, Routledge Cambridge University Press, New York.
- Gökçe, O. (1994), *İçerik Çözümlemesi*, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, Konya.
- Göksel, N. (2006), "Unutma, Parodi ve İroni", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, s.131-140.
- Gönenç, M. (2017), "Tom Stoppard'ın Rosencrantz ve Guildenstern Öldüler ve Travestiler Oyunlarında Postmodern Söylem", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 37, s.231-242.
- Gündoğan, O. (1995), *Albert Camus ve Baş Kaldırma Felsefesi*, Birey Yayıncılık, Erzurum.
- Hutcheon, L. (2004), *A Poetics of Postmodernism: History, Theory Fiction*, Routledge Publishing, New York.
- Kierkegaard, S. (2009), *İroni Kavramı: Sokrates'e Yoğun Göndermelerle*, (Çev. Sıla Okur), İmge Kitabevi, Ankara.

Avusturya İş Çevrimleri Teorisi Çerçevesinde Global Faiz Oranlarının Gelişmekte Olan Ülkelerdeki İş Çevrimlerine Etkisi: Panel VAR Uygulaması*

The Effect of Global Interest Rates on Business Cycles in Developing Countries within The Austrian Business Cycle Theory Framework: A Panel VAR Application

Serdar Göcen†

Öz

Bu çalışmada Avusturya İş Çevrimleri Teorisi çerçevesinde global faiz oranlarının dokuz gelişmekte olan ülke üzerindeki etkileri incelenmiştir. Avusturya İş Çevrimleri Teorisi'ne göre, faiz oranlarındaki suni düşüş ekonominin kaynak dağılımını bozarak sürdürülebilir olmayan bir ekonomik canlanmaya neden olmakta ve süreç krizle sonuçlanmaktadır. Avusturya İş Çevrimleri Teorisi kapalı ve açık ekonomiler için incelendikten sonra, 1996-2016 dönemi için panel VAR modeli ile test edilmiştir. İlk olarak, ABD ve Euro Bölgesi faiz oranları ile gelişmekte olan ülkelerin faiz oranları arasındaki ilişki incelenmiş ve her iki faiz oranının da gelişmekte olan ülkelerin faizleri üzerinde belirleyici etkileri olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra, üç faiz oranının gelişmekte olan ülkelerin endüstriyel üretimi üzerindeki etkileri incelenmiştir. Yurt içi faizlerin yanı sıra, özellikle ABD faiz oranının endüstriyel üretimdeki değişimler üzerinde önemli etkilere sahip olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İş Çevrimleri, Avusturya İş Çevrimleri Teorisi, Panel VAR

Abstract

In this study, it was analyzed the effects of global interest rates on nine developing countries within the Austrian business cycle theory. According to the Austrian Business Cycles Theory, the artificial decline in interest rates disrupts the resource allocation of the economy, causing an unsustainable economic recovery, and the process results in a crisis. After examining the Austrian business cycle theory for closed and open economies, the panel VAR model was tested for the 1996-2016 period. First, it was investigated the relationship between the US-Euro Area interest rates and interest rates of developing countries. It was found that both interest rates have impacts on interest rates of developing countries. Then, it was analyzed that the effects of these three interest rates on industrial production of developing countries. Besides the domestic interest rates, especially the US interest rate has significant effects on changing in industrial production.

Keywords: International Business Cycles, Austrian Business Cycle Theory, Panel VAR

JEL: E14, E32, F44

Araştırma Makalesi [Research Article]

Submitted: 27 / 11 / 2018

Accepted: 13 / 06 / 2019

*Bu makale Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Teorisi Bilim Dalı'nda Serdar GÖCEN tarafından hazırlanan ve Doç. Dr. Devrim DÜMLUDAĞ'ın danışmanlığını yaptığını "Global Para Politikalarının Gelişmekte Olan Ülkelerin İş Çevrimleri Üzerindeki Etkisi" başlıklı yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

†Araş. Gör. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, serdargocen@osmaniye.edu.tr, Orcid: 0000-0002-5742-191X

Giriş

Bir ülkenin istikrarlı bir ekonomiye sahip olması sadece yurt içindeki ekonomik politikaların doğru olması ile mümkün olmamaktadır. Ekonomik istikrar, uluslararası kredi ve faiz şartlarını etkileyebilen ülkelerin izledikleri politikalara da bağlılık göstermektedir. Uluslararası rezerv para birimine sahip ülkelerin faiz oranlarındaki değişimler, sadece yurt içinde değil, uluslararası piyasalar kanalı ile diğer ülkeler üzerinde de etkilere sahiptir.

Ekonomideki para miktarı ile reel ekonomi arasında kurulan bağlantı, en azından 19.yy.'daki Nakit Okulu ile Bankacılık Okulu arasındaki tartışmaya kadar gitmektedir. Para miktarındaki değişimleri, metalik para miktarındaki değişimler ve dış ticaretten kaynaklanan değişimler olmak üzere iki değişkenle açıklayan görüşe Nakit Okulu karşı çıkmaktadır. Nakit Okulu'na göre, ekonomideki para miktarı bankaların piyasaya sürdükleri ve madeni para karşılığı olmayan banknotlar tarafından da etkilenmektedir (Blaug, 1985). Nakit Okulunun bu görüşü ekonomideki para miktarı ile iş çevrimleri arasında bağlantı kuran ilk yaklaşımı oluşturmaktadır.

Nakit Okulu'nun görüşüne göre, değerli maden miktarındaki artış ekonomik istikrarsızlık ve iş çevrimlerinin nedeni değildir. Daha ziyade, madeni para karşılığı olmayan itibari para miktarındaki artış iş çevrimlerinin nedeni olarak görülmektedir. Nakit Okulu'nun bu görüşlerinin ortaya çıktığı dönemde merkez bankalarının para miktarı üzerindeki etkisi, günümüze kıyasla kısıtlıydı. Bankaların izledikleri kredi politikaları, değerli maden miktarındaki artış ve dış ticaret ile birlikte ekonomideki para miktarının temel belirleyicileri durumundaydı. Ancak günümüzde merkez bankaları para miktarının temel belirleyicisi konumundadır ve para politikaları doğrudan merkez bankası ile ilişkilendirilmektedir. Merkez bankalarının karşılıksız para basımı ile genişletici para politikası uygulamaları, ekonomide para miktarında artışa ve faiz oranlarında düşüşe neden olmaktadır. Bu politikaların etkilerini inceleyebilmek için bir teorik alt yapıya ihtiyaç vardır. Ludwig von Mises ve F.A. Hayek tarafından geliştirilen ve daha sonra Roger W. Garrison'ın katkı yaptığı Avusturya İş Çevrimleri Teorisi, ekonomideki düşük faiz oranları ile iş çevrimlerini ilişkilendirmesi nedeniyle bu çalışmada teorik çerçeve olarak seçilmiştir.

Avusturya İş Çevrimleri Teorisi'nin teorik çerçeve olarak seçilmesinin bir diğer nedeni ise şudur: 2008 krizi sonrasında krizlerin nedenlerini anlamaya yönelik yapılan çalışmaların sayısında artış yaşanmaktadır. Bunların içerisinde krize neden olan temel faktörü düşük faiz oranları olarak gören çalışmalar bulunmaktadır (Taylor, 2007; Taylor, 2009). Bu dönemde uluslararası iş çevrimleri hakkında yapılan çalışmaların sayısı da artmaktadır. Bu tür iş çevrimlerinin, krizlerin ve düşük faizlerin önemini anlaşılmasında Avusturya İş Çevrimleri Teorisi'nin yararlı katkılar yapacağı düşünülmektedir. Oppers (2002) değişen uluslararası finansal sistem ile Avusturya İş Çevrimleri Teorisi'nin ele aldığı faktörlerin daha önemli hale geldiğini belirtmektedir.

Teorik çerçevenin seçimi ile ilgili üçüncü neden Avusturya İş Çevrimleri Teorisi'nin sahip olduğu özelliklerdir. Luther ve Mcelyea (2018) bu özellikleri şu şekilde sıralamaktadır:

Avusturya İş Çevrimleri Teorisi,

- Mikro ekonomik temellere sahiptir.
- Para nötr değildir, ekonomik etkilere sahiptir.
- Sermaye temellidir.
- Yapılan hataların maliyetleri vardır.

Bu özellikler Avusturya İş Çevrimlerinin kendine özgü özelliklerini oluşturmakta ve burada ele alınan konu için temel sağlamaktadır.

Dünya ekonomisinin yüksek entegrasyon seviyesine sahip olduğu günümüzde, uluslararası piyasalardaki likidite ve faiz şartlarını etkileyen ülkelerin ekonomik politikalarının etkileri diğer ülkelere yayılmaktadır. Bu çalışmada Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Euro Bölgesi (EB) faiz oranları global faiz oranlarını temsil eden iki bölge olarak ele alınmıştır. Bu bölgelerin faiz politikalarının, gelişmekte olan ülkelerin faiz politikalarına ve üretim seviyelerine etkilerini incelemek amaçlanmaktadır. Böylece, gelişmekte olan ülke faiz oranlarının ABD ve EB faiz kararlarından nasıl etkilendiği ve Avusturya İş Çevrimleri Teorisi'nde konjonktürel dalgalanmaların temel nedeni olarak görülen faiz oranlarının reel ekonomi üzerindeki etkileri incelenmiş olacaktır. Çalışmanın diğer amacı, orijinal haliyle kapalı ekonomiler için geliştirilmiş olan Avusturya İş Çevrimleri Teorisi'nin açık ekonomik modele uyarlanmasıdır. Bu nedenle çalışmada önce kapalı ekonomi modeline yer verilmiş, daha sonra açık ekonomik modele geçilmiştir.

Ampirik kısımda 1996-2016 dönemi için yıllık veriler kullanılarak panel VAR modeli tahmin edilmiştir. Gelişmekte olan ülkelere, kırılmalı ülkeler sınıfında yer alan dokuz ülke kullanılmıştır. Bu ülkeler Brezilya, Çin, Endonezya, Hindistan, Malezya, Meksika, Rusya, Güney Afrika ve Türkiye'den oluşmaktadır.

Çalışmanın akışı şu şekildedir: bir sonraki bölümde açık ve kapalı ekonomiler için Avusturya İş Çevrimleri Teorisi açıklanmaktadır. İkinci bölüm literatür incelemesine ayrılmıştır. Üçüncü bölümde veri ve yöntem tanıtılmaktadır. Dördüncü bölümde elde edilen bulgular tartışılmaktadır. Son olarak, sonuç bölümünde çalışmanın bulguları genel olarak değerlendirilmekte ve politika önerileri sunulmaktadır.

1. Teorik Çerçeve: Avusturya İş Çevrimleri Teorisi

1.1. Avusturya İş Çevrimleri Teorisi'nin Gelişimi

İlk olarak Mises (1953) tarafından ele alınan Avusturya İş Çevrimleri Teorisi (AİÇT), ekonomide meydana gelen para miktarındaki artışları temel faktör olarak ele almaktadır. Para miktarındaki artış, piyasa faiz oranlarını Wicksellci doğal faiz oranının altına düşürmektedir. Bu durum ekonomide, sürdürülebilir olmayan bir şekilde, kaynakların yeniden dağılmasına neden olmaktadır. Mises (1953) bu görüşü ile Nakit Okulu'na yaklaşmaktadır. Ancak daha sonra Mises, Hayek ve Garrison tarafından yapılan çalışmalar AİÇT'ye kendi karakterini kazandırmıştır. Hayek (1931, 1939)'in teoriye temel katkılarından ilki sermaye teorisini geliştirerek, ekonomideki sermaye yapısı ile iş çevrimleri arasındaki ilişkiyi güçlendirmesidir. Daha sonra literatüre Hayek Üçgeni olarak geçen şekiller yardımı ile Hayek bu ilişkiyi grafiksel olarak da göstermiştir. Bir diğer katkı, cebri tasarruf kavramını kullanmasıdır. Üçüncü ve belki de en önemli katkı ise, teorinin başlangıç varsayımını değiştirerek, tam istihdam yerine eksik istihdam durumundan başlayarak aynı sonuçlara ulaşmasıdır. Bu son katkısı ile Hayek, Avusturya İş Çevrimleri Teorisi'ne yöneltilen temel eleştirilerden birini de cevaplamıştır.

Garrison (2001) Avusturya İş Çevrimleri Teorisi'ni geliştiren bir diğer iktisatçı olarak görülmektedir. Teoriyi geleneksel iktisadın da alışık olduğu ödünç verilebilir fonlar piyasası ve üretim olanakları eğrisi ile göstererek, teorinin bilinirliğine katkı yapmıştır. Ek olarak, bu grafikleri Avusturya İktisat Okulu'na has olan Hayek üçgeni ile birleştirmiş ve parasal genişleme ve onu izleyen parasal daralma dönemlerinde ekonomide neler olduğunu açık bir biçimde ortaya koymuştur. Bu sayede Avusturya İş Çevrimleri Teorisi'nin Garrison modeli merkez bankası politikalarının etkilerinin incelenmesi için de uygun bir temel sağlamaktadır.

1.2. Dışa Kapalı Ekonomi: Garrison Modeli

AİÇT'ne göre, ekonomide üretim artışı için temel faktör tasarruflar yoluyla oluşan sermaye birikimidir. Dışa kapalı bir ekonomi varsayımı altında, Garrison modelinde kullanılan ödünç verilebilir fonlar piyasasında fon arzı iki bileşene ayrılır: Yurt içi tasarruflar ve ekonomide önceki dönemlerde yaratılan likidite fazlası (Garrison 2001).

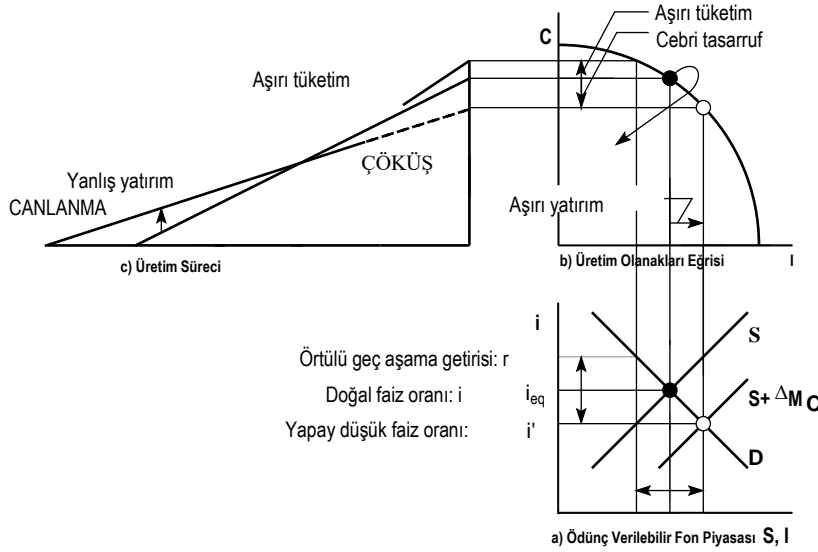
Oransal rezerv bankacılığının ve merkez bankası gibi para miktarını belirleyen bir otorite kurumunun olmadığı bir ekonomide, ödünç verilebilir fon arzının belirleyicisi yurt içi tasarruf arzıdır. Fon talebinin sabit kaldığı durumlarda, ekonomide kullanılan toplam fon miktarı ve denge faiz oranındaki değişiklikler fon arzındaki ve dolayısıyla yurt içi tasarruf miktarındaki değişimlerden kaynaklanmaktadır. Böyle bir ekonomide ödünç verilebilir fon piyasasında oluşan denge faiz oranı, doğal faiz oranına eşit olacak ve her zaman öyle kalacaktır. Ekonomide bankacılık sisteminin ortaya çıkışı veya kısmi rezerv bankacılığına geçiş ile fon arzında ikinci bir belirleyici ortaya çıkar. Kısmi rezerv tutmaya izin veren bankacılık sistemi, ödünç verilebilir fon piyasasında fon miktarı ve denge faiz oranının belirleyicilerinden biri olacaktır. Bu durumda fon arzı yurt içi tasarruf arzı ile bankacılık sisteminde yaratılan kredi genişlemesinden meydana gelir. Bu, Mises (1953) tarafından geliştirilen AİÇT'nin ilk biçimine işaret etmektedir. Yurt içi tasarrufların sabit olduğu durumda, ödünç verilebilir fon piyasasında kullanılan fon miktarının ve denge faiz oranının belirleyicisi bankacılık sisteminde yaratılan kredi genişlemesidir. Kredi genişlemesi neticesinde arz eğrisinde meydana gelen sağa doğru kayma denge faiz oranını değiştirir. Ancak, bu esnada yurt içi tasarruf miktarında bir artış olmadığı için doğal faiz oranı değişmemektedir. Piyasa denge faiz oranının doğal seviyenin altına düşmesi neticesinde ekonomi dalgalanma sürecine girmektedir.

Ekonomideki fon arzı üzerinde etkili olan bir diğer faktör merkez bankalarıdır. Yurt içi tasarruf arzı ve bankacılık sisteminin yanı sıra merkez bankası tarafından yürütülen genişletici para politikası ödünç verilebilir fon piyasasındaki fon miktarının ve denge faiz oranının belirleyicilerindedir. AİÇT'de, özellikle Garrison'ın katkısı ile genişletici para politikaları da ekonomideki dalgalanmaların kaynaklarından biri olarak ele alınmaktadır. Yurt içi tasarruf seviyesinin ve kredi miktarının değişmemesi durumunda, genişletici para politikası fon arzı eğrisinin sağa doğru kaymasına ve denge faiz oranının düşmesine neden olmaktadır. Bu durumda da denge faiz oranı seviyesi doğal seviyesinden sapmaktadır. Bu sapma ekonomide dalgalanmalara neden olmaktadır.

Şekil 1'de ekonomide genişletici para politikasının uygulanması durumunda, tasarruf artışında olduğu gibi, ödünç verilebilir fon arzı eğrisi sağa kaymakta ve artmaktadır. Denge faiz oranı düşerek 'i' haline gelmektedir. Faizlerdeki bu düşüş ile üreticiler ve tüketiciler arasında zaman tercihleri açısından uyumsuzluk ortaya çıkmaktadır. Faizlerin denge seviyesinin altına düşüşü tasarruf sahiplerini daha az tasarruf ederek daha fazla tüketmek yönünde teşvik etmektedir. Üreticiler ise bu sırada daha fazla yatırım yapma yönünde teşvik edilmektedir. Üreticiler daha düşük maliyetli hale gelen kredilerden

yararlanarak yatırım miktarını arttırmaktadırlar. Yeni yatırımların yapılması üretim sürecini üretimin ilk aşamalarına doğru kaydırır. Bu durum yeni yatırımların daha sermaye yoğun sektörlerde yapıldığı ve üretim zamanının uzadığı anlamına gelmektedir. Üretici ve tüketiciler arasındaki uyumsuzluk da burada ortaya çıkmaktadır. Düşük faiz ortamında tüketiciler tüketim malı taleplerini artırırken, üreticiler kaynakları sermaye malı üretimine kaydırmaktadırlar. Bunun neticesinde tüketim malı fiyatları, üretim malı fiyatlarına göre artmaktadır. Bu sırada ekonomi üretim olanakları eğrisinin dışına doğru hareket etmektedir. Ancak bu hareketin sürdürülebilir olması mümkün değildir.

Aynı zamanda üretim sürecini gösteren üçgenin üzerinde de değişimler olmaktadır. Üretim sürecinin erken aşamalara doğru kayması, hipotenüsün yukarı kaymasına neden olur. Ancak bu, hipotenüsün bütün olarak kayması şeklinde değil, eğiminin azalması şeklinde ortaya çıkar. Bu durum, tasarruf kaynaklı büyümede olacağı gibi, üretim sürecinin uzadığını göstermektedir. Para miktarındaki artış neticesinde düşen faizin ekonomi üzerindeki etkisi, sanki tasarruflarda bir artış olmuş gibi üretim sürecinin uzamasıdır, ancak farklı olarak bu sırada tüketim miktarı artmaktadır. Bu durum AİÇT'nin iki temel özelliği olan yanlış yatırım ve aşırı tüketimin nasıl ortaya çıktığını göstermektedir.

Şekil 1. İş Çevrimleri

Kaynak: Garrison (2001, s.69)

Üretim sürecinin üst kısmındaki kesikli çizgiler sermayenin yeni yapısının sürdürülemediğini göstermektedir. Oluşan enflasyonist baskı nedeniyle parasal genişleme durduğunda üreticiler bu süreci sürdürmek için yatırım yapamaz hale gelirler. Kit kaynak ve yüksek tüketim, sürecin tamamlanmadan sona ermesine neden olan faktörlerdir. Bu dönemde bazı yatırımlar tamamlanmadan bırakılacak, tamamlanmış olanlar ise kullanılamayacaktır. Ekonomide bu süreç üretim olanakları grafiği üzerinde gösterilmektedir. Ekonomi daralma döneminde ok işareti yönünde hareket ederek küçülecektir.

1.3. Dışa Açık Ekonomi Modeli

AİÇT bu çalışmada incelenen konu bakımından bir kısıta sahiptir. Mises, Hayek ve Garrison iş çevrimlerini dışa kapalı bir ekonomi için ele almışlardır. AİÇT'ne göre, ülkelerin sahip oldukları sermaye miktarı ve sermaye miktarını arttırmak için kullanılan tasarruflar ekonomik büyümenin temel belirleyicileridir. Ülkelerin gelir, refah ve gelişmişlik seviyeleri arasındaki farkların nedeni, ülkelerin farklı miktarda sermaye birikimine sahip olmalarıdır. Sermaye birikimine daha önce başlamış ve nispeten daha fazla sermaye birikimine sahip ülkeler, sermaye birikimine daha geç başlayan ve daha düşük sermaye birikimine sahip ülkelere nazaran daha yüksek refah seviyesine sahiptirler. Bu perspektif gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki farkın anlaşılmasını da sağlamaktadır. Ülkelerin refah seviyeleri arasındaki fark, bu ülkelerde yaşayan insanların arasındaki farktan kaynaklanmaz. Gelişmekte olan bir ülkeden gelişmiş bir ülkeye göç eden birisinin geliri kısa sürede gelişmiş ülke seviyesine yaklaşırken, gelişmiş bir ülkeden gelişmekte olan ülkeye göç eden bir çalışanın geliri gelişmekte olan ülke seviyesine inecektir. Bu farkı yaratan sermaye arzı veya diğer bir deyişle kişi başına yapılan sermaye yatırımı miktarıdır. Daha yüksek gelir ve refaha sahip ülkelerde bu miktar daha yüksektir veya geçmişte bir yerde daha fazla olmuştur (Mises, 2006, s.75-80). Bu nedenle, ülkeler yabancı kaynaklardan yararlanabilmek için ekonomilerini dışa açmaktadır. Dışa açılan ülkeler için olumsuz bir durum da ortaya çıkmaktadır. Bu ülkeler yurt dışında uygulanan ekonomi politikalarından, yaşanan dalgalanmalardan ve krizlerden daha fazla etkilenme durumu ile karşı karşıya kalmaktadırlar.

Dışa kapalı bir ekonomide yurt içinde para ve kredi miktarının artışı, sadece yurt içinde izlenen para ve kredi politikalarının bir sonucu olmakta ve faiz oranındaki değişikliklerin bir sonucu olarak üretim süreci ve sermaye yapısındaki değişimler yurt içi kaynaklı olarak ele alınmaktadır. Bu kapalı ekonomi modeli günümüz açık ekonomilerinin eksik olarak ele alınmasına neden olmaktadır.

Dışa açık bir ekonomi, dışa kapalı bir ekonomiye nazaran daha fazla kaynağa sahip olma avantajına sahiptir. Dışa kapalı bir ekonomide, yatırıma yönlendirilebilen kaynak miktarı yurt içi yerleşiklerin tasarrufları ile sınırlı kalmaktadır. Düşük sermaye birikimine sahip olan ve gelişmiş ülkelerin gelir seviyesini yakalamak için hızlı büyümeye ihtiyaç duyan gelişmekte olan ülkeler için bu durum özellikle önemli bir kısıt oluşturmaktadır. Düşük tasarruf miktarı yüksek büyüme oranlarına ulaşmanın önündeki en önemli engel konumundadır. Bu ülkelerin yurt içi tasarrufları ile gelişmiş ülkeler düzeyini yakalayacak büyüme oranlarına ulaşması mümkün görünmemektedir. Bu nedenle dışa açılmak bu ekonomiler için ek kaynak sağlayarak, büyümeye hız kazandırma imkanı sağlamaktadır. Dışa açık bir ekonomide, yurt dışında oluşan bir tasarruf fazlasının ülke içine gelmesi ve bu tasarrufların yeni yatırımlarda kullanılması, sermaye miktarını arttırmakta ve daha yüksek büyüme oranlarının yakalanmasına imkan sağlamaktadır. Böylece, özellikle gelişmekte olan ülkeler için uluslararası piyasalardan kaynak temin etmek amacı ile dışa açılmak ve dünya ekonomisi ile entegrasyonu arttırmak bir fırsat doğurmaktadır. Dışa açılan bir ekonomi için elde edilen bu kazançlar konunun bir yönünü oluşturmaktadır. Diğer yandan, dışa açılma dünya ekonomisi ile entegrasyonu arttırarak diğer ülkelerin ekonomilerinde meydana gelecek dalgalanma, istikrarsızlık ve krizlerin ülke içinde daha fazla etki yaratmasına neden olmaktadır. Bu nedenle dışa açılmanın olumsuz yanı, uluslararası ekonomide meydana gelen gelişmelere karşı yurt içi ekonominin kırılganlığının artmasıdır. Yurt dışından ülke içine gelen yabancı kaynakların fazla tasarruflar yerine, diğer ülkelerde yaratılan fazla paranın yurt içine akışı şeklinde olması durumunda söz konusu kırılganlıklar ortaya çıkmaktadır. Uluslararası rezerv para sahibi global merkez bankaları tarafından izlenen genişletici bir para politikası, uluslararası piyasalardaki faiz oranlarını, likidite şartlarını ve borçlanma imkanlarını etkilemektedir. Oluşan fazla para dünyada dolaşmaya başlarken, daha fazla kar ve daha yüksek faiz oranı imkanı sağlayan ülkelere akmaktadır. Bu durumun yurt içi ekonomilerdeki ilk etkisi üretimin ilk aşamalarına doğru yapılan yatırımların artması (yanlış yatırım) ile üretim sürecinin uzamasıdır.

Kaynakların yeniden dağıtılması anlamına gelen bu durum, tasarrufların kullanılmasının aksine sürdürülemez bir ekonomik canlanma periyodu yaratmaktadır. Daha düşük faiz oranları ve daha kolay borçlanma fırsatları döneminde, tüketiciler daha az tasarruf yaparken, üreticiler daha fazla yatırım yapmaktadır (aşırı yatırım). Bu durum tüketici ve üreticilerin tercihleri arasında bir uyumsuzluğun meydana geldiğine işaret etmekte ve düşük tasarruf ve yüksek yatırım arasındaki fark yaratılan fazla para ile karşılanmaktadır. Yurt dışında uygulanan para politikalarının, kendi ekonomik gelişmelerinin etkisi baskısı ile daralmaya başlaması, bu uyumsuzluğun sürdürülemez olduğunu ortaya çıkarmakta ve yurt içi ekonomileri bir durgunluk periyoduna ve daha sonra da bir krize sokmaktadır.

Dışa kapalı bir ekonomide hem ekonomik büyümenin hem de ekonomideki iş çevrimlerinin kaynakları yurt içi ekonomide meydana gelen değişimlerdir. Dışa açık bir ekonomiye göre, yurtdışı kaynaklı dalgalanma ve krizlere kapalı olmasına rağmen dışa kapalılık, daha yüksek büyüme oranlarının ihtiyaç duyduğu finansman kaynaklarının kısıtlı kalmasına neden olmaktadır. Dışa açık ekonomiler büyümelerini finanse edecek daha fazla fon kullanma imkânına sahip olarak, daha yüksek büyüme oranlarının mümkün olmasını sağlamaktadır. Burada ülkelerin karşı karşıya kaldıkları bir olumlu ve bir olumsuz sonuç vardır. "Açıkça, tamamen kapalı bir ekonomide uluslararası yayılma etkisi oluşmayacaktır, ancak bu uzun dönemde daha yavaş bir büyümeye neden olabilir. Böyle bir durumda, herhangi bir tedbir alınmadan önce bu değiş-tokuş dikkatlice düşünülmelidir" (Georgiadis, 2016, s. 42).

2. Literatür Taraması

ABD ve EB faizlerinin uluslararası etkilerini inceleyen çok sayıda çalışma olmasına rağmen, AİÇT çerçevesinde yapılan çalışma sayısı kısıtlıdır. Bu bölümde AİÇT çerçevesinde yapılan az sayıdaki çalışma hem teorik hem de kullanılan ampirik yönleri ile incelenmektedir.

Cowen (1997) iş çevrimlerinin uluslararası etkilerinin aktarımı için iki mekanizma bulunduğunu belirtmektedir. Birincisi, ödünç verilebilir fonlar arzındaki değişimlerden hareketle ortaya çıkan etkilerdir. İkincisi, uluslararası ölçekte ortaya çıkan sektörel talepte meydana gelen değişimlerdir. İlk etki, uluslararası sermaye akımının, diğer ülkedeki para arzında meydana gelen dalgalanmaların önemini azalttığı durumlarda oluşmaktadır. İkinci etki ise, reel faizde meydana gelen etkinin bir ülkeden diğerine yayılması durumunda meydana gelir.

Hoffmann (2010) Avrupa Para Birliği'ndeki likidite şartlarının Doğu ve Merkez Avrupa ülkelerine aktarımını incelemiştir. 1998-2007 döneminde, uzun dönem faizler ile kısa dönem faizler arasındaki faiz açığı kullanılarak yapılan Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, Estonya ve Slovenya dışında kalan diğer yedi ülkede Avrupa Para Birliği faiz açığı, bu

ülkelerin faiz açığının Granger nedenidir. Macaristan ve Çek Cumhuriyeti dışındaki ülkelerde ise, bu ilişki iki yönlüdür. Granger nedensellik testi 2002-2007 dönemi için yapıldığında Estonya ve Slovenya için de olumlu sonuçlara ulaşılmıştır.

Hoffmann ve Schnabl (2013) AIÇT ve Minsky'nin finansal istikrarsızlık hipotezini bir arada kullanarak, merkez ülke para politikalarının açık ekonomilerde yarattıkları etkileri incelemişlerdir. Burada sermaye akımları aktarım kanalı olarak ele alınmıştır. Merkez ülke merkez bankasının parasal genişleme politikası uygulaması ile yabancı sermaye daha yüksek faiz oranlarına sahip ülkelere doğru akacak ve bu ülkelerde neden olduğu kredi genişlemesi ülkenin iş çevrimleri yaşamasına neden olacaktır. Merkez ülkede yaşanan faiz indirimi sonucunda, bu ülkede bir kredi genişlemesi ortaya çıkmayabilir. Çevre ülkeye giren yabancı sermaye ile yurt içinde bir kredi genişlemesi yaşanacaktır. Para politikasının bir sonucu olarak ortaya çıkan bu durumda, doğal faiz oranı değişmemiştir ve bu durum sürdürülemez bir durumdur. Para politikasının sıkılaşması kaçınılmazdır ve bu olduğunda kredi genişlemesi sona erecektir. Merkez ülkenin büyük, çevre ülkenin küçük olması ve sermaye hareketliliğinin serbest olması durumunda, büyük bir etkinin ortaya çıkışı küçük bir kredi artışı ile dahi mümkün olmaktadır.

Cachanosky (2014a) ABD para politikasının uluslararası etkilerini 2002-2007 döneminde Kolombiya ve Panama için incelemiştir. AIÇT'ne uygun olarak, yüksek dolambaçlılığa sahip sektörler ile düşük dolambaçlılığa sahip sektörler arasında yaptığı ayırım sonucunda, yüksek dolambaçlı sektörlerin daha fazla dalgalanmaya maruz kaldığını belirlemiştir.

Cachanosky (2014b) merkez bankaları arasındaki etkileşimin önemini belirtmektedir. Merkez ülke merkez bankası parasal genişleme yönünde bir para politikası uyguladığında, çevre ülke para biriminin değer kazanması ve merkez ülke politikasını takip etme arasında tercihte bulunmak zorundadır. Merkez ülke para politikasının iki kanal vasıtası ile çevre ülke üzerinde etki yaratacağı tespit edilmektedir. Bu iki kanal faiz ve döviz kuru kanallarıdır. Merkez ülke, faiz ve döviz kuru kanalları ile para politikalarının etkilerini çevre ülkeye aktarmakta ve ülkedeki üretim yapıları üzerinde etkili olmaktadır.

Cachanosky (2015) benzer bir çalışmayı 1960-2010 döneminde sekiz Latin Amerika ülkesi için yapmıştır. Sektörleri yüksek, orta ve düşük dolambaçlı olarak ayırdıktan sonra, VAR analizi ile, federal fon oranlarındaki 100 baz puanlık sapmanın yarattığı etkileri incelenmiştir. Sonuçlara göre, Latin Amerika ülkelerinin üretim yapılarının, para politikasına tepki olarak değiştiği bulunmuştur. Ayrıca, daha dolambaçlı sektörler faiz oranlarındaki değişikliğe karşı daha duyarlıdır. Döviz kurlarının etkisi incelendiğinde, sabit ve dalgalı döviz kurlarının çıktı büyümesi ve oynaklığında bir etkisi olmadığı ve döviz kuru rejimlerinin dışsal parasal şoklara karşı bir koruma sağlamadığı tespit edilmiştir.

Cachanosky ve Hoffmann (2016) 2000'li yıllarda yaşanan yüksek büyüme oranı döneminde 10 Avrupa ülkesindeki üretim yapısının değişimini incelemişlerdir. ECB'nin uyguladığı düşük faiz politikasının 10 Avrupa ülkesi üzerindeki etkilerini ele almış ve sonuç olarak çıktındaki değişikliğin endüstrilere ve ülkelere göre farklılık gösterdiğini tespit etmişlerdir. Yazarlara göre, 2008 öncesi ECB'nin izlediği düşük faiz politikası endüstriler arası kaynak dağılımını etkilemiştir. Sektörler katma değer esneklikleri ülke ve endüstrilere göre değişmektedir. 2000'li yıllarda ECB tarafından izlenen düşük faiz politikası ülkelerde mikro ekonomik tahribatlara yol açmıştır. Yazarlar, fiyat istikrarına odaklanılan dönemlerde izlenen düşük faiz politikasının ekonomik ve finansal istikrar sağlamayabileceği gibi, yatırımları da tahrip edebileceği sonucuna ulaşmışlardır.

Hoffmann ve Schnabl (2016) aşırı yatırım süreçlerinde kredi genişlemelerinin rolünü araştırmışlardır. Endüstrileşmiş ülkelerinin genişletici para politikalarının, asimetrik dünya para piyasası ile birleşerek, gelişmekte olan ülke ekonomilerinde iş çevrimlerine neden olduğu sonucuna varmışlardır. Canlanma döneminde yükselen ekonomilerde ortaya çıkan enflasyonist baskının yeni parayı emişi ve oluşacak bir krizin gelişmiş ülkelerde geri besleme etkilerinden duyulan endişe nedeni ile endüstrileşmiş ülkelerin parasal sıkılaşmayı erteledikleri belirtilmektedir.

3. Veri ve Model

Veri dokuz gelişmekte olan ülke için 1996-2016 dönemi yıllık verilerinden oluşmaktadır. İş çevrimlerini temsilen, literatürde sıklıkla kullanılan endüstriyel üretim büyümesi kullanılmıştır. Modellerde kullanılan veriler Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası kurumlarından elde edilmiştir.

Modelde kullanılan değişkenler şunlardır:

ipg: Endüstriyel üretim büyümesi (iş çevrimlerini temsilen kullanılmaktadır). Dünya Bankası'ndan alınmıştır.

gapc: Gelişmekte olan ülkelerin uzun dönem ve kısa dönem faizleri arasındaki fark. Uzun ve kısa dönem faizleri IMF'den alınmıştır.

gapus_c: Gelişmekte olan ülkelerdeki uzun dönem faizlerle ABD kısa dönem faizleri arasındaki fark. Uzun ve kısa dönem faizleri IMF'den alınmıştır.

gapea_c: Gelişmekte olan ülkelerdeki uzun dönem faizlerle EB kısa dönem faizleri arasındaki fark. Uzun ve kısa dönem faizleri IMF'den alınmıştır.

Çalışmada panel VAR (PVAR) modeli kullanılmaktadır. PVAR modeli için Abrigo ve Love (2015) tarafından geliştirilen kodlar kullanılmıştır. PVAR modelinin tahminin ardından Granger nedensellik, varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizleri sonuçları birlikte yorumlanmıştır. Böylece, elde edilen sonuçların tutarlılığının karşılaştırılması amaçlanmıştır.

Abrigo ve Love (2015) sabit etkilere sahip k değişkenli panel VAR lineer denklemini şu şekilde göstermektedir:

$$Y_{it} = A_1 Y_{it-1} + A_2 Y_{it-2} + \dots + A_{\rho-1} Y_{it-\rho+1} + A_{\rho} Y_{it-\rho} + B X_{it} + u_{it} + e_{it}$$

$$i \in \{1, 2, \dots, N\}$$

$$t \in \{1, 2, \dots, T_i\} \quad (1)$$

Y_{it} bağımlı değişkenler vektörünü; X_{it} dışsal açıklayıcı değişkenler vektörünü; u_{it} bağımlı değişken spesifik sabit etkiler vektörünü ve e_{it} hatalar vektörünü ifade etmektedir. $A_1, A_2, \dots, A_{\rho-1}, A_{\rho}$ matrisleri ve B matrisi tahmin edilecek parametrelerdir (Abrigo ve Love, 2015).

4. Model Sonuçları

4.1. Birim Kök Analizi

PVAR modeli kurulmadan önce modelde kullanılan değişkenlerin durağan olmaları gerekmektedir. Birim kök testinden önce değişkenlerde yatay kesti bağımlılığı araştırılmalıdır. Tablo 1 Pesaran (2004) tarafından önerilen CD testi sonuçlarını göstermektedir. Bu testin sıfır hipotezi yatay kesti bağımlılığının olmadığı şeklindedir. Tablo 1'de gösterilen sonuçlar tüm değişkenlerde sıfır hipotezinin reddedildiğini ve yatay kesti bağımlılığı olduğunu göstermektedir.

Tablo 1. Pesaran (2004) CD Testi Sonuçları

Değişkenler	Test İstatistiği	Olasılık
ipg	9,897	0,0000
gapc	3,668	0,0002
gapus_c	11,962	0,0000
gapea_c	12,213	0,0000

Zaman serilerinde yapısal kırılmayı dikkate almayan birim kök testlerinin önemli derecede güç kaybına neden olduğu bilinmektedir. Bu durum panel verilerde de geçerlidir (Im vd. 2005). Çalışmada kullanılan verilerin özelliklerinin de uygun olması dolayısıyla panel yapısal kırılmalı LM birim kök testi kullanılmaktadır (Im vd., 2005). Gecikme sayılarına Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ile karar verilmiştir.

Kullanılan kırılmalı birim kök testinde sıfır hipotezi değişkende birim kök olduğu şeklindedir. Tablo 2-5 sonuçlarına göre, %1 anlamlılık seviyesinde tüm değişkenler hem tek kırılmalı hem de iki kırılmalı testlerde düzeyde durağan olarak tespit edilmiştir. Bu nedenle değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin varlığını test etmek amacıyla panel eş-bütünleşme ilişkisi incelenememiştir. PVAR modelinde tüm değişkenler düzey değerleri ile kullanılmalıdır.

Tablo 2. LM Tek Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Panel LM Test İstatistiği	p-value
ipg	-13,153*	0,000
gapc	-16,948*	0,000
gapus_c	-17,378*	0,000
gapea_c	-33,934*	0,000

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 kritik değerlerine göre anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 3. LM İki Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Panel LM Test İstatistiği	p-value
ipg	-26,504*	0,000
gapc	-41,618*	0,000
gapus_c	-39,419*	0,000
gapea_c	-42,414*	0,000

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 kritik değerlerine göre anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 4. LM Tek Kırılmalı ve Trendli Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Panel LM Test İstatistiği	p-value
ipg	-9,077*	0,000
gapc	-18,210*	0,000
gapus_c	-19,204*	0,000
gapea_c	-23,633*	0,000

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 kritik değerlerine göre anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 5. LM İki Kırılmalı ve Trendli Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Panel LM Test İstatistiği	p-value
ipg	-18,323*	0,000
gapc	-33,153*	0,000
gapus_c	-42,525*	0,000
gapea_c	-34,556*	0,000

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 kritik değerlerine göre anlamlılığı göstermektedir.

4.2. Ekonometrik Bulgular

İlk modelde ABD ve EB ile gelişmekte olan ülkelerin faiz oranları arasındaki ilişki test edilmiştir. İkinci modelde yurt içi faiz oranlarının endüstriyel üretim üzerindeki etkisi, üçüncü modelde ABD ve EB faiz oranlarının endüstriyel üretim üzerindeki etkisi test edilmiştir. Böylece yurt içi faiz oranlarının yarattığı etkilerle, ABD ve EB faiz oranlarının etkileri karşılaştırmalı olarak sunulmuştur.

PVAR modeli kurulmadan önce, modelin gecikme uzunluğuna karar verilmelidir. Aşağıdaki tabloda üç model için bulunan uygun gecikme uzunlukları sunulmaktadır.

Tablo 6. Optimal gecikme uzunluklarının belirlenmesi

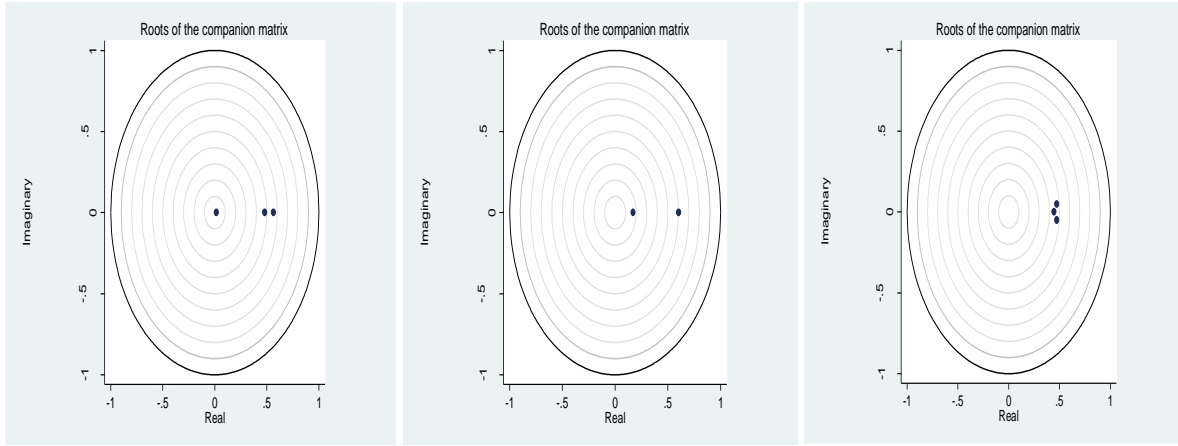
Lag	CD	J	J Pvalue	MBIC	MAIC	MQIC
Model - I						
1*	0,999	49,652	0,004	-75,745	-4,347	-33,272
2	0,999	31,756	0,023	-51,842	-4,243	-23,527
3	0,998	16,476	0,057	-25,322	-1,523	-11,165

Model – II						
1*	0,992	13,139	0,358	-42,592	-10,860	-23,716
2	0,987	6,886	0,548	-30,268	-9,113	-17,684
3	0,845	7,008	0,135	-11,569	0,991	-5,176
Model - III						
1*	0,959	62,356	0,001	-64,309	8,356	-21,112
2	0,981	37,663	0,004	-46,781	1,663	-17,982
3	0,972	14,534	0,104	-27,687	-3,465	-13,288

Not: * optimal gecikme uzunluğunu gösterir.

Abrigo ve Love (2015) optimal gecikme uzunluğunun MBIC, MAIC ve MQIC değerlerinin en küçük olduğu gecikme sayısı olduğunu belirtmektedir. Birinci ve ikinci modelde bu üç değer de 1 gecikme için en küçüktür. Üçüncü modelde MAIC 3 gecikme için en küçük olmaktadır. Ancak diğer iki değer 1 gecikmede en küçük olduğu için burada da optimal gecikme uzunluğu 1 olarak alınmıştır.

Aşağıdaki grafiklerde PVAR modellerinin kararlılık koşulları verilmektedir. Her üç modelde kararlılık koşulu sağlanmaktadır.

a) Model – I

b) Model – II

c) Model - III

Grafik 1. PVAR Modelleri Kararlılık Koşulları

PVAR testi sonuçlarından ilki Granger nedensellik testidir. Tablo 6'da elde edilen sonuçlar gösterilmektedir. ABD ve EB faizleri ile gelişmekte olan ülkelerin faizleri arasındaki ilişkinin test edildiği birinci model sonuçlarına göre, ABD faiz oranları farkı ve EB faiz oranları farkı gelişmekte olan ülkelerin faiz farkının Granger nedeni olarak bulunmuştur.

Model-II yurt içi faiz oranları ile endüstriyel üretim arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Yurt içi faizlerin endüstriyel üretimin Granger nedeni olduğu bulunmuştur. Açık ekonomide, ABD ve EB faizleri ile gelişmekte olan ülkelerin endüstriyel üretim üzerindeki ilişkinin incelendiği Model-III'ten elde edilen sonuçlar, ABD ve EB faiz farklarının gelişmekte olan ülkelerin endüstriyel üretiminin Granger nedeni olmadığını göstermektedir.

Tablo 7. Granger nedensellik test sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Chi Kare Test İstatistiği	Olasılık	
gapus_c ::::> gapc	14,751	0,000	Model - I
gapea_c ::::> gapc	24,416	0,000	
gapc ::::> ipg	4,744	0,000	Model - II

gapus_c : ipg	0,125	0,724	Model - III
gapea_c : ipg	0,007	0,931	

Tablo 8-10 PVAR modelinden elde edilen onuncu dönem varyans ayrıştırması sonuçlarını göstermektedir. Model-I ABD faizlerinin onuncu dönemde gelişmekte olan ülke faizlerindeki değişimler üzerinde ekonomik olarak önemli bir açıklama gücünün olmadığını göstermektedir. EB faizleri ise %9,5'ni açıklamaktadır. Model-II ve III sonuçlarına göre, yurt içi faizler, ABD faizleri ve EB faizleri endüstriyel üretimdeki değişmelerin sırasıyla %6'nı, %1'ni ve %1'ni açıklamaktadır.

Tablo 8. Varyans Ayrıştırması: Model - I

Değişken	gapc	gapus_c	gapea_c
gapc	0,9211	0,0033	0,0755
gapus_c	0,0493	0,8870	0,0635
gapea_c	0,0952	0,7474	0,1573

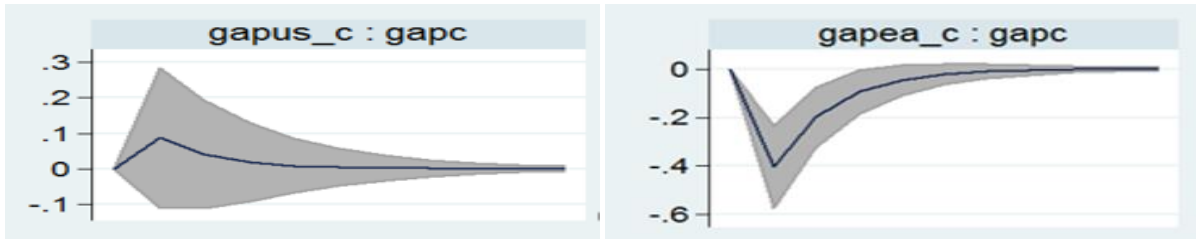
Tablo 9. Varyans Ayrıştırması: Model - II

Değişken	ipg	gapc
ipg	0,7599	0,2400
gapc	0,0600	0,9399

Tablo 10. Varyans Ayrıştırması: Model - III

Değişken	ipg	gapus_c	gapea_c
ipg	0,8022	0,1952	0,0025
gapus_c	0,0114	0,8256	0,1629
gapea_c	0,0111	0,7519	0,2369

Grafik 2-4 etki-tepki fonksiyonlarını göstermektedir. Grafik 2'nin (a) bölümünde sunulan grafiğe göre, ABD faizlerinde meydana gelen bir şok, yurt içi faiz farkında birinci döneme kadar artan pozitif yönlü bir tepkiye neden olmaktadır. Bu tepki birinci dönemde maksimum noktaya ulaşmaktadır. Birinci dönemden itibaren pozitif tepki önce azalarak devam etmekte ve sonra ortadan kalkmaktadır. (b) bölümündeki sonuçlara göre, EB'nde meydana gelen bir faiz şokunun ardından yurt içi faizler artan negatif tepki vermekte, bu tepki birinci dönemde maksimum olmaktadır. İkinci dönemin ardından bu etki azalarak ortadan kalkmaktadır.

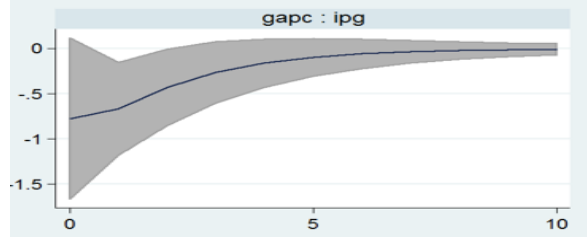

(a)

(b)

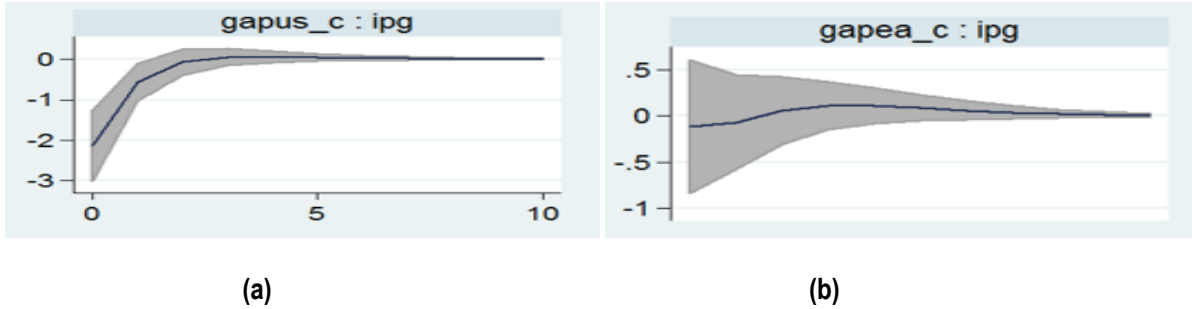
Grafik 2. Etki-Tepki fonksiyonları: Model-I

Grafik 3'e göre, yurt içi uzun ve kısa dönem faizler arasındaki farkta meydana gelen bir şok, endüstriyel üretimde başlangıçta azalan negatif bir tepkiye neden olmakta ve bu tepki azalmaya devam ederek ortadan kalkmaktadır.

Grafik 3. Etki-Tepki Fonksiyonları: Model-II

Grafik 4'e göre, açık ekonomilerde ABD faiz farkında meydana gelen bir şok endüstriyel üretim üzerinde, yurt içi faizlerdeki şoka benzer şekilde azalan negatif bir tepkiye neden olmaktadır. Bu etki daha sonra ortadan kalkmaktadır. ABD faiz oranlarındaki şokun etkisi yurt içi faizler etkisinden daha kısa sürmüş olsa da ilk dönemde endüstriyel üretimde daha büyük bir tepkiye neden olmaktadır. EB faiz farkında meydana gelen bir şok yurt içi ve ABD faizlerine benzer şekilde endüstriyel üretim üzerinde negatif bir tepkiye neden olmaktadır. Ancak bu tepki yurt içi ve ABD faizlerine göre oldukça küçüktür. Bu tepki önce azalmakta ve sonra pozitif dönüşmektedir. Daha sonra bu tepki ortadan kalkmaktadır.

Grafik 4. Etki-Tepki Fonksiyonları: Model-III

Model sonuçlarına göre hem yurt içi hem de uluslararası faizlerin ekonomik olarak önemli etkilere sahip olduğu tespit edilmiştir. Uluslararası faiz oranlarından özellikle ABD faizlerinin ve daha küçük miktarda EB faizlerinin endüstriyel üretim üzerindeki etkileri varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizinde ortaya konmuştur. Ek olarak, ABD ve EB faizlerinin yurt içi faizler üzerindeki belirleyici gücü de dikkate alındığında, faiz kanalının global para politikalarının önemli yayılma kanallarından biri olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Ülkeler arası ekonomik entegrasyonunun bu derece yükseldiği bir dönemde ekonomik analizlerin sadece kapalı ekonomi modeli üzerinden yapılması eksik değerlendirmelere neden olmaktadır. İktisat literatüründe dışa açık ekonomilerin, diğer ülkelerin ekonomik politikalarından nasıl ve hangi kanallarla etkilendiğini araştıran çalışmaların sayısı yakın dönemde artmıştır. Ekonomi politikalarının en önemlilerinden biri olan para politikalarının ve faiz kararlarının uluslararası etkileri, bu literatürde oldukça geniş yer bulmaktadır. 2008 yılında yaşanan küresel kriz bu çalışmaların sayısındaki artışa katkı yapmıştır.

Rezerv para birimine sahip ülke faiz oranları, tıpkı yurt içi ekonomide olacağı gibi, dünya ekonomisinde ve diğer ülkelerin ekonomilerinde etkiler yaratması kaçınılmazdır. Gelişmekte olan ülkelerin yaşadıkları krizlerin bir bölümü kendi hatalı ekonomik politikalar nedeniyle ortaya çıkarken, bir bölümü de iyi makroekonomik politikalar izlense dahi küresel ekonomide yaşanan dalgalanmalar nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Bu etkilerden en önemlilerinden biri iş çevrimleri üzerindeki etkilerdir.

Global para politikalarının dışa açık olan diğer ülkelerdeki iş çevrimlerine etkilerinin incelenmesi için ihtiyaç duyulan teorik çerçeve AİÇT tarafından sağlanmaktadır. Mises, Hayek ve Garrison tarafından geliştirilen AİÇT, iş çevrimlerini ekonomide para miktarının artışı ile açıklamaktadır. Ancak, teorinin orijinal halinin kapalı ekonomiler için geliştirilmiş olması nedeni ile bu çalışmada ilk olarak AİÇT'nin dışa açık ekonomilere uyarlanmasına yer verilmiştir.

Ampirik bölümde PVAR modeli kurulmuştur. PVAR modeli için Abrigo ve Love (2015) tarafından geliştirilen yöntem kullanılmıştır. Granger nedensellik testi, varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizi birlikte yorumlanmıştır. ABD ve Euro Bölgesi faizleri yurtiçi faizlerin Granger nedenidir ve varyans ayrıştırması sonuçlarına göre, ABD faizleri yurtiçi faizlerdeki değişim üzerinde ekonomik olarak önemli bir açıklama gücüne sahip değildir. Euro Bölgesi faizleri ise, yaklaşık %9,5'lik önemli bir açıklama gücüne sahiptir. Benzer bir sonuç etki-tepki analizinden de elde edilmiştir. Buradaki en önemli bulgu ABD ile Euro Bölgesi faizlerinin yurtiçi faizlerinde zıt yönlü tepkiler meydana getiriyor olmasıdır.

Faiz oranlarının endüstriyel üretim üzerindeki etkileri incelendiğinde, sadece yurtiçi faizlerin endüstriyel üretimin Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir. Varyans ayrıştırması sonuçlarına göre, ABD faizlerinin gelişmekte olan ülkelerin endüstriyel üretimlerindeki değişim üzerinde %19'luk önemli bir açıklama gücüne sahip olduğu görülmektedir. EB faizleri ise ekonomik olarak önemli bir açıklama gücüne sahip değildir. Etki-tepki analizinde, endüstriyel üretimin her üç faiz oranındaki şoka da aynı yönde tepki verdiği görülmüştür. Yurt içi faizlerdeki şok daha uzun süre devam eden bir tepkiye neden olmaktadır. Endüstriyel üretimin ABD faizlerine gösterdiği tepki, diğer iki faize göre daha yüksek değere ulaşmıştır.

Elde edilen sonuçlar, ABD ve EB faizlerinin gelişmekte olan ülkelerin faiz ve üretim seviyesi üzerinde önemli etkilere sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum, dışa açık bir ülkede, ekonominin istikrarının sadece yurt içi politikalarla sağlanmayacağını göstermektedir. Dışa açık bir ekonomi hem olumlu hem de olumsuz etkilere maruz kalmaktadır. İstikrarlı bir dünya ekonomisinde, dışa açıklık gelişmekte olan ülkeler için daha yüksek büyüme oranlarının yakalanmasına yardımcı olurken, istikrara ulaşılamayan dönemlerde bu ülkelerin kendi ekonomik politikalarından kaynaklanmayan dalgalanmalar yaşanmasına neden olmaktadır.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde iş çevrimlerinin engellenmesi ve daha istikrarlı bir ekonomiye sahip olunabilmesi için, yurtiçi para politikaların uluslararası para politikaları gelişmelerine uyum sağlaması gerekmektedir. Ancak bu yeterli değildir. ABD ve EB gibi ülkelerin para politikalarını yürütürken, bu politikaların diğer ülkelerde meydana getireceği etkileri de hesaba katması gerekmektedir. Böylece, daha istikrarlı uluslararası para sistemi ve dünya ekonomisine ulaşılması yönünde adım atılmış olacaktır.

Kaynakça

- Abrigo, M. R. M., ve Love, I. (2015). Estimation of panel vector autoregression in Stata. *Stata Journal*, 16(3), 778–804. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107415324.004>
- Blaug, M. (1985). *Economic Theory in Retrospect*, Fourth Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cachanosky, N. (2014a). The effects of U.S. monetary policy on Colombia and Panama (2002-2007). *Quarterly Review of Economics and Finance*, 54(3), 428–436. <https://doi.org/10.1016/j.qref.2014.03.003>
- Cachanosky, N. (2014b). The Mises-Hayek business cycle theory, fiat currencies and open economies. *Review of Austrian Economics*, 27(3), 281–299. <https://doi.org/10.1007/s11138-012-0188-2>
- Cachanosky, N. (2015). U.S. monetary policy's impact on Latin America's structure of production (1960-2010). *Latin American Journal of Economics*, 52(2), 307–341.
- Cachanosky, N. ve Hoffmann, A. (2016). Monetary Policy, the Composition of GDP and Crisis Duration in Europe. *Global Economic Review*, 45(2), 206–219. <https://doi.org/10.1080/1226508X.2015.1137484>
- Cowen, T. (1997). *Risk and Business Cycles New and Old Austrian Perspectives*. London and New York: Routledge.
- Garrison, R. (2001). *Time and Money*. New York: Routledge.
- Georgiadis, G. (2016). Determinants of global spillovers from US monetary policy. *Journal of International Money and Finance*, 67, 41–61. <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2015.06.010>
- Hayek, F. A. (1931). *Prices and Production and Other Works*. New York: Augustus M. Kelly, Publishers.
- Hayek, F. A. (1939). *Profits, Interest and Investment*. London: George Routledge & Sons Ltd.
- Hoffmann, A. (2010). An overinvestment cycle in central and eastern europe? *Metroeconomica*, 61(4), 711–734. <https://doi.org/10.1111/j.1467-999X.2010.04103.x>
- Hoffmann, A. ve Schnabl, G. (2013). Monetary Nationalism and International Economic Instability. *Quarterly Journal of Austrian Economics*, 16, No. 2, 135-164
- Hoffmann, A., ve Schnabl, G. (2016). Monetary policies of industrial countries, emerging market credit cycles and feedback effects. *Journal of Policy Modeling*, 38(5), 855–873. <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2016.08.002>

- Im, Kyung-So, Lee, J. ve Tieslau M. (2005). Panel LM Unit-root Tests with Level Shifts. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 67(3), 393–419. <https://doi.org/10.1196/annals.1336.00>
- Luther, W. J., ve Mcelyea, J. P. (2018). Austrian Macroeconomics in Search of its Uniqueness. AIER Sound Money Project Working Paper No. 2018-05. AIER Sound Money Project Working Paper Series, Working Paper No. 2015-05. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2998919>
- Mises, L. von. (1953). *The Theory of Money and Credit*. Indiana: Liberty Fund, Inc.
- Mises, L. von. (2006). *Economic Policy*. Third Edition. Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute.
- Oppers, S. E. (2002). ABC theory: Old lessons for modern economic policy? IMF Working Paper, WP/02/2.
- Pesaran, M. H. 2007. "A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence," *Journal Of Applied Econometrics*, 22, p. 265–312.
- Taylor, J. B. (2007). *Housing and Monetary Policy*. New York, (September), 1–11.
- Taylor, J. B. (2009). *The Financial Crisis and the Policy Responses: An Empirical Analysis of What Went Wrong*. NBER Working Paper, No. 14631, 1–30. <https://doi.org/10.1108/13581980911004352>

İlahiyat Fakültesi Hazırlık Sınıfından Sonra Arapça Öğretiminde Kesintiye Uğraması Sorunu

The Problem of Interaction in Arabic Education after Faculty of Theology Preparatory Class

Orhan Oğuz¹

Öz

Türkiye’de genel olarak dil öğretiminde problemler bulunmaktadır. Bunların giderilebilmesi için çeşitli yöntemler denenmiştir ve denenmeye de devam etmektedir. Bu konuda genel kanaat Türkiye’de dil öğretiminin istenilen düzeyde yapılamadığıdır. Bu problem Arapça öğretimi için de geçerlidir. İlahiyat fakültelerinde Arapça öğretimi hazırlık sınıfında ger. Bunun sebebi bu fakültelerin lisans eğitiminde Tefsir, Hadis, Fıkıh, İslam tarihi gibi temeli Arapçaya dayanan derslerin bulunmasıdır. İlahiyat eğitimine başlayan bir öğrenciden bu dersleri görmek için hazır olması beklenmektedir. Çok yoğun geçen hazırlık döneminden sonra Arapça dersleri kesintiye uğramaktadır. Böylece öğrenci belli bir süre sonra Arapçayı unutma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Fakat Arapça öğreten Mütercim Tercümanlık, Doğu Dilleri ve Edebiyatı bölümlerinde Arapça – Türkçe, Türkçe –Arapça çeviri, Medya Arapçası gibi dersler bulunmaktadır. Bu dersler temel dilbilgisi dersleri işlendikten sonra görülen derslerdir. Dolayısıyla ilahiyat fakültelerinde de Tefsir, Hadis vb. derslerin anlaşılabilmesi için yoğun ve öğrenciyi bıktırarak bir Arapça hazırlık müfredatına gerek yoktur. Ayrıca Arapça öğretimi sadece hazırlık sınıfı ile sınırlı kalmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Dil Öğretimi, İslami İlimler, Doğu Dilleri

Abstract

There are problems in language teaching in Turkey. Tried several methods to eliminate these problems and will continue to try. General opinion on this issue, the language teaching unable at the desired level. This problem is also valid for Arabic teaching. Arabic teaching at the faculty of theology and Islamic sciences faculty made in the preparatory class. The reason of this there are the lessons that they stay in Arabic as Tafsir, Hadith, Fiqh, Islamic history in undergraduate education of these faculties. It is expected from students who started the student who started the theological education be ready to study these lessons. The Arabic lessons cease after the busy preparatory period. Therefore, the student forgets the Arabic after a while almost. However, in translation interpreting department and Arabic language and literature department that teacher Arabic have as the lessons Arabic - Turkish, Turkish-Arabic translation and Media Arabic. These lessons are study after basic grammar lessons. Because there is no need for Arabic preparation curriculum that will bore student and so busy to be understood the lessons as Tafsir, Hadith in theology faculties. In addition, Arabic teaching should not be limited only with preparation class.

Keywords: Arabic, Language Teaching, Islamic Science, Eastern Languages

Derleme [Review]

Submitted: 09 / 12 / 2018

Accepted: 13 / 06 / 2019

¹ Dr. Öğr. Üyesi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü, Mütercim Tercümanlık Arapça ABD. oguzorhan@kmu.edu.tr orcid no: 0000-0001-5467-3671

Giriş

Arapça biz Müslümanlar için çok önemli bir yere sahiptir. Bu dilin önemi öncelikle Kur'an-ı Kerim'in dili olmasından gelmektedir. Ayrıca Arapça dünyada en yaygın konuşulan diller içerisinde beşincidir. Arapça Birleşmiş Milletler tarafından 18 Aralık 1973 ve 3190 sayılı kararıyla bu kurumun çeşitli birimlerinde çalışma dili olarak kabul edilmiştir (Civelek, 1998: 227). Hem dini hem de dünyevi nedenlerle önemli olan Arapçanın öğretilmesi meselesi sürekli olarak gündemdedir.

Aslında Türkiye'de dil öğretimi problemleri bir alan olarak görülmektedir. Bir dilin en iyi nasıl öğretilbileceği yıllardır tartışılmıştır ve tartışılmaya da devam edecektir (Kırmızı, 2009: 269). Çünkü bu konuda genel kanaat Türkiye'de dil öğretiminin istenilen boyutta yapılamadığıdır. Bu genel problem Arapça öğretiminde de kendini göstermektedir. Arapça öğretimi üniversite düzeyinde İlahiyat ve İslami İlimler Fakültelerine, Edebiyat Fakülteleri Doğu Dilleri ve Mütercim Tercümanlık bölümlerinde Eğitim Fakülteleri Arapça Öğretmenliği bölümlerinde yapılmaktadır. Bunlardan İlahiyat ve İslami İlimler Fakültelerinde hazırlık sınıflarında yoğun bir Arapça müfredatı uygulanmakta daha sonra, birinci ve ikinci sınıflarda iki saat gibi yok denecek kadar aza indirgenerek bir anlamda Arapça öğretimi kesintiye uğramaktadır. Ben Arapça öğreten bu fakültelerden Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri Bölümü Arapça ABD ve Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde çalıştım. Halen Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü, Mütercim Tercümanlık Arapça anabilim dalında çalışmaktayım. İlahiyat ve İslami İlimlerinde hazırlık sınıflarından sonra Arapça öğretimindeki bu sorunu her üç fakültenin müfredat programı üzerinde incelemeye çalışacağım.

1. Hazırlık Sınıfı Arapça Öğretimi

İlahiyat fakültelerinin kuruluşundan günümüze kadar hazırlık sınıfı çeşitli uygulamalara maruz kalmıştır. Bazen kaldırılmış ve tekrar konulmuştur. Bu değişikliklere göre Arapça öğretimi, program, öğretim yöntem ve teknikleri yanında öğrenim süreci ve öğretim unsurları itibarıyla çeşitli denemeler gerçekleştirmiş ve arayışlar hâlâ devam etmektedir (Soyuipek, 2014: 72). İlahiyat fakülteleri kurulduğunda eğitimi dört yıl iken, 1972 yılında ilk yıl Arapça ve Kur'anı kerim olmak üzere öğretim yılı 5 yıla çıkarılmıştır. Bu dönem hazırlık sınıfında 40 saat Arapça dersi verilmiştir. 1982 yılında yapılan düzenlemeye göre ise, Arapça derslerinin gösterildiği ilk yıl hazırlık sınıfı ve 4 yıl lisans eğitimi olarak düzenlenmiştir. 1997 yılında hazırlık sınıfı yine kaldırılmıştır. Arapça dersleri bu dönemde birinci sınıfta 10 saat, ikinci sınıfta 6 saat, üçüncü sınıfta 4 saat olarak okutulmuştur. 2009-2010 yılından itibaren hazırlık sınıfı tekrar uygulamaya konulmuş ve haftada 24 saat Arapça dersi belirlenmiştir (Özcan ve Yapıcı, 2016: 117).

Günümüzde bu değişiklik devam etmektedir. Ders sayısında bazı farklılıklar olmakla birlikte genel itibarıyla haftada 24 saat olarak uygulanan Arapça eğitimi İlahiyat ve İslami İlimler Fakültelerinde yoğun bir Arapça müfredatı bulunmaktadır. Dersler Nahiv (dilbilgisi), sarf (kelime bilgisi), kıraa (okuma), muhadese (konuşma) bölümlerine ayrılmakta ve bütün Arapça dilbilgisi, konuşma, yazma, okuma ile ilgili becerilere ait bütün konular bir sene içerisinde verilmektedir.

2. Diğer Sınıflarda Arapça Öğretimi

İlahiyat ve İslami İlimler fakültelerinde, hazırlık sınıfından sonra Arapça öğretimi oldukça düşmektedir. Birinci ve ikinci sınıfta 2 şer saat Arapça belagat dersi okutulmakta, üçüncü sınıfta seçmeli olarak 2 saat verilmektedir.

3. İlahiyat Fakültelerinde Arapçanın Yoğun Olarak Verilme Sebepleri

İlahiyat ve İslami İlimler fakültelerinde Arapça eğitiminin yoğun olarak verilmesinin sebebi İlahiyat veya İslami İlimler fakültelerinin öğrencilerinin lisans eğitimi boyunca karşılaşacakları ve temeli Arapçaya dayanan Tefsir, Hadis, Fıkıh vb. dersleri görecektir. Elbette ki bu fakülte öğrencilerinin Arapçayı bilmesi klasik İslami literatürün günümüze taşınması açısından son derece önemlidir (Özcan ve Yapıcı, 2016: 114) (Soysaldı, 2010: 249). Hazırlıkta yoğun bir Arapça dersi gören öğrencilerin bu derslere hazır olacağı öngörülmektedir.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki bu disiplinlerde öğrenciden beklenen örnek olarak Arapça bir tefsir metnini okuyup anlayabilmesidir. Dolayısıyla pratik Arapçanın bu disiplinlerde yeri görülmemektedir. Böylece aslında bu derslerde öğrenciden beklenen dilbilgisi yönüyle yetişmiş olmasıdır. "Nitekim İlahiyat Fakültelerinde, Tefsir, Hadis, İslam Hukuku, Kelam, Tasavvuf, İslam ve Mezhepler Tarihi hocaları çeşitli anabilim dalı toplantılarında öğrencilerin Arapça seviyelerinin düşük olmasından şikayet etmektedirler." (Soysaldı, 2010: 250). Bu şikayet öğrencilerin metne hakimiyeti üzerindedir.

Halbuki günümüzde kabul gören anlayışa göre dil melekesi, dili konuşma ve yazma gibi bütün yönleriyle doğru olarak kullanmaktır. Yoksa sadece dilbilgisi kurallarının ayrıntılarıyla bilinmesi değildir (Bostancı, 2005: 1). Konuya öğrenci açısından bakıldığında ise şöyle bir tablo görülmektedir. Yapılan bir araştırmada İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin Arapça öğrenme amaçları üzerinde çalışılmıştır. Çıkan sonuçlarda öğrencilerin %28,4 ü Arapçayı dini metinleri okumak ve

anlamak, %25,9 u iyi bir ilahiyatçı olmak seçeneğini işaretlemişlerdir (Özcan ve Yapıcı, 2016: 135). Bu sonuçlar öğrencilerin de aslında Arapçaya sadece dini metinler açısından baktıkları bunun için de gramer bilgisi ön plana çıktığı görülmektedir. Hazırlık sınıflarında her ne kadar muhadese başlığı altında konuşma dersleri veriliyorsa da öğrenci daha sonraki yıllarda Arapçanın karşısına nasıl çıktığını bilmekte 1. Sınıftan itibaren muhadese ve diğer dil becerileri önemini kaybetmektedir. Öğrenciden beklenen sarf nahiv kurallarını iyi bilmesi olmaktadır.

Öğrencinin zikredilen bu derslerden metinleri anlayabilmesi için Arapça öğrenmesi elbette bir zorunluluktur. Yukarıda zikrettiğimiz sebebe dayanarak İlahiyat Fakültelerinde Arapça dersi yoğun olarak verilmektedir. Örnek olarak Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Kral Melik Üniversitesi Arap Dili Enstitüsü tarafından hazırlanan serinin el-Kavaidu'l-Arabiyyetu'l-Muyessera adlı nahiv kitabı okutulmaktadır. Üç cilt olan bu kitabı bitirmek için her gün bir konu işlenmektedir.

Bu sebepler hazırlık sınıfında Arapçanın yoğun olarak verilmesi için yeterli midir? Veya öğrenciler hazırlık sınıfında temel düzeyde Arapça dersi alsalar, diğer sınıflarda orta ve ileri düzeyde dersleri birinci sınıftan dördüncü sınıfa kadar görseler yukarıda zikredilen dersleri takip edemezler mi?

Bu soruların cevabını iki yönden cevaplamak istiyoruz.

Birincisi Arapça öğreten Arap Dili ve Arapça Mütercim Tercümanlık bölümlerindeki Arapça öğretim müfredatının incelenmesi. Zira bu bölümlerde ikinci sınıftan itibaren Türkçe Arapça tercüme dersleri, Medya Arapçası dersi gibi daha üst bilgi ve kelime bilgisi gerektiren dersler girmektedirler.

İkincisi İlahiyat ve İslami İlimlerde temeli Arapça olan ve hazırlık sınıflarında Arapça dersi verilmesinin temel sebebi olan Tefsir, Hadis, Fıkıh vb. derslerin incelenmesi.

4. Kilis Arap Dili Lisans Programları

Kilis 7 Aralık Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı dört yıllıktır. Hazırlık sınıfı yoktur.

Tablo 1. T.C. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Lisans Ders Programı

T.C. KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ DOĞU DİLLERİ BÖLÜMÜ ARAP DİLİ VE EDEBİYATI ABD LİSANS DERS PROGRAMI			
I. YARIYIL		II. YARIYIL	
DERS	SAAT	DERS	SAAT
ZORUNLU DERSLER		ZORUNLU DERSLER	
Arapça Dilbilgisi I	4	Arapça Dilbilgisi – II	4
Arapça Okuma -1	4	Arapça Okuma – II	4
Arapça Yazma – 1	2	Arapça Yazma – II	2
Arapça Konuşma – 1	2	Arapça Konuşma – II	2
Arapça Dinleme – 1	2	Arapça Dinleme – II	2
Türk Dili – 1	2	Türk Dili – II	2
Atatürk İlkeleri Ve İnk. Tar.	2	Atatürk İlkeleri ve İnk. Tar. II	2
İngilizce - 1	3	İngilizce - II	3
TOPLAM KREDİ	21	TOPLAM KREDİ	21
SEÇMELİ DERSLER		SEÇMELİ DERSLER	
Dilbilgisi Çözümlemeleri -I	1	Dilbilgisi Çözümlemeleri - II	1
Osmanlıca - I	1	Osmanlıca - II	1

Beden Eğitimi - I	1	Beden Eğitimi - II	1
Müzik – I	1	Müzik – II	1
Temel Bilgisayar Bilgisi	1	Bilgisayar Programları	1
III. YARIYIL		IV. YARIYIL	
Arapça Dilbilgisi – III	4	Arapça Dilbilgisi – IV	4
Türkçeden Arapçaya Çeviri – I	4	Türkçeden Arapçaya Çeviri – II	4
Arapçadan Türkçeye Çeviri – I	4	Arapçadan Türkçeye Çeviri – II	4
Arapça Konuşma – III	4	Arapça Konuşma – IV	4
Arap Edebiyat Tarihi I (Cahiliye)	4	Arap Edebiyat Tarihi II (Sadr'ul-İslam)	4
TOPLAM	20	TOPLAM	20
SEÇMELİ DERSLER		SEÇMELİ DERSLER	
Dilbilgisi Çözümlenmeleri – III	2	Dilbilgisi Çözümlenmeleri – IV	2
Arapça Dikte – I	2	Arapça Dikte – II	2
Arapçada Zamanları	2	Arapçada Edatlar	2
Arapça Hikaye Okumaları – I	2	Arapça Hikaye Okumaları – II	2
Arap Kültürü ve Ortadoğu – I	2	Arap Kültürü ve Ortadoğu – II	2
V. YARIYIL		VI. YARIYIL	
Klasik Metinler I	4	Klasik Metinler II	4
Medya Arapçası I	4	Medya Arapçası II	4
Arapça Konuşma V	2	Arap Edebiyat Tarihi IV (Abbasi)	4
Arap Edebiyat Tarihi III (Emevi)	4	Modern Metinler II	2
Modern Metinler I	2	Arapça Konuşma VI	2
		Sosyal Duyarlılık	1
TOPLAM	16	TOPLAM	17
SEÇMELİ DERSLER		SEÇMELİ DERSLER	
Arap Dili ve Edebiyatı Kaynakları I	2	Arap Dili ve Edebiyatı Kaynakları II	2
Arapça Kompozisyon I	2	Arapça Kompozisyon II	2
Dil Ekoller	2	Dilbilgisi Çözümlenmeleri VI	2
Arapça Sözlükbilim	2	Çeviri Bilim II	2
Dilbilgisi Çözümlenmeleri V	2	Araştırma Yöntem ve Teknikleri II	2
Çeviri Bilim I	2	Anlambilim	2
Araştırma Yöntem ve Teknikleri I	2		
VII. YARIYIL		VIII. YARIYIL	
Genel Dilbilim	4	Arap Edebiyatında Roman Hikaye	2
Edebi Sanatlar I	2	Edebi Sanatlar II	2
Klasik Arap Şiiri	4	Modern Arap Şiiri	2

Bitirme tezi I	2	Bitirme Tezi II	2
Arap Edebiyat Tarihi V	4	Arap Edebiyat Tarihi VI (Modern)	4
TOPLAM	14	TOPLAM	12
SEÇMELİ DERSLER		SEÇMELİ DERSLER	
Arap Lehçeleri I	2	Arap Lehçeleri II	2
Farsça I	2	Farsça II	2
Akademik Arapça I	2	Akademik Arapça II	2
İleri Arapça Dilbilgisi I	2	İleri Arapça Dilbilgisi II	2
Arapça Konuşma VII	2	Arapça Konuşma VIII	2
Arapça Kompozisyon III	2	Arapça Kompozisyon IV	2
Arapça Roman Okumaları I	2	Arapça Roman Okumaları II	2

Bu programa göre Arapça dilbilgisi iki sınıfta işlenecek şekilde ayarlanmıştır. İkinci sınıfta dilbilgisi dersinin dışındaki dersler, Arapça Hikaye okumaları ilk dönem Türkçeden Arapçaya çeviri 1, Arapçadan Türkçeye çeviri 1, ikinci dönem Türkçeden Arapçaya çeviri 2, Arapçadan Türkçeye çeviri 2 dersleridir. Bu derslere dikkat edildiğinde öğrenci birinci sınıfta dilbilgisi dersi almış, fakat bütün konuları bitirmemiştir. Buna rağmen temel dilbilgisi kurallarını öğrenen bir öğrenciden bu dersleri takip etmesi beklenmektedir.

Üçüncü sınıftan itibaren Klasik metinler, Medya Arapçası dersleri bulunmaktadır. Bu dersler ise ikinci sınıftaki aldığı hikaye okumaları dersinden ağır ve daha çok kelime ve dilbilgisi hakimiyetine dayanmaktadır. Fakat öğrenci iki sene dilbilgisi dersi almıştır ve bu dersleri takip edebilecek bir düzeydedir.

5. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Mütercim Tercümanlık Lisans Programı

Tablo 2. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Mütercim Tercümanlık Lisans Programı

T.C. KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ MÜTERCİM TERCÜMANLIK BÖLÜMÜ MÜTERCİM TERCÜMANLIK ARAPÇA ABD LİSANS DERS PROGRAMI			
I. YARIYIL		II. YARIYIL	
DERS	SAAT	DERS	SAAT
ZORUNLU DERSLER		ZORUNLU DERSLER	
Arapça Dilbilgisi I	4	Arapça Dilbilgisi II	4
Sözcükbilim I	2	Sözcükbilim II	2
Sözlü İletişim I	4	Sözlü İletişim II	4
Okuma Çeviri I	2	Okuma Çeviri II	2
Dikte	2	Yazılı Anlatım I	2
Türk Dili-I	2	Türk Dili-II	2
Yabancı Dil-I	2	Yabancı Dil-II	2
Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi-I	2	Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi-II	2
TOPLAM KREDİ	20	TOPLAM KREDİ	20

III. YARIYIL		IV. YARIYIL	
Arapça Dilbilgisi III	2	Arapça Dilbilgisi IV	2
Arapça Metin Çevirisi I	4	Arapça Metin Çevirisi II	4
Sözlü Anlatım I	4	Sözlü Anlatım II	4
Türkçeden Arapçaya Çeviri I	4	Türkçeden Arapçaya Çeviri II	4
Yazılı Anlatım II	2	Yazılı Anlatım III	2
Temel Bilgisayar Bilimleri I	2	Temel Bilgisayar Bilimleri II	2
Seçmeli Ders	2	Seçmeli Ders	2
TOPLAM KREDİ	20	TOPLAM KREDİ	20
SEÇMELİ DERSLER	T	SEÇMELİ DERSLER	T
Osmanlıca I	2	Osmanlıca II	2
Klasik Arap Edebiyatı	2	Modern Arap Edebiyatı	2
V. YARIYIL		VI. YARIYIL	
Gramer Çözümlenmeleri I	2	Gramer Çözümlenmeleri II	2
Yazılı Çeviri Teknikleri I	4	Yazılı Çeviri Teknikleri II	4
Sözlü Çeviri Teknikleri I	4	Sözlü Çeviri Teknikleri II	4
Eşzamanlı Çeviri I	4	Eşzamanlı Çeviri II	4
Uzmanlık Metinleri I	2	Uzmanlık Metinleri II	2
Arapçanın Lehçeleri I	2	Arapçanın Lehçeleri II	2
Seçmeli Ders	2	Seçmeli Ders	2
TOPLAM KREDİ	20	TOPLAM KREDİ	20
SEÇMELİ DERSLER	T	SEÇMELİ DERSLER	T
Farsça I	2	Farsça II	2
Arap Kültür Tarihi I	2	Arap Kültür Tarihi II	2
Modern Arap Romancılığı	2	Modern Arap Hikayeciliği	2
VII. YARIYIL		VIII. YARIYIL	
Dilbilim I	2	Dilbilim II	2
Söylem Çevirisi I (Tr-Ar)	4	Söylem Çevirisi II (Tr-Ar)	4
Eşzamanlı Çeviri III	4	Eşzamanlı Çeviri IV	4
Uzmanlık Çevirisi I	2	Uzmanlık Çevirisi II	2
Söylem Çevirisi I (Ar-Tr)	4	Söylem Çevirisi II (Ar-Tr)	4
Sosyal Bilimlerde Araştırma Teknikleri	2	Bitirme Tezi	2
Seçmeli Ders	2	Seçmeli Ders	2
TOPLAM KREDİ	20	TOPLAM KREDİ	20
SEÇMELİ DERSLER	T	SEÇMELİ DERSLER	T

Osmanlı Paleografyası I	2	Osmanlı Paleografyası II	2
Ticari Yazışma Örnekleri I	2	Ticari Yazışma Örnekleri II	2
Arapça Basın Dili I	2	Arapça Basın Dili II	2

Mütercim Tercümanlıkta hazırlık sınıfı bulunmaktadır. Hazırlık sınıfında bölüm hocalarının telif ettiği kitaplar okutulmaktadır. Bu kitaplardan Arapça konuşma kitabı (Aly vd, 2017) ve Arapça Okuma Anlama kitabı (Aly vd, 2017), Dilbilgisi Kitabı ders notu şeklindedir henüz basılmamıştır. Sarf dersi dilbilgisi dersinin içinde fiil çekimleri şeklinde verilmektedir. Hazırlık döneminde verilen dilbilgisi konuları, Zamirler, İşaret İsimleri, 100 e kadar sayılar, Sıfat ve İsim Tamlaması, İsim Cümlesi Mübteda Haber, Fiil Cümlesi, Fail, Mefulu Bih, Mefulun Fih, İne ve Kardeşleri, Kane ve Kardeşleri, Muzarinin Nefy ve Nasb olması. Birinci sınıfta bu işlenen temel konular daha ayrıntılı işlenecek ayrıca işlenmeyen yeni konular eklenecektir. Birinci sınıfta farklı olarak Okuma Çeviri dersi bulunmaktadır. Bu ders hazırlıkta aldığı genel derslere göre işlenecektir. İkinci sınıfta ise Arapça metin çevirisi, Türkçeden Arapçaya, Arapçadan Türkçeye dersleri bulunmaktadır. Bu sınıfta dilbilgisi derslerinin konuları yine devam etmektedir. İkinci sınıfta dilbilgisi konuları tamamlandığı için burada daha üst düzeyde dersler olan Yazılı çeviri teknikleri, sözlü çeviri teknikleri, eşzamanlı çeviri, uzmanlık metinleri gibi dersler görülecektir.

Her iki bölüm Arap Dili ve Mütercim Tercümanlık ta görüldüğü gibi dilbilgisi konuları aşamalı olarak işlenmektedir. Öğrenci bazı dersleri daha dilbilgisi konuları bitmeden takip etmektedir. Arap Dili ve Mütercim Tercümanlık bölümlerinde dilbilgisi konuları bitmeden öğrenciden çeviri, hikaye okumaları, medya Arapçası gibi dersleri istendiğine göre İlahiyat ve İslami İlimler Fakültelerinde de Arapça eğitimi yıllara yayılabilir.

Yapılan bir araştırmada İlahiyat fakültesinde okuyan öğrenciler Arapça dersine ve buna bağlı olarak da Arapça metinlere karşı bir yılgınlık duymaktadırlar. İlahiyat öğrencilerin büyük çoğunluğunun İmam Hatip Lisesi mezunu oldukları ve belli bir Arapça alt yapısı ile geldikleri göz önüne alınırsa bu mutlaka çözüme kavuşturulması gereken bir problemdir (Koç, 2003: 39).

6. Öneriler

Yabancı dil öğretiminde mutlaka uyulması gereken bir takım prensipler vardır. Bunlar

1. Süreç: Dil öğretimin öğrencinin bütün üniversite eğitimi sürecinde devam etmelidir. Çünkü yabancı dil bırakıldığı zaman hemen unutulacak derslerden biridir. Dil öğrenmenin bir süreç olduğu göz önünde bulundurulmadan sadece müfredatı yetiştirme ve tüm konuları işleme çabası öğrenci seviyesinin göz önüne alınmamasına ve öğrencide bıkkınlığa yol açtığı gözden kaçırılmamalıdır (Özer ve Korkmaz, 2016: 74). Ayrıca hazırlık sınıfında yoğun olarak okutulan Arapça dersi son iki yılda okutulmamaktadır. Bu durum öğrencilerin Arapçadan uzaklaşmalarına ve bu dersten gereğince yararlanmalarına neden olmaktadır. Sonuçta öğrenciler fakültelerden dil öğretimi konusunda yetersiz olduğu halde mezun olmaktadır (Civelek, 1998: 249).

Bu konu Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve TİMAV tarafından 2013 yılında Konya'da organize edilen İlahiyat Fakültelerinde Arapça Eğitimi ve Araştırmaları Çalıştayında görüşülmüş ve şu karar alınmıştır:

"Dilde devamlılık esasından hareketle Hazırlık sonrasında Lisans eğitiminin her döneminde zorunlu Arapça dersleri bulunmalıdır." Bu görüşler doğrultusunda İlahiyat Fakültesinde Arapça derslerinin bütün eğitim sürecine yayılmasına ihtiyaç vardır.

2. Dil öğretiminde basitten zora doğru bir metot takip edilmelidir. Artık günümüz dil öğretim usullerinde bu metot kaçınılmaz olmuştur. Çünkü bir çocuk ana dilini öğrenirken bile basit kelimelerden başlamakta giderek basit cümleler, birkaç cümlenin birleşmesi ve uzun cümleler şeklinde bir sıra takip etmektedir. Bu aynı zamanda öğrencilerin Arapça diline motivasyonunu da üst düzeye çıkarabilecektir. Dil öğretiminde motivasyonun önemi çok büyüktür. Ancak iyi motive edilmiş bir öğrenciden başarı beklenebilir. Öğrenciyi motive edecek yöntemlerden biri de verilecek bilgilerin dozajının iyi ayarlanması gelmektedir. Arapça dersi için ayrılan süre içerisinde öğrencilerin öğrenme kapasitesine uygun bilgilendirme yapılmalıdır (Soyupek, 2003: 80). Ancak böylece sınıf ve seviyelerine göre dilin bütün becerilerini kullanabileceklerdir (Aziz, 2011: 162).

3. İlahiyat Fakültesi Arapçayı Destekleyecek Dersler.

İlahiyat fakültelerinde dini ilimlerden olan Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam gibi disiplinler temeli Arapça olan ilim dallarıdır. Bu dersler aynı zamanda Arapça öğretimine yardımcı olması gereken derslerdir. Öğrenciler Arapça dersleri ile bu dersleri farklı kategoride değerlendirmektedir. İlahiyat fakültelerinde bu derslerle ilgili Arapça metinler okutulmaktadır. Fakat bu dil öğretiminin sadece bir yönünü oluşturmaktadır. Bu da okuma ve tercümedir. Bu derslerde öğrenciler sadece okuma ve tercümeyle yoğunlaştıklarından dilin diğer becerilerinden bu derslerde uzak kalmaktadırlar.

Bu konuda söz konusu dersleri veren öğretim elemanlarının bazı dersleri Arapça olarak anlatması öğrencileri olumlu yönde etkileyecektir. Tabii ki burada şöyle bir problem ortaya çıkmaktadır. Bu derslerin Arapça olarak anlatılması öğrencilerin konuyu anlamamasına sebep olabilir. Bunun için de tavsiyemiz özellikle Tefsir tarihi, Hadis tarihi gibi disiplinin tarihi gelişiminin anlatıldığı derslerde öğretim elemanlarının hem Arapça hem de Türkçe kitaplar telif etmeleridir. Aynı konu Türkçe yazılan kitapta da olacağı için öğrencilere derse gelmeden önce konuyu Türkçe kitaptan okumaları istenebilir. Bu konuya örnek olarak Ali Bulut hocanın telif ettiği el-Belağatu'l-Muyessera (Bulut, 2015) ve Belagat Meani-Beyan-Bedi (Bulut, 2014) kitapları verilebilir. Bu kitaplarda belagat konuları Arapça ve Türkçe kitaplarda birebir verilmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi öğrenciler konuyu Türkçe kitaptan okuyup, konu hakkında belli bir bilgi sahibi olduktan sonra Arapça olarak anlatılan dersi takip etme imkanına sahip olacaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

İlahiyat ve İslami İlimler Fakültelerinde Hazırlık sınıfında Arapça yoğun olarak verilmektedir. Bu durum öğrencinin Arapçadan soğumasına sebep olmaktadır. Bunun önlenmesi ve iyi bir Arapça öğretimi için

1. İlahiyat ve İslami İlimler Fakültelerinde hazırlık sınıfında Arapçanın temel konuları sürekli tekrar edilerek verilmeli. Diğer konular üst sınıflara bırakılmalıdır.
2. Arapça eğitiminde tedrici ve sürekli bir metot uygulanmalı konular basitten zora doğru sınıf bazında ilerlemelidir.
3. Arapçaya yardımcı olacak derslerde ilgili hocalardan dersin Arapça anlatılması talep edilmelidir. Ayrıca bu derslerde anadili Arapça olan hocalardan istifade edilmelidir.

Kaynakça

- Aly, Emad Abdelbaky, Ahmet Hamdi Can, Orhan Oğuz, Muhammed Mahmut Olçun, ve Serkut Mustafa Dabbagh. *Yeni Başlayanlar İçin Arapça Konuşma Kitabı*. Ankara: Son Çağ, 2017.
- Aly, Emad Abdelbaky, Orhan Oğuz, Ahmet Hamdi Can, Muhammed Mahmut Olçun, ve Serkut Mustafa Dabbagh. *Yeni Başlayanlar İçin Arapça Okuma Kitabı*. Ankara : Son Çağ, 2017.
- Aziz, Serkevt M. «Edebiyat Öğretiminde Çağdaşlaşma.» *VI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*, 2011: 162-164.
- Bayram Özer, Celalettin Korkmaz. «Yabancı Dil Öğretiminde Öğrenci Başarısını Etkileyen Unsurlar.» *Ekev Akademi Dergisi*, 2016: 59-84.
- Bostancı, Ahmet. «İlahiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitapları ve Diğer Araç Gereçlerin Tespit ve Analizi.» *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005: 1-30.
- Bulut, Ali. *Belâgat Meânî-Beyan-Bedî*. İstanbul: İfav, 2014.
- . *el-Belağatu'l-Muyessera*. İstanbul: İfav, 2015.
- Civelek, Yakup. «Türkiye'de Arapça Öğretimine Dair Bazı Teklifler Riyad Arap Dil Enstitüsü Örneği.» *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998: 225-283.
- Kırmızı, Bülent. «Etkili Bir Almanca Öğretimi İçin Öğretmen Beklentileri.» *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2009: 268-280.
- Koç, Ahmet. «İlahiyat Fakültesi (İlahiyat Lisans Programı) Öğrencilerinin Sorunları ve Beklentileri.» *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003: 25-64.
- Soysaldı, Mehmet. «Türkiye'deki İlahiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Karşılaşılan Problemler ve Çözüm Yolları.» *Ekev Akademi Dergisi*, 2010: 247-279.
- Soyupek, Hasan. «İlahiyat Fakülteleri Hazırlık Sınıflarında Yürütülen Arapça Öğretimine İlişkin Öğrenci Başarılarının Tespit Edilmesi: Isparta İlahiyat Fakültesi Örneği.» *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014: 71-87.
- Soyupek, Hasan. «İlahiyat Fakültelerinde Yürütülen Arapça Öğretimine İlişkin Öğrenci Görüşlerinin Değerlendirilmesine İlişkin Öğrenci Görüşlerinin Değerlendirilmesi Isparta İlahiyat Fakültesi Örneği.» *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003: 77-95.
- Yusuf Özcan, Asım Yapıcı. «İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Arapça Dersine İlişkin Tutumlarının İncelenmesi (Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Örneği).» *ÇÜİFD*, 2016: 113-142

Enerji Krizlerinin Etkisiyle Şekillenen Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası¹

The Impact of Energy Crises on European Union's Energy Policy

Cemal Kakışım²

Öz

Avrupa Birliği'nin (AB) enerji politikalarının gelişiminde etkili olan en önemli faktörlerden biri enerji arz güvenliğidir. AB ülkelerinin doğal gaz ithalatında Rusya'ya önemli ölçüde bağımlı olması, Rusya ile Ukrayna arasındaki enerji krizlerinin AB ülkelerini olumsuz etkilemesi ve Rusya'dan AB ülkelerine ulaşan doğal gaz akışının sık sık kesintiye uğraması nedeniyle, enerji arz güvenliği, AB'nin enerji alanındaki en önemli gündemi haline gelmiştir. AB, 2000'li yıllarla birlikte enerji arz güvenliğini sağlayacak ve tedarikçi ülkelere bağımlılığını azaltacak politikalara daha çok odaklanmıştır. Çevre kirliliği ve küresel ısınmayla mücadelede, enerji tasarrufunu artırılmasına kadar enerji arz güvenliğini destekleyecek birçok alanda düzenleme hayata geçirilmiştir. Bu çalışmada genel olarak, enerji krizlerinin AB'nin enerji politikalarının gelişimine olan etkisine değinilecek ve AB'nin kuruluşundan itibaren enerji politikası oluşturma çabasına yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Rusya, Enerji Politikası, Enerji Arz Güvenliği, Doğal Gaz

Abstract

The security of energy supply is one of the most important factors in the development of the European Union's (EU) energy policies. The security of energy supply has become the most important agenda in the energy field of EU because EU countries in natural gas import significantly depend on Russia and the energy crises between Russia and Ukraine affect EU countries negatively and the flow of energy that reaches from Russia to EU countries is often interrupted. The EU has focused more on the policies that will ensure the security of energy supply and reduce its dependence on the supplier countries in 2000's. From the combat of global warming and environmental pollution to increase of energy saving the regulations in many field supporting the security of energy supply have been implemented. This study elaborates generally the impact of energy crises on the development of the EU's energy policy and mentions its efforts to create energy policy from the establishment of the EU.

Keywords: European Union, Russia, Energy Policy, The Security of Energy Supply, Natural Gas

Derleme [Review]

Submitted: 11 / 12 / 2018

Accepted: 08 / 05 / 2019

¹ Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Programı kapsamında "Hazar Bölgesi'nin Avrupa Birliği Doğal Gaz Arz Güvenliğine Katkısı" başlığını taşıyan yazarın doktora tezinden türetilmiştir.

² Öğr. Gör. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, cemal.kakisim@erdogan.edu.tr, Orcid: 0000-0002-3865-8305.

2000'li yıllarda oluşturmaya çalıştığı ortak enerji politikasının gelişiminde etkili olduğu düşünülen, Rusya-Ukrayna enerji krizlerine ve bu krizlerin AB ülkelerine olan etkisine kısaca değinilecektir. Son bölümde ise AB çatısı altında Enerji Birliği'ni hayata geçirme girişimine kadar uzanan 2000'li yıllardaki enerji politikalarına yer verilecektir.

1. Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası Oluşturmaya Yönelik İlk Girişimleri

Enerji, Batı Avrupa'da uluslararası işbirliği ve ekonomik bütünleşmenin geliştirildiği ilk alanlardan birini oluşturmaktadır. Batı Avrupa ülkelerinin enerji alanında ortak pazar oluşturma çabası, günümüzde 28 üye ülkesi³ bulunan AB'nin temellerini oluşturan AKÇT ile başlamıştır. Batı Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Lüksemburg ve Belçika'nın temelde ekonomik entegrasyonu hedefleyen işbirliği girişimiyle ilk adım enerji alanında atılmıştır. Altı kurucu ülke, II. Dünya Savaşı'nın Avrupa'da neden olduğu yıkımın tekrarlanmaması, savaş araç ve gereçlerinin üretiminin kontrol altına alınması ve üye ülkelerin ekonomik kalkınmasının sağlanması hedefiyle 1951 yılında AKÇT'yi kuran Paris Antlaşmasını imzalamıştır ve kömür ve çelik üretimiyle ilgili ulusal yetkilerini Topluluk organlarına devretmiştir (Akdemir, 2012: 44).

Kömür ve çelik alanındaki bu işbirliğinin ardından, Soğuk Savaş döneminde ABD ve Sovyetler Birliği'nin nükleer enerjiyi etkin şekilde kullanmaya başlaması ve 1950'den itibaren dünyada nükleer enerji santrallerinin hızla yayılması, Batı Avrupa ülkelerinin nükleer enerjiye yönelmesine zemin hazırlamıştır. Ayrıca bu dönemde Ortadoğu'da yaşanan siyasi gelişmeler de nükleer enerjiye geçiş sürecinin hız kazanmasında etkili olmuştur. 1956 yılında yaşanan Mısır-İsrail Savaşı ve savaş sırasında İngiltere ile Fransa'nın Süveyş Kanalı'na müdahale etmesi, Avrupa ülkelerinin Ortadoğu petrol kaynaklarına erişimini sınırlandırmıştır. Petrol alanında yaşanan tedarik sorunu ise Batı Avrupa ülkelerinin alternatif bir enerji kaynağı olan nükleer enerjiye yönelmesini sağlamıştır (Karluk, 2002: 12). Böylece AKÇT'yi oluşturan altı kurucu ülke, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla geliştirilerek kullanılması, nükleer enerji sanayinin kurulması ve gelişmesi için gereken koşulların sağlanması ve üye ülkelerin yaşam standartlarının yükseltilmesi amacıyla 1958 yılında Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nu (AAET) oluşturmuştur (Akdemir, 2012: 46). Ancak AAET, AKÇT kadar önemli bir başarı sergileyememiştir. Bunda, 1970'li yıllara kadar petrol ithalat fiyatlarında önemli bir artışın yaşanmaması ve petrolün Afrika'nın güneyinden tankerlerle Avrupa'ya taşınmaya başlanması etkili olmuştur (Karluk, 2002: 12). Petrol alanında yaşanan arz krizinin çözülmesi nükleer enerji alanındaki gelişmelerin önüne geçmiştir.

AKÇT ve AAET, Avrupa'da ulus devletlerin enerji alanında ortak bir politika geliştirme hedefinden daha çok teknik bir araç olarak değerlendirilmiş ve üye ülkeler nükleer enerjinin kullanılması konusunda ulusal düzeyde karar almayı tercih etmiştir. Bu nedenle her iki topluluk da ortak bir enerji politikasının hayata geçirilmesi için tasarlanmamıştır (Eriş, 2012: 530). Ayrıca günümüzde en önemli uluslararası sorunlardan biri haline gelen enerji güvenliği meselesi, AKÇT ve AAET'nin temel hedefleri arasında yer almamıştır. Topluluklarda daha çok kömür ticaretinin önündeki engellerin kaldırılması, ortak gümrük tarifelerinin uygulanması, ortak pazar oluşturulması, daha ucuz ve yerli enerji kaynaklarına erişilmesi gibi ekonomik hedefler ön plana çıkmıştır.

Avrupa'da bütünleşme girişimi, 1973 yılında İngiltere, Danimarka ve İrlanda gibi yeni ekonomilerin AB'ye⁴ dâhil olmasıyla giderek genişlemiş ve üye ülke sayısının çoğalması, AB'nin enerji tüketimi ve enerji ithalatındaki artışı beraberinde getirmiştir. Bu dönemde AB'nin petrol ithalatının önemli bir kısmı, siyasi krizler ve savaşlarla sarsılan Ortadoğu'daki tedarikçi ülkelerden karşılanmıştır. Ancak Ortadoğu'daki bu istikrarsız ortam, AB ülkelerinin petrol tedarikinde sorun yaşamasına ve enerji kriziyle sarsılmasına neden olmuştur. Bunun en somut örneği ise 1973 Petrol Krizi'dir. Arap ülkeleri ve İsrail arasında 1973 yılında yaşanan Yom Kippur Savaşı'nda, İsrail'in ABD ve AB üyesi Hollanda tarafından desteklenmesi (Embel, 2014, s. 83), Arap ülkelerini Batılı ülkelere karşı tavır almaya itmiştir. Arap ülkeleri tepkisini, enerji ihracatını sınırlandırarak göstermiştir ve Avrupa ülkelerine yönelik petrol ambargosu başlatmıştır (Kılıçaslan, 2015: 99). Ambargoyla petrol tedarikinde sorunlar yaşanması ve petrol fiyatlarının astronomik ölçüde yükselmesi, AB'yi ağır ekonomik etkileri olan enerji arz güvenliği krizine sürüklemiştir. Böylece enerji, AB ülkeleri açısından ortak pazar ve ortak gümrük tarifesi gibi ekonomik hedeflerin dışında, güvenlik boyutu ile ele alınan bir mesele haline gelmeye başlamıştır.

AB ülkeleri, 1973 Petrol Krizi'nin etkisiyle enerji tedarikinde yaşanacak kesintilere karşı koordineli bir şekilde önlem alabilmek, gelecekteki enerji ihtiyacının karşılanmasında acil ve uzun vadeli zorlukların üstesinden gelebilmek, tedarikçi ülkelerden gelebilecek politik baskılarla başa çıkabilmek için politika geliştirmeye başlamıştır (McGowan, 2011: 487). Böylece enerji güvenliği, AB açısından yüksek politika alanına taşınan siyasi bir mesele haline dönüşmüştür (McGowan, 2011: 493). 1973 Petrol Krizi'nin neden olduğu riskleri azaltmak ve gelecekte karşılaşılabilecek yeni enerji krizlerine karşı önlem almak amacıyla, AB ülkelerinin yanı sıra ABD ve Kanada gibi diğer petrol ithalatçısı ülkelerin de katılımıyla 1974 yılında Uluslararası Enerji Ajansı kurulmuştur (International Energy Agency, 2018). AB'nin petrol krizi karşısındaki

³ Üye ülkelerden bir olan İngiltere, 2017 yılında AB'den ayrılma sürecini başlatmıştır. İngiltere'nin ayrılması için AB ile sürdürülen müzakerelerin yaklaşık 2 yıl sürmesi beklenmektedir.

⁴ 1993 yılına kadar Avrupa'daki entegrasyon süreci Avrupa Topluluğu olarak isimlendirilmiştir. Ancak 1993 Maastrich Antlaşmasıyla birlikte Avrupa Topluluğu, Avrupa Birliği ismini almıştır. Makale genelinde tarihsel süreçten bağımsız olarak Avrupa Birliği (AB) ismi tercih edilmiştir.

önlemleri bununla sınırlı kalmamıştır. Aynı yıl üye ülkelerde enerji tüketiminin azaltılması ve nükleer enerji üretiminin artırılması gibi, petrole olan bağımlılığı azaltacak ve petrol ithalatından kaynaklı dış şokları bertaraf edecek politikaların geliştirilmesi amacıyla Yeni Enerji Politikası Stratejisi yayınlanmıştır ve böylece AB, 1973 Petrol Krizi'nin etkisiyle enerji politikası alanında ilk kez bir strateji belirlemiştir (Yorkan, 2009: 26).

AB'nin enerji alanındaki daha uzun vadeli hedefleri ise Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in üye olarak kabul edildiği 1980'li yıllarla ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu kapsamda 1986 yılında AB'nin enerji politikasının temel hedefleri arasında, yeterli enerji arzının sağlanması, tüketilen enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, enerji fiyatlarının kontrol altında tutulması ve fosil enerji kaynaklarının çevreye verdiği zararların azaltılması yer almıştır (Keskin, 2006: 103,104). 1980'li yıllar enerji politikaları açısından enerji güvenliğinin yanı sıra, çevresel hassasiyetlerin de ön plana çıkarmaya başladığı bir dönemdir. Bu dönemde çevrenin korunması konusunda üst bilincin yerleşmeye başladığı çoğu üye ülkede, petrol ve kömüre göre daha az sera gazı salınımına neden olan doğal gazın kullanım oranı hızla artmıştır. Böylece AB, doğal gazın tedarik edilebileceği ülke arayışına yönelmiştir ve gittikçe doğal gaz ithalatına bağımlı hale gelmeye başlamıştır. Özellikle tedarikçi ülkelerden biri olarak tercih edilen Sovyetler Birliği'ne olan doğal gaz ithalat bağımlılığı, 1980 yılından itibaren hızla artmaya başlamıştır ve Batı Avrupa ülkeleri, Sovyetler Birliği'nin en büyük müşterisi haline gelmiştir (Stern, 2018: 1).

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılması ise AB'nin enerji arz güvenliği açısından endişelerini arttırmıştır. AB, güvenlik riskini azaltacak politikalar geliştirmeye başlamıştır ve bu kapsamda 1991 yılında Enerji Şartı (Avrupa Enerji Şartı) Antlaşması imzalanmıştır. 2015 yılı itibarıyla 66 ülkenin imzasını taşıyan bu antlaşmayla, sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve enerji arz güvenliği temelinde uluslararası enerji işbirliğinin desteklenmesi hedeflenmiştir (International Energy Charter, 2018). Ayrıca AB, Sovyetler Birliği'nin boşluğunu dolduracak yeni tedarikçi ülkelere ulaşmak için projeler geliştirmeye de başlamıştır. Bu kapsamda Sovyetler Birliği'nin son bulmasıyla bağımsızlığına kavuşan doğal gaz kaynakları açısından zengin Hazar Bölgesi ülkelerine yönelik teknik yardım programları⁵ başlatılmış ve bölgedeki enerji kaynaklarını Avrupa'ya taşıyacak enerji nakil hattı projeleri⁶ geliştirilmiştir (Yorkan, 2009: 26).

AB, 2000'li yıllara doğru kurumsal organlarının etkisinin daha fazla hissedildiği enerji politikalarına yönelmiştir. AB'nin temel yürütme organı olan Komisyon, 1995 yılında enerji iç pazarının ilkelerinin belirlendiği ve enerji piyasalarını serbestleştirmeyi hedefleyen, "Avrupa Birliği için bir Enerji Politikası" isimli Beyaz Kitap'ı yayınlanmış ve enerji güvenliğine yönelik bir tanımlama yapmıştır. Komisyon, Beyaz Kitap'ta enerji güvenliğini şu şekilde tanımlamaktadır: "*gelecekte karşılaşılabilecek olası potansiyel enerji güvenliği sorunlarına karşı hem iç enerji kaynaklarını ekonomik bakımdan kullanmak hem de dış kaynakları daha istikrarlı ve çeşitlendirilmiş bir şekilde seçmek*". Çevrenin korunması, enerji güvenliğinin sağlanması ve rekabet unsurunun öne çıktığı bir enerji piyasasının oluşturulması, Beyaz Kitap'ın öne çıkan hedefleri arasında yer almıştır (European Commission, 1995). Komisyon, tedarikçi ülkelerle enerji güvenliği alanında yapılacak müzakerelerde sözcü görevini üstlenmiştir (Eriş, 2012: 538).

Beyaz Kitap'ın ardından 2000 yılında "Enerji Arzının Güvenliği için Avrupa Stratejisine Doğru" başlığını taşıyan Yeşil Kitap yayınlanmıştır. AB'nin yabancı kaynaklara olan ithalat bağımlılığının giderek arttığı, AB'nin iklim değişikliğiyle mücadele edebilecek bir pozisyonda olmadığı ve üye ülkelerin enerji tüketiminin sınırlandırılması gerektiği, Yeşil Kitap'ta öne çıkan ana unsurlar arasında yer almıştır (European Commission, 2000). Enerji güvenliği ise en çok üzerinde durulan ve çözüm önerileri sunulan konular arasında öne çıkmıştır. Enerji güvenliğinin fiziksel ve ekonomik bir problem olmaktan çok uluslararası ve jeopolitik bir sorun olarak görüldüğü ifade edilmiş ve enerji güvenliğinin, enerji kaynaklarının tedarik edildiği coğrafyaların çeşitlendirilmesiyle ve özellikle Kuzey Afrika ile Hazar Bölgesi'ndeki tedarikçi ülkelerden doğal gaz tedarik edilmesiyle sağlanabileceği belirtilmiştir (Eriş, 2012: 538).

AB, 2000'li yıllarla birlikte ciddi ekonomik maliyetlere neden olan enerji krizlerinin yaşandığı ve bu krizlerin etkisiyle ortak bir enerji politikası oluşturmaya yönelik çok sayıda strateji belgesinin yayınlandığı bir döneme girmiştir. Bu dönemin en belirleyici unsurlarından biri, AB'ye yeni üye ülkelerin dâhil olmasıdır. 2004 ve 2007 yıllarında AB üyesi olan Baltık ülkeleri ile Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin enerji üretiminin düşük olması ve doğal gaz ithalatı açısından Rusya'ya önemli ölçüde bağımlı olması, AB'nin enerji arz güvenliği riskinin artmasına neden olmuştur. Ayrıca Rusya'nın yeni enerji nakil hatları oluşturarak Avrupa enerji piyasasına hâkim olmaya çalışması ve 2006, 2009, 2014 yıllarında Rusya ile Ukrayna arasında enerji krizine dönüşen siyasi sorunların yaşanması, AB'nin enerji arz güvenliği riskini endişe verici boyutlara taşımıştır.

⁵ 1991 TACIS (Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım)

⁶ 1993 TRACECA (Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru), 1995 INOGATE (Avrupa'ya Devletler Arası Petrol ve Doğal Gaz Taşımacılığı Programı)

2. Rusya-Ukrayna Enerji Krizleri ve AB Ülkelerine Etkisi

Ukrayna, Rusya'dan AB ülkelerine ulaşan ve birçok AB ülkesini besleyen Soyuz, Brotherhood ve Trans Balkan Doğal Gaz Boru Hatları'nın geçtiği transit ülkedir. Avrupa genelinde tüketilen doğal gazın %16'sı Ukrayna üzerinden ithal edilirken, Rusya'dan AB ülkelerine ulaşan doğal gazın yaklaşık yarısı Ukrayna üzerinden geçen boru hatları ile taşınmaktadır (Energy Information Administration, 2017). Bu açıdan Ukrayna, hem Rusya hem de AB için stratejik bir öneme sahiptir. Ancak Ukrayna'nın bu stratejik konumu, Rusya ile yaşadığı siyasi sorunlar nedeniyle, AB'nin son dönemde karşılaştığı enerji krizlerinin temel nedenlerinden biri haline gelmiştir.

Harita 2. Rusya'dan Avrupa'ya Ulaşan Doğal Gaz Boru Hatları

Kaynak: (Sofroniou, 2015)

Rusya ve Ukrayna arasında 2006, 2009 ve 2014 yıllarında siyasi gerilimlerle başlayan diplomatik krizler, enerji krizlerine dönüşerek AB ülkelerini olumsuz etkilemiştir. Bu kapsamda 2006 yılındaki ilk büyük doğal gaz krizi, 2004 yılında yapılan Ukrayna Cumhurbaşkanlığı seçimi nedeniyle yaşanmıştır. Muhaliflerin itirazı üzerine tekrarlanan seçimde, Batı yanlısı Viktor Yuşçenko'nun Ukrayna Cumhurbaşkanı seçilmesi, Rusya-Ukrayna ilişkilerin gerilmesine ve 2006 yılında iki ülke arasında enerji krizi yaşanmasına neden olmuştur. Rusya, Ukrayna'ya doğal gaz akışını önce sınırlandırmış ve daha sonra tamamını kesme tehdidinde bulunmuştur. Doğal gaz akışının sınırlandırılması, Ukrayna'nın yanı sıra Ukrayna üzerinden doğal gaz tedarik eden AB ülkelerini de olumsuz etkilemiştir. Enerji krizi öncelikle Macaristan, Avusturya ve Polonya'da etkili olmuştur (Erbil, 2010: 158). Kesintinin başlamasıyla birlikte Macaristan'a ulaşan doğal gaz akışında ilk etapta yaklaşık %10 düşüş yaşanmış, daha sonra enerji akışındaki düşüş %25'in üzerine çıkmıştır (Parfitt, 2006). Krizin etkisi daha sonra Almanya'da da hissedilmiştir. Almanya'nın en büyük enerji dağıtıcısı, endüstri müşterilerine doğal gaz kesintisi yaşanabileceği uyarısında bulunmuştur (The Guardian, 2006). Krizin doğal gaz tüketiminin en yüksek olduğu kış aylarına rastlaması, Macaristan ve Polonya gibi önemli ölçüde Rus doğal gazını kullanan ülkelerin kısa dönemde alternatif tedarikçi ülkelere erişim imkânının sınırlı olması, AB'nin enerji arz güvenliğine yönelik kaygılarını arttırmış ve üye ülkelerde Rusya'nın güvenilir bir tedarikçi ülke olmadığı algısının pekişmesini sağlamıştır.

Rusya ve Ukrayna arasındaki siyasi gerilim, 2009 yılında yeni bir enerji krizine neden olmuştur. Ukrayna'nın 2008 yılında Rusya ve Gürcistan arasında meydana gelen çatışmada Gürcistan'ı desteklemesi, Rusya ve Ukrayna arasında yeni bir enerji krizini tetiklemiştir. Rusya, doğal gaz ithalat fiyatlarını arttırarak Ukrayna'yı cezalandırmayı tercih etmiştir ve 2009

yılının sonuna kadar yeni fiyat tarifesine geçilmediği takdirde doğal gaz akışını durduracağını açıklamıştır (Sevim, 2014: 6). Rusya'nın bu girişimi karşısında Ukrayna ise fiyat artışını reddetmiştir ve doğal gaz geçiş ücretini arttırmıştır. Bu girişim krizin derinleşmesine neden olmuş ve Rusya, doğal gaz fiyatlarını 250 dolardan 450 dolara arttırarak doğal gaz akışını durdurmuştur (Sevim, 2014: 6). Enerji krizi, 19 gün boyunca devam etmiştir ve 19 Ocak 2009 tarihinde Rusya'nın doğal gaz ithalat fiyatlarında %20 indirimde gideceğini belirtmesi ve Ukrayna'nın geçiş ücretini indireceğini açıklamasıyla son bulmuştur (Karagöl ve Kaya, 2014: 10).

Enerji krizinin kısa sürede aşılmasına rağmen, Ukrayna üzerinden Rus doğal gazını ithal eden Güney Doğu Avrupa ülkeleri olumsuz etkilenmiştir. Yunanistan, Bosna Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan krizin etkisinin hissedildiği ülkelerdir. Doğal gaz akışında yaşanan kesinti, bu ülkelerin diğer enerji türlerine olan talebini arttırmıştır ve buna bağlı olarak enerji ürünlerinin fiyatları yükselmiştir. Bu dönemde LNG ithalatı artırılarak sanayi üretimi ve elektrik üretimi karşılanmaya çalışılmıştır (Kovacevic, 2009: 4). Alınan geçici önlemler ise Güney Doğu Avrupa ülkelerini ekonomik anlamda olumsuz etkilemiştir. Özellikle Bulgaristan, 250 milyon avro ile en fazla ekonomik kayba uğrayan ülke olmuştur (Christie vd, 2011: 1).

Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan son enerji krizi ise 2014 yılında Ukrayna'da Rusya yanlısı siyasi iktidarın yerini Batı yanlısı yeni bir yönetimin devralması nedeniyle yaşanmıştır. Yeni yönetimin AB ile ortaklık anlaşması imzalamasıyla siyasi kriz, kısa sürede enerji krizine dönüşmüştür. Krizin derinleşmesiyle Rusya, Ukrayna'ya doğal gaz ihracatındaki sıfır olan gümrük vergisini iptal ederek, doğal gaz ithalat fiyatını 1000 metreküp için 485 dolara yükseltmiştir. Ayrıca Ukrayna'nın 2013 ve 2014 yıllarından kalan 4,5 milyar dolar borcunu hemen ödemesini talep ederek, bundan sonra sadece ön ödemeli şekilde Ukrayna'ya doğal gaz satacağını açıklamıştır (Galagan, 2014). Ukrayna'nın borcu ödemeyi reddetmesi sonucu, Rusya, Ukrayna üzerinden doğal gaz ithal eden Bulgaristan, Bosna Hersek, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Yunanistan, Polonya, Romanya, Sırbistan, Türkiye, Avusturya, Fransa, Hırvatistan, İtalya, Makedonya, Romanya, Slovenya ve Slovakya'ya, Ukrayna'nın borcunu ödemediği için doğal gaz akışında kesintiye gideceğini bildirmiş ve 16 Haziran 2014 tarihinde doğal gaz akışını kesmiştir (Tass-Russian News Agency, 2014).

Enerji krizi, Komisyonun arabuluculuğu sayesinde, Rusya'nın ön ödeme koşulunu kaldırarak Ukrayna'ya doğal gaz akışını başlatması ve Ukrayna'nın da borcunu 2015 yılı sonuna kadar ödeyeceğini taahhüt etmesiyle sonlandırılmıştır (Bloomberg Business, 2015). Son krizin önceki krizlerin aksine doğal gaz tüketiminin düşük olduğu yaz aylarına denk gelmesi, AB ülkelerinin önceki krizlerde olduğu kadar etkilenmemesine neden olmuştur (Natural Gas World, 2015).

Yaşanan tüm bu krizler Rusya'nın güvenilir bir tedarikçi ülke olmadığı algısı pekiştirse de, AB'nin önde gelen ülkeleri Rusya ile yeni enerji projeleri geliştirilmeye devam etmektedir. Bu kapsamda öncelikle, Rusya'nın Ukrayna'nın transit ülke pozisyonunu zayıflatmak amacıyla gündeme getirdiği Kuzey Akım Doğal Gaz Boru Hattı (Kuzey Akım) Almanya'nın güçlü desteğiyle inşa edilmiştir. Baltık Denizi'nde inşa edilen Kuzey Akım, Rusya'yı doğrudan Almanya'ya bağlamış ve Ukrayna üzerinden geçen Rus doğal gaz akışını önemli ölçüde azaltmıştır (U.S. Energy Information Administration 2014). Rusya, Kuzey Akım projesinde elde ettiği başarıyı bir adım daha öteye taşıyarak, Kuzey Akım II projesini hayata geçirmeyi planlamaktadır. Oluşturulacak bu yeni hattın toplam kapasitesinin 55 milyar metreküp olması hedeflenmektedir. Kuzey Akım II için kurulan şirketin %51 hissesi Rusya'ya aittir. Geri kalan hisseler Almanya, İngiltere, Hollanda, Fransa ve Avusturya'ya ait enerji firmaları arasında paylaştırılmıştır (Wojcieszak, 2017: 86).

Kuzey Akım II ile AB'nin Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığının artacak olması, bazı AB ülkelerinde endişe ile karşılanmaktadır. Projenin, tedarikçi ülkelerin çeşitlendirilmesi ve enerji arz güvenliğinin sağlanmasına yönelik AB politikalarını sektöre uğrattığı ve bu yönüyle bir bütün olarak AB'nin değil, yalnızca bazı üye ülkelerin çıkarlarının öne çıktığına yönelik değerlendirmeler yapılmaktadır (Pamir: 2015: 261). Ayrıca Kuzey Akım II, AB Hukuku ile ilgili belirsizliği arttırdığı ve AB doğal gaz pazarında oluşturulmaya çalışılan serbest piyasa koşullarını zayıflattığı için de eleştirilmektedir (Wojcieszak, 2017: 87). Kuzey Akım II projesi konusunda AB ülkeleri arasında iki farklı görüş öne çıkmaktadır. Batı ve Kuzey Avrupa ülkeleri, projeye ticari açıdan yaklaşarak, Rusya'dan daha fazla doğal gaz ithal edilmesinin Rusya ile AB arasındaki ilişkileri normalleştireceğini ileri sürmektedir. Buna karşın Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri, projenin Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığını arttıracak ve tedarikçi ülkelerin çeşitlendirilmesi ve enerji güvenliğinin sağlanması açısından olumsuz sonuçlar ortaya çıkaracağını iddia etmektedir (Anadolu Agency, 2016).

3. Rusya-Ukrayna Enerji Krizlerinin Etkisiyle Avrupa Birliği'nin Doğal Gaza Yönelik Olarak Gelişen Enerji Politikası

2006 yılından itibaren Rusya ve Ukrayna arasında siyasi alanda başlayan krizlerin derinleşerek enerji krizine evrilmesiyle, AB, Rusya'ya ithalat bağımlılığını azaltmak ve Rusya'nın alternatifi olabilecek tedarikçi ülkelere ulaşmak için daha etkili bir enerji politikası oluşturmaya yönelmiştir. Bu dönemde AB'nin enerji politikaları, Rusya-Ukrayna enerji krizlerinin de etkisiyle doğal gaza yönelik olarak gelişmeye başlamıştır. Enerji güvenliği genelinde, doğal gaz özelinde gelişen enerji

politikalarının temel amacı, enerji arz güvenliğinin sağlanması, rekabetçi bir enerji piyasasının oluşturulması ve sürdürülebilir kalkınma temelinde çevrenin korunması şeklinde tanımlanmaktadır (T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, 2014: 3).

AB, bu hedeflere ulaşabilmek için çeşitli stratejiler ve düzenlemeler uygulamaya koymuştur. Bu kapsamda 2006 yılında "Sürdürülebilir, Rekabetçi ve Güvenli Enerji için Avrupa Stratejisi" başlıklı Yeşil Kitap, 2007 yılında "Avrupa için Enerji Politikası" isimli rapor, 2008 yılında "Avrupa Birliği Enerji Güvenliği ve Dayanışma Eylem Planı", 2009 yılında "Üçüncü Enerji Paketi", 2011 yılında "2050 Enerji Yol Haritası", 2014 yılında 2030 İklim ve Enerji Paketi, 2014 yılında "Avrupa Enerji Güvenliği Stratejisi" ve son olarak 2015 yılında "Enerji Birliği Stratejisi" yayınlanmıştır.

3.1 Sürdürülebilir, Rekabetçi ve Güvenli Enerji için Avrupa Stratejisi (Yeşil Kitap)-2006

AB, 2006 yılında yaşanan Rusya-Ukrayna enerji krizinin de etkisiyle aynı yıl enerji politikaları açısından hedef ve önceliklerin belirlendiği yeni bir Yeşil Kitap yayınlamıştır. 8 Mart 2006 tarihinde yayınlanan "Sürdürülebilir, Rekabetçi ve Güvenli Enerji için Avrupa Stratejisi" isimli Yeşil Kitap'ta AB'nin enerji görünümüyle ilgili bazı değerlendirmelere yer verilmiştir (European Commission, 2006). Bunlar arasında en dikkat çekici olanı, AB'nin ithalat bağımlılığına yapılan vurgudur. Bu kapsamda AB'nin enerji ithalat bağımlılığının hızla artmakta olduğu, fiiliyatta doğal gaz ithalatının en fazla Norveç, Rusya ve Cezayir'den karşılandığı ve doğal gaz ithalat bağımlılığının 25 yıl içerisinde %80'e ulaşacağı belirtilmiştir (European Commission, 2006: 3).

Yeşil Kitap ile üç temel hedef ve altı öncelikli alan belirlenmiştir. Enerji verimliliğinin ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılarak iklim değişikliği ile mücadele edilmesi, rekabetçi bir iç enerji pazarının yaratılarak Avrupa enerji şebekesi için verimliliğin sağlanması, uluslararası alanda AB'nin enerji arz ve talebinin daha iyi koordine edilmesi, üye ülkelerden talep edilen hedefler arasında yer almıştır (European Commission, 2006: 17, 18). Yeşil kitapta belirlenen öncelikli alanlar ise enerji arz güvenliğinin sağlanması için üye ülkeler arasında dayanışmanın sağlanması, enerji alanında tutarlı bir dış politikanın ve rekabetçi bir iç pazarın oluşturulması, sürdürülebilir kalkınma temelinde teknoloji ve inovasyonun geliştirilmesi ve enerji kullanımında çeşitliliğin sağlanmasıdır (European Commission, 2006: 5).

3.2. Avrupa için Bir Enerji Politikası-2007

Yeşil Kitap'ın ardından, 10 Ocak 2007 tarihinde "Avrupa için Enerji Politikası" isimli yeni bir belge yayınlamıştır. Enerji güvenliği ve iklim değişikliğiyle ilgili önemli karar içeren belgede, özellikle enerji verimliliği, yenilenebilir enerji ve çevrenin korunmasına yönelik 2020 yılı için ulaşılması planlanan hedeflere yer verilmiştir. Bu kapsamda 2020 yılına kadar enerji tüketiminde kullanılacak yenilenebilir enerji kaynaklarının payının %20'ye yükseltilmesi, sera gazı salınımının en az %20 azaltılması ve enerji verimliliğinin %20 artırılması temel hedefler olarak belirlenmiştir (European Commission, 2007).

Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım oranının artırılmasındaki temel hedef, petrol, kömür ve doğal gaz gibi fosil enerji kaynaklarının kullanım oranının azaltılması ve çevre kirliliği ve iklim değişikliği ile mücadeledir. Bu hedef, özellikle yüksek oranda petrol ve doğal gaz ithalatına bağımlı olan AB ülkelerinin enerji güvenliğinin sağlanmasında öne çıkan önlemler arasında yer almaktadır.

3.3 Avrupa Birliği Enerji Güvenliği ve Dayanışma Eylem Planı-2008

Rusya-Ukrayna enerji krizlerinin etkisiyle AB, daha güvenli şekilde ve daha uygun maliyetlerle doğal gaz tedarik edebileceği ülke arayışına yönelmiştir. Bu kapsamda alternatif tedarikçi ülkelere ve farklı coğrafyalara erişimi hedefleyen strateji belgeleri yayınlanmıştır. Özellikle Hazar Bölgesi, bu strateji belgelerinde öne çıkan coğrafyalar arasında yer almıştır. Bu kapsamda 13 Kasım 2008 tarihinde AB Enerji Güvenliği ve Dayanışma Eylem Planı'nı içeren İkinci Stratejik Gözden Geçirme Bildirgesi yayınlamıştır. Bildirgede 5 maddelik bir eylem planı önerilmiştir: Enerji tedarik edilen ülkelerin çeşitlendirilmesi, enerji verimliliğinin artırılması, dış enerji ilişkilerinin geliştirilmesi, enerji krizlerine yanıt mekanizmalarının belirlenmesi, bu kapsamda petrol ve doğal gaz stoklarının oluşturulması ve AB'nin yerli enerji kaynaklarını en iyi şekilde kullanması (European Commission, 2008: 3)

Bildirgede Rusya'ya doğal gaz bağımlılığının azaltılması amacıyla, AB'nin gelecekteki doğal gaz talebinin önemli bir bölümünü karşılayacağı düşünülen, Güney Gaz Koridoru'nun (GGK) geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Hazar Bölgesi ve Ortadoğu doğal gaz kaynaklarını Avrupa'ya taşıyacak GGK'nın, AB'nin en önemli enerji güvenliği önceliklerinden birisi olduğu da ifade edilmiştir (European Commission, 2008: 17).

3.4 Üçüncü Enerji Paketi-2009

Enerji piyasalarını serbestleştirmek amacıyla yukarıda ifade edilen birçok düzenlemeyi hayata geçiren AB, bu konudaki girişimlerini 13 Haziran 2009 tarihinde yayınladığı üç tüzük ve iki direktiften oluşan Üçüncü Enerji Paketi ile devam ettirmiştir. Özellikle doğal gaz ve elektrik sektörlerine yönelik hazırlanan direktiflerde, doğal gaz ve elektrik piyasalarının tam olarak rekabete açılması, tüketicilerin tedarikçilerini serbestçe seçebilmeleri, piyasaların bağımsız otoriteler tarafından düzenlenmesi, sınır ötesi ticaretin geliştirilmesi, tüm tarafların ayırım gözetmeden şebekeye erişiminin sağlanması ve arz güvenliğine dikkat edilmesi önerilmiştir. Ayrıca alınan önlemler kapsamında bir firmanın, aynı anda hem enerji nakil hattı

sahibi hem de doğal gaz tedarikçisi olmasının da önüne geçilmiştir (European Parliament and Council of The European Union, 2009).

Enerji pazarına daha fazla tedarikçi ülkenin girmesini sağlayarak rekabetin artmasını hedefleyen enerji paketi, özellikle AB ve Rusya arasında doğal gaz taşımacılığına ilişkin sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Rusya, pakette yer alan düzenlemeleri Avrupa yönünde yeni inşa etmeyi planladığı boru hattı girişimlerini engellemeye yönelik olarak değerlendirmiştir ve AB'nin bu düzenlemesine karşı harekete geçerek Dünya Ticaret Örgütü'ne başvurmuştur (RT, 2014).

Üçüncü Enerji Paketi'nin etkisi, özellikle Rus doğal gazını Bulgaristan üzerinden AB ülkelerine taşımayı hedefleyen Güney Akım projesinde görülmüştür. Rusya'nın Güney Akım projesinde yer alacak geçiş ülkeleriyle⁷ imzaladığı hükümetler arası anlaşmalara rağmen, Komisyon, Üçüncü Enerji Paketi kuralları gereği, bir firmanın hem boru hattı sahibi hem de doğal gaz tedarikçisi olamayacağını gerekçe göstererek bu anlaşmalara karşı çıkmıştır. Komisyon'un bu tepkisi, Güney Akım projesinin iptal edilmesinde önemli bir rol oynamıştır (Siddi, 2015: 7).

3.5 2050 Enerji Yol Haritası-2011

2006 yılında yayınlanan Yeşil Kitap'ta 2020 yılına kadar ulaşılmaması planlanan enerji güvenliği ve iklim değişikliği hedeflerinde önemli ölçüde başarı sağlanması, Komisyon'un yeni hedefler belirlemesine zemin hazırlamıştır. Daha uzun vadeli ve daha büyük hedefler, 15 Aralık 2011 tarihinde yayınlanan 2050 Enerji Yol Haritası'nda belirlenmiştir. Uzun vadeli bu plan ile 2050 yılına kadar sera gazı salınımının, 1990 yılı seviyesine göre %80-%95 arasında düşürülmesi hedeflenmiştir (European Commission, 2011: 3).

Yol haritasında, daha fazla sürdürülebilir, rekabetçi ve güvenli enerji sistemi için öncelikler belirlenmiştir. 2050 hedeflerine ulaşılabilmesi için enerji verimliliğinin ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca Kuzey Amerika'da hızla artan kaya gazı üretiminin küresel doğal gaz piyasalarını değiştireceğine ve kaya gazı ile diğer konvansiyonel olmayan doğal gaz kaynaklarının Avrupa'nın yeni potansiyel tedarik kaynakları olduğuna da değinilmiştir (European Commission, 2011: 3). Ancak bu yeni kaynakların, doğal gaz ithalat bağımlılığını azaltmada etkili olma ihtimaline rağmen, henüz keşif çalışmalarının belirsiz ve yetersiz olduğu belirtilerek, AB'nin doğal gaz ithalat bağımlılığının devam edeceği vurgulanmıştır (European Commission, 2011: 12).

3.6 2030 İklim ve Enerji Paketi-2014

2050 Enerji Yol Haritası ile belirlenen daha uzun vadeli hedeflere ulaşılması için, 22 Ocak 2014 tarihinde yayınlanan yeni İklim ve Enerji Paketi ile 2020 hedefleri revize edilerek arttırılmıştır. 2020 ve 2030 yılları arasında AB'nin iklim ve enerji hedeflerini belirleyen pakette, 2030 yılına kadar sera gazı salınımının 1990 yılı ile karşılaştırıldığında %40 azaltılması, toplam enerji tüketiminde yenilenebilir enerji kaynaklarının payının %27'ye yükseltilmesi ve enerji tüketiminin en az %27 azaltılması hedeflenmiştir (European Commission, 2014a).

3.7 Avrupa Enerji Güvenliği Stratejisi-2014

2009 yılında yaşanan Rusya-Ukrayna enerji krizinin AB ülkelerine doğal gaz kesintisi olarak yansıma, AB'nin enerji arz güvenliği alanında yeni bir belge hazırlamasına zemin hazırlamış ve 28 Mayıs 2014 tarihinde Avrupa Enerji Güvenliği Stratejisi yayınlanmıştır (Pamir, 2015: 283). AB'nin enerji bağımlılığının ayrıntılı olarak değerlendirildiği strateji belgesinde, tek bir tedarikçi ülkeye yüksek orandaki bağımlılığın, enerji arz güvenliği açısından en önemli sorun olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Baltık ve Doğu Avrupa ülkelerinin doğal gaz ithalatında yoğun olarak Rusya'ya bağımlı olduğu da vurgulanmıştır (European Commission 2014b: 2).

Kısa ve uzun vadeli hedeflerin ortaya koyulduğu strateji belgesinde, kısa dönemli hedefler kapsamında AB ülkelerinin yanı sıra diğer Avrupa ülkelerinin de dâhil olduğu 38 ülke için stres testleri gerçekleştirilmiştir (Pamir, 2015: 283). Testler, bir ve altı aylık süreler için iki farklı enerji arz kesintisi senaryosuna göre oluşturulmuştur. İlk senaryo, Rusya'dan AB'ye ulaşan doğal gaz akışının tamamıyla kesilmesi, ikinci senaryo ise AB'ye sadece Ukrayna üzerinden gelen Rus doğal gazının kesilmesi şeklinde planlanmıştır. Testler, doğal gaz akışındaki kesinti durumunda AB açısından çok ciddi problemlerin ortaya çıkacağını ve bu problemlerden en çok AB üyeleri arasında Bulgaristan, Almanya, Hırvatistan, Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Fransa, Finlandiya, Romanya, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Hollanda, Slovakya, İngiltere, İtalya, Letonya, İsveç, Macaristan, Slovenya, Polonya ve Yunanistan'ın etkileneceğini ortaya koymuştur. Ayrıca testler sonucunda Finlandiya, Makedonya, Estonya, Sırbistan ve Bosna-Hersek'in doğal gaz talebinin %60'ını karşılayamayacak bir duruma geldiği de belirlenmiştir (Pamir, 2015: 283).

Stres testlerinin analiz sonuçlarına göre kısa dönemde enerji arz güvenliğinin sağlanabilmesi için yapılması gerekenler belirlenmiştir (Pamir, 2015: 283);

⁷ Bulgaristan, Hırvatistan, Macaristan, Avusturya, Sırbistan, Yunanistan ve Slovenya

- Arz güvenliğini arttırmak amacıyla hükümetlerin piyasaya müdahale etmesinin önüne geçilerek, piyasa temelli bir yaklaşım izlenmelidir,
- Ülkelerarası enerji ticaretinde kısıtlamalar kaldırılarak ülkelerin birbiriyle enerji alanındaki koordinasyonu artırılmalıdır,
- Enerji talebini azaltıcı ve enerji verimliliğini artırıcı önlemler alınmalıdır,
- AB Gaz Koordinasyon Grubu⁸ doğal gaz arzına yönelik gelişmeleri sürekli izlemelidir.
- Stres testlerinin analiz sonuçlarına göre uzun dönemde enerji arz güvenliğinin sağlanabilmesi için yapılması gerekenler de belirlenmiştir: (Pamir, 2015: 284).
- Enerji verimliliği artırılmalı ve 2030 yılı için belirlenen enerji ve iklim değişikliği hedefleri gerçekleştirilmelidir,
- AB iç enerji üretimi artırılmalı, yeni tedarikçi ülkelere ulaşılabilmeli ve yeni enerji nakil güzergâhları oluşturulmalıdır,
- Doğal gaz akışında kesintinin yaşandığı durumlarda enerji aktarımı yoluyla ülkelerin birbirini desteklemesi için enerji iç piyasası birleştirilmeli ve bütünleştirilmelidir,
- Üçüncü ülkeler ile yapılacak anlaşmalarda Komisyon önceden bilgilendirilerek, AB'nin dış politikada tek ses olarak hareket edebilmesi sağlanmalıdır,
- Acil durum mekanizmaları desteklenmeli ve enerji alt yapılarının güvenliği sağlanmalıdır.

Avrupa Enerji Güvenliği Strateji belgesinde doğal gaz tedarikçilerinin ve enerji nakil güzergâhlarının çeşitlendirilmesi için GGK ile ilgili değerlendirmelere de yer verilmiştir. Mevcut tedarikçi ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesinin ötesinde, yeni tedarikçi ülkelere erişimin sağlanması için AB'nin girişimlerini arttırması gerektiği belirtilmiştir. Bu kapsamda GGK'nın tedarikçi ülkeleri çeşitlendirme hedefi açısından önemli olduğu ve bu koridor üzerinden Ortadoğu'da yer alan diğer tedarikçi ülkelerle de bağlantı sağlanabileceği belirtilmiştir (European Commission 2014b: 16). Özellikle Azerbaycan'ın yanı sıra uzun dönemde Türkmenistan, İran ve Irak ile bağlantı oluşturmanın, tutarlı bir dış politika açısından hayati bir öneme sahip olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca alternatif enerji güzergâhlarına yönelik tavsiyelerde, Hazar Bölgesi ve Ortadoğu ile sınırlı kalınmamış, Avrupa'nın güneyinde bir Akdeniz doğal gaz merkezi oluşturulması amacıyla Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz'deki ülkelerle politik ve ticari diyalogun geliştirilmesi gerektiği de belirtilmiştir (European Commission 2014b: 16).

3.8 Avrupa Enerji Birliği Girişimi-2015

Rusya ve Ukrayna arasında 2014 yılında yaşanan son enerji krizinin AB'nin doğal gaz arz güvenliğini olumsuz etkilemesi, krizden en çok etkilenen üye ülkelerden biri olan Polonya'ya, Avrupa'da enerji alanında bir birliğin oluşturulması için harekete geçirmiştir. Polonya Başbakanı, Ukrayna krizleri nedeniyle Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığının AB'yi zayıflatmış olduğunu belirterek, Enerji Birliği'nin oluşturulmasını önermiştir (Erbach, 2015: 4). Polonya ve Fransa'nın desteği ile harekete geçen Komisyon, 25 Şubat 2015 tarihinde Enerji Birliği Paketi'ni yayınlamıştır (European Commission 2015).

Enerji Birliği'nin temel hedefi, başta haneler ve işletmeler olmak üzere tüm tüketiciler için özünde iddialı bir iklim değişikliği politikasıyla güvenli, rekabetçi, sürdürülebilir ve ucuz enerjinin sağlanması olarak belirlenmiştir. AB'nin Avrupa düzeyinde enerji kurallarına sahip olmasına rağmen, uygulamada 28 düzenleyici çerçevenin bulunduğu ve bu durumun sürdürülemez olduğuna değinilmiştir (European Commission 2015: 1, 2).

Enerji Birliği stratejisinde daha fazla enerji güvenliği, sürdürülebilirlik ve rekabet gücü sağlamak için tasarlanmış, birbiriyle yakın ilişkili beş boyut sunulmaktadır (European Commission 2015: 4):

- Enerji güvenliği, dayanışma ve güven,
- Tam bütünleşmiş bir Avrupa enerji pazarı,
- Enerji verimliliğinin talep yönetimine katkı sağlaması,
- Karbonsuzlaştırılmış bir ekonomi⁹
- Araştırma, rekabet ve inovasyon.

Enerji Birliği'nin 2014 yılında yayınlanan Enerji Güvenliği Stratejisi'nin üzerine inşa edilmesi planlanmıştır. Enerji Birliği Paketi'nde enerji güvenliğinin, üye ülkeler arasındaki güven ve dayanışmanın yanı sıra daha fazla şeffaflığa ve komşu ülkelerle yakın ilişkiye bağlı olduğu vurgulanmıştır. Bu kapsamda GGK'nın hayata geçirilmesi, Kuzey Amerika ve Orta Asya ülkelerinden Avrupa'ya doğal gaz ithal edilmesi tavsiye edilmektedir. Özellikle Kuzey Amerika'dan getirilecek sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) için Kuzey Avrupa'da LNG dönüşüm tesislerinin kurulması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca dış politika enstrümanları kullanılarak, Cezayir ve Türkiye gibi transit ülkelerle ve Azerbaycan, Türkmenistan, Afrika ülkeleri gibi tedarikçi ülkelerle stratejik enerji ortaklıkları kurması tavsiye edilmektedir (European Commission 2015:6).

Doğal gaz alanında enerji güvenliğini sağlamak için üçüncü ülkeler ile yapılacak satın alma anlaşmalarının, AB hukuku ile tam uyumlu olması ve anlaşma müzakerelerinin ilk safhasında Komisyon'un bilgilendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu

⁸ AB Gaz Koordinasyon Grubu, 2004/67/EC sayılı Doğal Gaz Arz Güvenliği Direktifi ile AB ülkeleri arasında, enerji arz güvenliği önemlerinin koordinasyonunu kolaylaştırmak amacıyla kurulmuştur.

⁹ Yüksek oranda karbondioksit salınımına neden olan kömür ve petrol kullanımının azaltıldığı bir ekonomi

kapsamda Komisyon'dan, yürütülen müzakerelere katılması, hükümetler arası anlaşma kurallarını gözden geçirmesi ve müzakerelerde AB'nin tek ses olarak hareket edebilmesini sağlaması beklenmektedir (European Commission 2015: 7).

Enerji Birliği'nin hayata geçirilmesi için bazı eylem noktaları belirlenmiştir (European Commission 2015: 19):

- Enerji Birliği'nin kurulabilmesi için öncelikle mevcut enerji ile ilgili mevzuata tam olarak uyulmalı ve mevzuat sıkı bir şekilde uygulanmalıdır.
- AB, doğal gaz kesintilerinde daha esnek hareket edebilme ve doğal gaz arz kaynaklarını çeşitlendirme ihtiyacı duymaktadır. Bu kapsamda Komisyon, 2015 ve 2016 yıllarında doğal gaz arz güvenliğine yönelik mevcut düzenlemeleri revize etmek için doğal gaz çeşitlendirme ve esneklik paketi önerecektir. Pakette LNG ve depolama için kapsamlı bir strateji sunulacaktır. Ayrıca mevcut tedarikçilere olan bağımlılığın azaltılması amacıyla GGK güzergâhı da dâhil olmak üzere Akdeniz ve Cezayir'deki alternatif tedarikçilere erişilmesi için üye devletlerle birlikte çalışacaktır.
- Hükümetler arası yapılan anlaşmalar, AB mevzuatı ile tam olarak uyumlu ve daha şeffaf olmalıdır.
- Doğru altyapı, enerji piyasasının tamamlanması için ön koşuldur.
- Vatandaşların yararına sorunsuz bir iç enerji pazarı oluşturulması, enerji arz güvenliğinin sağlanması, pazarda yenilenebilir enerjinin entegre edilmesi ve üye ülkelerdeki mevcut koordinasyonsuz kapasite mekanizmalarının düzeltilmesi için mevcut pazar yapısı gözden geçirilmelidir.
- Vatandaşlara ve şirketlere sorunsuz bir iç enerji pazarı sunulması için Üçüncü Enerji Paketi kapsamındaki düzenlemeler daha fazla geliştirilmelidir.
- Piyasa entegrasyonu için bölgesel yaklaşımlar, AB çapında tam entegre enerji pazarı için önemli bir adımdır.
- Halk desteği dışında enerji maliyetleri ve enerji fiyatlarındaki şeffaflık, iç pazardaki aksaklıkların belirlenmesini sağlayacak ve piyasa bütünleşmesini arttıracaktır.
- AB, 2030 yılına kadar enerjide en az %27 tasarruf sağlamayı hedef olarak belirlemiştir. Bu kapsamda Komisyon, 2015 ve 2016 yıllarında 2030 hedefini destekleyecek tüm enerji verimliliği mevzuatını gözden geçirmelidir.
- Enerji verimliliği artışı için binalar önemli bir potansiyele sahiptir. Enerji verimliliğini sağlamak için mevcut binaların güçlendirilmesi, ısıtma ve soğutmada etkin kullanımın sağlanması, enerji güvenliğini arttıracaktır. Bu doğrultuda, ev ve işletmelerdeki enerji maliyetleri ile AB'nin ithalat faturaları azalacaktır. Komisyon, ısıtma ve soğutmada yatırımları kolaylaştırmak için bir strateji önermelidir.
- AB, ulaştırma sektöründe hızlı bir şekilde karbonsuzlaştırmaya¹⁰ giderek enerji verimliliğini sağlamak zorundadır. Bu kapsamda enerji ve ulaşım sistemlerinin entegrasyonu ve alternatif yakıt kullanımı sağlanmalıdır.
- AB, ortakları ile yapıcı bir temas kurabilmek, enerji ve iklim konusunda tek ses olarak hareket edebilmek için tüm dış politika enstrümanlarını kullanmalıdır.

Sonuç ve Değerlendirme

Avrupa'da Batı Avrupa ülkeleri arasında enerji ve ekonomi alanında başlayan bütünleşme girişimi, günümüzde AB çatısı altında Enerji Birliği oluşturma hedefiyle devam etmektedir. Bu süreçte, enerji, öncelikle ortak bir pazarın ve ortak bir gümrük tarifesinin oluşturulması açısından ekonomik yönüyle değerlendirilmiş, ancak 1973 yılından itibaren tedarikçi ülkelerle yaşanan enerji krizlerinin de etkisiyle, güvenlik boyutu ön plana çıkan bir mesele haline gelmiştir. Yeni üye ülkelerin kabulüyle AB'nin enerji ithalatının ve tedarikçi ülkelere bağımlılığının artması, tedarikçi ülkeler açısından yaşanan belirsizliklerin çoğalması, enerji arz güvenliğini, AB'nin ortak bir enerji politikası oluşturma çabalarının merkezine taşımıştır.

Çevresel kaygılar ve iklim değişikliğiyle mücadelede alınan tedbirler nedeniyle, AB genelinde doğal gaz tüketimi, 1980 yılından itibaren hızla yükselmiş ve Rusya, AB'nin en fazla doğal gaz tedarik ettiği ülke haline gelmiştir. Ancak Rusya'nın bu pozisyonu, zamanla AB'nin enerji arz güvenliğini tehdit etmeye başlamıştır. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve 2006 yılından itibaren Rusya-Ukrayna enerji krizlerinin yaşanması, Rus doğal gazını Ukrayna üzerinden tedarik eden AB ülkelerinin enerji arz güvenliği riskini arttırmıştır. Böylece doğal gaz arz güvenliği ve Rusya'ya giderek artan ithalat bağımlılığı, AB'nin enerji politikalarının gelişiminde etkili olan en önemli belirleyicilerden bir haline gelmiştir. Rusya'ya doğal gaz ithalat bağımlılığının azaltılması, alternatif tedarikçi ülkelere doğal gaz tedarik edilmesi ve mevcut enerji nakil güzergâhlarının çeşitlendirilmesi, 2000'li yıllarda AB'nin enerji politikalarını şekillendiren strateji belgelerinde alınan kararlar arasında öne çıkmıştır. Bu kapsamda AB'nin tedarikçi ülke olarak Rusya'ya ve transit ülke olarak Ukrayna'ya bağımlılığının sona erdirilmesi için, Hazar Bölgesi ülkeleri, alternatif tedarikçi ülkeler olarak öne çıkarken, bu ülkelere ait doğal gaz kaynaklarını Avrupa'ya taşıyacak GGK ise en önemli alternatif enerji nakil güzergâhı olarak belirlenmiştir. Hazar Bölgesi'nin yanı sıra Ortadoğu ülkeleri de GGK'ya doğal gaz sağlayacak potansiyel tedarikçi ülkeler olarak öne çıkmıştır. Bu kapsamda GGK'da transit ülke olarak yer alan Türkiye'nin, AB ile üyelik müzakereleri yürüten ve gelecekte Birlik üyesi

¹⁰ Ulaştırımda kullanılan araçlarda sera gazı salınımına neden olan fosil enerji kaynağı yerine, hibrit enerji kullanımının artırılması

olma yolunda ilerleyen Batı değerlerine yakın istikrarlı bir ülke olması, AB'nin enerji arz güvenliği açısından oldukça önemlidir.

Enerji arz güvenliğinin yanı sıra sürdürülebilirlik, enerji verimliliği, enerji tasarrufu, iklim değişikliğiyle mücadele, çevrenin korunması ve küresel ısınma gibi faktörler, AB'nin enerji politikalarının gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Bu kapsamda yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması, başta petrol ve kömür olmak üzere yüksek oranda karbondioksit salınımına neden olan fosil enerji kaynaklarının tüketiminin azaltılması, enerji verimliliğinin ve enerji tasarrufunun artırılması, Avrupa enerji alt yapısının birleştirilmesi ve enerji iç pazarının serbestleştirilmesi temel hedefler arasında yer almaktadır. Özellikle AB genelinde hidroelektrik, güneş ve rüzgâr gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılarak, üye ülkelerin ithal ettiği fosil enerji kaynaklarına ve bu enerji kaynaklarının tedarik edildiği ülkelere bağımlılığın azaltılması, AB'nin enerji arz güvenliğini destekleyecek sürdürülebilir bir çözüm olarak sunulmaktadır. Aynı zamanda sera gazı salınımına neden olmayan yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımıyla, küresel ısınmanın ve çevresel kirliliğin önlenmesi de hedeflenmektedir. Ayrıca üye ülkeler arasında enerji alt yapısının ve enerji piyasasının bütünleştirilerek, acil durumlarda destek mekanizmalarının hayata geçirilmesi planlanmaktadır.

AB'nin enerji politikaları kapsamında enerji arz güvenliği, yukarıda ifade edilen diğer hedeflere göre daha çok öne çıkan bir mesele olsa da, bu hedeflerin tümü birbirini tamamlayan bir bütünün parçalarına benzemekte, uygulama ve sonuçları açısından birbirini desteklemektedir.

AB, ortak bir enerji politikası oluşturmak amacıyla eylem planları ve strateji belgelerinden oluşan çok sayıda düzenleyici çerçeve ortaya koymuştur. Ancak AB, bu durumun sürdürülemez olduğu gerekçesiyle daha önce yapılan düzenlemeleri de içerecek şekilde Enerji Birliği'ni hayata geçirmeye çalışmaktadır. Enerji alanında tüm üye ülkelerin ortak hareket etmesi sağlayacak bir mekanizma oluşturulması hedeflenmektedir. Ayrıca AB'nin yürütme organı olan Komisyon'un üye ülkelerin tedarikçi ülkelerle yapacağı anlaşmalara dâhil olması sağlanarak, AB'nin çıkarlarını tehlikeye atacak ve enerji arz güvenliği riskini arttıracak projelere engel olunmak istenmektedir. Ancak Enerji Birliği'nin hayata geçirilmesi ve Komisyon'un etkisinin artırılması için, üye ülkelerin enerji alanındaki ulusal yetkilerini topluluk organlarına devretmesi ve tıpkı ekonomik alanda sağlanan uluslararası yapının, enerji alanında da uygulanması gerekmektedir.

Genel olarak değerlendirdiğimizde, AB'nin enerji politikalarının gelişiminde, enerji arz güvenliğinin yanı sıra, tedarikçi ülke olarak Rusya'nın ve Rusya-Ukrayna enerji krizlerinin belirleyici bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu faktörler, AB ülkelerini enerji alanında ortaya çıkabilecek tehlikelere karşı ortak hareket etmeye zorlamaktadır. AB, Enerji Birliği'ni hayata geçirerek, yıllardır devam eden tüm üye ülkeler için geçerli olacak ortak bir enerji politikası oluşturma hedefini, ekonomi alanında olduğu gibi uluslararası bir yapıya taşımak istemektedir.

Kaynakça

- Akdemir, E., (2012). Avrupa Bütünleşmesinin Tarihçesi, Akçay, B. ve Göçmen, İ. (Ed.), *Avrupa Birliği Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, Seçkin Yayınları, Ankara, s. 37-63.
- Anadolu Agency (2016), Germany's Energy Ties With Russia Divide Europe, <http://aa.com.tr/en/analysis-news/germanys-energy-ties-with-russia-divide-europe/506803>, (16.10.2018).
- Bloomberg Business (2015), Russia, Ukraine Reach Deal on Gas Supplies in EU-Brokered Talks, <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-09-25/russia-ukraine-reach-deal-on-gas-supplies-in-eu-brokered-talks>, (10.10.2018).
- British Petroleum (2018), BP Statistical Review Of World Energy June 2018, 67th Edition, <https://www.bp.com/content/dam/bp/en/corporate/pdf/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2018-full-report.pdf>, (16.10.2018).
- Christie, E. H., Baev, P. K. ve Golovko, V. (2011), *Vulnerability and Bargaining Power in EU-Russia Gas Relations*, Research Centre International Economics, Research Reports 2010/11 N 03, Vienna, s. 1-61.
- Dickel, R. vd., (2014), Reducing European Dependence on Russian Gas, *The Oxford Institute for Energy Studies*, s. 1-81.
- Embel, E. (2014). Avrupa için Ortak Dış Politika Oluşturma Sürecindeki İlk Adımlar: 1973 Arap-İsrail Savaşı ve Avrupa Birliği, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, C. 13, N:1, ss. 75-90.
- Energy Information Administration (2017), *16 % of Natural Gas Consumed in Europe Flows Through Ukraine*, <http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=15411>, (20.10.2018).
- Erbach, G. (2015), *Energy Union New Impetus For Coordination And Integration of Energy Policies in the EU*, European Parliamentary Research Service Briefing No:1, s. 1-8.

- Erbil, Y. (2010), *Rusya-Ukrayna Doğalgaz Krizi ve Enerji Güvenliği*, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Eriş, Ö.Ü., (2012). Enerji Politikası, Akçay, B. Göçmen, İ. (Ed.), *Avrupa Birliği Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, Seçkin Yayınları, Ankara, s.529-546.
- European Commission (1995), The White Paper on An Energy Policy for the European Union, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-95-1418_en.htm, (13.10.2018).
- European Commission (2000), Towards a European Strategy for the Security of Energy Supply, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52000DC0769>, (13.10.2018).
- European Commission (2006), Green Paper: A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy, http://europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com2006_105_en.pdf, (13.10.2018).
- European Commission (2007), An Energy Policy for Europe, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3AI27067>, (13.10.2018).
- European Commission (2008), Second Strategic Energy Review – An EU Energy Security and Solidarity Action Plan, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0781:FIN:EN:PDF>, (13.10.2018).
- European Commission (2011), Energy Roadmap 2050, https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2012_energy_roadmap_2050_en_0.pdf, (13.10.2018).
- European Commission (2014a), A Policy Framework for Climate and Energy in The Period from 2020 to 2030, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52014DC0015>, (13.10.2018).
- European Commission (2014b), European Energy Security Strategy, <https://www.eesc.europa.eu/resources/docs/european-energy-security-strategy.pdf>, (14.10.2018).
- European Commission (2015), A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Policy, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:1bd46c90-bdd4-11e4-bbe1-01aa75ed71a1.0001.03/DOC_1&format=PDF, (14.10.2018).
- European Parliament and Council of The European Union (2009), Regulation (EC) No 715/2009 of the European Parliament and of the Council, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:211:0036:0054:en:PDF>, (13.10.2018).
- Eurostat (2018), *EU Imports of Energy Products-Recent Developments*, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/EU_imports_of_energy_products_-_recent_developments#Main_suppliers_of_natural_gas_and_petroleum_oils_to_the_EU, (16.10.2018).
- Galagan, D. (2014), "Arbitration: Who Is The Winner in The Gas War?", *Natural Gas World*, <https://www.naturalgasworld.com/ukraine-russia-gas-arbitration>, (10.10.2018).
- International Energy Agency (2018), *History*, <https://www.iea.org/about/history/>, (16.10.2018).
- International Energy Charter (2018), *The European Energy Charter*, <https://energycharter.org/process/european-energy-charter-1991/>, (16.10.2018).
- Karagöl, E. T. ve Kaya, S. (2014), Energy Supply Security and The Southern Gas Corridor (SGC), *Foundation for Political, Economic and Social Research N. 108*, Ankara.
- Karluk, R. (2002), *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Beta, İstanbul.
- Keskin, H. (2006), *Stratejik Açıdan Avrupa Birliği Enerji Politikası ve Uluslararası Güvenlik Sistemine Etkisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Kılıçaslan, E. (2015), Petrol Savaşları, Çomak, H., Sancaktar, C., Yıldırım, Z., (Ed.), *Enerji Diplomasisi*, Beta Yayınları, İstanbul, ss. 87-124.
- Kottasova, I. (2014), *Map: Europe's Thirst for Russian Gas*, CNN, <http://edition.cnn.com/2014/07/22/business/russian-gas-eu-sanctions/index.html>, (10.10.2018).
- Kovacevic, A. (2009), The Impact of The Russia-Ukraine Gas Crisis in South Eastern Europe, *Oxford Institute for Energy Studies, NG:29*, s. 1-19.

- McGowan, F., (2011), Putting Energy Insecurity into Historical Context: European Responses to the Energy Crises of the 1970s and 2000s, *Geopolitics*, 16:3, s. 486-511.
- Natural Gas World (2015), Why Ukraine Can Live Without Russian Gas For Now, <https://www.naturalgasworld.com/ukraine-russian-gas-price-dispute-effects-24548>, (11.10.2018).
- Pamir, N. (2015), *Enerjinin İktidarı*, Hayykitap, İstanbul.
- Parfitt, T. (2006), *Russia Turns Off Supplies to Ukraine in Payment Row, and EU Feels the Chill*, Guardian, <http://www.theguardian.com/world/2006/jan/02/russia.ukraine>, (15.10.2018).
- RT (2014), Russia Sues EU Over Third Energy Package, <https://www.rt.com/business/156028-russia-sues-eu-energy/>, (17.10.2018).
- Sevim, T. V. (2014), *Ukrayna'nın Yönetemediği Enerji Politikası ve Bugünkü Sonuçları*, 21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Özel Raporu No:19, Ankara,
- Siddi, M. (2015), *The EU-Russia Gas Relationship – New Projects, New Disputes?*, The Finnish Institute Of International Affairs Briefing Paper 183, s. 1-9.
- Sofroniou, R. (2015). *Network Of Russian Veins Of Influence : Gas Pipelines Of The European Continent*, Emerging Equity, <https://emergingequity.wordpress.com/2015/10/06/a-network-of-russian-veins-of-influence-gas-pipelines-of-the-european-continent/>, (13.09.2018).
- Stern, J. (2018), *Natural Gas in Europe – The Importance of Russia*, Oxford Institute for Energy Studies, http://www.centrex.at/en/files/study_stern_e.pdf, (13.09.2018).
- Tass-Russian News Agency (2014), President Vladimir Putin's Letter to Leaders of European Countries, <http://tass.ru/en/russia/727287>, (10.10.2018).
- T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı (2014), *Avrupa Birliği Sürecinde Enerji Faslı*, Ankara.
- The Guardian (2006), Russia Turns off Supplies to Ukraine in Payment Row and EU Feels The Chill, <http://www.theguardian.com/world/2006/jan/02/russia.ukraine>, (13.09.2018).
- U.S. Energy Information Administration (2014), 16 % of Natural Gas Consumed in Europe Flows Through Ukraine, <http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=15411>, (13.09.2018).
- Wojcieszak, L. (2017), Nord Stream 2 Pipeline: Role of German-Russian Energy Cooperation for Poland, *American Journal of Sociological Research*, S. 7 (3), s. 86.
- Yorkan, A. (2009), Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Türkiye'ye Etkileri, *Bilge Strateji*, (1)1, s. 24-39.